PAUL KARL FEYERABEND'İN BİLİM FELSEFESİ

Serdar SAYGILI

Doktora Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Doç. Dr. Mustafa CİHAN
2015

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE ANABİLİM DALI

Serdar SAYGILI

PAUL KARL FEYERABEND'İN BİLİM FELSEFESİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Mustafa CİHAN

ERZURUM - 2015

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

10/06/2015

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Paul Karl Feyerabend'in Bilim Felsefesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐X Tezimin/Raporumun 3(üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10/06/2015
Serdar SAYGILI

F-83/00/22.02.2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Mustafa CİHAN danışmanlığında, **Serdar SAYGILI** tarafından hazırlanan bu çalışma 10/06/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Felsefe Anabilim Dalı'**nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Prof. Dr. Mehmet AKGÜN	İmza: ………………
Jüri Üyesi (Danışman)	: Doç. Dr. Mustafa CİHAN	İmza:………………
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ	İmza:………………
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Abamüslim AKDEMİR	İmza:………………
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Mine KAYA KEHA	İmza: ………………

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

10/06/2015

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET

DOKTORA TEZİ

PAUL KARL FEYERABEND'İN BİLİM FELSEFESİ

Serdar SAYGILI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa CİHAN

2015, 301 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Mustafa CİHAN

Prof. Dr. Mehmet AKGÜN

Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ

Doç. Dr. Abamüslim AKDEMİR

Doç. Dr. Mine KAYA KEHA

Bilim insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi edinme yollarından yalnızca biridir. Günümüz dünyasında bilim, astroloji, mitoloji, metafizik, sanat ve alternatif tıp gibi birçok disiplini yadsıyarak bilgi üzerinde tek taraflı bir tahakküm kurmuştur. Böylece bilim, insana ve evrene yönelik bilgi edinme sürecinde kendi araştırma yöntemini bilginin tek geçerli yolu olarak görmüştür.

Bununla birlikte yirminci yüzyılın önemli bilim felsefecilerinden biri olan Paul Karl Feyerabend, bilimin insan, toplum ve alternatif bilgi türleri üzerinde kurmuş olduğu tahakkümü farklı açılardan eleştirir. Feyerabend, bilimi dünyaya ve evrene yönelik bilgi edinme sürecinde insanlar tarafından oluşturulan birçok bilgi türünden sadece biri olarak görür. O, bilimin, bilginin elde edilme sürecinde alternatif bilgi türleri üzerindeki belirleyici konumunu kabul etmez. Feyerabend, tüm bilgi türlerinin çoğulcu bir perspektif içerisinde ve eşit koşullarda gelişme olanağına sahip olması gerektiğini düşünür. Çünkü ona göre, yaşamda tek bir bilgi türünün ya da bakış açısının varlığı, insanı, toplumu ve alternatif bilgi türlerini yozlaştırmaktadır. Bu nedenle, bilimin günümüzdeki imtiyazlı konumu, Feyerabend'in çoğulcu bilim anlayışı çerçevesinde eleştirel bir bakış açısıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Bilim Felsefesi, Bilim Eleştirisi, Bilim Eğitimi, Paul Karl Feyerabend

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

PAUL KARL FEYERABEND'S SCIENCE PHILOSOPHY

Serdar SAYGILI

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa CİHAN

2015, Page: 301

Jury: Assoc. Prof. Dr. Mustafa CİHAN
Prof.Dr. Mehmet AKGÜN
Prof.Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ
Assoc. Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR
Assoc. Prof. Dr. Mine KAYA KEHA

Science is just one of the ways of acquiring knowledge about human, world and the universe. In today's world, science has established an unilateral domination by denying many disciplines such as astrology, mythology, metaphysics, art and alternative medicine. Thus, in the process of obtaining information on the universe and human, science regards its own way as the only way of knowledge.

At the same time, Feyerabend, one of the most famous science philosopher of the twentieth century, critices the domination of science on alternative types of information, society, human from different perspectives. Feyerabend sees science as just one of many types of information created by people in the process of acquiring knowledge of the world and the universe. He does not accept the decisive position of science on alternative types of information in the process of obtaining the information. Feyerabend thinks that all types of information should be in a pluralistic perspective and they should have opportunity to be develop under egual conditions. Because according to him, the presence of a single point of view and single type of information in life corrupts the people, society and alternative types of information. Therefore, the privileged position of science in today's world has been studied critically within the pluralist philosophy of science.

Keywords: Science, Philosophy of Science, Criticism of Science, Education of Science, Paul Karl Feyerabend

ÖNSÖZ

İnsan, evrende var olanların bilgisini elde etme çabasında olan bir varlıktır. O, bu çabasında birçok bilgi türü meydana getirmiştir. Bu anlamda bilgi, ait olduğu alana, elde ediliş biçimine, konunun niteliğine ve öznenin tutumuna bağlı olarak gündelik, bilimsel, dini, sanatsal ve felsefi bilgi gibi çeşitli türlere ayrılmıştır. Bu bilgi türlerinden bilimsel bilgi, insanlığa sunmuş olduklarıyla ön plana çıkmayı başarmıştır. Bilimsel bilgi, insan yaşamının hemen her alanına nüfuz ederek, insan hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bilim, insan hayatına sağladığı katkılar yanında bir o kadar da büyük yıkımları beraberinde getirmiştir. İnsanlık tarihine bir kurtarıcı gibi gelen bilim, yüzyıllar sonra uygulamalarıyla insanlık üzerinde bir tahakküm oluşturmuştur. Bu nedenle insanlık için faydalı bir bilgi türü olan bilim, zamanla paranın, silahın, gücün ve imtiyazın en önemli aracı haline gelmiştir. Başka bir ifade ile evrende var olanları anlamaya ve kavramaya çalışmada önemli bir bilgi türü olan bilim, diğer tüm bilgi türlerini yadsıyan bir ideolojiye dönüştürülmüştür.

Bu çalışmada, yirminci yüzyıl Batı düşüncesi içerisinde yetişen önemli bilim felsefecilerinden biri olan Paul Karl Feyerabend'in bilim anlayışı ve bilim eleştirileri üzerinde durduk. Feyerabend'in bilim üzerine yaptığı eleştirileri ile yaşadığı çağın ve toplumun sorunlarını anlamaya ve çözümlemeye çalışmıştır. Ona göre, bilim, bilgiye ulaşmanın biricik yolu değildir. Alternatif bilgi edinme yolları da vardır. Dolayısıyla bilim, insanı, dünyayı ve evreni keşfetmenin mutlak manada en iyi yolu olarak görülmemelidir.

Bu bağlamda Feyerabend'in bilim anlayışı ve bilim, yöntem, insan, eğitim, toplum, değer, devlet ve uygarlık gibi konular üzerine yaptığı eleştirileri araştırmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca onun bilim felsefesinin ülkemizde derli toplu bir çalışma olarak yapılmamış olması da çalışmamızı önemli hale getirmektedir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Feyerabend'in fikirlerinin zeminini oluşturan yaşamının ve yetiştiği düşünsel ortamının nasıl olduğunun genel bir tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Daha sonra onun temel eserlerinin bir tanıtımını ve fikirsel gelişiminin genel yapısını göstermeye çalıştık.

Birinci bölümde, Feyerabend'in yaşamında, düşüncelerinin gelişiminde ve felsefi kariyerinin oluşumunda önemli bir rol oynayan ve felsefe tarihinde genel olarak Viyana Çevresi olarak adlandırılan katı pozitivist felsefenin genel bir değerlendirmesini yapmaya gayret ettik. Burada Viyana Çevresi'nin tarihsel gelişimini, savunulan düşünceleri ve temel kavramları belirlemeye çaba gösterdik. Çevre düşünürlerinin bilimsel dünya görüşü doğrultusunda evrene, dünyaya ve insana ilişkin açıklamalarını eleştirel bir bakışla ortaya koyduk.

İkinci bölüm, çalışmamızın ana gövdesini oluşturmaktadır. Burada ise Feyerabend'in Viyana Çevresi'nin bilimsel dünya görüşü doğrultusunda ortaya koyduğu katı pozitivist felsefeyle olan hesaplaşmasını ortaya koymaya gayret ettik. Ayrıca bu bölümde Feyerabend'in kendi bilim anlayışını ve diğer bilimsel konulara ilişkin eleştirilerini göstermeye çalıştık. Yine bu bölümde Feyerabend'in bilim eleştirileri çerçevesinde, bilimin günümüz dünyasında insanlar üzerindeki etkilerini fayda ve zarar ilişkisi bağlamında açıklamaya gayret ettik. Diğer taraftan bilimin günümüz dünyasında alternatif bilgi türlerini dışlayarak, bilgi üzerine kurmuş olduğu ideolojik tahakkümünü de farklı perspektiflerden tartıştık. Bu bağlamda Feyerabend'in bilim eleştirisiyle günümüz dünyasında bilimin toplumsal statüsünü nasıl yeniden konumlandırmaya çalıştığını bilim ve uygarlık, bilim ve devlet, bilim ve toplum, bilim ve değer, bilim ve eğitim, bilim ve bilgi ilişkileri çerçevesinde eleştirel biçimde değerlendirmeye çaba gösterdik.

Sonuç bölümünde ise Feyerabend'in bilgiden bilime, bilimden insana, insandan değere, değerden topluma, toplumdan devlete, devletten uygarlığa çok geniş bir yelpazeye yayılan düşüncelerinin genel bir değerlendirmesini yapmaya gayret ettik.

Çalışmamız boyunca mümkün olduğu kadar Feyerabend'in kendi eserleri, makaleleri ve söyleşilerinden yararlanmaya çaba gösterdik. Ayrıca onun üzerine yapılan çalışmalardan da ikinci dereceden kaynaklar olarak yararlandık. Şunu da belirtmeliyiz ki, Feyerabend'in sistematik bir düşünür olmamasından, düşüncelerinin çok geniş alana yayılmasından ve düşüncelerinin çalışmalarında dağınık olmasından dolayı da zaman zaman çalışmamızda zorlandığımız anlar da olmuştur. Elimizden geldiğince bu dağınıklıkları da gidermeye çalıştık.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Cihan'a, şahsıma kıymetli vakitlerini ayırarak çalışmama önerilerde bulunan hocalarıma ve çalışmalarımdan dolayı zaman zaman ihmal etmek zorunda kaldığım eşim Mehtap'a ve kızlarım Melike ve Melisa'ya teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2015 **Serdar SAYGILI**

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

AKC.	: Avusturya Kolej Cemiyeti
A.T.B.	: Amerikan Tıp Birliği
AV.	: Akla Veda
BK.	: Bilim Kilisesi
BKZ.	: Bakınız
ÇEV.	: Çeviren
D.	: Doğum
DER.	: Derleyen
ED.	: Editör
KC.	: Kraft Çevresi
L.S.E.	: London School of Economics
MAM	: Marmara Araştırma Merkezi
METU.	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
S.	: Sayfa
SS.	: Sayfa Sayısı
Ö.	: Ölüm
ÖTB.	: Özgür Bir Toplumda Bilim
VB.	: Ve Benzeri
VD.	: Ve Diğerleri
VOL.	: Volume/Cilt
YDT.	: Yayınlanmamış Doktora Tezi
Y.Y.L.T.	: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
YAY.	: Yayınevi/Yayınları
YK.	: Yönteme Karşı

GİRİŞ

I. PAUL KARL FEYERABEND'İN YAŞAMI VE DÜŞÜNSEL GELİŞİMİ

A. Feyerabend 'in Yaşamı

Paul Karl Feyerabend, 13 Ocak 1924 tarihinde orta sınıf bir ailenin tek çocuğu olarak Avusturya'nın başkenti Viyana'da doğdu.[1] Doğduğu şehir Viyana, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kıtlık, açılık isyanları ve yüksek enflasyonların baş gösterdiği bir yerdi. Birinci Dünya Savaşının zor yaşam şartları sonrasında doğan Feyerabend'in çocukluğu ise dış dünyadan izole bir şekilde aile ve akraba çevresi yanında geçmiştir. Nitekim o, akraba çevresinde yer alan amca, hala, teyze, dayı ve kuzen gibi birinci derece akrabalarının uzun süre etkisinde kalmıştır. Bununla birlikte yaşamının ilerleyen yıllarında Feyerabend, kişisel izlenimleri çerçevesinde akrabalarını fiziksel ve psikolojik özellikleri, dili kullanma becerileri, yaşam tarzları ve dünya görüşlerine göre kategorize etmiştir. Bu kategoriler çerçevesinde akrabalarının bir kısmını severken, bir kısmından korkmuş ve çoğundan tiksinti derecesinde nefret etmiştir. Ancak onun hayatının hemen her döneminde etkili olan en önemli iki figür anne ve babası olmuştur.[2] Feyerabend'in anne ve babası ile ilişkileri, normal bir anne oğul ya da baba oğul ilişkisi çevresinde gelişmemiştir. Feyerabend, annesi ile ilgili konularda açıklamalar yaparken annesini eğitimsiz, mesafeli, mutsuz, umutsuz ve intihara yatkın bir kadın olarak tanımlamaktadır. Annesi üç defa intihar girişiminde bulunmuş, sonuncusunda kendisini evinde zehirleyerek öldürmüştür.[3] Feyerabend, annesinin intiharı karşısında kesinlikle hiçbir şey hissetmediğini söylemiştir.[4] Annesinin kendisini öldürmesinden uzun yıllar sonra, onun özel eşyaları arasında eski bir not bulunur. Notta annesi, kendi el yazısıyla şunları yazmıştır: *"Tanrım yardım et, daha fazla dayanamıyorum."*[5] Annesi ile çocukluğunda, gençliğinde ve yetişkinliğinde hiçbir zaman sağlıklı, sevgi dolu bir ilişki kuramayan Feyerabend, annesi ile kuramadığı yakın ilişkiyi kısmen de olsa babasıyla kurmayı başarabilmiştir. O, Birinci Dünya Savaşına subay olarak katılan babasını eğitimli, entelektüel, mutlu, umutlu, sorumluluk sahibi ve sevgi dolu bir insan olarak

---

[1] Paul Hoynıngen Huene, "Obituary Of Paul K. Feyerabend, 1924-1994", [Paul Karl Feyerabend'in Ölümü Üzerine Bir İnceleme], *Erkenntnis*, 40 (3), 1994, 289, 289-292.
[2] Paul Karl Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, (Çev.: Nedim Çatlı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, 11-17.
[3] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 18-19.
[4] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 51.
[5] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 18.

nitelemektedir.[6] Ancak onun, babası ile ilgili duygu düşünce ve davranışlarında zaman içerisinde birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Feyerabend, babası ile ilgili anılarını anlatırken onun, çocukluğunda kendisi için büyük bir kahraman olduğunu, gençliğinde ise iki yakın arkadaş olduklarını ifade eder. Feyerabend, gençlik yıllarında sadece kendini düşünen ve kendi dışında hiçbir şeyi önemsemeyen bir insan olarak yaşadığını ve bu süreçte babasının sorunlarıyla hiçbir zaman ilgilenmediğini ifade eder. Ayrıca babası hastalandığında ona sinirlendiğini, ölüm döşeğinde onu ziyaret etmediğini, hatta babasının ölümünde onun cenazesine katılarak ona son görevini yapmayı da gerekli görmediğini belirtir. Feyerabend, babasının ölümünden yıllar sonra babasının sabrı, sevgi ve sorumluluğu için onu gerçekten çok sevdiğini ve de onun daima iyi bir insan olduğunu söyleyecektir.[7] Bununla birlikte Feyerabend, ailesine karşı duygusal anlamda uzak olmanın huzursuzluğunu, yaşamının ilerleyen yıllarında daha yoğun hissederek büyük pişmanlıklar yaşamıştır.

Feyerabend'in çocukluğu halasının çiftlik evi dışında genellikle, Viyana'nın Wolfganggasse semtinde ağaçlarla çevrili sakin bir cadde üzerinde diğer çocuklardan izole bir şekilde, üç odalı küçük bir apartman dairesinde geçmiştir. Öte yandan Feyerabend, çocukluğunun sınırlı fiziksel ve sosyal çevresini betimlerken üç ve altı yaş arasında zamanının büyük bir kısmının mutfak ile yatak odası arasında geçtiğini, bu zamanın diğer kısmında ise annesinin kendisini pencere pervazlarına bağladığını ve oradan bir örümcek gibi sallanarak dünyayı seyrettiğini, dünyanın sonunun evlerinin biraz uzağında yer alan tramvayların, otomobillerin ve büyük mağazaların olduğu büyük bir cadde olduğunu anımsadığını ifade etmektedir. Çünkü Feyerabend'in ailesine göre, dünya tehlikeli bir yer olup sokağa dahi çıkılmaması gerekmektedir.[8] Feyerabend, yaklaşık kırk yıl sonra Viyana Wolfganggasse'de çocukluğunun geçtiği evi ziyaret için geldiğinde, o evi hayatının büyük bir kısmını yok eden ürkütücü bir yer olarak tanımlayacaktır.[9]

Otobiyografisinde Feyerabend, çocukluk yılarının en güzel zamanlarının Noel ve Paskalya gibi özel günlerde geçtiğini söyler. Bu günlerde ailesi ve komşularının dini bayramlara özel hazırlıklar yaptığını, yemekler yenildiğini, sohbetler yapıldığını,

---

[6] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 13-14.
[7] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 14.
[8] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 20-21.
[9] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 21.

komşuların birbirleri ile hediyeleştiğini, komşuların birbirlerine mutluluk ve güzellikler dilediğini ifade eder. Dolaysıyla ona göre, bu zamanlar çocukluğunun en güzel zamanlarıdır.[10] Öte yandan Feyerabend'in çocukluk yıllarında ailesi ile birlikte yaşadığı dini günler, onun Tanrı inancının da şekillendiği çok özel zamanlardır. Feyerabend, çocukluğunda zihninde canlandırdığı Tanrıdan korktuğunu, onun çok uzaklarda ve renksiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre, Tanrı vardır. Son derece güçlüdür. Ve gizli olayların çoğunu da bilmektedir. Çocukluğunda işlediği günahlardan arınmak için haftada iki ya da üç kez günah çıkarmak için ailesi ile kiliseye gitmektedir. Feyerabend, hayatının ilerleyen yıllarında dini inançları ile yaşamı arasında hiçbir zaman bir bağ olmadığını da söyleyecektir.[11]

Feyerabend, çocukluğunda sağlıksız zayıf bir bedene ve psikolojiye sahiptir. Sürekli olarak hastalanmakta ve sinir krizleri geçirmektedir. Fiziksel aktivite gerektiren oyunlardan ve kendi yaş grubundaki çocuklardan genelde uzak kaldığı için küçük yaşlardan itibaren müziğe karşı bir ilgisi oluşmuştur. Hatta müziğe karşı olan ilgisi onu, aile ortamlarında çeşitli enstrümanlarla birlikte şarkı söylemeye kadar götürmüştür. Feyerabend'in yaşamının ileriki yıllarında klasik müzik, opera, tiyatro ve sinemaya olan büyük ilgisinin bu dönemlerde filizlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Onun söz konusu sanat dallarına olan ilgi, istek ve yeteneği gelecekteki yaşamını önemli ölçüde etkileyecektir.[12]

Öte yandan, okula başlamadan önce, babasının yakın ilgisi sayesinde kısmen de olsa okuma bilen Feyerabend, altı yaşında okula başlamıştır. Otobiyografisinde Feyerabend, okulun ilk yıllarında, ailesinin onu sokaklardan uzak tuttuğu için başka insanların nasıl yaşadığı ve onlarla ne yapılacağı hakkında hiçbir fikri olmadığını söylemektedir. Nitekim o, okulun ilk yıllarında okul ortamına alışamamış, okulun, öğretmenin ve sınıfın ne olduğu konusunda zihninde net bir tavır oluşturamamıştır. Feyerabend, bu dönemle ilgili ise şunları söyler: *"Şimdi öğretmenim sınıfta gezinip dururken benim neden yerimde suspus oturmam gerektiğini anlayamıyordum. Ben de onunla sınıfta gezinmeye başladım. Yerime geçmemi emretti. Yerime geçmedim. Kustum. Eve gönderildim. Babam ciddi bir uyarıda bulundu. Ve tekrar okuldaydım."*[13]

---

[10] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 22.
[11] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 27-29.
[12] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 24.
[13] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 25.

Dahası Feyerabend, okuldaki diğer çocuklarla sosyal ilişkiler geliştirmekte zorlanmıştır. Dolayısıyla okulun ilk yılları Feyerabend için sıra dışı ve zor bir deneyim olmuştur.

İlköğretimden sonra Feyerabend, ortaöğretime devam eder. Onun ortaöğretime başladığı yıllarda Avusturya'da üç farklı ortaöğretim kurumu vardır. Birincisi klasik Gymnasium'dur. Bu okullarda, Yunanca, Latince ve edebiyat okutulmaktadır. İkincisi, Realschule'de antik diller yerine modern diller ve fen dersleri birlikte okutulmaktadır. Üçüncüsü, klasik Gymnasium ve Realschule karışımı olan Realgymnasium'dur. Bu okullarda ise sekiz yıl Latince öğretilmektedir. Ayrıca öğrenciler beşinci yıldan itibaren Fransızca ya da fen derslerini seçebilmektedir. İngilizce ise zorunlu olarak öğretilmektedir. Feyerabend, babasının isteği üzerine Realgymnasium giriş sınavlarına girer ve bu okulda okumaya hak kazanır. Realgymnasium'da dersler sabah saat sekizde başlayıp on iki ya da öğle bire kadar sürmektedir. Her derse farklı öğretmenler girmektedir. Dersler yaklaşık kırk beş dakika sürmekte ve genelde ilk dersler Latince olmaktadır. Sonra dersler, matematik ve diğerleri olacak şeklinde bir sıra izlemektedir.[14]

Feyerabend on altı yaşına geldiğinde, okuldaki fizik ve matematik derslerindeki üstün bilgi, yetenek ve başarısıyla kısa zamanda öğrencilerin ve öğretmenlerin dikkatini çekmiştir. Onun söz konusu derslerdeki başarısı, okuldaki kimya ve biyoloji derslerine de yansımıştır. Öte yandan Feyerabend'in fizik ve matematik derslerindeki başarısı, üniversite eğitimini aldığı yıllarında da artarak devam etmiştir. Üniversitede kimya hocası, onun yeteneğiyle ilgili olarak, *"siz fizikçiler her şeyi bilirsiniz"*[15] demektedir. Feyerabend, okulda göstermiş olduğu başarılarından dolayı Realgymnasium'da Vorzugsschüller (üstün başarılı öğrenci) olarak kabul görmüştür.[16] Feyerabend, Realgymnasium kapandığı yaz aylarında ise ailesiyle birlikte halasının çiftliğine gitmektedir. Buradaki çiftlik yaşamının kendine özgü olan doğallığını ve çalışma alanlarını çocuk gözüyle gözlemlerdi. Hatta çiftlikte bir takım işler yapmaktan geri de durmamıştır. Ancak Feyerabend'in ailesi ilerleyen yıllarda yaz aylarındaki çiftlik ziyaretlerini bırakmış ve Viyana dışına pek çıkmamıştır.[17]

---

[14] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 30-31.
[15] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 31.
[16] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 32.
[17] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 33-34.

Küçük yaşlardan itibaren okumayı çok seven bir öğrenci olan Feyerabend, nasıl ve niçin okumaya başladığı hakkında hiçbir fikri olmadığını, fakat dokuz yaşından itibaren her akşam önünde açık bir kitap olduğunu söylemektedir. Nitekim Feyerabend, bu yıllarda sırasıyla Miguel de Cervantes, Zane Grey, Edgar Wallace, Conan Doyle, Alexandre Dumas, Jules Verne, Marie Ebner, Hedwig Mahler ve Karl May gibi yazarların hikâye, masal ve efsane türündeki eserlerini okumuştur. Okuduğu eserlerin etkisinde de kalan Feyerabend, kendince birkaç başarısız hikâye kitabı yazma girişimlerinde bile bulunmuştur. O, lise yıllarına geldiğinde okuma yoğunluğunu arttırarak zamanının büyük kısmını kütüphanede kitaplar ile geçirmeye başlamıştır. Bu yıllarda Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, William Shakespeare, Henrik Ibsen, Dietrich Grabbe gibi yazarların drama ve tiyatro türünde yazdığı eserler üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte toplumsal analizler içeren sosyolojik karakterli kitapları ve şiiri bu süreçte okumayı tercih etmemiştir.[18] Feyerabend'in felsefe ile ilgilenmeye başlaması ise sahaflardan topluca almış olduğu tiyatro ve roman kitapları arasına karışmış olan birkaç felsefe kitabı ile başlamıştır. Bu felsefe kitapları arasında ilk olarak Platon, Descartes ve Ludwig Büchner'in kitapları yer alır. Felsefe kitaplarını okuduktan kısa bir süre sonra Feyerabend, *"akıl yürütmenin etkileyici olanaklarını gördüğünü, felsefi argümanların insanlar üzerindeki çarpıcı etkisinden büyülendiğini"* söyleyecektir.[19] Böylece çocukluğunda masal, hikâye, roman ve efsane kitapları okuyan Feyerabend, lise yıllarında drama, tiyatro ve felsefe kitapları ile ilgilenmiştir.

Feyerabend'in okumaları genelde dağınık bir seyir izlemektedir. Okuduğu bir kitabın, izlediği bir filmin ya da tiyatrodaki bir oyunun etkisinde kalarak ilgi alanı değişebilmektedir. Öte yandan Feyerabend'in okumaları, zamanla bilgi ve yeteneği doğrultusunda fizik ve astronomi alanındaki kitaplara yönelmiştir. Dahası bu alanda ki okumalarını ise her geçen gün geliştirerek, dönemin ünlü fizikçilerinin argümanlarına karşıt argümanlar yazmaya başlamıştır.[20] Feyerabend, dönemin ünlü fizikçilerinden Johannes Lang'ında taraftarı olduğu, Oyuk Dünya Teorisi olarak adlandırılan yaklaşımı eleştirerek ilk defa bilimsel bir tartışmaya girmiştir. Lang, Feyerabend'e yazdığı cevap mektubunda ona şöyle ironik bir cümle yazar: *"Büyük bir binayı süslerini kemirerek*

[18] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 34-35.
[19] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 36.
[20] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 37.

yıkmaya çalışan bir fareye benziyorsun."[21] Feyerabend, okuldaki öğretim faaliyetlerinin dışında zamanını dönemin ünlü besteci ve orkestra şefi Leo Lehler yönetimindeki karma koroda geçirmektedir. Burada Feyerabend, kora ile birlikte kilise ayinlerinde, radyo konserlerinde ve konser salonlarında güçlü bir alto ses ile solo şarkılar söyler.[22] Operaya karşı çok büyük bir hayranlık duyan Feyerabend'in operaya karşı ilgi ve yeteneğini keşfeden müzik öğretmenli Johann Langer, ona kısa bir süre vokal dersleri vererek konservatuvara girmesini de sağlamıştır. Konservatuvar yıllarında aldığı eğitimle sesini her geçen gün geliştiren Feyerabend, sesi ile birçok insanı etkilemektedir.[23] Hatta onun sesi için insanlar *"bir dünya sesi"*[24] demektedir. Bu sıralarda II. Dünya Savaşı tehlikesinin ortaya çıkması onun askere çağrılmasına yol açmıştır.[25] Bu da onun profesyonel müzik hayatının başlamadan bitişinin ilk işareti olmuştur. Bu durum karşısında opera hocası Vogel, onun için şu sözleri söyler: *"Bütün müzik eğitimi çalışmaların boşa gitti."*[26]

Öte yandan, 1938 yılında Avusturya toprakları Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Avusturya'nın işgali kimi insanlar için uygar bir yaşamın sonunu, kimileri için ise özgürlüğü ifade etmektedir. Feyerabend, savaşın başlangıç yıllarında on dört yaşında bir çocuk olmasından dolayı bu konuda net bir görüşe sahip değildir. Ancak o savaşın olumsuz sonuçları karşısında bir huzursuzluk içerisine girer. Nitekim Feyerabend, Alman işgali sonucunda meydana gelen savaşın kendisi için *"ahlaksal bir sorun değil, rahatsız edici bir durum olduğunu"* söyler. Böylece onun savaşa karşı olumsuz yaklaşımının temelinde tutarlı bir dünya görüşü değil, yaşanan olumsuz koşulların doğurduğu anlık depresif bir ruh hali yatar. Ve bunu şu sözler ile destekler: *"Benim savaşı algılayışım farklıydı. Savaşla ilgili olan olayların çoğunu ancak savaştan sonra kitaplardan, makalelerden ve televizyondan öğrendim. Farkında olduğum olaylar da üzerimde hiçbir iz bırakmadı. O olayları hatırlıyorum, anlatabilirim de. Ama o olaylara anlam verecek bir düşüncem ya da olaylar hakkında yargıda bulunabileceğim bir amacım yoktu."*[27]

---

[21] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 39.
[22] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 39.
[23] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 41-42.
[24] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 42.
[25] John Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, Polity Press, Cambridge, 1997, 1.
[26] Feyerabend *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 43.
[27] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 46.

Feyerabend, 1942 yılında liseden -Realgymnasium- mezun olduktan dört hafta sonra temel eğitim için Almanlar tarafından askere çağrılmıştır.[28] Temel askerlik eğitimini Viyana da tamamlayan Feyerabend, subay eğitimi almak için Yugoslavya'ya gönderilir.[29] 1943 yılında Yugoslavya'da subay eğitimini tamamlayan Feyerabend, Nazi ordu saflarında savaşmak üzere Rus cephesine gönderilir.[30] Rus cephesinde savaştığı sıralarda, savaş esnasındaki üstün cesareti, liyakati ve liderliği neticesinde Demir Haç madalyasıyla ödüllendirmiştir.[31] Daha sonra 1945 yılında Polonya cephesine gönderilir. Feyerabend'in Polonya cephesindeki görevi, emrindeki askerleri ve sığınmacı sivilleri güvenli bir şekilde Batıya doğru çekilmesini sağlamaktır. Feyerabend, çekilme sırasında Rus kuvvetleriyle girdiği bir çatışma sonucunda elinden, yüzünden ve omurgasından ağır bir şekilde yaralanarak hastaneye kaldırılmıştır. Hastanede geçirdiği birkaç cerrahi işleme rağmen, felç olmaktan kurtulamamıştır.[32] Bu durum karşısındaki duygularını Feyerabend, *"benim için artık savaş bitmiştir"*[33] sözleri ile özetler. Biten bu savaş Feyerabend'in hayatının geri kalan elli yılını koltuk değnekleri ile geçirmesine neden olmuştur.[34]

Feyerabend'in savaş sırasında vurulup felç olmasından kısa bir süre sonra Almanya teslim olmuştur. Almanya'nın teslim olması üzerine ise Feyerabend otobiyografisinde şunları ifade eder: *"Nazizm'in amaçlarını kabul etmiş değildim. Ne olduklarında hemen hemen hiç bilmiyordum. Herhangi bir şeye sadık kalamayacak kadar muhaliftim. Birçok Vietnam gazisi gibi kendimi ihanete uğramış ya da istismar edilmiş de düşünmedim. Fakat yine de bir kaybetmişlik duygusu hissettim."*[35] Savaş sonrası durumla ilgili olarak ise şu yorumlama da bulunur: *"Bu savaş ile ilgili bildiğim bir şey var. Büyük umutlara, büyük çabalara, olağanüstü fedakârlıklara öfke, nefret ve aşağılama ile bakıldı. Fakat öfke, nefret ve aşağılama iğrenç bir savaşa neden olan, milyonlarca insanı katleden fikir ve eylemlere karşı takınılacak doğru tutum değil*

---

[28] Richard Rorty, "Killing Time: The Autobiography of Paul Feyerabend", [Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi], *The New Republic,* 31, 1995, 32, 32-36.
[29] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 50.
[30] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 52.
[31] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 53.
[32] Huene, 289-292.
[33] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 57-58.
[34] Robert Nola, "Killing Time by Paul Feyerabend", [Vaki Öldürmek], *British Journal for the Philosophy of Science*, 47 (3), 1996, 468, 467-473.
[35] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 61.

miydi? Elbette öyleydi."[36] Görüldüğü üzere 1942 ile 1945 savaş yılları Feyerabend'in üzerinde hem fiziksel hem de ruhsal olarak derin izler bırakmıştır. Öte yandan savaşın etkilerini üzerinden atamayan düşünür, uzun bir süre fiziksel acılar çekmiş, ruhsal depresyonlar yaşamıştır.[37] Bu savaşın bir parçası olduğuna inanmakta güçlük çektiğini söyleyerek, savaş ile ilgili olarak kendini etik açıdan uzun süre yargılamıştır.[38]

Zamanla iyileşme belirtileri gösteren Feyerabend, önce tekerlekli sandalye ardından koltuk değnekleri ile yürümeye başladı.[39] Bu dönemde Almanya Weimar belediyesinde tiyatro dairesinde ilk işine başlayan Feyerabend, tiyatro dairesinde sahnelenen oyunlar için konuşmalar, diyaloglar ve kısa skeçler hazırlamıştır. Tiyatro alanında kendini geliştiren düşünür, Weimar Şehir Tiyatrosu'nda sahne alan sanatçılar için oyun senaryoları yazmıştır.[40] Senaryo çalışmalarından sonra Weimar Müzik Akademisine başvurarak savaş döneminde ara verdiği müzik eğitimine devam etme kararı almıştır. Müzik akademisinde piyano, şan, solfej ve armoni dersleri ile birlikte İtalyanca dersleri de almıştır. Müzik eğitimi sırasında opera, bale ve tiyatro gibi sanat etkinliklerinin sürekli bir takipçisi olmaya devam etmiştir.[41]

Almanya Weimar Müzik Akademisindeki eğitimini bırakarak Viyana'ya ailesinin yanına kesin olarak dönen Feyerabend, Viyana'ya dönüşünün hemen ardından yarım kalan akademik eğitimini tamamlamak için Viyana Üniversitesine kayıt olmuştur. Böylece 1946 yılında üniversitenin Sosyal Bilimler Fakültesi'nde tarih ve sosyoloji dersleri almıştır. Tarih ve sosyoloji derslerinde aradığını tam olarak bulamayan düşünür, bir yıl sonra yatay geçişle fen fakültesine kayıt yaptırmıştır.[42] 1947 yılında ülkenin en tanınmış üç fizikçisi olan Hans Thirring, Karl Przibram ve Felix Ehrenhaft'dan teorik ve deneysel fizik dersleri almıştır.[43]Böylece Feyerabend, sosyal bilimlerden fen bilimlerine doğru bir geçiş yapmıştır.

Öte yandan, üniversite yıllarında ağırlıklı olarak matematik, fizik ve astronomi dersleri alan Feyerabend, ders dışında ise Viyana'nın kültür ve sanat hayatını yakından takip etmekten geri kalmamıştır. Bu bağlamda müzik, opera ve tiyatro gibi modern

---

[36] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 62.
[37] Nola, "Killing Time by Paul Feyerabend", 467-473.
[38] Feyerabend, Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 62.
[39] Huene, 289-292.
[40] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 63.
[41] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 64-65.
[42] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 69-70.
[43] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 70.

sanat etkinliklerine aktif olarak katılmıştır.[44]

Feyerabend, üniversite eğitimi sırasında Tanrının varlığı ve modern bilim gibi konuların işlendiği tartışma panellerine pozitivist tavırlı bir izleyici olarak katılmıştır. Zira Feyerabend, üniversite öğrencisi olarak bilginin elde edilmesi sürecinde pozitivist bir tavır benimsemiştir. Nitekim onun pozitivist tavrı 1945 yılında *Avusturya Kolej Cemiyetine* katılmasına neden olmuştur. *Avusturya Kolej Cemiyeti* ise zamanın en ünlü entelektüel tartışmalarının yapıldığı Avusturya'nın Alpbach kasabasında seminer, konferans, sempozyum ve sanatsal sergi gibi çalışmaları organize eden derneklerden biridir.[45] Cemiyet, düşünürün gelecekte birçok çevre tarafından tartışılan fikirlerinin filizlenmesine neden olan entelektüel bir fikir ortamı sağlamıştır. Feyerabend, Avusturya'nın Alpbach kasabasındaki seminer, konferans ve sempozyum çalışmalarına ilk kez 1948 yılında katılmıştır.[46] Buradaki onun en önemli görevleri arasında çeşitli bilim dallarından çalışmalara katılan düşünürlerin tartışma notlarını tutmaktır. Feyerabend, kariyerinin ilerleyen dönemlerinde büyük bir üne, gelire ve mutlu bir aileye sahip olmasının eşik noktasını söz konusu olan bu Alpbach toplantılarını göstermektedir. Feyerabend, siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel, sanatsal ve edebi çalışmaların yapıldığı Alpbach toplantılarına önce bir öğrenci, sonra bir konuşmacı ve en sonunda da seminer başkanı olarak on beş kez katılmıştır.[47] Feyerabend, Alpbach'ın yaşamındaki önemiyle ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *"Alpbach'da önde gelen akademisyenlerle, sanatçılarla ve politikacılarla tanıştım. Akademik kariyerimi de bunların bazılarından gördüğüm dostça yardıma borçluyum."*[48]

Bu arada Feyerabend, Alpach'daki toplantılarında felsefe seminerlerine başkanlık yapan Karl Popper ile tanışmıştır. Popper'in başkanlık yaptığı bir felsefe seminerinde ise söz hakkı isteyerek on dakikalık bir konuşma yapmıştır. Popper, seminer sonunda genç bir öğrenci olan Feyerabend'i yanına çağırarak, birlikte müzik, felsefe ve fizik üzerine kapsamlı bir sohbette bulunmuşlardır. Popper, aynı gün onu önemli felsefecilerden oluşan seçkin bir topluluğun tartışma grubuna davet etmiştir. Bu davet Feyerabend'i başlangıçta korkutmasına rağmen, sonradan onun bilim felsefesine

---

[44] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 73.
[45] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 74-75.
[46] Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, 2.
[47] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 75.
[48] Paul Karl Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, (Çev.: Ahmet Kardam), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, 145.

ilk adımını atmasında bir mihenk noktası olacaktır.[49]

1949 yılında genç bir üniversite öğrencisi olarak konuşmalar yapan, tartışmalara katılan, makaleler yazan ve entelektüel problemlerle ilgilenen Feyerabend, bir grup fen ve felsefe öğrencisiyle birlikte kendi gruplarını kurmak istiyorlardı. Nitekim bu istek Viyana Çevresi'nin üyelerinden olan Victor Kraft öncülüğünde, *Kraft Çevresi* olarak bilinen yeni bir grubun oluşumuna sebep olmuştur.[50] Kraft Çevresi olarak adlandırılan grubun öğrenci lideri Feyerabend, akademik sözcüsü ise Viktor Kraft'tır.[51] Viyana çevresinin öğrenci versiyonu olarak adlandırılan grup başlangıçta belli aralıklarla kendi içlerinde tartışma panelleri düzenlemiştir. Sonradan tartışma panellerine farklı bilim dallarından ünlü bilim adamları, sanatçılar ve filozoflar davet edilmiştir. Grubun tartışma panellerine katılarak, dil felsefesi üzerine konuşan filozoflardan birisi de Ludwig Wittgenstein'dir.[52]

Öte yandan Feyerabend, *Avusturya Kolej Cemiyeti* aracılığıyla 1949 ile 1952 yılları arasında Danimarka, İsveç, Norveç gibi kuzey Avrupa ülkelerine eğitim içerikli dış seyahatlerini yapmıştır. Bu dış seyahatler esnasında felsefe, psikoloji, fizik ve metafizik alanlarında onlarca seminer ve konferansa katılmıştır. Bu seminer ve konferanslar sırasında birçok çağdaş filozofla tanışma ve tartışma imkânı da bulmuştur.[53]

Feyerabend, entelektüel yaşamının yoğunluğu içerisinde ilk evliliğini, 1948 yılında Alpbach'dan tanıştığı etnolog Edeltrud ile yapar. Kısa bir evlilik döneminden sonra, Edeltrud ile boşanarak Inge adında evli bir bayanla birlikte olur. Bu birlikteliği de kısa süren Feyerabend, daha sonra felsefe okuyan Sheila Porter ile evlenir. Bu evlilikte diğerleri gibi boşanmayla sonlanır.[54] Yine 1956 yılında üniversiteden öğrencisi olan Mary Neill ile evlenen Feyerabend'in bu evliliği de diğerlerinden daha kısa sürer.[55] Feyerabend, özel hayatındaki düzensizliklere rağmen düzenli bir şekilde opera, tiyatro ve müzik gibi sanatsal etkinliklerle ilgilenmeye devam etmiştir. Nitekim Avusturya'lı ünlü lied -Piyano Eşliğinde Söylenen Bir Şarkı Türü- şarkıcısı Anton Tausche'den şan dersleri alarak, Viyana'da konser salonunda bir resital vermiştir. Bu bağlamda

---

[49] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 76.
[50] Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, 2
[51] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 79.
[52] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 80.
[53] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 81.
[54] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 85-86.
[55] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 109-110.

Feyerabend, müziğe verdiği önem ile ilgili olarak şunları söyler: *"Sadece entelektüel hazlardan haberdar olan okurlar, güzellik kadar güce de sahip olan iyi eğitimli bir sesin kullanılmasından duyulan mutluluğu hayal bile edemezler. Hiç bir entelektüel başarı eğitimli bir sesi kullanma hazzını veremez"*[56]

Feyerabend, 1951 yılında fizik üzerine doktorasını hazırlamaya başlar. Ancak bu çalışmada istediği verimi alamayacağını anlayan düşünür, daha sonra *Kraft Çevresi* olarak tanınan grup içerisinde yaptığı çalışmalardan esinlenerek yeni bir doktora tezi hazırlar. Hans Thirring ve Victor Kraft'tan oluşan doktora jürisine tezini sunar. Thirring ve Kraft tarafından oluşturulan tez jürisi tezi kabul eder. Feyerabend, bu durumu ile ilgili olarak *"tek bir soru sormadan tezimi kabul edecek kadar beni iyi tanıyorlardı"*[57] der. Doktora derecesini aldıktan sonra Cambridge'de Wittgenstein ile çalışmak için British Council bursuna başvuruda bulunur. Burs başvurusu kabul edilen Feyerabend, ne yazık ki İngiltere'ye gittiğinde Wittgenstein ölmüştür.[58] Böylece Wittgenstein ile çalışma olanağı bulamayan Feyerabend, Karl Raimund Popper'i danışman olarak seçer. 1952 yılında onunla çalışmak üzere İngiltere'deki London School of Economics üniversitesine gider.[59]

London School of Economics'de Popper ile çalışmaya başlayan Feyerabend, Popper ile dersleri sırasında ve seminerlerinde olmak üzere haftada iki defa görüşme fırsatı bulur. Böylece Feyerabend, dersler ve seminerler esnasında Popper'in bilim, yöntem, önerme, hipotez, kuram, yasa ve metafizik üzerine fikirlerini daha yakından öğrenme imkânı bulur. Feyerabend, başlangıçta Popper'in bilimsel araştırma süreçlerinde ki doğrulanabilirlik eleştirisi, tümevarım eleştirisi ve yanlışlanabilirlik ölçütü ile ilgili görüşlerinin çok önemli olduğunu düşünmektedir. Ancak o, ilerleyen zamanlarda Popper'in bilimle ilgili düşüncelerini bilim için bir tehdit olarak yorumlayacaktır.[60] Popper'in mevcut fikirlerini gençlik döneminde tartışmasız kabul eden Feyerabend, yaşamının ilerleyen yıllarında onun fikirlerinin en sert muhaliflerinden biri olmuştur.

---

[56] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 87.
[57] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 90.
[58] Huene, 289-292.
[59] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 86.
[60] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 91-93.

Feyerabend, London School of Economics'deki öğrencilik yıllarında temel olarak iki konu üzerinde yoğun çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların ilki, Kuantum Teorisi diğeri ise Ludwig Wittgenstein'in dil felsefesidir.[61] O, Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (Philosophical Investigations) isimli ve aforizmalar şeklinde yeni basılan kitabını eleştirel bir yaklaşımla inceler. Bu incelemeleri esnasında, kitabı birbiriyle bağlantılı, anlamlı cümleler şeklinde kendince yeniden tasnif eder. Bu tasnif sonucunda, Wittgenstein'in Felsefi Soruşturmalar adlı kitabında sistematik bir bilgi teorisi ya da dil felsefesi sunmak istemediğini tespitinde bulunur. Hatta Feyerabend'in söz konusu incelemesi 1955 yılında Philosophical Review isimli felsefe dergisinde yayınlanmıştır.[62] London School of Economics'de burs süresi dolan Feyerabend, 1953 yılında Londra'dan ayrılarak tekrar Viyana'ya döner.[63] Viyana'da bulunduğu sıralarda ise Popper'in Açık Toplum ve Düşmanları'nı (*The Open Society and Its Enemies)* yoğun bir çalışmayla İngilizceye tercüme eder. Ardından kapsamlı bir okuma içerisine giren Feyerabend, metodoloji ve Doğu felsefeleri üzerine çeşitli makaleler kaleme alır. Aynı zamanda Amerika'daki özel bir kütüphane için Avusturya'daki savaş sonrası akademik yaşam üzerine çalışmalarda bulunur. O, bu çalışmayı tamamlamak için birçok okul, üniversite, dernek ve sivil toplum kuruluşunu ziyaret etmiştir. Ayrıca akademisyenler, siyasetçiler, gazeteciler ve psikanalistlerle özel görüşmeler yapmıştır.[64] Öte yandan Feyerabend, Viyana'da akademik çalışmalar yaparken Popper, kendisine asistanlık teklifinde bulunur. Ancak Feyerabend, Viyana'da kalmak istediğinden Popper'in bu teklifini geri çevirir. Popper'in asistanlık teklifini reddeden Feyerabend, aynı yıl Analitik Felsefenin önde gelen düşünürlerinden olan Artur Pap'ın asistanlık teklifini ise kabul eder. O, yıllar sonra almış olduğu bu kararı, hayatının en doğru kararlarından biri olarak niteleyecektir. Pap ile çalışmaya başlayan Feyerabend, onun Analitik Felsefe ile ilgili ders notlarını yeniden derler. Bu notlar daha sonra 1954 yılında Analitik Bilgi Teorisi (*Analytische Erkenntnislehre*) başlığıyla bir kitap olarak yayımlanır.[65]

Feyerabend, doktora sonrası çalışmaları için Karl Popper ve Erwin Schrödinger' den aldığı tavsiye mektuplarıyla 1955 yılında İngiltere'deki Oxford Üniversitesi ve Bristol Üniversitesine başvuru yapar. Oxford Üniversitesi başvurusunu reddederken

---

[61] Huene, 289-292.
[62] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 96-97.
[63] Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, 3.
[64] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 101.
[65] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 102.

Bristol Üniversitesi onun profesyonel akademik kariyerine başlayacağı ilk üniversite olur.[66] Bristol üniversitesinde Feyerabend, haftada bir saat de olsa bilim felsefesi dersi vermeye başlar. Üniversitede çok yoğun bir ders programı olmamakla birlikte, öğrenci sayısı çok fazla değildir. Buna karşın Feyerabend, Bristol Üniversitesi yıllarında dersler vermekte, tartışmalara katılmakta, makaleler yazmakta ve entelektüel konuşmalar yapmaktadır. Nitekim Feyerabend bu süreç ile ilgili şunları ifade eder: *"Etkinliklerim, ilgi alanlarım, yazdıklarım, söylediklerim, izlediklerim bir bütün olmaya başladılar. Bu bütün, karakteri, tavrı, düşüncesi ve amaçları olan bir insan anlamına gelmekteydi. Eski rüyam şarkı söylemek artık yoktu. Oyun yazmakta söz konusu değildi. Bana kalan fikirler ve izlenimleri, renkler ve şekiller gibi bir bütün olarak düzenleyerek topluma sunma ihtimaliydi."* [67]

Feyerabend, Bristol Üniversitesinde akademik kariyerine başladıktan üç yıl sonra, 1958 yılında, Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nden bir davetiye mektubu alır.[68] Bu davetiye mektubu, düşünürün Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uzun çalışma dönemine başlaması anlamına gelmektedir.[69] Feyerabend, Amerika'da çalışmak istemesinin nedenini ise bu ülkenin sosyo-kültürel anlamda zengin bir ülke olmasını gerekçe gösterir. Ayrıca o, Amerikan sineması, tiyatrosu, müzikalleri, gösteri dünyası, akademik hayatı ve siyasi yaşantısıyla kendisine yeni bir perspektif kazandıracağını da düşünmektedir.[70] Bu düşüncelerle Feyerabend, Kaliforniya'da yaklaşık otuz iki yıl çalıştıktan sonra, 1989 yılında gerçekleşen Loma Prieta Depremi olarak da adlandırılan büyük Kaliforniya depreminden sonra Avrupa'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.[71]

Berkeley Kaliforniya Üniversitesinde tam zamanlı olarak felsefe ve bilim felsefesi dersleri vermeye başlayan Feyerabend, Kaliforniya Üniversitesi'ndeki ders dışı zamanlarında ise Boston, Pittsburgh, Los Angeles, Kaliforniya, Santa Barbara, San Bernardino gibi Amerikan şehirlerine de giderek ders, seminer ve konferanslar vermiştir.[72] O, derslerini klasik eğitim ve öğretim modelinin dışında, herkesin fikirlerini özgür olarak ortaya koyduğu seminerler şeklinde işlemektedir. Feyerabend, seminerlerden önce işlenecek konular ve okuma listelerini öğrencilerin iyi bir şekilde

---

[66] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 103.
[67] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 109.
[68] Huene, 289-292.
[69] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 112.
[70] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 112.
[71] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 115.
[72] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 120.

hazırlanması için önceden ilan eder. Seminerlere öğrencilerin yansıra bazen Herbert Feigl, John Searle ve Rudolf Carnap gibi felsefecilerde katılmaktadır.[73]

Öte yandan, 1960'lı yıllarda özgürlük konusunda hakların kısıtlandığı ve üniversitelerde kendilerine söz hakkı verilmediği gerekçesiyle başta Avrupa olmak üzere, dünyanın her tarafında öğrenci olayları başlamıştır. Feyerabend ise öğrenci olaylarını desteklemediği gibi olaylara da katılmamıştır. Bu bağlamda üniversitelerde yaşanan öğrenci olaylarıyla ilgili olarak Feyerabend, otobiyografisinde şunları söyler: *"Öğrenci boykotlarının aptalca bir şey olduğunu düşünüyorum. Sanayide işçi grevleri ürün yokluğuna neden olur. Öğrenci boykotları ise can sıkıntısından başka bir şey değildir."*[74]

Feyerabend, Amerika Birleşik Devletlerinde bulunduğu 1960 yıllarda bilim felsefesinde üne kavuşmuştur. Bu süreç içerisinde, Londra Üniversitesi, Berlin Üniversitesi, Yale Üniversitesi, Aucland Üniversitesi, Sussex Üniversitesi, Kassel Üniversitesi ve Zürih Federal Teknoloji Enstitüsü gibi akademik alanlardaki bilim felsefesi kürsülerinde geçici sürelerle konuk profesör olarak dersler vermiştir.[75] Üniversitelerdeki yoğun programına rağmen 1964-1968 yılları arasında Avusturya, İtalya ve Amerika gibi ülkelerde bilim konferanslarına da katılmıştır.[76] Feyerabend, 1968 yılında Berkeley Kaliforniya Üniversitesinden istifa ederek tekrar İngiltere'ye dönüş yapar. İngiltere'de London School Of Economics ve University College'da bilim tarihi ve Kopernik devrimi üzerinde dersler verir. Feyerabend, London School Of Economics'de çalıştığı sıralarda ünlü bilim felsefecileri Thomas Kuhn ve Imre Lakatos ile tanışır.[77] Ayrıca Feyerabend, Popper'in başkanlık ettiği bir seminerde Thomas Kuhn'un yaptığı çalışmalara karşı bir çalışma hazırlayarak seminerde sunar. Seminer sırasında Feyerabend'in yakın arkadaşı olan Imre Lakatos, ondan Kuhn' un üstüne fazla gitmemesi konusunda ricada bulunur. Lakatos ile dostlukları sıkı bir şekilde ilerleyen Feyerabend, onun beklenmedik ölüm haberi karşısında ise son derece üzülür.[78] Lakatos'un ani ölümü üzerine Feyerabend, şu sözleri söyler: *"Lakatos, büyüleyici bir*

---

[73] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 123.
[74] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 127.
[75] Paul Karl Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, **(Çev.: Ekrem Altınsöz),** Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007, 12.
[76] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 136.
[77] Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, 5.
[78] Feyerabend *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 130-131.

kişi, sıra dışı bir insan, yaşadığımız yüzyılın en iyi bilim felsefecilerinden biridir."[79] Feyerabend, onunla ilgili sözlerini şu cümlelerle bitirir: *"Hâlâ o taşkın, duyarlı, insafsız insanı özlüyorum."*[80]

1974 yılına gelindiğinde Feyerabend, İngiltere Brighton'daki Sussex Üniversitesi ve Almanya'daki Kassel Üniversitesinde bilim felsefesi ve edebiyat konularında dersler verir. Öte yandan Feyerabend, Viyana Üniversitesi'nden arkadaşı olan Erich Jantsch davetiyle İsviçre'nin Zürih şehrindeki Federal Teknoloji Enstitüsü bilim felsefesi kürsüsüne başvurusunu yapar. Feyerabend'in enstitüsünün bilim felsefesi kürsüsüne yaptığı başvurusu üniversite senatosu tarafından kabul edilir.[81] Feyerabend, enstitü'de bilim felsefesinin yansıra Platon'un *Theaetetus'u* ve Aristoteles *Fizik*'i üzerine dersler, seminerler ve konferanslar verir.[82]

Feyerabend, 1990 yılında Kaliforniya Berkeley Üniversitesindeki görevinden istifa ederek, İsviçre'nin Zürih kentine gider. Burada Zürih Üniversitesinde bir yıl çalıştıktan sonra emekliliğini isteyerek otuz beş yıllık akademik kariyerini sonlandırır. Bu konuyla ilgili olarak Feyerabend şunları söyler: *"Otuz beş yıllık akademik kariyerimi, nerdeyse askeri hizmetimi unutmuş olduğum kadar çabuk unuttum. Beş yıl öncesine kadar biri Avrupa'da diğeri Amerika'da olmak üzere iki akademik kurulda çalışıyordum. Dünyanın en seçkin üniversitelerinde dersler, seminerler, konferanslar veriyordum. Akademik teklifleri kabul etmek ya da reddetmek kurullarla değil, bana bağlıydı. Şimdi tüm bunlar beni çok şaşırtıyor."*[83]

Feyerabend, emekli olduktan sonra Avusturya, Almanya, İngiltere, İsviçre, İtalya Hollanda ve Nepal gibi ülkelere eşiyle birlikte geziler yapar. Bu geziler esnasında Hilary Puntam, Bob Cohen, Ian Hacking, Marcello Pera gibi eski dostlarıyla tekrar görüşür. Avrupa'daki dergi ve televizyonlara farklı konularda röportajlar veren Feyerabend, dergiler için editörlük yapar. Gazeteler için kısa köşe yazıları yazan Feyerabend, yazmış olduğu kitap ve makaleler için farklı ülkelerden özel ödüller alır. Ayrıca bu dönemde otobiyografi yazma çalışmasına da başlamıştır.[84]

---

[79] Paul Karl Feyerabend, "Imre Lakatos", [Imre Lakatos], The British Journal for the Philosophy of Science, Vol. 26, No. 1, 1975, 1, 1-18.
[80] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 131.
[81] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 152-153.
[82] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 157-158.
[83] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 166.
[84] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 174-175.

1993 yılında otobiyografi çalışmasının sonlarına doğru yeni bir kitabın çalışmasına da başlayan Feyerabend, Bolluğun Keşfi (*Conguest Of Abundance*) isimli kitabını yazmaya başlar. Okuması keyifli, anlaması kolay bir kitap olarak betimlediği kitabını yazdığı dönemde ne yazık ki tedavisi mümkün olmayan bir beyin tümörü nedeniyle felç olur. Söz konusu hastalığı için ise Feyerabend, şunları ifade eder: *"Meslek hayatımda olduğu kadar özel hayatımda da işlerimi yoluna koymuşken ölmek istemezdim. …Yalnız kalmak için mücadeleyle geçen bir hayattan sonra bir ailenin parçası olarak kendi katkımı da sağlayarak eşimle yaşamak isterdim. …Ama hastalığın seyrini beklemek zorundayız. Bu ise hoş bir durum değil."*[85]

Nitekim hastalığının ilerlemesi ve ağırlaşması sonucunda Paul Karl Feyerabend, 11 Şubat 1994 tarihinde İsviçre'nin Genolier şehrinde beyin kanserinden dolayı yaşamını yitirir.[86]

---

[85] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 177.
[86] Huene, 289-292.

B. Feyerabend'in Eserleri

20. yüzyıl bilim felsefesinin en önemli düşünürlerinden biri olan Paul Karl Feyerabend, bilim üzerine söyledikleri ile bilim felsefesinde kırılma noktası yaratmış ender düşünürlerden biridir. Feyerabend, hayatı boyunca bilim üzerine sert eleştiriler yönelten birçok kitap, makale ve denemeye imzasını atmıştır. Birçok eserde imzası olan düşünür, kitap yazmanının kendisi için çok zevkli ve değerli bir etkinlik olduğunu, büyük bir sanat eseri yaratmakla aynı anlama geldiğini belirtmektedir.[87] Feyerabend, bilim felsefesindeki her biri birer başyapıt niteliğinde olan eserlerini yazma gerekçesiyle ilgili olarak şunları söyler: *"Düşünceleri ya da düşünce akışını rahat bir şekilde mektuplarda, telefon konuşmalarında, yemekte söyleşirken ele almak olanaklıysa da biçimlerini, sonuçlarını, benimsenme nedenlerini açıklamanın en güzel yolu bir yazı ya da kitaptır. Yazıda bir baş, orta ve son vardır. Başka bir deyişle bir giriş, bir gelişme, bir de sonuç vardır. Bundan sonra düşünce bir derleyicinin kutusundaki ölü kelebekler ölçüsünde açık ve iyice tanımlanmış olur."*[88] Öte yandan Feyerabend, eserlerini özellikle katı pozitivizme inanan bilim felsefecilerini, bilimi belli kalıplara sığdırmak isteyen bilim insanlarını ve bilimin etkisi altındaki kamuoyunu aydınlatmak için yazdığını da belirtir.[89]

Feyerabend, yaşamı boyunca yazdığı birçok eserde duygu, düşünce, hayal ve heyecanların sözlü ya da yazılı anlatımında çok farklı bir ifade tarzı geliştirmiştir. Bilim anlayışındaki çoğulcu tutumunu eserlerin anlatım ve yazım tarzına da yansıtmıştır. Eserlerinde düz bir anlatımdan kaçınarak hikâyeler, diyaloglar, monologlar, resimler, tarihsel araştırmalar ve dilsel analizler gibi farklı metotlar kullanmıştır. Üslup konusunda daha da ileri giderek bazı eserlerini doğrudan tiyatral anlatım tarzıyla meydana getirmiştir.[90] Feyerabend, eserlerini oluştururken kullandığı farklı anlatım tarzları içinde kinayeler, ironiler, espriler, jestler, devrik cümleler, dolaylı ifadeler, küfürler ve argo sözcükler görülmektedir. O, eserlerinde bu tip ifade tarzlarının kullanılmasını ilk olarak, üniversiteleri, okulları, kiliseleri, siyasi miting meydanlarını kaplayan hakikat, akılcılık, dürüstlük, şeref ve yurtseverlik gibi ifadelerin edebi bir dil

---

[87] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 161.
[88] Paul Karl Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, (Çev.: Cemal Güzel, Levent Kavas), Metis Yayınları, İstanbul, 1995, 184.
[89] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 214.
[90] Paul Karl Feyerabend, *The Tyranny Of Science*, Polity Press, Cambridge, English First Press, 2011, X-XI.

içinde sunulmasına bağlamaktadır.[91] İkinci olarak da yakın arkadaşı olan bilim felsefecisi Imre Lakatos'un eserlerini ironik ve esprili bir üslup ile yazmasının etkisinde kaldığını belirtmektedir.[92] Bu konuda Feyerabend, eserlerini okuyan okurların onun üslubuyla ilgili yaptıkları eleştirilerin haksız olduğunu söyleyerek şöyle bir değerlendirmede bulunur: *"Bazı okurlar benim üslubumdan güçlük çekmişler. Kinayeleri olgu cümleleri olarak, esprileri de ciddiye alarak okumuşlar. Herkes benim sıradan ve saldırgan olduğumu söylüyor. Büyük bir hayret içerisindeyim.* ***Doğru, y****umuşak bir üslup kullanmıyorum. Fakat kudurmuş canavar da değilim. Saldırgan üsluplu insanlar beni saldırgan üslupla suçladılar."*[93] Bu bağlamda Amerikalı düşünür Alan Sokal, Feyerabend'in eserlerini okurken meydana gelen temel sorunun onun ne zaman ciddiye alınacağını bilmek olduğunu ifade eder.[94] Çünkü Feyerabend, eserlerinde esnek bir üsluba sahiptir. O, bir konudan bir diğerine rahatça hareket eder. Konuları tanıtır, onları geliştirir, sonra başka bir yerdeki paralel bir tartışmaya ani bir giriş yapar. Yalnızca yeni bir bilgi vermek ya da açıklama yapmak için önceki konulara döner.[95]

Feyerabend'i dar bir akademik camianın dışına taşıyarak, geniş bir okur kitlesine ulaşmasını sağlayan başyapıt niteliğindeki ilk eseri *Yönteme Karşı* (Against Method) isimli eseridir. Eserin ilk baskısı, 1975 yılında Londra'da New Left Books yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Eser Türkçeye "Yönteme Karşı" isimi ile çevrilmiştir. Yönteme Karşı, 1970 yılların başlarında akademik camiadan arkadaşı olan bilim felsefecisi Imre Lakatos'un teşvikiyle yazılmaya başlanmış zorlu bir çalışmanın ürünüdür. Eserin genel çerçevesini ders notları, yazdığı makaleler, katıldığı seminerler, konferanslar ve panellerdeki konuşmaları oluşturmaktadır. Feyerabend'in iki yıllık bir çalışması sonucu eserin el yazmaları bitirilmiş ve yazmalar değerlendirilmek üzere Londra'ya Lakatos'a göndermiştir. Daha sonra Feyerabend, yapılan değerlendirmeler çerçevesinde eser üzerinde nihai birkaç değişik yapmıştır.[96]

---

[91] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 144.
[92] Paul Karl Feyerabend, *Yönteme Karşı*, (Çev.: Ertuğrul Başer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, 12.
[93] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 145.
[94] Alan Sokal, Jean Bricmont, *Son Moda Saçmalar: Posmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, (Çev.: Mehmet Baydur), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, 95.
[95] Ian James Kidd, "Paul Feyerabend, The Tyranny of Science", [Paul Feyerabend: Bilimin Tiranlığı], *The British Journal for the History of Science*, 44, 2011, 576-577.
[96] Paul Karl Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 11-12.

Feyerabend düşüncelerinin bir formülasyonu olarak nitelendirdiği *Yönteme Karşı'*yı birkaç nedenden dolayı yazdığını ifade eder. O, bu nedenlerinden birisini, insanların düşüncesini ve dünyadaki varlık biçimlerini daraltan doğruluk, gerçeklik ya da nesnellik gibi soyut kavramlardan insanları kurtarmak olarak tarif eder.[97] Diğer bir neden olarak Feyerabend, kitabını akademik ya da entelektüel ihtiyaçtan değil, hümanist bir kaygıdan dolayı yazdığını açıklar.[98] Ayrıca bu kaygısının arkasında yatan nedenin bilginin ilerlemesi ya da uygarlığın gelişmesi olmadığını, aksine insanlara yardım etmek ve onlara destek olmak olduğunu söyler. Feyerabend'e göre, bilginin ilerlemesi ya da uygarlığın gelişmesi Batılı düşünce, değer ve yöntemlerin dünyanın dört bir tarafına yayılma sürecine verilen isimdir. Ancak bu isim, dünya coğrafyasında çok hızlı bir şekilde yayılarak, insanların farklı düşünce, değer ve yöntemlerini tahrip etmiştir.[99] Feyerabend, *Yönteme Karşı*'yı yazma nedenlerinden sonuncusu ise bazı entelektüellerin kibirli bir tavırla insanların hayatlarına karışmasına büyük bir öfke duyduğunu belirtmesidir. Nitekim ona göre, kendini beğenmiş Batı(lı) hayranı entelektüeller, farklı kültürdeki insanlara nüfuz edebilmek için her türlü retoriği kullanmaktadır. Feyerabend, zihinlerin, kültürlerin ve ürünlerin süslü cümlelerle ortadan kaldırılması karşısında duyduğu nefreti, kitabının arkasındaki bir diğer temel kuvvet olarak görmektedir.[100] Feyerabend'in söz konusu kitabı yazma amacı genel olarak değerlendirildiğinde insanların bilime bakış açılarında bir tutum değişikliği meydana getirmektir.[101]

Yönteme Karşı, giriş bölümü dışında birbiriyle bağlantılı yirmi ana bölümden meydana gelmektedir. Bölümler, kitaba belirli bir sıraya göre yerleştirilmiş, bölümler arası uygun geçişler eklenmiş ve bölümlerdeki pasajlar birçok farklı örnekle desteklenmiştir.[102] Feyerabend, eserinde genel olarak dünyayı anlama, açıklama ve yorumlama biçimlerinden biri olan bilim üzerine yoğun bir tartışmaya girişmiştir. Bilime geleneksel olarak atfedilen yüksek statünün gerekliliğini sorgulamıştır. Bilim gerçeğe ulaşmada tek yol mudur? Bilimi mutlak doğru derecesine yücelten nedir? sorularının cevapları aranmıştır. Ayrıca Feyerabend, eserdeki konular çerçevesinde

---

[97] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 179.
[98] Evan Selinger, "Feyerabend's Democratic Critique Of Expertıse", [Uzmanlık Üzerine Feyerabend'in Demokratik Eleştirisi], *Critical Review*, 2003, 15 (3-4), 359, 359-373.
[99] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 24.
[100] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 312.
[101] Ian James Kidd, "Paul Feyerabend, Against Method", [Paul Feyerabend: Yönteme Karşı], *The British Journal for the History of Science*, 44, 2011, 311-312.
[102] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 140-142.

şekillenen tartışmaları bilim ve uygarlık, bilim ve devlet, bilim ve ideoloji, bilim ve toplum, bilim ve değer, bilim ve eğitim ile ilişkilendirerek yeniden irdelemiştir. Bu bağlamda Feyerabend, Bilim bir ideoloji midir? Bilim devlet ilişkisi nasıl olmalıdır? Bilimin nüfuz etmediği toplumlarda yaşayan insanlar hayatın sorunlarını karşısında ayakta kalamamışlar mıdır? gibi sorulara cevap aramıştır. Feyerabend, bu noktada ki eleştirilerini daha geniş bir perspektiften sosyo-kültürel bir zemine yönelterek, bilimin sorgulanmadan kabul edilen toplumsal ve kurumsal konumunu tartışmaya çalışmıştır. Başka bir ifadeyle bu konuma geleneksel olarak atfedilen yüksek statünün gerekliliğini sorgulama gereği duymuştur.

Öte yandan, *Yönteme Karşı*'nın yayımlanmasından kısa bir süre sonra eser, bilim uzmanları, bilim felsefecileri ve entelektüeller başta olmak üzere geniş bir kitlenin dikkatini çekmiştir. Bu geniş kitle, eseri yüzyılın bilim kriterleri çerçevesinde çok acımasız bir şekilde eleştirmeye başlamıştır. Feyerabend ise, başlangıçta esere dönük olarak yapılan söz konusu eleştirileri, esere karşı dinsel bir bağlılık hissetmediği için olağan karşıladığını ifade etmektedir. Ona göre, *Yönteme Karşı* sadece bir kitaptan ibarettir. Eleştirilmeksizin itaat edilmesi gereken kutsal bir yazıt değildir.[103] Feyerabend, Yönteme Karşı'ya yönelen eleştirilerin sertliği karşısında kendini ve eseri savunmak zorunda kalmıştır.[104] Ona göre, yaşamının en büyük yanılgılarından biri, Yönteme Karşı'nın böylesine büyük okumalar, değerlendirmeler, eleştiriler ve saldırılar alacağını beklememesidir. Feyerabend, Yönteme Karşı'ya yapılan yoğun eleştiriler karşısında başlangıçta nasıl bir tepki vereceğini netleştirememiştir. Ardından da bilim uzmanları, entelektüeller ve akademik çevreler ile tartışmalara girmiştir. İşte Feyerabend, bu durumla ilgili olarak dikkatini, vaktini ve zihinsel gücünü boşu boşuna harcadığını söyleyecektir.[105] Yönteme Karşı'ya yapılan sert eleştiriler karşısında Feyerabend, kısa süreli bir depresyon yaşamıştır. Yaşanan bu sağlık süreciyle ilgili olarak duygularını şöyle ifade eder: *"Yönteme Karşı'ya yapılan saldırılar çerçevesinde, bu kargaşanın ortalarında bir yerde depre**syo**na girdim. Öğrencilerimi sık sık kendilerini eserleriy**le** özdeşleştirmemeleri için uyarmıştım. Bir şey başarmak istiyorsanız, bir kitap yazmak ya da bir resim yapmak gibi sağlam bir zeminde olmasına dikkat edin. Ancak o zaman gelecek saldırılara kızmadan gülüp geçersiniz. Bu öğüde geçmişte kendim uymuştum.*

---

[103] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 144.
[104] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 161.
[105] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 177.

*Fakat şimdi değil. Pek çok kez o kita**bı y**azdığıma pişman ol**dum.”***[106]

Feyerabend, Yönteme Karşı’yı yazmayı bitirdiğinde şöyle söyleyecektir: *“Bu yazdığım son eser olacak. Şimdi sessizce köşeme çekilip televizyon izlemek, güneşlenmek, sinemaya gitmek, birkaç macera yaşamak ve sadece beni geçindirecek konferanslar için çok az hazırlıklar yapmak istiyorum.”***[107]** Ancak Feyerabend, bu açıklamasının ardından, profesyonel yazım hayatına devam ederek art arda altı kitap daha yazacaktır.

Feyerabend, Yönteme Karşı’ya yapılan eleştirilere cevap vermek için bir yıl sonra eleştirilere cevapları kapsayan ikinci bir kitap hazırlar.[108] Kitabın ilk baskısı 1978 yılında Londra’da New Left Books yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Özgün adı “Science In a Free Society” olan kitap, Türkçe’ye *Bilim Kilisesi* ve *Özgür Bir Toplumda Bilim* olarak iki farklı isimde çevrilmiştir.

İkinci kitabı olan *Özgür Bir Toplumda Bilim* isimli eserini yazma nedeni olarak ise Feyerabend, şunları söyler: **“***Yönteme Karşı’ya yapılan eleştirileri yanıtlamak. Bilim insanları, bilim uzmanları ve entelektüellerin kendilerininkinden farklı geleneklerin önüne koydukları engelleri ortadan kaldırmak ve de bilim uzmanlarının toplumun yaşam merkezlerinde tuttukları yerlerin demokratik şekilde yeniden dizayn edilmesini sağlamaktır.”*[109] Böylece ikinci kitap, *Yönteme Karşı’*da başlamış olan bilim eksenli tartışmaları yeniden ele almış ve konuyu toplumsal alana doğru geliştirmiştir. Başka bir ifadeyle Feyerabend, bu kitabında bilimin tezlerini toplum alanını da kapsayacak şekilde genişleterek, özgür bir toplumda bilimin ve bilim insanının rolünün ne olması gerektiğini geniş bir perspektiften tartışmaktadır.[110] Ayrıca kitapta tartışılan konuların büyük çoğunluğu, Yönteme Karşı’da savunulan fikirlere yöneltilen eleştirilerin yeniden değerlendirilerek önceki fikirlerin desteklenmesi ya da farklı bağlamlarda fikirlerin yeniden geliştirilmesine yöneliktir.[111]

Özgür Bir Toplumda Bilim, içerik olarak giriş bölümü dışında üç ana kısımdan meydana gelmektedir. Feyerabend, birinci kısım ve ikinci kısımda işlenen konuların temel amacının, biliminin ve bilimsel akılcılığın uyguladığı yöntemlerin bütün

---

[106] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend’in Otobiyografisi*, 146-147.
[107] Feyerabend, ***Bilgi Üzerine Üç Söyleşi***, 176.
[108] Feyerabend, *Yönteme Karşı,*12.
[109] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 15.
[110] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 7.
[111]Thomas Dunlap, “Science In a Free Society”, [Özgür Bir Toplumda Bilim], *The History of Science Society Isis,* 75 (1), 1984, 211-212.

disiplinler ya da gelenekler için zorunlu bir standart olmadığını göstermek olduğunu belirtir. Ayrıca bilimin yeryüzünde insan ürünü olan birçok gelenek ya da disiplinden biri olduğunu ortaya koymak olarak açıklar.[112] Bu tartışmada Feyerabend, Batı bilimi ardında yatan ussallık mantığının, kendi düşüncesini öteki düşünceler üzerinde egemen kılmaya çalışan bir düşünce biçimi olduğu belirtir. Ayrıca kitapta, toplumdaki birçok bilgi türlerinden biri olan bilimin, toplumda var olan diğer bilgi ya da düşünceler üzerinde yok edici bir egemenlik kurduğunu da vurgulamaktadır. Bu egemenliğin nedenini ise devlet ya da iktidarla bütünleşerek diğer bütün kültürleri, gelenekleri, değerleri ve yöntemleri bilimdışı atfederek yok etmesine bağlamaktadır. Öte yandan, kitabın özellikle ikinci kısımda, bilim tartışmaları toplum alanını kapsayacak biçimde genişletilerek, özgür bir toplum fikri geliştirilmeye çalışılmaktadır. Kitapta geliştirilmeye çalışılan özgür bir toplum düşüncesi, toplumdaki bütün gelenek ya da disiplinlerin erk odaklarına (devlet, iktidar, siyaset ve kurumlar) ulaşmada eşit hak ve olanaklara sahip olduğu bir toplum modelini öngörmektedir.[113] Özgür bir toplum modelinde, Batı bilimin rakipsiz belirleyici olma özelliği ortadan kaldırılmaktadır. Batı biliminin ve bilimsel akılcılığın dünyada var olan birçok gelenek ya da disiplinden biri olduğu, fakat mutlak anlamda en iyisi olmadığı ifade edilmektedir. Toplumdaki bütün gelenek ve disiplinlere eşit rekabet etme olanağı tanımak, özgür toplum modelinin başat özelliği olarak tanımlanmaktadır. Kitabın üçüncü kısmı ise, Yönteme Karşı'yı eleştiren bilim insanları, bilim uzmanları ya da entelektüellere verilen cevapları içermektedir. Feyerabend, bu cevaplarla temel amacının bilim profesyonellerinin şaşırtıcı cehaletleri karşısında kamuoyunu aydınlatmak olduğunu söylemektedir.[114] Bilim profesyonellerine verilen cevaplarda, genel olarak atalarımızdan, farklı geleneklerden, kültürlerden ve toplumlardan öğrenebileceğimiz ya da öğrenmemiz gereken birçok şey olduğu vurgulanmaktadır. Feyerabend, tersi bir durumda ise insanların, toplumların ve kültürlerin uyum ve ilerlemesine engel olan bir ideoloji bataklığına saplanılacağını öngörmektedir.[115]

---

[112] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 7.
[113] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 9.
[114] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 10.
[115] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 138.

Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, isimli kitabının yayımlanmasından üç yıl sonra yeni bir kitap çalışmasına başlamıştır. Bu kitap 1981 yılında Felsefe Yazıları (Philosophical Papers) isminde yayımlanmıştır. Kitap iki ciltten meydana gelmektedir. Kitabın her iki cildinde yirminci yüzyıl bilim felsefesinin önemli konularından olan çoğalma (proliferation) ve gerçekçilik (realizm) gibi konular tartışılmaya çalışılmıştır.[116] Felsefe Yazıları'nın, ilk cildi olan *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers Volume I,* 1981 yılında İngiltere Cambridge'de yayımlanmıştır. Kitap iki ana kısımdan meydana gelmekte olup birinci kısmı yedi farklı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler de bilim, bilim tarihi, bilimsel teori, teorilerin anlamsal değeri, teorilerin kullanım alanları ve teorilerin etki düzeyleri üzerine eleştirel perspektiften değerlendirmeler yer almaktadır. Ayrıca bu değerlendirmelerin bir kısmında, bilginin teorilere dayanması gerektiği düşüncesi tartışılmaktadır. Kitabın ikinci kısmına gelince on bölümden meydana gelmektedir. Bu on bölümde ise bilimsel gözlem, bilimsel yöntem, bilimsel deney, bilimsel yasa, çoğalma (proliferation) ve kıyaslanamazlık (incommensurability) gibi konulara yer vermektedir. Ayrıca kitapta Parmenides, Aristoteles gibi İlkçağ doğa filozoflarının, Kopernik gibi Ortaçağ filozoflarının, Ernst Mach, Albert Einstein, Niels Bohr gibi yirminci yüzyıl bilim insanlarının bilim anlayışları genel olarak eserde değerlendirilmiştir.

Felsefe Yazıları'nın, ikinci cildi *Problems of Empiricism: Philosophical Papers Volume II,* ise 1981 yılında yine İngiltere Cambridge'de yayımlanmıştır. Kitap içerik olarak on bir bölümden meydana gelmektedir. Kitabın muhtelif bölümlerinde bilim, bilimsel kuram, bilimsel yasa, formel bilimler, olgusal bilimler, klasik bilim anlayışı, çağdaş bilim anlayışı ve bilim felsefesi gibi konular işlenmektedir. Bununla birlikte kitapta Platon, Aristoteles, John Stuart Mill, Wittgenstein, Ernst Mach, Karl Popper, Thomas Kuhn ve Imre Lakatos gibi filozof ve bilim felsefecilerinin görüşleri üzerine çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır.

Kitap yazma çabalarını devam ettiren Feyerabend, Felsefe Yazıları'ndan altı yıl sonra yeni bir kitap çalışması daha yapar. Özgün adı *Farewell to Reason* olan kitap Türkçeye "Akla Veda" olarak çevrilen kitabın ilk baskısı 1987 yılında Londra'da New Left Books yayınevi tarafından yayımlanmıştır**.** Kitap giriş bölümü dışında on iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Çalışmanın ana kısımlarında bilgi, bilim, bilim

---

[116] Paul Karl Feyerabend, *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers, Volume 1,* Cambridge University Press, Cambridge, 1981, IX.

felsefesi, rasyonalizm, irrasyonalizm, rölativizm, kültür, toplum, eğitim, siyaset gibi çok farklı konular tartışılmaktadır. Ayrıca felsefe tarihinin çeşitli dönemlerinden farklı düşünür, filozof ve bilim insanlarının fikirlerine de eleştirel bir tarzda yer verdiği görülmektedir.

Feyerabend, *Akla Veda* isimli kitabını yazmasının farklı nedenleri olduğunu söyler. Akla Veda'daki makalelerin kültür, kültürel çeşitlilik ve kültürel etkileşimler çevresinde odaklandığı görülmektedir. Nitekim Feyerabend, kitabı kültürel tektipliğin olumsuz, kültürel çeşitliliğin ise duygusal, düşünsel ve maddi anlamda olumlu olduğunu belirtmek için yazdığını söyler. Öte yandan Feyerabend, kitabı kültürel çeşitliliğin insani sevinç ve coşku kaynaklarını arttırdığı, buna karşın tektipliğin ise insani sevinç ve coşku kaynaklarını zayıflatan bir şey olduğunu göstermek için yazdığını ifade eder.[117] Başka bir ifadeyle baskın yaşam biçimi olarak görülen kültürel ve düşünsel tek tipliliğin toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri, buna karşın eşit yaşam biçimi olarak düşünülen kültürel ve düşünsel çeşitliliğin toplumsal yaşam üzerindeki olumlu etkileri kitabın temel yazılma amaçları arasındadır.[118]

Feyerabend, *Akla Veda* isimli eserinde bilimin değerden yoksun mekanik yapısıyla tüm dünya toplumlarının değer**,** inanç ve kültürel çeşitliliğini yok ettiğini düşünmektedir. Ona göre, bilim dünyada ideolojik, politik ve ırksal farklardan bağımsız olarak daha çok sayıda halk ve kültürü etkisi altına almıştır. Burada bilim tarafından dayatılan şey, bilimin tektip bir görüşler ve pratikler manzumesi olmasıdır. Bugün bilim dünyanın en ücra köşelerine kadar girmiş ve yirmi yıl öncesine kadar bilimin varlığından habersiz halk ve kültürlerin âdet ve alışkanlıklarını değişikliğe uğratmıştır. Ayrıca kültürel farklılıkların ortadan kalkmasına da neden olmuştur. Öte yandan yerel zanaatlar, gelenekler ve kurumlar yerlerini Batılı nesneler, gelenekler ve kurumlara bırakmıştır.[119] İşte Feyerabend, *Akla Veda* isimli eserinde söz konusu bakış açısına karşı çıkan düşünceleri eleştirerek bir farkındalık oluşturmaya çalışmaktadır.[120]

---

[117] Paul Karl Feyerabend, *Akla Veda*, (Çev.: Ertuğrul Başer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, 9.
[118] Trevor Pinch, "Farewell to Reason", [Akla Veda], *American Journal of Sociology*, 94 (6), 1989, 1457-1459.
[119] Feyerabend**,** *Akla Veda***,** 11-12.
[120] Feyerabend, *Akla Veda***,** 14.

Akla Veda isimli eserin yayımlanmasından kısa bir süre sonra Feyerabend, yeni bir kitap çalışmasına daha imza atar. Kitabın ilk baskısı 1991 yılında Oxford'da Blackwell yayınevi tarafından yayımlanan ve özgün adı "Three Dialogues on Knowledge" olan kitap, Türkçeye *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi* olarak çevrilmiştir. *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi* isimli kitap üç ana söyleşiden meydana gelmektedir. Kitap bölümleri söyleşi[121]şeklinde hazırlandığından diğer kitaplardan farklı bir metin karakteri sergilemektedir. Nitekim Feyerabend, bu tarzıyla ilgili olarak söyle diyor: *"Platon, düşüncelerle yaşam arasındaki boşluğun söyleşiyle aşılabileceğini düşünmüştü. Geçmiş olayların yüzeysel bir anlatımı olan yazılı söyleşiyle değil, farklı kültürlerden gelen kişiler arasında gerçek, sözlü bir alışverişle. Söyleşinin denemeden daha esin verici olduğuna ben de katılıyorum. Savlar, uslamlamalar üretebilir. Savlar, uslamlamaların içinde olmayanlar ya da farklı bir ekolden gelen uzmanlar üzerindeki etkilerini gösterebilir. Bir denemenin ya da kitabın gizlemeye çalıştığı açık uçları ortaya serebilir. En önemlisi yaşamımızın en sağlam olduğuna inandığımız parçalarının boş olduğunu gösterebilir."*[122]

Bilgi Üzerine Üç Söyleşi, isimli kitaptaki üç ana söyleşiden ilkine baktığınızda söyleşi tanınmış bir üniversitedeki bir akademisyenin odasındaki seminer esnasında geçmektedir. Seminer, Arnold, Maureen, Leslie, Donald, Charles, Sidenberg, Lee Feng, Gaetano, Jack, isimli öğrencilerden ve Dr. Cole'den oluşmaktadır. Öğrenciler mantık, matematik, fizik ve felsefe gibi farklı alanlarda seminere katılan karakterlerdir. Seminer yöneticisi olan Dr. Cole, tezini yeni bitirerek öğrencilerine bilgi dağıtmaya hazırlanan, mesleğe yeni başlayan zeki bir öğretim üyesidir.[123] Feyerabend, kitapta yer alan öğrenci karakterlerinin kendi öğrencilerinden seçtiği karakterler olduğunu söylemektedir. Dr. Cole'nin ise, kısmen dahi olsa kendi kişiliğini yansıtan yapay bir karakter olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Feyerabend, birinci söyleşinin meydana geldiği mekân ve

---

[121] Söyleşi tarzında hazırlanan metin, sonuçtan ziyade sürece önem vermektedir. Söyleşinin çoğunlukla denemede alışık olmadığımız biçimde olanak verdiği başlıca unsur hata yapabilme ihtimalidir. Konuşan bir yandan kendi tezindeki boşlukları doldurmaya çalışırken, diğer yandan bir önceki söylediğini üst üste oturarak ortaya çıkması muhtemel bir yapı peşindedir. Bütün bunların yanı sıra karşısındakinin söylediğine de tepki vermekle yükümlüdür. Okur ise tartışmanın sessiz edilgen izleyicisidir. Ondan beklenen metni okuması ve anlaması sonrasında kimi zaman etik, kimi zaman estetik, kimi zaman da pratik bir yargıya varması arzulanır. Başka bir ifade ile okur süreçte tartışmayı okuyacak, onu anlamlandıracak ve bir değerlendirmeyle kararını verecektir. Bkz. Serkan Özkaya, *Sanat Yapıtında Mesafe: Hans-Werner Henze Paul Feyerabend, Italo Calvıno,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, 60-63.

[122] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 185.

[123] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 9.

olay örgüsünün Kaliforniya Berkeley Üniversitesindeki çalışmalarını yansıttığını ifade etmektedir. Kitapta ki birinci söyleşinin, ikinci ve üçüncü söyleşiye göre daha iyi bir çalışma olduğu da söylenebilir.[124] İkinci söyleşi 1976'da A ve B kişileri arasında geçmektedir. Üçüncü söyleşi ise yine A ve B kişilerinin 1989 yılındaki yeniden karşılaşma durumlarını ele almaktadır. Böylece üçüncü söyleşi, ikinci söyleşideki tartışmaların devamı gibi görülebilir. İkinci ve üçüncü söyleşi de yer alan B kişisinin Feyerabend'in kendi kişiliğinin yapay karakteri olduğunu düşünmemizi sağlayacak bir çok argüman söyleşilerde yer almaktadır. Söyleşilerdeki A karakterleri ise düşünürün fikirlerini desteklemeyen ve çürütmeye çalışan bilim insanları, bilim uzmanları, aydınlar ya da entelektüelleri olduğunu varsayabiliriz.

Öte yandan, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi* eserinde yer alan söyleşilerde, diyalog konularının sadece felsefi önermeler üzerinden gelişmediği görülmektedir. Nitekim söyleşide rasyonel olmayan sözler, kimi yanlış anlamalar, günlük konuşma kalıpları, argo ifadeler ve basit cevaplar diyalogda yoğun olarak kullanılmaktadır. Ayrıca söyleşide yazılı olanlar, kutsal olandan insani olana doğru bir geçişi temsil ettiği de söylenebilir.[125]

Feyerabend'in yaşarken yazdığı son kitap ise "Killing Time: The Autobiography Of Paul Feyerabend" dir.[126] Eserin ilk baskısı 1995 yılında Londra'da The University of Chicago Press tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışma Türkçeye *Vakit Öldürmek: Paul Feyerabend'in Otobiyografisi* olarak çevrilmiştir. Feyerabend, kendi yaşam öyküsünü anlattığı söz konusu eseri yazma nedeni olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *"Önde gelen birçok Avusturyalı çocukluğunda işgale tanık oldu. İkinci Dünya Savaşında askerdiler. Bu Avusturyalılar deneyimlerini, duygularını niye aktarmıyorlar? diye kendi kendime sordum. Neden tam olarak ne duyduklarını ya da tutumlarının yıllar geçtikçe nasıl değiştiğini söylemesinler? Bu bir iç dökme ve dürüst bir anlatım yoksa yalanla kendini haklı çıkarma değil."*[127] Feyerabend, eseri yazma nedeniyle ilgili sözlerine şöyle devam eder: *"Birkaç yıl önce, aile geçmişim ve hayatımın ilk yıllarını merak etmeye başladım. Ayrıca kişisel anlatının tarihe bakış için daha iyi bir yol olduğunu*

---

[124] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi***,** 185-186.
[125] Serkan Özkaya, *Sanat Yapıtında Mesafe: Hans-Werner Henze Paul Feyerabend, Italo Calvıno* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, 127.
[126] Ian Hacking, "Killing Time: The Autobiography of Paul Feyerabend", [Paul Karl Feyerabend, Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi], *The History of Science Society, Isis,* 87 (2), 1996 334-335.
[127] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi***,** 178.

düşündüm. Oldukça merak ediyordum. Kırk yıl Anglo Amerikan üniversitelerinde ders verdim. Nazi tarafında savaşan bir asker olarak Fransa, Yugoslavya, Rusya ve Polonya'da bulundum. Bu yıllarımı hemen hemen unutmuştum. Annem babam dahi yabancı olmuştu. Beni büyüten, bana konuşmayı öğreten, beni asabi bir iyimser yapan, ara sıra da rüyalarıma giren bu insanlar kimlerdi? Nasıl olmuştu da kendimi büyük bir ün, bir tür entelektüel ve bir profesör olarak bulmuştum?"[128] Feyerabend, günlük tutmadığı, yazışmalarını saklamadığı için bu soruları cevaplamanın çok zor olduğunu belirterek, otobiyografisini yazmaya başlamıştır. Eseri yazarken aile büyüklerine ait resmi kayıtlardan, kilise evraklarından, kendi eğitim dokümanlarından, Alman ordusundaki askeri kariyerine ait resmi belgelerden, akademik yaşantısındaki ders notlarından, konferans, panel ve seminer çalışmalarından, arkadaşlarına gönderdiği mektuplardan ve farklı zamanlara ait resimlerden faydalanmıştır.[129]

Feyerabend'in çocukluğundan ölümüne kadar geçen süre içindeki aşk, iş, sanat ve düşünce hayatıyla ilgili samimi itirafların yer aldığı söz konusu otobiyografik eseri on beş bölümden meydana gelmektedir. Feyerabend, eserinin bölümlerinde sırasıyla aile hayatı, ilköğretim, lise ve üniversite yılları, meslek, evlilik ve emeklilik hayatı, kişisel ilgi alanları, yazdığı kitaplar, katıldığı seminerler, konferanslar ve paneller hakkında bilgi vermektedir. Yani kişisel ve entelektüel gelişiminin ilgi çekici yönleri eserde etraflıca yer almaktadır. Ayrıca düşünür, eserinde yetiştiği dönemin siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel, sanatsal düşünsel ve dini yaşamını kendi bakış açısından değerlendirmektedir. Bu değerlendirmelerinde zaman zaman kişileri ve karakterleri ön plana çıkarırken, zaman zaman da olay ve yaşantıları ön plana çıkardığı görülür. Bu bağlamda otobiyografi, düşünürü yakından incelemek isteyenlere onun inançları, değerleri, beklentileri, çatışmaları, ailesi, özel hayatı, kişiliği, eserleri ve üslubu hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünyanın dört bir tarafında seminer, konferans, panel gibi çeşitli akademik etkinliklere katılan Feyerabend, bu akademik etkinliklerde öğrencilere, halka, akademisyenlere ve bilim insanlarına kendi felsefi argümanlarını açıklamıştır. Feyerabend'in ölümünden sonra bu etkinlikleri editörler tarafından derlenerek birbirinden bağımsız olan dört kitap halinde yayımlanmıştır.

---

[128] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 11-12.
[129] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 1-2.

Editörler tarafından hazırlanan bu kitaplardan ilki Türkçeye *Anarşizm Üzerine Tezler* olarak çevrilen eserdir. Söz konusu eser Feyerabend'in Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yapmış olduğu akademik geziler esnasındaki çalışmalarına ve farklı zamanlarda yapılmış olan röportajlarına dayanmaktır. *Anarşizm Üzerine Tezler'de* bulunan denemeler, makaleler ve röportajlar Feyerabend'in düşüncelerinin büyük bir bölümünü yansıtmaktadır. Eserde bilgi, bilim, dil, sanat, özgürlük ve anarşizm üzerine düşünceler samimi bir üslup içinde sunulmaktadır.[130] Kitapta, anarşizm kavramına dayalı fikirlerin daha ön planda olduğu görülmektedir. Ancak Feyerabend'in anarşizm anlayışı, klasik anarşizm yaklaşımlarından farklı bir yapı içermektedir. Onun anarşizmle olan ilişkisi genellikle yüzeysel bir çerçeve içerisinde gerçekleşmektedir. O, kendi döneminde bir otorite sayılan bilim okullarına yönelttiği sert eleştirilerinde anarşist kavramları kullanmıştır.[131] Feyerabend'in *anarşizmi,* toplumu eleştiren duygu ya da düşüncelerde değil, katı kuralların reddedilmesinde, başkaldırının, farklı oluşun ve sorgulayan bir bilincin davet edilmesinde yatıyordu.[132] Bu bağlamda Feyerabend'in anarşizmi, epistemolojik bir anarşizm olarak adlandırılır. Dolayısıyla onun anarşizmi klasik anarşizm kapsamı içerisinde yer alan siyasal anarşizmden farklı bir yapı içermektedir.

Feyerabend'in ölümünden sonra yayımlanan derleme kitaplardan ikincisi, "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being" (*Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal)* isimli kitaptır. Kitabın ismi başlangıçta "Reality" (Gerçeklik), "Stereotypes of Reality" (Gerçeklik Yargıları) ve "The Rise of Western Rationalism" (Batı Rasyonalizminin Yükselişi) olarak düşünülmesine karşın sonradan "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being" olmasına karar verilmiştir.[133] Bu kitabın ilk baskısı 1999 yılında Londra'da The University of Chicago Press tarafından yayımlanmıştır. Bert Terpstra tarafından orijinal taslak metinlere bağlı kalınarak İngilizce olarak derlenmiştir.[134] Kitabın Türkçeye çevirisi bugüne kadar yapılmamıştır. Kitap, iki ana kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısmı, giriş hariç dört farklı denemeden, ikinci kısmı ise on iki

---

[130] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 10-11.
[131] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 19-20.
[132] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 17.
[133] John Preston, "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being", [Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal], *Philosophy,* 75 (294), 2000, 618-619.
[134] Stephen Downes, "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being", [Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal], *Science&Human Values*, 27 (1), 2002, 160-162.

farklı denemeden meydana gelmektedir. İkinci kısım 1989 ve 1995 yılları arasında çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde bilgi, bilim, felsefe, sanat ve etik üzerine yayınlanmış farklı denemelerden oluşan bir yazı koleksiyondur.[135] Bu çalışma Feyerabend'in ölümünden kısa bir süre –kısmen de hastanede- önce üzerinde çalıştığı kitabın el yazısı versiyonlarından derlenmiştir. Feyerabend, ileride yayınlanmasını düşündüğü kitap için üç adet el yazısı halinde taslak metin ve bazı mektup yazışmaları hazırlamıştır. Bu üç taslak metin birbirinden farkı genişliktedir. Taslak metinlerin birinci ve ikinci versiyonu tamamlanmıştır. Üçüncü taslak metin tamamlanmamıştır. İkinci taslak metin, birinci taslak metinin genişletilmiş bir versiyonundan oluşmaktadır. Kitap, üç taslak metnin planlanan yapısına mümkün olan en iyi şekilde bağlı kalınarak hazırlanmıştır. Ayrıca kitapta yer alan denemeler, makaleler ve hikâyeler üç taslağın orijinal metinlerindeki yazım sırasına göre düzenlenmiştir.[136]

Feyerabend, söz konusu kitabı yazma gerekçesi olarak, bilim uzmanlarının oluşturmaya çalıştığı nesnellik anlayışının bilimsel bir zorlamayla ortaya çıktığını ve bilim merkezli toplumsal yaşam biçimiyle ideolojik bir biçimde desteklendiğini açıklamak olduğunu ifade eder. Ayrıca Feyerabend, bu çalışması ile bilim uzmanlarının sonsuz bir çeşitliliğin var olduğu evreni bilimsel yöntemlerle nasıl basite indirgediklerini göstermek ve de basite indirmenin insanı ve toplumu nasıl tekdüze bir yaşam biçimine sürüklediğini gözler önüne sermek olduğunu söyler.[137] Bu açıklama bağlamında Feyerabend, gerçeğin tek geçerli ölçütü olarak modern bilime atfedilen statüye meydan okur. Evrenin, dünyanın ve insanın keşfedilmesi sürecinde tek geçerli disiplin olarak bilimin tekelini reddeder.[138]

Bununla birlikte Feyerabend, söz konusu kitabında yer alan çalışmalarında hakikat (doğruluk), gerçeklik ya da nesnellik hakkında uzun açıklamalara, tartışmalara ve ispat çalışmalarına girmemektedir. Kitapta, duyusal, değersel, kültürel belirlenimler içerisinde varlığın çokluğu, çeşitliliği ve karmaşıklığı anlatılmaktadır. Ayrıca varlık karşısında insanların, kültürlerin düşünce farklılıklarına karşı hoşgörülü olunması ve desteklenmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Çünkü var oluşla ilgili anlama, açıklama

---

[135] Eric Oberheim, "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being", [Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal], *History of Science Society*, 92 (3), 2001, 597-598.

[136] Paul Karl Feyerabend, *Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being*, The University Of Chicago Press, Londra, 1999, XV.

[137] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 176.

[138] Oberheim, 598.

ve yorumlama sürecinde birçok bireysel, toplumsal ve kültürel düşünce farklılıkları vardır. Bu farklılıklar ise insanın kâinata karşı bakış açısını güçlendirmektedir.**[139]** Kitapta Feyerabend, gelişen Batı kültürünün kendi içerisinde taşıdığı çelişkilere değinir. Öte yandan, varlığa ya da var oluşa ilişkin insanlar, toplumlar ve kültürler arasında geçmişten günümüze bir düşünce çeşitliliği olmasına karşın, bu çeşitliliğin günümüzde bilimin tekçi açıklama kalıpları arasında kaybolduğunu vurgular. Bu bağlamda Feyerabend, Batı kültürüne egemen olan bilim merkezli düşüncelerin sadece kendi bölgesini değil, tüm dünyayı bilimsel hükümlere itaat eden tekdüze bir mekân haline getirilmesini eleştirmektedir.**[140]** Bununla birlikte Feyerabend'in *Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal* isimli eseri diğer kitaplarından farklı olarak bitmemiş bir eser olma özelliğini de taşımaktadır.

Felsefi Yazılar, isimli kitabın üçüncü cildi, "Paul Karl Feyerabend: Knowledge, Science and Relativizm**:** Philosophical Papers" dir. Kitabın ilk baskısı 1999 yılında Cambridge'de Cambridge University Press tarafından yayımlanmıştır. John Preston tarafından İngilizce olarak derlenen kitap, bir ana bölümden meydana gelmiştir. Bu ana bölümde ise on bir tane makale yer almaktadır. Söz konusu kitap, *Felsefi Yazılar* serisinde yer alan cilt 1, cilt 2'den sonraki kitaplarının bir devamı niteliğindedir. Kitapta yer alan on bir makale Feyerabend'in 1960 ve 1980 yılları arasındaki çalışmalarındaki taslak metinlere göre düzenlenmiştir. Eserde yer alan makaleler, benzer konular olması nedeniyle birbirleriyle bağlantılıdır.[141] Eserdeki ilk makale 1960 yılında teori kavramı ve kıyaslanamazlık ilkesiyle (The Principle of İncommensurability) ilgili olarak kaleme alınmış bir araştırmayı, ikinci makale 1961 yılında büyü, mit ve bilim kavramı çerçevesindeki bir incelemeyi, eserin üçüncü ve dördüncü makalesi 1963 ve 1968 yılları arasında çoğalma ilkesi (The Principle of Proliferation) ve inat ilkesi (The Principle of Tenacity) olarak adlandırılan iki özel kavram üzerinde yapılan tartışmaları içermektedir. Eserde yer alan diğer yedi makale ise 1970 ve 1980 yılları arasında bilgi, bilim, astroloji, efsane, din, büyü, özgür toplum, bilim uzmanı, rahip, astrolog gibi kavramlar çerçevesinde işlenen konular ile ilgilidir. Öte yandan, eserde genel olarak, özgür bir toplumda yaşayan her bir insanın kendi kültürüne ait olan gelenek, görenek, örf, adet ve

---

[139] Feyerabend, *Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being*, XI.
[140] Feyerabend, *Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being***,** X.
[141] Paul Karl Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativizm: Philosophical Papers, Volume 3*, The University Of Chicago Press, Londra, 1999, 1.

töre gibi kültürel değerleri yaşatmasının önemini vurgulamaktadır.[142]

Feyerabend'in ölümünden sonra editörler tarafından derlenen kitapların sonuncusu *Bilimin Tiranlığı* (The Tyranny Of Science) isimli eserdir. Eser, 1992 yılında İtalya Trent Üniversitesinde Paul Feyerabend tarafından sunulan bir dizi konferanslar serisine dayanmaktadır. Eserin ilk baskısı 1996 yılında İtalyanca olarak yayımlanmıştır. Eserin ingilizce olan ilk baskısı ise 2011 yılında İngiltere Cambridge'de yayımlanmıştır. Eric Oberheim tarafından derlenen[143]eser giriş bölümü yanında dört ana bölümden meydana gelmektedir. Eser Türkçeye 2015 yılında çevrilmiştir.

Bilimin Tiranlığı, Feyerabend'in sağlığını kaybetmeden çok kısa bir süre önce-1992 yılında- İtalya Trento Üniversitesi'nde verdiği konferanslardan derlenmiştir. Bu konferanslar dizisinde dinleyicilerine insan, bilgi, bilim, insan, toplum, devlet, değer ve uygarlık üzerine farklı anlatımlar yapılmıştır.[144] Konferanslar çok teknik olamayan anlatım tarzından dolayı geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır.[145] Feyerabend, konferanslar süresince insanın bilgiyi elde etme mücadelesinde var olan disiplinlerden bir şeyler alınması gerektiğinin önemini belirtmiştir. Bilginin elde edilme sürecinde kaynak çeşitliliğinin önemini vurgulayan Feyerabend, alternatif disiplinlerden biri olan bilimin gerçeğe ulaşmada yegâne olmadığını ifade eder. Zira Feyerabend, gerçeğe ulaşma bağlamında alternatif disiplinlerin her birinin bir diğerini daha güçlü kılacağını düşünmektedir. Ona göre, disiplinler arası etkileşim ya da rekabet ortamı evreni anlama, açıklama ve değerlendirme de insanoğluna geniş bir perspektif sunacaktır.[146]

Son olarak Feyerabend söz konusu eserinde, bilimi tiran olarak görmemesine karşın, zaman içerisinde birtakım kişi, grup ve ideolojik düşünceler neticesinde bilimin tiran olabilme ihtimaline vurgu yapmaktadır.[147] Ayrıca eser, bilimsel dünya görüşü ile yükselen Batı rasyonalizminin eleştirel bir sunumudur. Düşünürün önceki kitapları gibi bu eseri de modern bilime etkileyici bir meydan okuma yapmaktadır. Diğer yanda eser, bilim muhalifi düşüncelerin geniş bir alana yayılmasına ve farklı düşünceden akımların

---

[142] Herman Philipse, "Paul Karl Feyerabend, Knowledge, Science and Relativism, Philosophical Papers, Volume 3", [Paul Karl Feyerabend, Bilgi, Bilim ve Rölativizm: Felsefi Yazılar, Cilt 3], *Philosophy,* 76 (1), 2001, 158, 158-174.

[143] Howard Sankey, "Paul Feyerabend: The Tyranny of Science", [Paul Feyerabend: Bilimin Tiranlığı], *Metascience,* 21, 2012, 471, 471–476.

[144] Feyerabend, *The Tyranny Of Science*, VII.

[145] Sankey, 471.

[146] Feyerabend, *The Tyranny Of Science*, X.

[147] Ian James Kidd, "Paul Feyerabend, The Tyranny of Science", [Paul Feyerabend: Bilimin Tiranlığı], 576-577.

oluşmasına olanak sağlamaktadır.[148] Yine eser, düşünürün daha önce yayımlanmış olan çalışmalarındaki fikirlerinin desteklenmesine ve geliştirilmesine de önemli katkılar sağlamaktadır.[149]

C. Feyerabend'in Yetiştiği Düşünsel Ortam

20. yüzyılın son üç çeyreğini kapsayan bir zaman diliminde Avrupa'yı etkileyen felsefe, müzik, mimari, kültür, dil, etik ve politika tartışmaları Paul Karl Feyerabend'in felsefesi ve kişiliğinin oluşumunda farklı yönde etkileri olmuştur. Bu bağlamda 20. yüzyıl bilim felsefesinin en aykırı düşünürlerinden biri olan Feyerabend'i anlama ve değerlendirmenin en sağlıklı yollarından biri, onun hayatı ve fikirleri üzerinde etkisi olan kişi, kurum, çevre, olay, yer ve düşünceleri tanımaktır.

Feyerabend'i genç bir üniversite öğrencisi olarak gelecekte şekillenecek olan düşünce dünyası ve mesleki kariyerini etkileyen ilk çevre *Avusturya Kolej Derneği'*dir. (Austrian College Society). Söz konusu dernek, 1945 yılında Avusturyalı direnişçiler tarafından kurulmuştur. Derneğin temel kuruluş amacı, dünya savaşları ile bölünmüş Avrupa'nın siyasi birleşimine katkıda bulunmaktır. Ayrıca Avrupa insanının duygu, düşünce ve bilgi paylaşımına katkıda bulunmak için uygun tartışma platformları oluşturmaktır. Avusturya Kolej Derneği, Avusturya'nın Tirol eyaleti Alpbach bölgesinde tüm yıl boyunca seminerler, konferanslar, paneller, uluslararası toplantılar ve sanatsal etkinlikler düzenlemiştir. Bu etkinliklere ise sanatçılar, siyasetçiler, aydınlar, bilim insanları ve entelektüeller katılmıştır.[150] Derneğin düzenlediği etkinlikler nedeniyle Alpbach, zamanla siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve bilimsel alışverişlerin yapıldığı bir merkez haline gelmiştir. Feyerabend, dernek adına Alpbach'da önemli seminer, toplantı ve tartışma formlarına daktilograf olarak katılmıştır. Böylece kayıtlarını tuttuğu toplantılarda Feyerabend, düşünürlerin tartışmalarını birçok defa izleme imkânı bulmuştur. Ayrıca birçok sanatçı, siyasetçi, aydın, bilim insanı ve entelektüel ile tanışma fırsatı da yakalamıştır. Nitekim Feyerabend, bu konuda, *"Avusturya Kolej Derneğine katılmak hayatımın en belirleyici adımı oldu"*[151] der.

---

[148] Feyerabend, *The Tyranny Of Science*, XII.
[149] Sankey, 476.
[150] Feyerabend, *Yönteme Karşı,* 315.
[151] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 76.

Feyerabend'in gelecekte şekillenecek düşünce dünyasını etkileyen unsurlardan bir diğeri ise *Kraft Çevresi* olarak adlandırılan oluşumdur. Kraft Çevresi, Avusturya Kolej Derneğine bağlı olarak, Viyana'da faaliyette bulunan üniversiteli öğrenci grubundan oluşmaktadır. Söz konusu çevrenin temelleri 1949 yılında Viyana Çevresi düşünürlerinden Victor Kraft[152] öncülüğünde atılmıştır. Kraft'ın çalışmalarıyla kurulan grup, bazı çevrelerde Viyana Çevresinin öğrenci versiyonu olarak da adlandırılmıştır. Kraft Çevresi olarak adlandırılan tartışma grubunun başkanlığını Victor Kraft, öğrenci liderliğini ise Paul Feyerabend yapmıştır.[153] Kraft Çevresi, başta biyoloji, kimya, fizik olmak üzere, matematik ve mühendislik öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda Kraft Çevresi öğrencileri, kendilerini başta tarih, sosyoloji ve edebiyat olmak üzere sosyal bilim okuyan öğrencilerden üstün görmekteydiler.[154] Çevre öğrencilerin temel ilgi alanları, bilim ve felsefenin genel konularından oluşmaktadır. Kraft Çevresi'de Avusturya Kolej Derneği gibi akademik yıl içerisinde küçük seminerler, sempozyumlar ve tartışma panelleri düzenlemişlerdir. Çevreye mensup öğrenciler, düzenlenen tartışma panellerine kendi alanlarının uzmanları olan akademisyenleri, bilim insanlarını ve düşünürleri davet etmişlerdir. Bunlar arasında Bela Juhos, Erich Heintel, Walter Hollitscher, Henrik Von Wright ve Elizabeth Anscombe gibi dönemin ünlü isimler yer almaktadır. Öte yandan toplantılara kısmi zamanlı olarak katılan düşünürlerden biri de Ludwig Wittgenstein'dir. Kraft Çevresi olarak adlandırılan öğrenci grubunun çalışmaları 1953 yılına kadar devam etmiştir. [155]

Genç bir üniversite öğrencisi olduğu yıllarda Feyerabend, Viyana'da tanınmış üç fizikçi olduğundan bahseder. Feyerabend, özellikle bu fizikçiden Felix Ehrenhaft hayranıdır. Fizikçi Ehrenhaft, fiziğin temel konularından biri olan eylemsizlik kanunuyla ilgili olarak farklı fikirleriyle öne çıkmış bir isimdir. O, eylemsizlik kanunu

---

[152] Victor Kraft, 4 Temmuz 1880 tarihinde Avusturya'nın Viyana şehrinde doğdu. İlköğretim, ortaöğretim ve lise eğitimini Viyana da tamamladı.1889 yılında Viyana Üniversitesi tarih ve coğrafya fakültesinde yükseköğrenimine başladı. Üniversitede tarih, coğrafya, jeoloji, botanik ve ekonomi ile ilgili dersleri aldı. Wilhelm Dilthey, Georg Simmel, Carl Stumpf and Heinrich Wölfflin gibi ünlü düşünürlerle çalışma imkânı buldu. Üniversite yıllarında Viyana Üniversitesi felsefe topluluğunun seminerleri sırasında felsefe çevreleri ile tanışma imkânı buldu. 1903 yılında felsefe dalında "Dış Dünyada Bilgi Problemi" isimli felsefe çalışmasıyla doktora eğitimini tamamladı. Kraft, felsefe alanındaki çalışmalarına devam ederek Viyana da tam zamanlı felsefe profesörü unvanı aldı. Kraft 1924 yılında felsefeci Moritz Schlick'in liderliği yaptığı Viyana Çevresi olarak adlandırılan tartışma grubuna katılarak çevrenin resmi üyelerinden biri oldu. Bkz. http://www.iep.utm.edu/kraft/

[153] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 79.

[154] Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, 1.

[155] Feyerabend, *Yönteme Karşı,* 315.

çerçevesinde -cisimlerin hareket durumlarını ile ilgili- dışarıdan etki eden bir kuvvet olmadığında nesnelerin düzgün doğrusal bir hareket değil de sarmal eğrisel bir hareket yapacağını iddia etmektedir. Ehrenhaft'ın, cisimlerin_eylemsizlik kanunu çerçevesinde nesnelerin eylemsizlik yörüngesiyle ile ilgili iddiası ise klasik fiziğin temellerine büyük bir saldırı niteliği taşımaktadır. Başka bir deyişle bu saldırı, klasik fiziğin temel kanunlarından olan yüzlerce yıllık eylemsizlik kanununun çöpe atılması anlamına gelmektedir. Feyerabend, uygulamalı fiziğin aykırı düşünürü olan Ehrenhaft'ın üniversitedeki derslerini, asistanları tarafından saatlerce önceden hazırlanan dev boyutlu tiyatro gösterilerine benzetir. Ayrıca Feyerabend, Ehrenhaft'ın kendilerini klasik fiziğin koruyucuları olarak gören fizik öğrencilerinin tekdüze düşüncelerini yerle bir etiğini söyler.[156] Hatta Feyerabend, Ehrenhaft'ın verdiği derslerin sonunda, fizik öğrencilerine dönerek *"dilinizi mi yuttunuz? Aptal mısınız? Söyleyecek bir şeyiniz yok mu?"*[157] şeklinde konuştuğunu da ifade etmektedir.

Viyana üniversitesindeki fizik dersleri dışında Alpach'daki tartışma panellerine de katılan Ehrenhaft, 1949 yılında Alpbach'da dönemin tanınmış teorik fizikçilerinden Walter Thirring,_Henry Pryce, Carl Rosenfeld'ında bulunduğu bir tartışma paneline katılmıştır. Feyerabend'e göre panel sonunda, Ehrenhaft fizikçilere dönerek şunları söylemiştir: *"Efendiler ne söyleyebilirsiniz. Mutlak kuramlarınızla söyleyebileceğiniz hiçbir şey yok. Öyleyse oturun oturduğunuz yerde. Konuşmayın."*[158] Bununla birlikte Ehrenhaft'ın fizik üzerine yaptığı çalışmaları dolayısıyla çağdaşları onu fiziğin şarlatanı olarak itam etmişlerdir.[159] Ehrenhaft'a karşı teorik fizikçiler tarafından yapılan bu itibarsızlaştırmayı Feyerabend, Galileo muhaliflerinin teleskopun keşfi sırasındaki yıkıcı tavırlarına benzer olumsuz bir tavır olarak değerlendirir.[160] Feyerabend'e göre Ehrenhaft'ın yaptığı çalışmalar gerek akademik camianın gerekse Ortodoks fizik çevrelerinin mutlak kuramlarını kumdan kaleler gibi bir anda dağıtmıştır.[161] Böylece Feyerabend'in düşünceleri üzerinde Ehrenhaft'ın çağdaşları ile fiziğe ilişkin yaptığı tartışmalar önemli izler bırakmıştır.

---

[156] Feyerabend, *Yönteme Karşı,* 316.
[157] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 71.
[158] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 317.
[159] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 71.
[160] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 317.
[161] Feyerabend, *Yönteme Karşı,*316.

Öte yandan, Viyana'da tanınmış fizikçilerden bir diğeri de Philipp Frank' tır.[162] Frank, Viyana Çevresi olarak adlandırılan katı pozitivist oluşumun ilk düşünürlerinden kabul edilmektedir. O, Avusturyalı ünlü fizikçi Felix Ehrenhaft'dan birkaç yıl sonra Alpbach'da düzenlenen tartışma panellerine katılmaya başlamıştır. Frank, Alpbach'da katıldığı tartışma panellerinde, özgün kişiliği ve farklı düşünceleriyle ön plana çıkan teorik fizikçilerden biridir. Frank, astronominin kurucusu olarak kabul edilen Kopernik ile ilgili farklı tespitlerde bulunmuştur. Bilindiği üzere Kopernik, Yunanlı gökbilimci Batlamyus'un Dünya'yı evrenin merkezi olarak kabul eden yer merkezli (geosentrik) evren modelini eleştirdi. Yer merkezli evren modeli yerine, Güneş merkezli evren modelini (heliosentrik) geliştirdi. Frank, bilim tarihinde Kopernik Prensibi olarak adlandırılan güneş merkezli (heliosentrik) evren teorisine yönelik karşıt fikirlerin, dönemin deneysel çalışmalarıyla uyum içinde olduğunu belirtmiştir. Frank'ın Kopernik teorisi üzerine yapmış olduğu açıklamalar bazı düşünürler için bir esin kaynağı olmuştur. İşte Feyerabend, bu tespitlerin Kopernik teorisini derinliğine araştırmak için kendisine güç verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Feyerabend, düşüncelerinden etkilendiği Philipp Frank ile ilgili olarak şu tespitte bulunur: *"Bugün bu düşünceler herkesin bildiği şeyler. Ama herkesin farklı düşündüğü bir ortamda ayağa kalkarak onları yüksek sesle söyleyen ilk kişidir."*[163]

Feyerabend'in Viyana'da bulunduğu dönemde, yaşamında önemli olacak insanlarla karşılaştığı oluşumlardan biri de Marksist öğrenci topluluklarıdır. Marksist öğrenci toplulukları, bilim, din, siyaset ve sanat tartışmaları yapan ve bu tartışmalarında Marksist argümanları anlatan bir topluluktur. Ayrıca Marksist öğrenci topluluklarının temel amacı, gelecek vadeden zeki öğrencileri Marksist davanın taraftarı yapmaktır. Viyana da okuyan öğrenciler bu amaç çerçevesinde, Marksist öğrenci topluluklarının tartışma gruplarına davet edilerek, davanın önde gelen entelektüelleriyle

---

[162] Philipp Frank, 20 Mart 1884 tarihinde Avusturya'nın Viyana şehrinde dünyaya geldi. Ortaöğretim, lise ve üniversite eğitimini Viyana da tamamladı. Viyana üniversitesinde fizik eğitimi aldı. Viyana üniversitesinde Herman Helmholtz, Rudolf Hertz, Jules Poincare ve Ludwig Boltzmann gibi fizikçilerle çalışma olanağı buldu. 1907 yılında Viyana üniversitesinde Ludwig Boltzmann danışmalığında fizik alanında doktora eğitimini tamamladı. 1910 yılından sonra bugün Viyana Çevresi olarak adlandırılan mantıksal pozitivist hareketin ilk temsilcilerinden biri oldu. 1912 yılında Çekoslovakya Prag Üniversitesinde teorik fizik profesörü olarak çalışmaya başladı. 1938 yılında Alman ordusunun Viyana'yı işgaliyle birlikte Viyana Çevresi üzerindeki politik baskılar arttı. Viyana Çevresi politik baskılar sonucunda dağıldı. Frank, 1939 yılanda Amerika'ya gitti. Harvard üniversitesinde fizik ve matematik üzerine çalışmalar yaptı. 1996 yılında öldü. Bkz. www-history.mcs.st-and.ac.uk/Biographies/Frank.html

[163] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 318.

tanıştırılmıştır.[164] Marksist öğrenci topluluğu ile karşılaşma fırsatını bulan ve bu okulun oluşturduğu tartışma toplantılarına katılan Feyerabend, Marksist düşünceler çerçevesinde dine (metafiziğe) karşı çıkma ve bilimi savunma noktasında ortak fikirde olduklarını belirtir. Fakat Feyerabend, bu düşüncelere ulaşmada kendisinin duyulara ve mantığa dayandığı yerde onların diyalektik akıl yürütme yöntemini kullandıklarını belirtir.[165]

Öte yandan, Feyerabend, kendi düşünce dünyasında önemli yeri olan Walter Hollitscher'i bu tartışma toplantılarında tanımıştır. Hollitscher, diyalektik ve tarihsel materyalizmin bireysel ve toplumsal yararları konusunda Feyerabend'i etkilemeye çalışmıştır. Ancak Hollitscher, etkileme sürecinde Feyerabend üzerinde ne duygusal ne de entelektüel bir baskı kurmuştur. Bu bağlamda Feyerabend, daha sonraki döneminde bu süreci değerlendirirken Hollitscher'i samimi bir öğretmen, buna karşın Popper'i ise saf bir propagandacı olarak tanımlayacaktır.[166] Diğer yandan Feyerabend, Hollitscher ile tartıştıklarında kendisini katı bir pozitivist olarak tanımlar. Nitekim kendisini katı bir pozitivist olarak tanımlayan Feyerabend, Hollitscher ile bir tartışmasında, bilim adamlarının bilimsel araştırma sürecinde metafizik düşüncelerden kurtulamadıkları eleştirisini yapar. Feyerabend'in bilim adamlarına yönelik eleştirisi üzerine Hollitscher şöyle cevap verir:*" …metafizik ya da değil. Bilim adamları katı bir dil, metot ya da mantık benimsemiş olsalardı asla bir yere varamazlardı."*[167] Hollitscher'in bu düşüncesi gelecekte Feyerabend'in kafasında çok büyük soru işaretlerinin oluşmasına neden olur.

Feyerabend, *Avusturya Kolej Derneği'*nde aktif üniversite öğrencisi olarak çalıştığı dönemde felsefeci Elizabeth Anscombe**[168]** ile tanışmıştır. Anscombe, Ludwig Wittgenstein eserlerinin tercümesi için Viyana'ya gelen bir İngiliz felsefecidir.

---

[164] Feyerabend, *Yönteme Karşı,* 319.
[165] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 77.
[166] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 321.
[167] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 77-78.
[168] **Elizabeth Anscombe,** 18 Mart 1919 tarihinde İrlanda'da doğmuştur. İlköğretim, lise ve üniversite eğitimini Londra'da tamamladı. Oxford Üniversitesinde felsefe eğitimi aldı. Felsefe çalışmalarını Aristoteles, Aguinalı Thomas ve David Hume üzerine yoğunlaştırdı. Cambridge üniversitesinde Wittgenstein ile çalışma imkanı buldu.Wittgenstein ölümünden sonra el yazması metinlerini düzenleyerek eserlerini İngilizceye çevirdi. Ahlak felsefesi üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırdı. Pragmatist etik anlayışını eleştirerek antik etik olarak adlandırdığı Aristoteles'in erdem etiğini savundu. Ahlak felsefesinde niyet/eylem konuları üzerine felsefesini derinleştirdi. Hume'un her olayın kendisinden önceki bir neden tarafından mutlak olarak belirlendiği görüşüne eleştirerek nedenselliğe karşı çıktı. Anscombe, 2001 yılında İngiltere'de öldü. Bkz. Cevizci, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt 1.

Feyerabend ise, Anscombe'nin Wittgenstein'in eserleri üzerine yaptığı çalışmalar sürecine aktif olarak katılan birisidir. Bu nedenle Feyerabend, Wittgenstein'in eserleri üzerine yapılan çalışma sürecinde düşünürün el yazma metinleri üzerinde çok geniş çalışma fırsatı yakalamıştır.[169] O, Anscombe ile birlikte Wittgenstein'in üzerine yaptığı çalışmaların gelecekteki düşünceleri üzerinde derin izler bıraktığını ayrıca belirtir.[170] Nitekim, bu çalışmalar esnasında Feyerabend, Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar* isimli kitabı üzerine bir inceleme makalesi hazırlamıştır. Söz konusu makale 1955 yılında *Philosophical Review* dergisinde yayımlanmıştır.[171]Ayrıca Feyerabend, Anscombe'nin Wittgenstein eserleri üzerine yaptığı çalışmaları sırasında kendisine sorduğu sorular ile olgulara ilişkin algılarımızın, onlarda var olmayan bir takım şartlara bağlı olabileceğini gösterdiğini belirtmiştir. Öte yandan Anscombe, korunum ilkesi ile düşüncelerini açıklamaya çalışan bir düşünürdür. Fizikteki korunum ilkesi ise cisimlerin biçimi ya da mekândaki konumu değiştirildiğinde miktar, sayı, uzunluk, ağırlık, alan ve hacim gibi özelliklerinde değişim olmayacağını ifade eden ilkedir. Böylece tüm cisimler bu ilke çerçevesinde özdeşliklerini korumaktadırlar. Feyerabend, Anscombe'nin örneklendirdiği fizikteki ve insandaki gelişim evrelerindeki korunum ilkesinin bilimde de önemli bir rol oynayabileceğini, bilimsel devrimler esnasında algıların, anlayışların ve açıklamaların değişebileceğini düşünmüştür. Ayrıca Feyerabend, bu düşüncenin gelecekte şekillenecek olan kıyaslanamazlık (Incommensurability) ilkesinin de ilk düşünsel versiyonu olduğunu belirtmiştir.[172]

Feyerabend'in düşünce dünyasını ve gelecekte sahip olduğu ününü etkileyen en önemli düşünürlerden bir diğeri de Karl Popper'dir. Feyerabend, Popper ile 1948 yılında Alpbach'da daktilograf olarak önemli tartışmaların notlarını tuttuğu bir toplantıda tanışmıştır. Popper hakkındaki ilk izlenimine ilişkin şunları söyler: *"Felsefe seminerini yürüten Karl Popper'i merak ediyordum. Kafamda zihinsel bir resim oluşturmuştum. Uzun boylu, zayıf, ciddi ve konuşmasında ihtiyatlı biri olacaktı. Tam tersi çıktı. Katılımcıların önünde bir aşağı bir yukarı gidip gelerek, eğer filozof deyince Almanya'daki felsefe kürsülerinden birini işgal eden beylerden birini anlıyorsanız, o zaman ben kesinlikle bir filozof değilim. Alman profesörler bu sözlerden hoşlanmadılar.*

---

[169] Preston, *Feyerabend: Philosophy, Science and Society*, 3.
[170] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 152.
[171] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 96-97.
[172] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 321-322.

Ancak biz öğrenciler konuşmasını oldukça iç açıcı bulduk."[173] Böylece Feyerabend, Popper ile ilk karşılaması sonrasında onun tavırlarındaki rahatlık, konuşmasındaki kendine güveni, mizah anlayışı ve ironik bir üslup kullanması gibi tavırları nedeniyle ona hayran olduğunu belirtmektedir. Bu süreçte Feyerabend, Popper'i kendi düşüncelerini rahat bir şekilde ortaya koyarak profesyonellerin tepkisine kulak asmayan özgür bir düşünür olarak tanımlamaktadır.[174] Popper ise tartışma toplantılarında tanıştığı Feyerabend'e yakın bir ilgi göstermiştir. Nitekim o, Feyerabend'i Alpbach'da bulunduğu süreçte seçkin düşünürlerin yer aldığı birçok toplantıya davet etmiştir. Popper'in davetiyle katıldığı toplantılar hakkında ise Feyerabend, *"ben sıradan bir üniversite öğrencisi olarak devlerin yüce tartışmalarına katılmaya değer bulunmuştum"*[175] der.

Bu arada Feyerabend, doktora derecesini aldıktan sonra İngiltere Cambridge Üniversitesi'nde Wittgenstein ile çalışmak için British Council bursuna başvuruda bulunur. Burs başvurusu kabul edilen Feyerabend, İngiltere'ye gittiğinde Wittgenstein ölmüştür. Wittgenstein ölümü üzerine Feyerabend, her geçen gün ün kazanan Karl Popper ile çalışmak üzere Londra'ya gider.[176] Feyerabend, başlangıçta asistanı olduğu Popper felsefesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bununla birlikte Feyerabend, 1955 yılında Bristol üniversitesinde profesyonel felsefe kariyerinin başlamasıyla birlikte Popper'i amansız bir şekilde eleştirenlerin başında yer almıştır.[177] Feyerabend, Popper felsefesinin en sert muhaliflerinden biri olmasıyla ilgili olarak şunları söyler: *"Arkadaşlarım sadık bir Popperci olmamı çok istiyorlardı. Bunu oldukça şaşırtıcı buluyordum. Geçmişte söylediğim gibi Popper'in fikirleri baştan çıkarıcıydı. Ben de tuzağına düşmüştüm. …yanlışlamacılık iyi bir argüman olabilir. Neden ona kutsal bir şeymiş gibi davranayım? Neden, Popper'i her sayfaya, yazdığım her şeyin dip notuna koyayım? … Popper inanç grubuna girmek istemiyordum. Bunlar beni açan şeyler değildi."*[178] Nitekim Paul Karl Feyerabend, otobiyografisinde grup düşünüşüne ve kitlesel düşünce hareketlerine karşı her zaman mesafeli bir duruş sergilediğini belirtmiştir. Yine Popper felsefesiyle karşılaştığı süreçte diğer düşünürler gibi Popper

---

[173] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 76.
[174] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 322.
[175] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 77.
[176] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 11.
[177] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 12.
[178] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 100.

felsefesinin sadık bir takipçisi olmayı reddetmiştir.[179] Hatta Popper'in yanlışlamacı bilim felsefesinin dönemin felsefe çevrelerince kabul görmesi neticesinde Feyerabend, *"eğer böylesi alelade şeyler büyük keşif sayılıyorlarsa, felsefe umutsuz bir durumda olmalı"*[180] şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Öte yandan Feyerabend, II. Dünya savaşından sonra bir sanat ve edebiyat akımını olarak adlandırılan Dadaizm'in etkisinde kalmıştır. Dadaizm, Fransızca bir sözcük olan "tahta at" anlamındaki Dada kelimesinde türemiştir. Dadaizm, 1916'da İsviçre'nin Zürih kentinde doğmuş bir sanat ve edebiyat akımıdır. Bu sanat ve edebiyat akımı ise 1923 yılına kadar Avrupa'da ve Amerika'da etkisini yoğun olarak sürdürmüştür. Dadaizm, Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda toplumda baş gösteren siyasi, iktisadi ve sosyal karışıklıkla birlikte kişi ve toplum ahlakının yozlaşması, inançların sarsılması, değer yargıların altüst olması sonucunda her şeyi kuşkuyla karşılayan genç bir kuşağın sanat, edebiyat ve değerler anlamında her şeyi inkâra yönelmesidir.[181] Dadaizm amacı, topluma kök salarak değişmezliği sorgulanamaz kabul edilen tüm inanç, değer, kurum, otorite, söylem ve yöntemlerin tutsaklığından insanları kurtarmaktır.[182] Feyerabend, Dadacı hareketin, salt mekanik işlemeyen bir aklın doğası çerçevesinde var olan insani düzene inandıklarını düşünmektedir. Ayrıca, Dadacı hareketin, dildeki bozulmanın Dünya savaşına zemin hazırlayan mekanik bir zihniyet geliştirdiğini söyler. Bu bağlamda Feyerabend'in Dadacı harekette üzerinde yoğunlaştığı alan dil (üslup) olmuştur. Öte yandan Feyerabend, Dadacı düşünür ve sanatçıların basit ama sıradanlığa düşmeyen, kesin ama sığ olmayan güçlü üsluplarına hayran olduğunu belirtmektedir.[183] Son olarak Feyerabend, hayranı olduğu Dadacı metin ve söylem üslubunu seminer, konferans, panel ve eserlerinde düşüncelerini etkin bir şekilde yansıtmak amacıyla kullanmıştır.

Feyerabend'in düşünce dünyasını etkileyerek onun felsefesine esin kaynağı olanlar arasında edebiyatçılarda vardır. Bu edebiyatçılardan en dikkat çekeni Johann Nestroy'dur. Nestroy, 19. yüzyıl Avusturya asıllı komedi yazarıdır. Nestroy, eserlerinde diyalogları, monologları ve oyunları sıradan durumlar üzerine konumlandırmıştır. Başka

---

[179] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 78.
[180] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 323.
[181] Ahmet Cevizci, "Dadaizm", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2006, C. IV, 1.
[182] Kader Sürmeli, "Dada Hareketinden Kavramsal Sanata", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi,* 2 (6), 2012, 338, 337-345.
[183] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 328.

bir ifadeyle Nestroy, tüm dünyanın sahtecilik, aldatma ve belki de temel üçkâğıtçılığını sergilemek için son derece basit yollar kullanır. Feyerabend, Nestroy'da ilginç olan şeyin, normallikler kombinasyonu olarak adlandırdığı olayların yavaş yavaş uğursuz bir renge bürünmesi olduğunu belirtir. Nestroy' un eserler ve oyunlarda var olan ironi ve espri bu noktada ortaya çıkmaktadır. Feyerabend, Nestroy'un oyunlarının hemen hemen tamamını okumuş ve sahnelenen pek çok oyununu da seyretmiştir. Onun okuduğu eserler ve seyrettiği oyunlar ise basit bir akıl yürütmenin ardında var olabilecek saçmalıkları, insana yakışmazlığı sanatsal anlamda açıkça göstermektedir. Nitekim Feyerabend, Johann Nestroy'un edebi eserleri ve oyunlarının kendisine Batı rasyonalitesinin değerlendirilmesinde farklı bir esin kaynağı olduğunu söylemektedir.[184]

Öte yandan Feyerabend'in entelektüel kişiliğinden ve ileri görüşlülüğünden etkilendiği bazı düşünürlerde vardır. Bu düşünürlerin biri Avusturya asıllı felsefeci Ernst Mach'tır.[185] Feyerabend, Mach hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle açıklar: *"Ernst Mach bir bilim adamıydı. Fizik, psikoloji, fizyoloji, bilim tarihi ve düşünce tarihi gibi konularında uzmandı. Mach aynı zamanda kültürlü bir kişiydi. Zamanının sanatıyla ve edebiyatıyla tanışıklığı vardı. Ve aynı zamanda politikayla da ilgileniyordu."*[186] Feyerabend, Mach ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle sürdürür: *"Mach üzerine yapılacak ciddi çalışmalar bizi mükemmel bir insan, büyüleyici bir bilim felsefecisi ve aydın bir kişiyle tanıştırır."*[187]

Buna göre, 20. yüzyıl bilim felsefesinin en aykırı düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Feyerabend, yüzyılın bilim anlayışına yaptığı eleştirel yaklaşımlar ile bilim felsefesinde büyük bir kırılma noktası yaratmıştır. Feyerabend'in bilim felsefesinde oluşturduğu kırılma ise bilimin farklı bir perspektiften tartışılmasına yol açmıştır. Bilim üzerine bir algı farklılığı yaratan düşünür, bilimsel, sanatsal, siyasal, ideolojik ve kültürel anlamda yaşadığı çağın birçok düşünürü ile etkileşim içerisinde olmuştur. Ancak Feyerabend, yaşanan bu etkileşimler çerçevesinde anarşist, dadaist, marksist hatta bilim düşmanı gibi birçok adlandırma, eleştiri ve saldırıya maruz kalmıştır. Bu değerlendirmeler karşısında ise Feyerabend, şunları söyler: *"Ben ne bir anarşist ne de bir dadaistim, gerçekte ne olduğumu en yakın dostlarım bilir. Bununla birlikte, belirli*

---

[184] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 143-144.
[185] Paul Karl Feyerabend, "Mach, Einstein and Modern Science", [Mach, Einstein ve Modern Bilim], *The British Journal for the Philosophy of Science,* Vol. 31, No. 3, 1980, 281, 273-282.
[186] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 259
[187] Feyerabend, *Akla Veda,* 27.

şeyleri göstermek için anarşist ve dadaist rolünü oynarım. Fakat kendimi hiçbir zaman bu rollerle kesin olarak bütünleştirmem."[188] Yine başka bir yerde *"insanların yaşadığı toplumda Marksizm gibi bir felsefenin yol göstericiliğine gereksinimleri yoktur."*[189] *"Diyalektik materyalizmi ve tarihsel materyalizmi asla kabul etmedim"*[190] diyen Paul Karl Feyerabend, yaşamı boyunca herhangi bir ideolojinin ne bir savunucusu ne de kayıtsız şartsız anlamda bir takipçisi olmuştur.

[188] Feyerabend, Anarşizm Üzerine Tezler, 20.
[189] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 19.
[190] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 320.

BİRİNCİ BÖLÜM

VİYANA ÇEVRESİ VE BİLİM TASARIMI

1.1. VİYANA ÇEVRESİNİN TARİHSEL VE ENTELEKTÜEL ARKA PLANI

Viyana Çevresi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanan politik, ekonomik, sosyal ve entelektüel krizler ortamında ortaya çıkmış bir felsefe hareketidir. Viyana Çevresi olarak adlandırılan bu felsefe hareketi, 20. yüzyıl bilim felsefesine yön veren en önemli düşünce akımlarından birisidir. Bu düşünce akımının temelleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimin, felsefenin ve özgür düşüncenin önde gelen merkezlerinden biri kabul edilen Avusturya'nın Viyana şehrinde atılmıştır.[191] Viyana şehri, 1907 ile 1912 yılları arasında *Birinci Viyana Çevresi* olarak da adlandırılan grubun, düzensiz aralıklarla toplantılar düzenlediği bir yerdir. Bu toplantılara, dönemin ilgi çekici bilim ve felsefe konularını tartışmak üzere bir araya gelen matematik öğrencisi Hans Hahn, fizik öğrencisi Philipp Frank ve sosyoloji öğrencisi Otto Neurath[192] gibi öğrenciler katılmaktadır.[193] Bu toplantıların aktif katılımcılarından olan fizik öğrencisi Philipp Frank, bu tartışma toplantıları konusunda şu değerlendirmede bulunur: ***"****Viyana Üniversitesi'nde fizik doktoramı yeni vermiştim. Ama beni en fazla*

---

[191] Nusret Hızır, "Viyana Çevresi", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 2, 1964, 245, 245-256.

[192] Otto Neurath, 10 Aralık 1882 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Viyana'da tamamladı. Yüksek öğrenimine Berlin Üniversitesi'nde matematik öğrencisi olarak başladı. Sonrasında hukuk, ekonomi ve sosyoloji derslerine yöneldi. 1906 yılında Berlin Üniversitesi'nde *Antikite'de Ekonomik Düşünce* konulu tezi ile doktor unvanını aldı. Neurath, 1931 yılında temel eseri olan Deneysel Sosyolojiyi yayınladı. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile askere alındı. 1916'da Almanya, Heilderberg'de Max Weber'in sosyoloji bölümünde doçent oldu. Askerlikten sonra Viyana'da *Yeni Ticaret Akademisi*'nde ekonomi, politika ve felsefe alanında dersler verdi. 1918'de Viyana'da Sosyal Demokrat Parti'ye üye oldu. Neurath, Viyana Çevresi'nin kurucu üyelerinden olan bir düşünürdür. 1929'da Hans Hahn, Rudolf Carnap ile birlikte *Bilimsel Dünya Kavrayışı: Viyana Çevresi* isimli manifestoyu yazdılar. Neurath, Viyana Çevresi'nin siyasi anlamda en etkin üyelerden biri olmakla birlikte, çevreyi siyasal bir akım olarak örgütlemek istedi. Neurath, yaşamı boyunca sosyalist olarak kalmakla birlikte, komünist olmaksızın Marksizm'e yaklaştı. Viyana Çevresi'nin hemen hemen bütün üyeleri sol düşüncelere sahipti. Fakat Neurath'ın dışında onlar bu düşünceleri felsefelerine sokmadılar. Viyana Çevresi'nin sadece Neurath politik bir hareket gibi gördü. Mantık, matematik ve ekonomiyle ilgili birçok makale kaleme aldı. 22 Aralık 1945 tarihinde İngiltere'de öldü. Bkz. Alfred Ayer, "Viyana Çevresi Üzerine", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (83-85, 73-98.) Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

[193] Zeki Özcan, "Viyana Çevresinin Dönemleri", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (19, 1-72.), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

ilgilendiren alan bilim felsefesiydi. Her Perşembe akşamı eski Viyana kahvehanelerinden birinde toplanan bir grup öğrenci arasına ben de katılıyordum. Gece yarılarına, hatta kimi zaman sabahlara kadar oturup bilim ve felsefe sorunları üzerine söyleşiyorduk. Konuştuklarımız çok değişik alanlara yönelikti. Fakat sonunda dönüp dolaşıp hep aynı temel soruna geliyorduk. Felsefedeki geleneksel anlam karmaşasından, karanlık ve kapalı anlatım biçimden nasıl kurtulabilirdik? Felsefe ile bilim arasında yakın bir ilişki kurmak olanaksız mıydı? Bilimden yalnızca doğa bilimlerini kast etmiyorduk. Sosyal bilimleri de bunun içine katıyorduk. Grubumuzun en faal ve düzenli üyeleri matematikçi Hans Hahn ve iktisatçı-sosyolog Otto Neurath ve bendim. Siyasal, tarihsel, dinsel alanlarda bir yığın sorunu olabildiği kadar bilimsel düzeyde tartışmak başlıca amacımızdı. Grubumuzun siyasal, sosyal ve dinsel konularda hiçbir ortak inancı ve eğilimi olmamasına karşın hepimizin tek müşterek inancı empirizmdi."[194]

Birinci Viyana Çevresi olarak da adlandırılan grup söyleşilerinde Fransız fizikçi Pierre Duhem, Fransız bilim tarihçisi Abel Rey gibi düşünürlerin fikirlerini incelemelerine karşın onları en çok etkileyen düşünür Ernst Mach'tır.[195] Mach,[196] Çek Cumhuriyeti'nin başkenti Prag'daki Charles Üniversitesi'nde uzun yıllar fizik dersi verdikten sonra Viyana Üniversitesi'nce kendisine teklif edilen felsefe kürsüsünde çalışmalar yapan bilim felsefesinin en yaratıcı[197]düşünürlerinden biridir. O, 1895 yılında

---

[194] Philipp Frank, *Doğa Bilimlerinde Pozitivizm*, (2. bs.), (Çev.: Yılmaz Öner), Spartaküs Yayınları, İstanbul, 1995, 4.

[195] Şafak Ural, *Pozitif Bilimde Basitlik İlçesi'nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1981.

[196] *Ernst Mach*, 18 Şubat 1838 tarihinde Çek Cumhuriyetinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğretimini Çek Cumhuriyet'inde dini eğitim ağırlıklı okullarda sürdürdü. Okul yıllarında klasik diller başta olmak üzere doğa tarihi, matematik, fizik ve felsefe dersleri aldı. 1855 yılında lise olgunluk sınavını verdikten sonra matematik ve fizik eğitimi almak üzere Viyana Üniversitesine kayıt yaptırdı. Üniversitede fizik, psikofizik, fizyoloji, biyoloji, matematik ve felsefe dersleri aldı. 1860 yılında felsefe alanında doktora derecesi aldı. 1864-1880 yılları arasında Çekoslovakya'nın farklı üniversitelerinde çalışarak fizik ve felsefe profesörü unvanını kazandı. Bu süreçte Mekanik (*Die Mechanik)*, Duyumlamalar *(Die Analyse der Empfindungen)* ve Bilgi ve Hata *(Erkenntnis und Irrtum)* isimli eserlerini yayınladı. Mach, ilerleyen dönemlerde bu eserlere ilaveten on dört kitap ve yüzden fazla makale yayınladı. 1895 tarihinde ise Viyana Üniversitesi Felsefe kürsüsüne getirildi. Mach fizik çalışmalarında duyusal gözleme indirgenerek deney aracılığı ile doğrulanamayan tüm kavramları (mutlak uzam, mutlak zaman, töz, atom vb.) metafizik içerikli olması nedeniyle kabul etmedi. Bu düşüncesi çerçevesinde duyumcu felsefe geleneğine öncülük etti. Mach'ın düşünceleri Albert Einstein, Max Planck, Ludwig Boltzmann, Pierre Duhem, William James gibi birçok filozof ve bilim adamını derinden etkiledi. Evreni duyusal algı zemininde anti metafizik felsefi anlayışla ele alması Viyana çevresinin ortaya çıkışı için gerekli zemini hazırladı. 19 Şubat 1916 tarihinde Almanya'nın Münih kentinde öldü. Bkz. Ömer Naci Soykan, *Bilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne*, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1998, 125-133.

[197] Paul Karl Feyerabend, "Creativity: A Dangerous Myth", [Yaratıcılık: Tehlikeli Bir Efsane], *Critical Inquiry*, Vol. 13, No. 4, 1987, 705, 700-711.

Viyana Üniversitesi felsefe bölümünde pozitif bilimler kürsüsü kurarak fizik, felsefe gibi alanlarda bir takım çalışmalar yürütmüştür. 1895-1901 yılları arasında Viyana Üniversitesinde duyumcu felsefe geleneğine de öncülük eden Mach'a göre, tüm bilgilerimiz duyuma dayanmakla birlikte, duyum dışında insanın evreni bilme olanağı yoktur. Çünkü evren duyumlar bütününden oluşmaktadır.[198] Duyumlar bütününden oluşan evrende, var olmak duyumlanmış olmaktır. Mach, döneminde üzerinde büyük tartışmaların yapıldığı atomun varlığını duyumsanamadığı için kabul etmemiştir. Atomları, duyumlar tarafından algılanamaz oldukları için bütün cevherler gibi birer düşünce nesnesi olarak değerlendirmiştir. Mach'ın ifadesiyle: *"... evren, renkler, sesler, basınçlar, uzaylar ve zamanlar gibi kısacası çeşitli kişisel duyumlar adını verdiğimiz bu şeylerden oluşmuştur."*[199] Bu görüşleriyle duyumculuk taraftarı olan Mach, bilimsel alana sağlam bir zemin bulmak için her tür metafizik düşüncenin de karşısında yer alır.[200] Nitekim Mach, metafizik varlıkların gözlenebilir nitelikte olmadıkları için gözlemsel cümlelerle betimlenemeyeceğini, dolayısıyla anlamlı önermelere dönüştürülemeyeceğini ileri sürer. Ona göre, bir önermenin anlamlı olabilmesi, karşılaşım (uygunluk-doğruluk) ilkesine uygun olarak tanımlanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, *tüm anlamlı önermeler doğrudan gözlem verileriyle ilgili önermelere çevrilebilmelidir.*[201] *Böylece Mach, bilimsel çalışmalarının merkezinde olgusal bir dünyanın olması, bilimsel araştırma sürecinde tümevarımsal metodu kullanması ve metafizik düşünceye karşı olumsuz bir tavır takınmasıyla oluşacak olan ve daha sonra Viyana Çevresi olarak anılan pozitivist düşünceye yön vermiştir.*

Mach, 1901 yılında Viyana Üniversitesi felsefe bölümünde tümevarımsal bilimler kürsüsünden emekli olduktan sonra kürsüye empirist görüşleriyle tanınan Avusturyalı fizikçi Ludwig Boltzmann geçmiştir. Boltzmann, 1906 yılına kadar tümevarımsal bilimler kürsüsünde bilimsel çalışmalarını sürdürerek Viyana'da deneyciliğin kök salmasına katkıda bulunmuştur. Boltzmann'ın intiharından sonra Avusturyalı felsefe profesörü Adolf Stöhr, 1919 yılına kadar kürsünün başkanlığı görevini yürütmüştür. Viyana Üniversitesi 1919 yılında Stöhr'ün, ölümünden sonra boş kalan Mach'ın kürsüsünü, Hans Hahn'ın tavsiyesi üzerine Alman felsefeci Moritz

---

[198] Işık Eren, *20. Yüzyılda Felsefe: Karşı Çıkışlar ve Yeni Arayışlar*, Asa Kitabevi, Bursa, 2006, 73.
[199] Ural, *Pozitif Bilimde Basitlik İlçesi'nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme,* 41-42.
[200] Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları*, (2. bs.), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007, 123.
[201] Ömer Demir, *Bilim Felsefesi*, (2. bs.), Vadi Yayınları, Ankara, 2000, 36.

Schlick'e teklif eder.[202] Schlick ise 1922 yılında Viyana Üniversitesi'nin davetiyle Mach'ın tümevarımsal bilimler kürsüsünde çalışmayı kabul ederek Viyana'ya gelir. Schlick'in Viyana'ya gelmesi, *İkinci Viyana Çevresi* olarak da kabul edilen bir çalışma grubun oluşmasına neden olur.[203] Bu ilk çalışma grubu, Schlick başkanlığında Hans Hahn, Friedrich Waismann ve Kurt Gödel (matematikçiler), Frank Philipp (fizikçi), Otto Neurath (sosyolog) ve Rudolf Carnap (mantık) gibi farklı bilim dallarından bir araya gelen bilim insanlarından oluşmaktadır. Grubun çalışmalarına sonradan Victor Kraft (Bilim Tarihçisi), Felix Kaufmann (hukukçu), Karl Menger (iktisatçı), Elmo Kaile (psikolog), Edgar Zilsel (felsefeci), Hans Reichenbach (felsefeci), Carl Hempel (felsefeci), Herbert Feigl (felsefeci), Alfred Ayer (felsefeci), Karl Popper (felsefeci), Kurt Reidemeister (matematikçi) gibi birçok düşünür yoğun bir katılım sağlar.[204] Ayrıca grup çalışmalarına doğrudan katılmayıp, 1921-1922 yılları arasında yayımlanan *Tractatus Logico-Philosophicus* isimli eseriyle çevreye fikirleriyle büyük katkıda bulunan filozoflardan en önemlisi ise Ludwig Wittgenstein'dır.[205] Wittgenstein'in çevre üzerindeki büyük etkisi ile ilgili olarak Rudolf Carnap, şunları söyler: *"Wittgenstein, felsefî problemlere ilişkin bakış açısını açıkladığında genellikle fark ediyorduk ki, bu anda o kesin bir iç çatışması yaşamaktadır. Bu iç çatışmasında karanlıkları aydınlatmaya çalışmaktadır. Sonunda, bazen çok uzun ve yorucu bir çabadan sonra cevaba ulaşıyordu. O zaman onun cevabı bizim gözümüzde yaratıcının ellerinden çıkan bir sanat eseri gibi ya da Tanrısal bir esin gibi görünüyordu. Burada onun bakış açısı bize göre dogmatik değildi, fakat onun bizde bıraktığı izlenim şuydu. O, kedisine bir tür Tanrısal esinle gelen bir sezgiye sahiptir. Bu sezgi öyle bir sezgidir ki, onu, rasyonel planda analiz etmek ya da yorumlamak sadece kutsalın çiğnenmesi gibidir. Sonuç olarak felsefi problemlere karşı onun tutumu, Schlick'in ya da benim tutumumda çok farklıydı."*[206] Wittgenstein, çevre üzerindeki etkisi için Roudolp Haller ise *"çevre felsefesi, Ludwig Wittgenstein'in temel eseri olan Tractatus Logico Philosophicus'un*

---

[202] Christian Delacampagne, 20. Yüzyıl Felsefe Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, 113-114.
[203] Talip Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, (2. bs.), Bilge Su Yayıncılık, Ankara, 2011, 37.
[204] Demir, *Bilim Felsefesi*, 30.
[205] Eren, 70.
[206] Franco Wolpi, "Wittgenstein ve Heidegger: Analitik Felsefe ve Kıta Felsefesi Arasında Metafiziğin Aşılması", (Ed. Zeki Özcan), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (227, 199- 231), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

genişletilmiş yorumlarının bir serisinden ibarettir"[207] değerlendirmesinde bulunur.

Öte yandan, Viyana Çevresi çalışma grubunun içerisinde doğrudan yer almayan fakat çevrenin çalışmalarına gerek yazılarıyla gerek tartışma toplantılarına katılımlarıyla katkıda bulunan birçok dönem düşünürü de mevcuttur. 1922 yılından itibaren Viyana Üniversitesi'nde Schlick'in başkanlığında, çoğunluğu farklı alanlardan gelen bilim insanlarının katılımıyla *Perşembe Toplantıları*, adı altında toplantılar düzenlenmeye başlanmıştır. Perşembe Toplantıları'nın Viyana'da yapıldığı süreçte grup başlangıçta Ernst Mach Derneği, Moritz Schlick Çevresi, Rudolf Carnap Çevresi, Otto Neurath Çevresi, Hans Hahn Çevresi gibi isimlerle anılmaktadır.[208] Gruba sonrasında Yeni Pozitivizm, Mantıkçı Pozitivizm,[209]Yeni Olguculuk, Mantıksal Olguculuk, Yeni Empirizm, Mantıksal Empirizm, Neopozitivizm ve Viyana Çevresi gibi isimlendirmeler yapılmıştır.[210] Grup 1922 ile 1929 yılları arasında genel olarak *Ernst Mach Derneği* ve *Moritz Schlick Çevresi* olarak adlandırılmıştır. 1929 yılında "Bilimsel Dünya Görüşü: Viyana Çevresi" isimli manifestonun grup tarafından yayınlanmasından sonra *Viyana Çevresi* ismi kullanılmaya başlanmıştır.[211] Viyana Çevresi üyeleri kendilerini tanımlamak için 1931 yılından itibaren Herbert Feigl öncülüğünde Mantıkçı Pozitivizm ismini,[212] 1936 yılından sonra ise Mantıkçı Empirizm ismini kullanmışlardır.[213] Öte yandan Viyana Çevresi üyeleri çevrenin adı olarak pozitivist teriminin kullanılmasını hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Çevrenin kurucu üyelerinden Otto Neurath, *"bu harekete lütfen pozitivizm demeyiniz"*[214] diyerek kavramın çevrenin adı olarak kullanımının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Çünkü onlara göre, pozitivizm terimi eski pozitivist okuldan kalma bir kavramdır. Bu pozitivizme göre de bilimin ödevi, doğrudan doğruya verilmiş olanın betimlenmesidir. Oysa Viyana Çevresi üyeleri verilmiş olan kavramının açık bir ifade olmadığından hareketle, bu kavramı kullanılmaması gereken bir ifade olarak yadsımışlardır.[215] Bu noktada Nusret Hızır, "Viyana Çevresi" isimli

---

[207] Roudolf Haller, "Wittgenstein Yeni Pozitivist Miydi?", Zeki Özcan (Ed.), V*iyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (316, 315-331), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.
[208] Delacampagne, 111-112.
[209] Necati Öner, "Profesör Nusret Hızır", *Doğu Batı Düşünce Dergisi,* (12), 2000, 67, 65-73.
[210] Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, (2. bs.), Say Yayınları, İstanbul, 2006, 55.
[211] Özcan, 2-3.
[212] Deborah A. Redman, *Economics and the Philosophy of Science*, Oxford University Press, Oxford, 1993, 7.
[213] Özcan, 4.
[214] Haller, 322.
[215] Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1994, 235.

makalesinde çevre için en uygun adlandırmanın Mantıkçı Empirizm olduğunu savunmaktadır. Çünkü çevre üyelerinin tamamında ortak olan bir takım ilkeler mevcuttur. Bunlardan ilki, çevrenin tamamı mantıkla ilgilenmektedir. İkincisi, çevre üyelerinin hepsi radikal denebilecek ölçüde deneycidirler. Ve son olarak bütün çevre üyeleri hiçbir metafizik düşünce ya da varlığı kabul etmemekte ve her tür metafiziği anlamsız bulmaktadırlar.[216] Öte yandan Hızır, Viyana Çevresini bir okul olarak adlandırmanın da doğru bir yaklaşım olmadığını savunmaktadır.[217] Ona göre okulda, üyeler bir kişinin etrafında toplanarak kişinin düşüncelerini kabul ederler. Ona boyun eğerler ve onun düşüncelerini sorgulamaksızın ileriye taşımaya çalışırlar. Oysa ki Viyana Çevresi'nin önde gelen düşünürleri başta olmak üzere, çevrenin dolaylı üyeleri arasında da bir düşünce çeşitliliği bulunmaktadır. Bu düşünce çeşitliliği zaman zaman büyük ayrılıklara, hatta şiddetli fikirsel tartışmalara neden olur.[218] Ayrıca çevre üyeleri, bir kişinin fikirlerinin veya bir görüşün klasik anlamda izleyicileri olmamışlardır. Çevreyi oluşturan düşünlerinin her birinin kendine has bir çalışma alanı ve görüşü olmakla birlikte çalışmalarında ortak tutum sergilemişlerdir.

Viyana Çevresi üyeleri, çalışmalarında ve tartışmalarında bilimin farklı alanlarından çok farklı problemleri kendilerine araştırma alanı olarak seçmişlerdir. Bu araştırma alanı çerçevesinde ilk olarak, matematiğin temelleri, fiziğin temelleri, geometrinin temelleri, biyolojinin ve psikolojinin temelleri ve sosyal bilimlerin temelleri ile ilgili problemleri temel konu alanı olarak incelemişlerdir. Söz konusu çalışma alanlarından hareketle zaman içerisinde "Dünyanın Bilimle Kavranması" düşüncesini geliştirme çabası içerisine girmişlerdir.[219] Çevre düşünürlerinin farklı araştırma alanları ile uğraşmasının temel amacı, bilgi sadece bilimsel yöntemle elde edilmez anlayışını savunan Romantik Alman Felsefesi çerçevesinde Hegel ile doruğa ulaşan Alman idealizmi karşısında felsefeye sınır çizme çabasıdır. Bu çaba çerçevesinde çevre, felsefe etkinliğinin metafizik tarzını eleştirerek, felsefeyi bilimle ilişkili bir etkinlik olarak tekrardan kurgulama talebi söz konusudur. Bu talep doğrultusunda da

---

[216] Hızır, "Viyana Çevresi", 248.
[217] Nusret Hızır, "Kavram İncelemeleri 1", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,*5 (4), 1947, 394, 393-399.
[218] Hızır, "Viyana Çevresi", 249-250.
[219] Hans Hahn, Otto Neurath, Rudolf Carnap, "Dünyanın Bilimle Kavranması: Viyana Çevresi", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (112-119, 99-122), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

felsefeyi metafizik olandan ayırma, felsefeye yeni bir işlev kazandırma, bilginin bilimsel olmasının ölçütlerini sorgulama, bir önermenin bilgiyle ilişkisini kurgulama gibi amaçlar düşünülmüştür.[220] Çevrenin kurucu üyelerinden Herbert Feigl, çevrenin kuruluş amacını söyle açıklar: *"Bizim akımımızda dogmatik veya ritüel olan hiçbir taraf yoktur. Bu akım bir din değildir. Aksine, bunlara karşı bir tepki ve metafizik doğma ve spekülasyonların tutsaklığından kurtulmadır."*[221] Diğer bir çevre üyesi olan Hans Hahn ise çevrenin amacı konusunda: *"…Dünya'ya doğru dönen felsefeye bağlı bizlere gelince, dünyada yolunu şaşıran birilerinin davranışını görüyoruz. Dünyada binlerce yıldır insanlığın mustarip olduğu metafizik hastalığı görüyoruz. İsteğimiz insanı bu metafizik karabasandan kurtarmaktır"*[222]der. Nusret Hızır'a göre de Viyana Çevresi'nin kuruluş amacı bilginin, bilimde kendisini gösterdiği şekliyle kritik analizini yaparak, bilginin temelinin, önermelerinin, teorilerinin detaylıca incelenmesidir.[223] İnam ise Viyana Çevresi'nin kuruluş amacını gereksiz olduğu düşünülen teorilere değil de gözlemlenebilir olana, dile getirilebilir olana, tartışılabilir olana ve herkes tarafından paylaşılabilen olana insanları çekmek olarak değerlendirir. Ayrıca ona göre söz konusu çevre insanlara, karanlık, mistik, hesabı verilemeyen düşünceler yerine, açık kılınmış gözlemsel veya düşünsel desteği olan kavramlarla düşünmeyi önermektedir. Kısaca bu önerinin amacı, Hegel'e karşı duyulan bir tepkidir.[224] Öte yandan Denkel, Viyana Çevresi'nin kuruluş amacının, Alman felsefe geleneğinin kurgucu, romantik metafizikçiliğine yönelen bir temizlik eylemi olduğunu düşünür.[225]

Viyana Çevresi'nin kurucusu olan Moritz Schlick 1926 yılında Rudolf Carnap'ı Viyana'ya davet eder. Carnap'ın Viyana' ya gelmesiyle birlikte çevre yoğun bir çalışma dönemine girer. Bu dönemin en önemli olaylarından biri Carnap'ın uluslararası bir üne kavuşmasını sağlayan *Dünya'nın Mantıksal Yapısı* isimli eserinin yayınlanmasıdır. Carnap, söz konusu eserinde, felsefi spekülasyonun yerine, deneysel yönteme uygun bir

---

[220] Eren, 71-72.

[221] Herbert Feigl, "Mantıkçı Empirizmin Bilim Felsefesi", (Çev.: Füsun Altıok), *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5 (1), 1967, 273, 273-290.

[222] Hans Hahn, "Gereksiz Entiteler: Ockham'ın Usturası", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (171, 153-171), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

[223] Nusret Hızır, "Kant ve Einstein", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 3 (0), 1965, 285, 281-288.

[224] Berivan Alataş, "Ahmet İnam'la Söyleşi: Pozitivizme Rağmen Akıl Orkestrasyonu Mümkün", *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 69.

[225] Arda Denkel, *Düşünceler ve Gerekçeler*, Doruk Yayımları, İstanbul, 2003, 301.

düşünme şekliyle fiziksel dünyanın bilimsel açıklamasını yapmaya yönelmiştir.[226] 1928 yılında yayınlanan eser, Viyana Çevresi'nin üyeleri üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Eserin yarattığı bu güçlü etki, 1929 yılında *Viyana Çevresi Manifestosu* adıyla da anılacak olan *Bilimsel Dünya Kavrayışı: Viyana Çevresi* isimli bir metnin doğuşuna sebep olmuştur. Kapağının renginden dolayı *Sarı Broşür* olarak da adlandırılan bu metin, Viyana Çevresinin kurucu üyelerinden olan Hans Hahn, Otto Neurath ve Rudolf Carnap[227] tarafından yazılmıştır.[228]

Viyana Çevresi, 1929 yılında yayınladıkları söz konusu bildiri metninde amaçlarını şöyle ifade ederler: *"Amacımız, tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır. Bu amaca ulaşmanın yolu Peano, Frege, Whitehead ve Russell'in geliştirmiş oldukları mantıksal çözümleme yönteminin kullanılmasıdır. Bu yöntem, bilimi metafizik sorunlardan ve anlamsız önermelerden arındırmak ve aynı zamanda, doğrudan gözlemlenebilir içeriklerini yani verilmiş olanı göstermek yoluyla ampirik bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açıklığa kavuşturmaktır."*[229] Ayrıca çevrenin amacı, bilimsel olan ve bilimsel olmayan önermeleri birbirinden ayırmaktır. Bilimsel olmayan önermeleri, dünyaya ait bir bilgi, anlam ve gerçeklik kategorisinden soyutlayarak anlamsız pozisyonunda konumlandırmaktır. Bu bağlamda ise bilgi dünyası olgu dünyası ile bilgi süreci mantıksal çözümleme süreciyle sınırlandırılmaya

---

[226] Delacampagne, 115-116.

[227] *Rudolf Carnap*, 18 Mayıs1891tarihinde Almanya'nın Ronsdorf şehrinde doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ronsdorf şehrinde tamamladı. 1910 ile 1914 tarihleri arasında Almanya'nın Jena ve Freiburg üniversitelerinde felsefe, fizik ve matematik okudu. 1848-1925 tarihleri arasında yaşayan ve tüm dünya tarafından Aristoteles'ten sonra en büyük mantıkçı olarak kabul edilen Frege'nin öğrencisi oldu. 1914 yılında askerliğini Alman ordusunda subay olarak yaptı. 1921'de Jena Üniversitesi'nde bilim felsefesi üzerine yaptığı bir çalışma ile doktorasını tamamladı. 1923 yılında Erlangen Üniversitesi'nde düzenlenen felsefe konulu bir konferansta Hans Reichenbach tanıştı. 1925 yılında Reichenbach davetiyle asistan profesör olmak için Viyana'ya taşındı. Viyana Çevresi'nin öncü düşünürü olan Moritz Schlick ile yakın ilişkiler kurdu. 1929 yılında Viyana Çevresi önde gelen bir üyesi olarak, Hans Hahn ve Otto Neurath ile birlikte çevre manifestosunu yazdı. 1930 yılında Viyana Çevresi'nin önde gelen düşünürlerinden biri olarak Bilgi (Erkenntnis) dergisinin editörlüğünü yaptı. 1935 yılında Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin artan baskısı sonucu Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. 1936 ile 1952 yılları arasında Chicago Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. Bu süreçte birçok esere imzasını attı. Bu eserler içerisinde en çok bilinenleri, Dünya'nın Mantıksal Yapısı-1928, Dilin Mantıksal Sözdizimi-1934, Anlam Bilgisine Giriş-1942, Anlam ve Zorunluluk-1947, Olasılığın Mantıksal Temelleri-1950, Fiziğin Felsefi Temelleri: Bilim Felsefesine Giriş'dir.14 Eylül 1970 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nin California şehrinde öldü. Bkz. Alfred Jules Ayer, "Viyana Çevresi Üzerine", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (80-83, 73-98.) Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

[228] Delacampagne, 118.

[229] Demir *Bilim Felsefesi*, 30-31.

çalışılmıştır.[230] Böylece Viyana Çevresi, ifade edilen amaçlar çerçevesinde, bilimsel olan ve bilimsel olmayan disiplinlerin temellerini araştırmak, felsefî tarihi içerisindeki sorunları çözümlemek ve anlamsız olarak kabul ettikleri önermeleri başta bilim olmak üzere felsefeden çıkarma faaliyetine girişmiştir.

Hans Hahn'a göre dünyanın anlaşılması ve açıklanmasında iki farklı felsefe sistemi vardır. Bu felsefe sistemlerinin ilki, *dünyaya doğru dönen felsefe* diğeri ise *dünyadan başka yöne dönen felsefedir.* Dünyaya doğru dönen felsefe sistemi, tamamıyla duyularla kavradığımız dünyaya dayanmaktadır. Bu felsefe sisteminde öz, sadece duyumlanan şeye ait olmakla birlikte, duyulur dünyadakilerden başka varlıklar araştırılmamalıdır. Buna karşın dünyadan başka yöne dönen felsefe sistemi, duyulara güvenmemekle birlikte, duyulur dünyayı gerçek olmayan bir yanılsama ve basit bir *görünüş olarak kabul etmektedir.* Bu felsefe sistemi ise duyuların algıladığı görünüşler dünyasının ardındaki gerçek varlıkları aramaktadır.[231] İşte Viyana Çevresi, Hahn'ın ortaya koyduğu felsefe sistemleri çerçevesinde olgusal varlık alanının açıklanmasında yüzünü dünyaya doğru dönen felsefe sistemine çevirmiştir. Bu felsefe sistemi, bilginin elde edilme sürecinde bilimi, mutlak geçerli bilgi türü olarak kabul etmektedir. Bilimin mutlak geçerli bilgi türü olması konusunda ise Herbert Feigl şunları ifade eder: *"Düşünülen netlik ve açıklıktır. Reddedilenler, karanlık köşeler ve dipsiz derinliklerdir. Bilimde derinlikler yoktur. Bilimde her taraf yüzeydir. Bilimsel araştırma yalnızca nesnelerin içyapısına (düzenlenme biçimi) girebilir, fakat onun özü'ne giremez."*[232] Bu bağlamda, çevre düşünürleri açısından nesnelerin özüne ilişkin problemler herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Onlara göre, nesnelerin özleri olduğu düşüncesi hipotetik (varsayımsal) bir bakış açısına dayanmakla birlikte, nesnelerin özü fikri yanlış bir düşüncenin de temsilidir.[233] Viyana Çevresi düşünürleri, bilimsel dünya kavrayışı doğrultusunda, nesnelerin özünün olamayacağı konusunda ki yaklaşımları ile eski pozitivistlerle aynı düşünceyi paylaşırlar. Nitekim pozitivizmin kurucusu olan Comte, bilimsel araştırma sürecinde şeylerin özüne inme düşüncesinden vazgeçilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, bu araştırma sürecinde sadece olguların yalnızca dış

---

[230] Şükran Yetim, *Pozitivizmde Tümevarım Problemi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2003, 87.
[231] Hahn, 153.
[232] Igor Narski, "Neopozitivizm: Bilimin Sahte Felsefesi", Olcay Geridönmez (Ed.), *Bilim ve Düşünce*, (50, 19-89), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007.
[233] Georges Matisse, "Felsefenin Sahte Problemleri", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç,* (372, 371-382), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

görünüşleriyle ilgilenilmelidir. Çünkü şeylerin özüne inme insan bilincinin ötesinde olan bir durumun ifadesidir.[234]

Çevre düşünürleri, bilimsel dünya kavrayışıyla dünyaya ilişkin en güvenilir bilginin elde edildiğini savunur. Çevre, bilimsel dünya kavrayışı çerçevesinde, önermeleri duyu deneyiminden bağımsız olarak gözlem temeli üzerinde oluşturulmayan bütün bilgi türlerini, doğru veya yanlış olmaya elverişsiz olma noktasında güvenli olmayan bilgi türü kategorisinde değerlendirir. Bilimsel bilgiyi güvence altına almak için bilimin kapsama alanı dışında kalan her tür bilginin bilişsel olarak anlamsız olduğunu göstermeye çalışırlar.[235] Çevre için bilimin kapsama alanına girmeyen metafiziksel önermeler, deneysel olarak kontrol edilemedikleri için anlamdan yoksun sözde ifadelerdir. Bu sözde ifadeler, dünya hakkında doğrulanamayan ya da bilimsel anlamda denetlenmesi olanaklı olmayan bir takım yargılar ileri sürmektedir.[236] Çevre açısından ileri sürülen bu sözde yargılar, bilimsel olarak doğrulanma olanağı taşımadıkları için çözümü olmayan anlamsız önermeler olarak değerlendirilir.[237] Bir önerme anlamlı değilse, o önermenin doğruluğundan veya yanlışlığından söz edilemez. Çünkü anlamı olmayan bir cümlenin olgusal varlık alanında göstereceği veya yöneleceği bir nesne yoktur. Buna karşın, anlamlı cümlenin doğruluğundan veya yanlışlığından söz edilebilir. Çünkü anlamlı bir cümlenin olgusal varlık alanında göstereceği veya yöneleceği bir nesne vardır.[238] Çevrenin önde gelen düşünürlerinden biri olan Ayer'e göre, *"duyu deneyiminin sınırlarını aşan bir gerçekliğe gönderme yapan hiçbir önerme gerçek bir anlama sahip olamaz. Bundan çıkan sonuç ise, böyle bir gerçekliği betimlemeye yönelenlerin çalışmalarının, tümüyle anlamı olmayan bir üretime adanmış olduğudur."*[239] Carnap ise deneyin ötesinde olan hiçbir şeyin, düşünülemez, ifade edilemez ve sorgulanamaz olduğunu savunur.[240] Böylece her iki düşünür, bilimsel dünya kavrayışı çerçevesinde deneysel doğrulanabilirliğin dışında kalan sözde ifade alanı metafizik söylemi bilimsel söylemden arındırmaya

---

[234] Mahmut Yamalak, "Kapitalist Modernitenin Zihniyet Yapısı Olarak Pozitivizm", *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 134-135.
[235] Ahmet Cevizci, *Bilgi Felsefesi*, (2. bs), Say Yayınları, İstanbul, 2012, 208.
[236] Kabadayı, 39.
[237] Cemal Güzel, *Bilim Felsefesi*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010, 69.
[238] Kadir Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2007, 143-144.
[239] John Cottingham, *Akılcılık*, (Çev.: Bülent Gözkan), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003, 119.
[240] Rudolf Carnap "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (144, 123-152.) Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

çalışmışlardır.[241] Nitekim çevre düşünürleri, bilimsel dünya kavrayışı doğrultusunda metafizik önerme, cümle, kuram ve yargıları doğrulanamadıkları gerekçesiyle yok saymaktadır.

Viyana Çevresi, 1929 yılında, *Bilimsel Dünya Kavrayışı: Viyana Çevresi* isimli metnin yayımlamasından sonra fikirsel anlamda geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Çevre görüşlerinin etkisiyle H. Reichenbach, F. Kraus, A. Hezberg, A. Parseval, W. Dubislav ve K. Grelling isimli düşünürler tarafından Almanya'da *Berlin Grubu* olarak da bilinen *Deneysel Felsefe Topluluğu* kurulmuştur.[242] Reichenbach öncülüğünde Berlin'de kurulan Deneysel Felsefe Topluluğu ve Viyana'da Moritz Schlick öncülüğünde kurulan Ernst Mach Topluluğu gelecekte Viyana Çevresi olarak adlandırılan oluşumunda temelini teşkil etmiştir.[243] Çevre 1929 yılına kadar yapmış oldukları toplantılar, yayımladıkları bildiriler ve kurdukları dernekler ile görüşlerini Avrupa'nın birçok ülkesine yaymıştır.[244] Çevre üyeleri görüşlerini daha sistematik bir tarzda düzenlemek ve daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmek için *Felsefe Yıllıkları* isimli derginin yayın hakkını almışlardır. Çevre, daha sonra Felsefe Yıllıkları isimli derginin ismini üyelerinin isteği doğrultusunda *Bilgi* olarak değiştirmiştir. Böylece 1930'da *Bilgi* çevrenin resmi yayın organı olarak Carnap ve Reichenbach[245]

---

241 Başak Aray, "Sol Viyana Çevresi: Mantıksal Deneyciliğin Siyaset Felsefesine Bir Bakış", *Felsefe Tartışmaları*, 47, 2011, 19.

242 Ural, *Pozitivist Felsefe*, 56.

243 Özcan, 10.

244 Hızır, *Felsefe Yazıları*, 125.

245 *Hans Reichenbach*, 26 Eylül 1891 tarihinde Almanya'nın Hamburg kentinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Hamburg'da tamamladı. Yükseköğrenimini Stuttgart Teknik Üniversitesinde tamamladıktan sonra Berlin, Münih ve Göttingen üniversitelerinde felsefe okudu. 1915′de Erlangen Üniversitesinde, *Olasılık Kavramı ve Gerçekliğin Matematiksel Temsili* isimli çalışmasıyla felsefe doktoru ünvanı kazandı. 1920-1926 tarihleri arasında profesör olarak Stuttgart Yüksek Teknik Üniversitesi'nde, 1926-1933 döneminde Berlin Üniversitesi'nde, 1933-1938 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi'nde felsefe tarihi, fizik felsefesi, bilim felsefesi ve mantık dersleri okuttu. Ülkemizin önemli felsefecilerinden Nusret Hızır, Vehbi Eralp, Cemal Yıldırım, Hüseyin Batuhan ve Teo Grunberg gibi gelecek kuşak felsefecilerin hocası olmuştur. 1938′de ABD'de, California, 1947′de Columbia, 1952′de Fransa'da Sorborn Üniversitesi'nde görev aldı. Mantıkçı olguculuğun önde gelen düşünürlerinden biri olarak Bilgi (Erkenntnis) dergisinin editörlüğünü yaptı. Reichenbach'ın düşünce odağını olasılık kuramı ile zaman ve uzay kavramlarının önsel olmadığı görüşü oluşturur. Ona göre, düşünme eylemini yöneten aklın öğelerini araştırmak, ilkelerini sergilemek, kesin ve gerçek bilgiyi sağlamak için yeterli değildir. Felsefe için önemli olan bilimin amaç ve içeriği, arasındaki temel bağlantıyı açıklamaktır. Felsefenin kaynağı gözlem ve deney bilimlerinin verilerinden doğan gerçeklerdir. Bu süreçte birçok esere imzasını attı. Bu eserler içerisinde en çok bilinenleri, *Bugünkü Doğa Felsefesinin Yolu ve Ereği-1931*, O*lasılık Mantığı-1932, Olasılık Öğretisi-1935, Deneyim ve Öndeyi-1938, Kopernikus'dan Einstein'e-1942, Kuantum Mekaniğinin Felsefi Temelleri-1944, Sembolik Mantığın Öğeleri-1947 ve Bilimsel Felsefenin Doğuşu*'dur. Reichenbach 9 Nisan 1953 tarihinde Los Angeles'da öldü. Bkz. Nejat Bozkurt, *20, Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar ve Eleştiriler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, 216-219.

editörlüğünde yayım hayatına başlamıştır.[246] Söz konusu dergi yaklaşık on yıl süreyle çevre üyelerinin resmi yayın organı olarak hizmet verdikten sonra, yerini 1939 yılında faaliyete geçen "Birleştirilmiş Bilimler Dergisi"ne bırakmıştır.[247]

Öte yandan, 1936 yılından itibaren Almanya'da nasyonal sosyalizm hareketinin güç kazanmasıyla birlikte çevre üyeleri İngiltere ve Amerika'ya gittiler. Bu gidişler sonucunda çevre üyeleri, yeni olgucu çizgide fikirlerini açıklamak üzere İngiltere'de Analiz *(Analysis)*, Amerika Birleşik Devletleri'nde Birleştirilmiş Bilim Ansiklopedisi *(Encyclopedia of Unified Science)* isimli dergileri yayımlarlar. Örneğin, çevrenin İngiltere'deki yayın organı olan Analiz, varlığını yeni olgucu çizgide günümüze kadar taşımıştır.[248] Bu arada Viyana Çevresi, kendi aralarında belirli aralıklarla düzenledikleri tartışma toplantıları ve kendi üyelerinin görüşlerinin ifadesi için çıkarmış oldukları birçok yayın organı ile geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Nitekim Schlick öncülündeki çevre üyeleri, kendi aralarında düzenledikleri toplantıları uluslararası platformlara taşıma olanağı da bulmuşlardır. Çevre, Alman Fizik Derneği ve Alman Matematikçiler Birliği[249] ile 1929 ile 1930 yıllarında Prag'da, 1930'da Königsberg'de, 1934 yılında tekrar Prag'da Bilimsel Felsefe Hazırlık Kongresi; 1935 yılında Paris'de Uluslararası Bilimsel Felsefe Kongresi; 1936 yılında Kopenhag'da Uluslararası Bilimsel Felsefe Kongresi; 1938 yılında Cambridge'de,[250]1939 yılında Harvard Üniversitesinde ulusal ve uluslararası düzeyde sempozyum, panel, söyleşi ve toplantılar düzenlemişlerdir.[251] Çevre uluslararası platformlarda düzenlediği toplantılar ile başta İngiltere, İskandinav ülkeleri olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nde de çok etkili bir felsefe anlayışı oluşturmuştur.[252] Buna karşın Almanya ve Fransa'da beklenen ilgiyi diğer ülkelerdeki gibi görmemiştir.[253] Böylece çevre, uluslararası alanda düzenlediği toplantılar ile dönemin önemli felsefe anlayışlarından biri olmuştur.

---

[246] Alfred Ayer, "Viyana Çevresi Üzerine", (Ed. Zeki Özcan), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (83, 73-98.), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.
[247] Josef Bochenski**,** *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, (Çev.: Serdar Rıfat Kırkoğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1997, 77.
[248] Bochenski, 78.
[249] Erhard Oeser, "Bilim Teorisi Çıkış, Gelişme, Şimdiki Durum", (Çev.: Teoman Durali), *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi,* (22-23), 1981, 130, 119-141.
[250] Hızır, "Viyana Çevresi", 247.
[251] Frank, 52.
[252] Erhard Albrecht, "Mantıksal Olguculuğun ve Çözümsel Felsefenin Kaynağı: Ludwig Wittgenstein", (Çev.: Oğuz Özügül), *Felsefe Dergisi*, 1 (15), 1986, 134.
[253] Ayer, "Viyana Çevresi Üzerine", 98.

Viyana Çevresi'nin önde gelen düşünürlerinden olan Ayer, çevrenin düzenli toplantılar, yayınlar ve uluslararası kongrelerle öğretilerini bilinçli bir biçimde yayarak, kendilerini siyasal parti gibi kurumsallaştırdığını ifade eder. Ayer, çevrenin doğrudan doğruya siyasetle ilgili fikirleri olmamasına karşın savundukları metafizik karşıtlığı görüşleri ile bir ölçüde siyasi bir yaklaşım benimsediklerini savunur.[254] Ayer, çevre üyelerinden Otto Neurath'ın çevreyi politik bir hareket olarak değerlendirdiğini, ayrıca çevre üyelerinin tamamının sol görüşlü düşünürler olduğunu vurgular.[255] Bu bağlamda Neurath, dönemin Viyana Üniversitesi'nde *teolojileşen felsefe* olarak isimlendirdiği bir tür geri gidişi savunan düşüncelerin egemen olduğunu söylemektedir. Neurath teolojileşen felsefe olarak açıkladığı bu düşünce, hem Almanca konuşan ulusların ulusal değerlerini yüceltiyor hem de bu uluslarda antisemitizm, politik otoritecilik gibi anlayışların yayılmasına neden oluyordu. Ona göre, *Aydınlanma* Ruhu'nu sürdürmek, politik ya da felsefî alanda karanlıkçılığın çeşitli biçimlerine karşı bilimsel girişimi savunmak duygusu gerektirmektedir. Bu gereklilik ise çevre üyeleri ister istemez politik bir tutum içerisine çekmiştir.[256] Çevre üyelerinin politik bir tutum benimsediğini savunan düşüncelere karşıt olarak ise Hızır şu değerlendirme de bulunur: *"Viyana Çevresi üyelerine çoğu defa aşırı solcu gibi sıfatlar takılmıştır. Açıkça söylemeliyim ki, bunların hepsi yanlıştır. Teker teker üyelerin özel düşünceleri ne olursa olsun, Viyana Çevresi hiçbir zaman politik amaçlar gütmemiştir. Hiçbir üyesi aktif politikaya Viyana Çevresi'nden olarak karışmamıştır. Çevrenin kaygıları, her zaman bilimsel olmuştur."*[257] Çevre üyelerinin politik tutumuna ilişkin olarak Ural ise şunları söyler: *"Her ne kadar Viyana Çevresi, bir siyaset felsefesi, devlet felsefesi veya toplum felsefesi olarak ortaya çıkmamışsa da hem kuruluşunda hem de geleneksel felsefe anlayışı karşısında devrimci bir yaklaşım sergilemiş olması, bu tür bir siyasi ve kültürel yapı arasında bir paralellik kurulmak istenilmesine gerekçe oluşturmuştur."*[258] Şunu belirtmeliyiz ki, Viyana Çevresi düşünürleri, kişisel anlamda politik düşüncelere sahip olmalarına karşın, Otto Neurath dışında, doğrudan doğruya politik yaşamın içerisinde yer almamışlardır. Çevre üyeleri, savundukları bilimsel düşünceler çerçevesinde

---

[254] Alfred Ayer, "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı: Alfred Ayer İle Söyleşi", (Çev.: Aytaç Oksal Buldum), (Ed. Bryan Magee), *Yeni Düşün Adamları*, (146-147, 145-165), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
[255] Ayer, "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı: Alfred Ayer İle Söyleşi", 85.
[256] Özcan, 19.
[257] Hızır, *Felsefe Yazıları*, 127.
[258] Ural, *Pozitivist Felsefe*, 11.

yaşadıkları dönemin siyasi güç odakları ile zaman zaman karşı karşıya gelerek baskı altında kalmışlardır.

Öte yandan Viyana Çevresi, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Nazilerin savundukları *Anti Semitizm*, *Üçüncü Reich İktidarı* gibi düşüncelere karşı olumsuz tavır içerisine girdiler. Çevre üyeleri, gerek bilimsel dünya kavrayışı düşüncesi gerekse politik olarak sol düşünceye yakınlıkları nedeni ile Nazi faşizminin temel doktrinlerinin rasyonel zeminde anlamsız olduğunu savundular.[259] 1930'lu yılların başından itibaren aşırı sağcı güçlerin yükselişe geçtiği Avusturya'da ateist, solcu ve Yahudi kökenli olan çevre üyeleri gitgide şiddetlenen saldırıların hedefi haline geldiler.[260]Viyana Çevresi üyeleri, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi, Avusturya'yı işgal etmeleri, siyasi kovuşturmaya uğrama kaygısı ve çevre üyeleri üzerinde baskıların artması gibi nedenlerden ötürü dünyanın dört bir tarafına dağılmak zorunda kaldılar. Çevre üyelerinin büyük çoğunluğu başta Rudolf Carnap, Philipp Frank Kurt Gödel, Alfred Tarski ve Gustav Bergmann Amerika Birleşik Devletleri, Otto Neurath İngiltere, Carl Hempel Belçika, Kazimierz Ajdukiewicz Polonya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine gitmişlerdir.[261] Çevre üyelerinden Hans Reichenbach ise 1933 yılında ülkemize gelerek yaklaşık olarak beş yıl süreyle İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Kürsüsünde çalışmıştır.[262] Viyana Çevresi'nin dağılmasındaki önemli olaylardan bir diğeri ise çevrenin kurucu başkanı olan Moritz Schlick'in 22 Haziran 1936 yılında Viyana Üniversitesi'nde bir öğrenci tarafından öldürülmesidir. Ayer, Schlick'in bir cinayet sonucu öldürülmesini dönemin politik bir eylemi olarak değil de, ruhsal bozukluğu olan bir öğrenci davranışı olarak değerlendirmiştir. Ona göre çevre üzerindeki en yıkıcı etkiyi Schlick'in[263]öldürülmesi yapmıştır.[264] Schlick ölümünün

---

[259] Gunnar Skirbekk, Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (3. bs.), (Çev.: Emrah Akbaş-Şule Mutlu), Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, 542.

[260] Delacampagne, 131.

[261] Ayer, "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı: Alfred Ayer İle Söyleşi", 96-97.

[262] Ümit Yolsal, Sekan Uzun, Erkan Uzun, Abdulbaki Güçlü, *Felsefe Sözlüğü*, (2. bs.), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, 1205.

[263] *Moritz Schlick* 14 Nisan 1882'de Almanya'nın Berlin şehrinde dünyaya geldi. İlk, orta, lise ve üniversite eğitimini Berlin'de tamamladı. Berlin Üniversitesi'nde fizik, felsefe, etik, estetik dersleri aldı. Akademik kariyerine Almanya'nın Kiel Üniversitesi'nde başladı. Schlick, akademik kariyerini fizikte değil de bilim felsefesinde yapmaya çok erken karar verdi. Kiel Üniversitesi'nde etik, estetik, felsefe ve bilim felsefesi derslerine girdi. Schlick, 1926 yılında Rudolf Carnap davetiyle Viyana Üniversitesi'ne mantıkçı pozitivist düşünürlerin kurduğu Tümevarımcı Bilimler Kürsüsü'nün başına geçti. Yaşamının sonuna kadar Viyana Çevresi olarak adlandırılan hareketine başkanlık yaptı. Schlick, Wittgenstein'dan önce şu tezi ileri sürüyordu: Mantığın ve matematiğin önermeleri gibi tüm doğru *apriori* önermeler analitiktir. Şu halde, önermeleri mantıksal bakımdan zorunlu olan analitik önermeler ve gerçek bir içeriği olan empirik ya da sentetik a aposteriori önermeler olarak ikiye ayıran Schlick, mutlak kesin bilgiye ulaşmanın olanaksız olduğunu öne sürmüştür. Ona göre yapılabilecek en iyi şeyin, bilimin gerçekliği betimlerken oluşturduğu önerme sistemlerine yönelmek olduğunu belirtmiştir. Yaşamı boyunca birçok eser ve makale kaleme almıştır. Bilinen eserleri arasında Genel Bilgi Teorisi, Etiğin Problemleri, Bilginin Temeli Üzerine, Viyana Okulu ve Geleneksel Felsefe, Felsefenin Birbiriyle İlgili Problemleri sayılabilir. Schlick, 22 Haziran 1936 tarihinde Viyana Üniversitesi'nde uğradığı silahlı saldırı hayatını kaybetmiştir. Bkz. Alfred Ayer, "Viyana Çevresi Üzerine", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (79-80), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

ardından çevre fiziksel anlamda ciddi bir dağılma sürecine girmiştir. Ancak çevrenin fiziksel anlamda dünyanın birçok ülkesine dağılmasına rağmen, fikirleri farklı düşüncelerle birleşerek gelişmeye devam etmiştir.

Viyana Çevresi, bilimsel dünya kavrayışı çerçevesinde geliştirdikleri fikirler doğrultusunda gerek Avrupa gerekse Amerika'da dönemin popüler felsefe ekolu haline gelmiştir. Çevre fikirsel anlamdaki popüler etkisini 20. yüzyılın son çeyreğine kadar devam ettirmiştir. Çevrenin yapmış olduğu çalışmalar ile aynı zaman kesiti içerisinde yer alan diğer felsefi fikirleri gölgede bırakmıştır. Çevre üyelerinin bilimsel dünya görüşü bağlamında geliştirdikleri fikirsel argümanlar, hem bilim üzerine felsefi bir sorgulama ortamının oluşmasına hem de kendisine karşıt yeni bilim felsefelerinin ortaya çıkıp gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca, felsefe tarihi içerisinde kendi dönemlerinde çığır açan eski felsefi çalışmaların anımsanıp, farklı bağlamlarda yeni baştan değerlendirilmesine yol açmıştır. Özlem'e göre, Viyana Çevresi günümüzde eski popülaritesini yitirmiş bir felsefe ekolu olarak görünmektedir. Ancak Özlem, felsefi düşünce anlamında popüleritenin kaybını her zaman bir değer kaybı anlamına gelmediğini söylemektedir. Ona göre, Viyana Çevresi'nin felsefi mirası, yanlışlamacılık (Karl Raimund Popper), uzlaşımcılık (Pierre Duhem), paradigmatik rölativizm (Thomas Samuel Kuhn), yöntemsel plüralizm (Paul Karl Feyerabend) gibi birçok çağdaş düşünce akımlarına kaynaklık etmiştir.[265]

Viyana Çevresi, 20. yüzyılın başında doğa bilimlerinde meydana gelen ilerlemeler neticesinde başlangıç olarak Avusturya, Almanya'da ortaya çıkarak tüm Avrupa ülkelerine yayılan bir felsefe hareketidir. Çevre üyeleri bilimsel dünya kavrayışı bağlamında, felsefeyi bilimden daha öncelikli özerk bir disiplin olarak değil, doğa bilimleri ve toplumbilimlerine dayanan eleştirel bir disiplin görerek, bilimsiz bir felsefenin boş, felsefesiz bir bilimin kör olacağını savundular. Çevresi'nin üyeleri, Aydınlanma'nın amaçlarına ve bilime bağlılıklarını gösteren bir tutumla metafiziksel felsefe anlayışlarını yadsıdılar.[266] Öte yandan Çevre üyelerinin tamamı, Almanya'da nihayetinde faşizme götürecek olan muhafazakâr bir siyasetten ve insanlığın ilerlemesi önündeki en büyük engel olarak gördükleri metafizik düşünceden büyük bir rahatsızlık duymaktaydılar. Bu yüzden, bilim ile metafiziği birbirinden kesin çizgilerle ayırarak,

---

[264]Ayer, "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı: Alfred Ayer İle Söyleşi", 96.
[265] Doğan Özlem, *Felsefe Ve Doğa Bilimleri*, (4. bs.), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, 14-15.
[266] Yolsal, Uzun, Güçlü, 1538.

Alman İdealizminin insanlığın önüne muğlak bir dünya koyma girişimini engellemeye çalıştılar.[267]

Viyana Çevresi'nin görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, 20. yüzyıl başlarında kıta Avrupa'sında özelliklede Alman felsefe dünyasında etkin olan Mekanikçi Materyalizm, Yeni Kantçılık ve Yeni Pozitivizm gibi üç farklı felsefe akımının incelenmesi gereklidir.[268] Şöyle ki, 20. yüzyıl başlarında Alman felsefe dünyasında etkin olan felsefi görüşlerin ilki mekanikçi materyalizm (*Düzenekçilik*) akımıdır. Düzenekçilik, evrenin büyük bir makine olduğunu, parçalarının birbirleri üzerinde mekanik etkileri olduğunu, tüm fenomenlerin maddenin mekanik hareketlerinin sonucu olduklarını, maddi nesnelerin birbirlerinin yalnızca doğrudan mekanik bir temas sonucu etkileyebileceğini, maddi nesneler üzerinde mekanik olmayan tinsel bir etki olmadığını, evrenin tinsel nedenler çerçevesinde kurulmadığını öne süren materyalist görüştür.[269]

Düzenekçilik, evrendeki bütün olguların en son anlamda belli bir ereğe, tinsel bir güce ya da tanrısal bir düzene başvurmaksızın da açıklanma olanağı taşıdıkları öncülünden yola çıkmaktadır. Düzenekçilik açsından verili bir sistem içindeki bütün işleyişlerin ancak sistemin bütünlüğü içinde bir anlamları olduğu, belli bir bütünün içindeki öğelerin karşılıklı etkileşimlerinin de aynı biçimde o bütüne özgü etkiler doğuracağı bir gerçek olarak görülmektedir. Parça ile bütün ilişkisinin neliği sorusu temelinde, bütünün asla parçalardan önce gelmediği, kendi ögeleri üzerinde bütünün hiçbir bakımdan belirleyici bir etkisi bulunmadığını, buna bağlı olarak da her türden bütünün parçalarının toplamından öte bir anlamı olmadığını savunması nedeniyle düzenekçilik bütüncülüğe karşı bir felsefe konumundadır.[270] Düzenekçi görüş açısından, evrende makro ve mikro düzeyde var olan tüm varlıkların var oluş esasını madde ve enerji oluşturur. Madde ve enerji bağlamında var olan evreni doğa ötesi, tinsel ya da idealist anlayışlar doğrultusunda açıklamanın hiçbir anlamı yoktur. Bu bağlamda bilimin işlevi, madde ve enerji arasında var olan ilişkiyi duysal gözleme dayanan deneysel çalışmalar ile ortaya çıkarmaktır.[271]

---

[267] Ahmet Cevizci, *Felsefe*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2007, 114.
[268] Demir, *Bilim Felsefesi*, 32-33.
[269] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, (5. bs.), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, 699.
[270] Yolsal, Uzun, Güçlü, 445-446.
[271] Demir, *Bilim Felsefesi*, 32-33.

Düzenekçilik, felsefe tarihinde izleri geriye doğru götürüldüğünde, İlkçağ Yunan Atomculuğu'na kadar uzandığı görülmektedir. Bu bağlamda Demokritos'un kendi özgün atomculuk yaklaşımında temellendirdiği doğa ve evren tasarımı aynı zamanda tarihin bilinen ilk düzenekçilik anlayışıdır. Modern felsefeye dönüldüğünde Descartes, insan dışında kalan bütün canlıların birer makina olmalarına karşın, insanların bir zihne sahip olması nedeniyle makine olmadığını ileri sürmüştür. Descartes'in hayvanların makine olduklarına yönelik görüşü daha sonra Fransız materyalist filozof La Mettrie tarafından geliştirilmiştir. Descartes ile La Mettrie tarafından temellendirilen düzenekçilik anlayışı değişik şekillerde gelişerek günümüze kadar gelmiş bir felsefi yaklaşımdır.[272] Düzenekçiliğin yirminci yüzyıl içerisindeki en büyük Alman temsilcisi Ludwig Büchner'dir.[273] Büchner'in düzenekçilik anlayışı, olguculuk, deneycilik ve gerçekçiliğe dayanan, ayrıca metafiziğe tamamıyla karşı çıkan bir maddeciliktir.[274] Onun, 1885 yılında pozitivist ve ateist düşünceleri çerçevesinde yazdığı *Madde ve Kuvvet* isimli eseri ile Viyana Çevresi üyeleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Büchner'e göre, *"sadece bu dünya vardır, başka bir dünya yoktur. …dünya'nın özü, esası sadece madde'dir. Evren hem zaman ve hem de mekân itibariyle sınırsız ve sonsuzdur. …varlığı başkasından değil, kendindendir. Var olmak ve varlığını devam ettirmek için, kendi kendine yeterlidir. Bunun içindir ki onun bir yaratıcısı yoktur. Aynı zamanda bir idare edicisi de yoktur. …bundan dolayı, metafizik de yoktur."*[275]

20. yüzyıl başlarında Alman felsefe dünyasında etkin olan felsefi görüşlerin ikincisi ise Yeni Kantçılık'tır. Yeni Kantçılık, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Alman felsefe geleneği içerisinde, bilimci dünya anlayışı bağlamında salt olgucu açıklamalara tepki olarak gelişen bir grup felsefe okuluna verilen isimdir. Başka bir açıdan Yeni Kantçılık, doğa bilimsel araştırma yöntemlerinin, insan ve toplum bilimleri alanındaki sürekli yayılımına bir set çekme girişimidir. Ayrıca Yeni Kantçılık, Kant'ın ampirizm karşısında metafiziğe imkan tanıyan felsefesinin, 19. yüzyıl sonunda doğa bilimlerinin karşısında tin bilimlerinin ve kültürel bilimlerin epistemolojik olarak

---

[272] Yolsal, Uzun, Güçlü, 446.

[273] Kazimierz Ajdukiewicz, *Felsefeye Giriş: Temel Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev.: Ahmet Cevizci), Say Yayınları, İstanbul, 2010, 113.

[274] Cemal Güzel, "Türkiye'de Maddecilik Ve Maddecilik Karşıtı Görüşler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (19) 1, 2002, 61, 63-81.

[275] Durmuş Hocaoğlu, "Ludwig Büchner ve Türkiye'ye Tesirleri", *Aksiyon Dergisi,* 162, (10/01/1998), 22.

temellendirilmesinde kullanılması faaliyetidir.[276]

Yeni Kantçılık, felsefe tarihi içerisinde yedi farklı okul tarafından temsil edilmiş bir felsefe okuludur. Bu felsefe okulu Fizyolojist Okul, Metafizik Okul, Gerçekçi Okul, Görececi Okul, Ruhbilimsel Okul, Marburg Okulu ve Baden Okulu temsil etmektedir. Marburg ve Baden Okulu felsefe tarihi içerisinde en çok tanınan Yeni Kantçı okullar olarak bilinmektedir.[277] Yeni Kantçı, olarak adlandırılan bu okulların en önemli ortak özelliği, modern felsefenin en büyük düşünürü olarak kabul ettikleri Kant çizgisinde hareket etmeleridir. Kant, dünyayı bilimsel bilginin konusu olan fenomen dünyası (görünüş) ve bilimsel bilginin konusu olmayan numen dünyası (gerçeklik) olarak ikiye ayırmıştır. Numen dünyası, algılarımızdan bağımsız olan gerçekliğin bizzat kendisi için kullanılan bir terim olmakla birlikte, çoğunlukla nesnel gerçeklik olarak ifade edilir. Numen dünyası, kendinde şeyler dünyasına karşılık gelirken, bu şeyler insanın kendinden bağımsız olarak var olan şeylerdir. Onların var olduklarını bilebiliriz, fakat onları bizatihi olarak bilemeyiz. Çünkü zihin düzeni uygularken, kendinde şeyleri kavrayabileceği bir forma dönüştürmektedir. Fenomen dünyası ise tecrübe ettiğimiz dünya için kullanılan terimdir. Fenomen dünyası, duyusal algılar yoluyla gözlemlenebilir olan şey ya da varlıklardan meydana gelen algılanabilir somut alana karşılık gelmektedir.[278] Yeni Kantçılar, fenomen-numen ayrımını felsefelerinde temel bir ayırım olarak kabul ederler. Yeni Kantçılara göre, bir doğa varlığı olarak insan, fenomenler dünyası içerisinde nedensellik yasalarınca belirlenmiştir. Fakat insan, usu ve özgür istenciyle fenomenler dünyasında kendisine bir numen dünyası, değerler dünyası ya da ahlak dünyası kurabilir. Doğa bilimleri, mekanik bir çalışma tarzı içinde doğa yasalarını ortaya koyabilirken, numen dünyası da, (değerler dünyası ya da ahlak dünyası) kültür bilimlerinin konusu olarak kendi yasalarını ortaya koyabilmelidir.[279] Bu bağlamda Yeni Kantçılar, fenomen ve numen ayrımını kabul ederken her iki varlık alanının kendine ait yöntemler çerçevesinde incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.[280]

---

[276] Necmettin Doğan, *Alman Sosyoloji Geleneği: Meta Teorik Bir Bakış*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, 47.

[277] Bochenski, 118.

[278] Douglas Soccio, *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapıtaşları*, (Çev.: Kevser Kıvanç Karataş), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, 539-540.

[279] Mahmut Avcı, *Ernst Cassirer'de Kültür Felsefesinin Temellendirilmesi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012, 10.

[280] Necati Demir, *Ernst Cassirer'de İnsanın Anlamı,* Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004, 16.

Kant felsefesindeki teorik çerçeveyi çok fazla değiştirmeyen Yeni-Kantçılara göre, bilim duyumların genel biçim ve yapılarını ortaya koymalıdır. Dış dünya bilgisi, aslında duyu organları yoluyla elde edilen bilgilerin bir mantıksal ilişki düzeni içinde sunulmasıdır. Yani dış dünyanın kendisi değişmez bir veri değildir. Çünkü, insanın algı biçimi nesneleri belirli formlara sokmaktadır. Dolayısıyla bizim algıladığımız nesneler dünyası, aslında duyu organlarının süzgecinden geçmiş görüngüler dünyasıdır. Duyu organlarının ***dolayımı*** olmadan doğrudan nesnelerin kendilerini bilmek mümkün değildir. İşte bilim bu fenomenler dünyasının yapısını keşfetmek amacındadır. Bu yapıyı ancak bilimsel yasalar betimleyeceklerdir.[281] Başka bir deyişle fenomen dünyadan duyusal alana gelen uyaranlar us tarafından düzenlenerek bilimsel faaliyet yapılmaktadır. Bilim, bu süreçte fenomen alanda var olan olgular arasındaki yüzeysel ilişkilerin tespitinden ibarettir. Buna karşın numen alan, duyusal uyaranların ötesinde olması nedeniyle bilimsel süreçle açıklanması mümkün olmayan gizemsel bir alandır. Bu gizemsel alan, fenomen dünyaya göre sınırsız bir alana karşılık gelmekle birlikte sınırsız bir düşünceye de olanak tanımaktadır.[282]

Alman felsefe dünyasında etkin olan felsefi görüşlerin sonuncusu ise Yeni Pozitivizmdir. Yeni Pozitivizm, 20. yüzyıl başlarında Avrupa felsefesinde en popüler felsefi akımlarından biridir. Yeni pozitivist akımın en önemli kurucusu Ernst Mach'tır. Mach, klasik pozitivizm ile mantıkçı pozitivizm arasında bir geçiş dönemi filozofudur. Viyana Üniversitesi'nde kurduğu tümevarımsal bilimler kürsüsünde yaptığı çalışmalar çerçevesinde mantıkçı pozitivizmin öncülüğünü yapmıştır. Mach'ın fizik ve felsefe alanındaki fikirlerinden başta Viyana Çevresi düşünürleri olmak üzere 20. yüzyılın birçok bilim insanı ve filozofu da etkilenmiştir.

Mach, bir pozitivist olarak Viyana Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalarında, ontolojik (varlık bilimsel) sorunları, daima felsefesinin dışında tutmak ister. Mach, gerçekte evrenin temelinde ne olduğunu sorusunu bilime sokmayı asla düşünmez. Ona göre, evrenin temelinde ne olduğu sorusu insanları birtakım spekülasyonlara götürmektedir. Bu bağlamda, onun kaygısı ontolojik bir kaygı değildir. Onun asıl kaygısı, yalnızca evreni tanıma kaygısıdır. Ancak, evreni tanıma kaygısı, evrenin varlığı sorunundan soyutlanabilir mi? Mach'ın bu konuda verdiği cevap şöyledir: *"Ben evrenin*

---

[281] N. Demir, 35.
[282] Necip Alsan, *Çağımızı Hazırlayan Düşünce: Eylem ve Düşünce Açısından XIX. Yüzyılın Tarihi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1967, 255-257.

varlığı, yokluğu, gerçekte nasıl olduğu sorusuna karışmıyorum. Benim için önemli olan tek şey evreni nasıl bileceğimdir."[283] Mach, evreni bilmek ve evrendeki olaylara ilişkin elde ettiğimiz bilgileri başkalarına aktarmak için betimlenmeye ihtiyaç olduğunu düşünür. Evreni bilmek, evrendeki olayları, görünüşleri ve bu görünüşler arasındaki bağlılıkları araştırmakla elde edilir. Bilimin başlıca ereği de görünüşlerin bağıntısını kavramaktır.[284] Mach, evrene ilişin bağıntıları betimleme sürecinde tek geçerli disiplinin bilim, tek geçerli bilginin de bilimsel bilgi olduğunu düşünür. Ona göre bilim, alışılmadık olan varlık alanındaki olgular arasında, deney(im)ler vasıtalıyla alışıldık bir bağlantı kurarak, bilinmez olanı bilinebilir olana indirgeme faaliyetidir.[285] Böylece Mach'ın bilim algısı, olgulara dayanmayan bilgiyi mümkün görmemekle birlikte, olgulara dayanmayan bütün unsurların da bilgi kuramsal süreçten ayıklanması gerektiğini savunmasıdır. Ayrıca, bu süreçte bilimsel önermelerin deneysel olarak doğrulanabilmesi ve duyumlara indirgenecek şekilde formüle edilebilmeleri gerekmektedir.[286] Mach göre, bize bilimsel olguları doğrudan ve aracısız olarak veren tek kaynak duyulardır. Bize duyumlarımız tarafından verilen şeyler, atomlar, elektronlar olmayıp renkler, sesler, sıcaklık, koku ve tatlar gibi duyusal olan her şeydir.[287] Doğrudan gözlemlenmeyen şeylerle (atom, molekül, elektron gibi) işleyen bilimsel kuramların, doğrudan duyumlarla işlenen bilimsel kuramlara yerini bırakmalıdır.[288] Böylece bilim, duyuların verdiği izlenimler üzerine yeni baştan inşa edilmelidir.[289] Bu yeni inşa sürecinde tek geçerli bilgi kaynağı duyusal uyaranlar doğrultusundaki deneysel faaliyetlerdir. Duyusal uyaranlar doğrultusundaki deneysel faaliyetler haricinde elde edilen bir bilginin hiçbir epistemolojik değeri söz konusu değildir. *"Tüm doğa bilgisi son çizgide deneyden gelmektedir"* diyen Mach, bu düşüncesiyle İngiliz empirizminin kurucusu olan John Locke'un *"bizim bütün bilgimiz deneyüstüne temellenir, nihayetinde ise deneyden çıkar"* görüşü ile aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.[290]

---

[283] Soykan, *ilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne,* 42.
[284] Soykan*ilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne,* 33.
[285] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 669.
[286] Cevizci, *Felsefe,* 115-16.
287 Durmuş Hocaoğlu, "Bilim ve İnanç: İman Üzerine Felsefî Bir İrdeleme", *Türkiye Günlüğü Dergisi,* (53), 1996, 78, 58-89.
[288] Emst Von Aster, "Modern Fizik ve Felsefe", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, (2) 3, 1949, 103-104, 98-106.
[289] Yolsal, Uzun, Güçlü, 909.
[290] Soykan, *Bilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne,* 62.

Öte yandan Mach, duyusal dünyanın betimlenmesinde deneysel bilimden başka bir bilgi türü olmadığını savunmasına karşın, deneysel bilginin kesin, mutlak, değişmez bir bilgi türü olmadığını da ifade eder. Deneysel bilginin eksiksiz bir bilgi olmamasının nedenini ise bilim adamının bilimsel araştırma sürecinin herhangi bir aşamasında karşılaştığı bir eksiklikten kaynakladığını belirtir. Ona göre, olgusal dünyanın betimlenmesinde tek geçerli disiplin olan bilimin, günün birinde insanlığın bütün sorunlarını çözeceği de kesin değildir. Bilimin, duyusal dünyaya ilişkin betimlemelerinin yetersiz kaldığı bir süreçte açıklama yapmak yerine susmanın daha uygun olduğunu düşünür.[291] Mach'ın bu tutumu bize, Wittgenstein'in *Tractatus Logico Philosophicus*'un bitiminde son söz olarak söylediği, *"üzerinde konuşulmayan konusunda susmalı"*[292] önermesini hatırlatmaktadır.

1.2. VİYANA ÇEVRESİ'NİN TEMEL KAVRAM VE İLKELERİ

1.2.1. Olguculuk İlkesi

Viyana Çevresi düşünürlerinin önem verdikleri yaklaşımlardan ilki *Olguculuk* ilkesidir. Olguculuk ilkesi, olgu terimi üzerine konumlandırılmış felsefi bir yaklaşımdır. Bu nedenle bu ilkenin daha iyi anlaşılabilmesi açısından olgu kavramının açıklanması gerekmektedir. Olgu, dilden,[293]düşünceden bağımsız biçimde ortaya çıkan bir oluşum olarak bir önerme ya da cümleye dış dünyada karşılık gelen şey, bilimsel bir betimlemeye elverişli olması noktasında deneyimin konusu yapılabilecek olan doğal bir olay, oluşum süreci içerisinde duyusal gözlemin konusu olabilen bir durum olarak tanımlanmaktadır.[294] Başka bir açıdan olgu, doğrudan veya dolaylı olarak algılanabilen gerçeklik,[295] anlamsal bağlardan ve ilişkilerden yalıtılmış olarak değerlendirilmeye alınabilen nesnel gerçeklik[296] olarak da tanımlanabilmektedir. Ülken'e göre ise olgu, tecrübe dünyamızda duyularla algılanan, olması gereken değil de olan, gözlemlenilmekte olan, dış dünyada gerçekliği olan ve olup bitmekte olan şeyler anlaşılır. Ayrıca Ülken, olgunun içerikli olması, tecrübe ile kavranabilmesi ve doğrudan

---

[291] Soykan, *Bilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne,* 32.

[292] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus* ,(3. bs.), (Çev.: Oruç Aruoba), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, 171.

[293] J.P.Smit, "Olgu-Değer Ayrılmazlığı Varsayımı", (Çev.: Emin Çelebi), *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (9), 2010, 100, 99-117.

[294] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 770.

[295] Kadir Çüçen, *Felsefeye Giriş*, Asa Kitapevi, Bursa, 2001, 179.

[296] Beno Kuryel, "Bilgi Kuramı, Bilim ve Etik", *Bilim Tarihi Araştırmaları,* (1), 2005, 124, 123-128.

doğruya verili olması ile vasıflandırılacağını da ifade etmektedir.[297] Böylece olgu terimi, bazı kullanımlarda evrende olup biten her şeyi kapsayacak kadar geniş, bazı kullanımlar da yalnız algılarımızı veya doğrudan gözleme konu olabilecek yaşantılarımızı içine alacak kadar dar anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca olgu üzerine yapılan tanımlamalar genel olarak değerlendirildiğinde, doğal oluşumlarla ilgili olma durumu, olgu sıfatıyla ifade edilmektedir. Nitekim önermeler epistemolojik değerleri bakımından sınıflandırıldıklarında, mantıksal ya da matematiksel önermeler karşısında yer alan önerme türüne *olgusal önerme* denilmektedir. Olgusal önermelere aynı zamanda empirik önermeler, aposteriori önermeler, sentetik önermeler, totolojik olmayan önermeler ve betimsel önermeler adı verilmiştir. Betimsel önerme olarak da adlandırılan olgusal önerme, doğruluk değeri duyusal gözlem veya deneyim yoluyla saptanabilen, bizlere dış dünya hakkında bir şeyler söyleyen önermelerdir. Bu bağlamda olgusal bir önermenin doğruluk ya da yanlışlığı zorunluluk taşımaz, çünkü söz konusu önermenin doğruluğu yeni olgu ya da veriler ile her zaman değişebilmektedir.[298]

Öte yandan, olgular ile ilgili gerçeklere *olgusal doğru* adı verilmektedir. Felsefe tarihi içerisinde ilk kez W.G. Leibniz tarafından yapılan ayrım bağlamında *Çelişmezlik İlkesi ve Yeter Neden İlkesi* olmak üzere iki temel ilke söz konusudur. Birinci ilke, us doğrularını (mantık, matematik gibi), ikinci ilke, olgusal doğruları belirlemede kullanmaktadır. Çelişmezlik ilkesi, çelişki içeren bir önermenin her durumda yanlış olduğunu söylerken, yeter neden ilkesi ise bir olgunun olduğu gibi olup da başka türlü olmamasının bir nedeni olduğunu söyler. Ayrıca Leibniz'in us doğruları zorunlu doğrular olmakla birlikte zıtları olanaklı olmayan doğrulardır. Olgusal doğrular, zorunlu olmayan olanaklı doğrulardır, yani karşıtını düşünmenin mümkün olduğu aposteriori doğruyu betimlemektedir.[299]

Bu bağlamda, *olguculuk*, gözlemlenmiş olanın, bilgiye ilişkin tüm ifadelerin tek ölçütü olması nedeniyle, öz ile olgu arasındaki ayrımı yadsıyan,[300] her türden bilgi araştırmasının kayıtsız şartsız olgulara dayandırılması gerektiğini savunan, bilgi edinme sürecinde yalnızca olgular dünyasını esas alan, metafiziğin açıklamalarının ilkece

---

[297] Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara, 1968, 155.
[298] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 770.
[299] Yolsal, Uzun, Güçlü, 883.
[300] Funda Serin, "Modern Bilim Hayranlığından Bilim Çağının Tiyatrosuna: Bertolt Brecht", *Dil ve Yaratıcılık Dergisi*, (5), 2009, 87, 85-97.

doğrulanıp duyusal deneyime konu olamadıklarından ötürü anlamsız olduklarını ileri süren, deneyle denetlenmeyen soru önermelerini sözde önermeler olarak nitelendiren, sözde soru önermelerini metafiziksel önermeler bağlamında değerlendirerek anlamlı olarak kabul etmeyen felsefi bir yaklaşımdır. Olgucu düşünürlerin tamamının üzerinde birleştiği temel konu, doğa bilimlerinin evren tasarımı ile bilimsel araştırma yöntemlerine sıkı sıkıya uyma zorunluluğudur. Bu temel amaç doğrultusunda olguculuk, metafizik temellere dayalı bilgi olanağını bütünüyle bırakarak, a apriori doğruların varlığı üzerine bina edilen bilgi önermelerinin bütün içeriklerini analitik önermelerin içerikleriyle sınırlanması gerektiğini savunmaktadır.[301]

Olguculuk, tarihsel süreç içerisinde hem bilgi kuramsal hem de toplumsal yanlarıyla ilk kez köklerini İngiliz felsefe geleneğinin önemli filozofu olan Francis Bacon'da bulmaktadır. Diğer yandan olguculuğun, bilgi kuramsal temellerini J. Locke, G. Berkeley ve D. Hume gibi İngiliz empirist düşünürlerinde ortaya çıkarken, toplumsal temelleri ise Fransız Ansiklopedisiler Alembert, Simon ve Comte gibi filozofların felsefelerinde görülmektedir.[302] 19. yüzyılın sonlarında Ernst Mach'ın kurucusu olduğu *yeni pozitivizm* ile gelişme gösteren olguculuk anlayışı, Wittgenstein düşünceleri ile sağlam bir zemin üzerine yerleşmiş ve 20. yüzyılın ilk yarısında Moritz Schlick öncülüğünde mantıkçı pozitivizm ile zirve noktasına erişmiştir. Comte merkezli olguculuğun genel bakış açısına göre, insan zihni doğası gereği şeyleri mutlak yapılar yoluyla kavrama, şeylerin en son nedenlerini ortaya koyma yetisi taşımamaktadır. Bu yüzden öncelikle yapılması gereken, insan zihninin izleyebileceği olgular arası ilişkilere dönmektir. Olgular arası ilişkilerin incelenmesinin gerekliliği konusunda Comte, *"mutlak bir kural vardır. O da mutlak diye bir şeyin olmadığıdır"*[303] der. Comte'un bu bakış açısına göre, varlıkların özünü ya da varlıkların gizli içsel nedenlerini bulma girişimi boş bir çaba olmakla birlikte doğanın fizikötesi mutlak bir amacı da söz konusu değildir.[304] Öte yandan Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus'da* dilin mantıksal çözümlemesi doğrultusunda olguculuğa çok farklı bir boyut kazandırmıştır. Nitekim Wittgenstein, bu konuda şunları söyler: *"Dünya, olduğu gibi olan her şeydir.","Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil.","Dünya olgular yoluyla belirlenir. Bu bütün*

---

[301] Yolsal, Uzun, Güçlü, 1061.
[302] Doğan Özlem, *Bilim Felsefesi*, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, 173-174.
[303] Yolsal, Uzun, Güçlü, 1061.
[304] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 222.

olgulardır.", "Dünya olgulara ayrılır."[305] İşte Wittgenstein'in olguculuğa ilişkin görüşlerinden etkilenen Viyana Çevresi düşünürleri olguculuğa ilişkin çalışmalara ağırlık vermişlerdir. Çevre düşünürleri bu bağlamda iki tür bilgi kategorisi üzerinde çalışmaya başlarlar. Bunlardan ilki *bilimsel bilgi*, ikincisi *bilimsel olmayan bilgi* türüdür. Çevre düşünürleri açısından, bilimsel olmayan bilgilerin epistemolojik açıdan herhangi bir önem ve değeri yoktur. Bu yüzden çevre düşünürleri bütün gayretlerini, bilimsel bilginin, bilimsel olmayan bilgiden nasıl ayrıştırılabileceğini açıklamaya sarf etmişlerdir. Bu yönelim, çevre düşünürlerinin ilgi alanlarını, tümüyle olgu dünyası ile sınırlamaları ve olgu dışı tüm gerçeklik kategorilerini yok saymalarıyla sonuçlanmıştır. Böylece, çevre düşünürleri, bilgi dünyasını olgu dünyası ile bilgi sürecini de mantıksal çıkarımla sınırlamışlardır.[306] Çevrenin olguculuğa ilişkin bakış açısını çevre üyelerinden Reichenbach şu sözü ile özetler: *"Tüm açıklamalar olgularla başlamak zorundadır."*[307] Başka bir deyişle *"dünya üzerine anlamlı biçimde konuşmanın biricik olanaklı yolu, dünyayı oluşturan tek tek olguları betimlemektir."*[308]

Viyana Çevresi'nin de savunduğu olgucu anlayış daha sonraki dönemlerde eleştiriye uğramıştır. Örneğin, Viyana Çevresi'nin Bilimsel Dünya Kavrayışına eleştiriler yönelten dolaylı çevre üyesi Karl Popper, insanın acılarına, ümitlerine ve düşüncelerine ahlaki açıdan önem vermek gerektiğine inanmanın kendisini olgucu olmaktan uzağa düşürdüğünü ifade eder. Hatta Popper, kendisinin bir olgucu da olmadığını belirtir.[309] Aynı şekilde Popper'in öğrencisi ve araştırmamızın da konusu olan Feyerabend ise gençlik yıllarında katı bir olgucu iken, yaşamının ilerleyen döneminde katı olgucu anlayıştan uzaklaşmıştır. Bu konuyu ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde tartışacağız.

1.2.2. Anlamlılık İlkesi

Viyana Çevresi düşünürlerinin, önemsedikleri kavramsal yaklaşımlardan ikincisi de *anlamlılık ilkesidir*. Benzer bir şekilde çevrenin anlamlılık ilkesi doğrultusunda savundukları temel düşüncenin daha net açıklanması için anlam kavramının irdelenmesi gereklidir. Anlam kavramı ise tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde temellendirildiği

---

[305] Wittgenstein,13.
[306] Demir, *Bilim Felsefesi*, 31.
[307] Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (2. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, 145.
[308] Taylan Altuğ, *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi*, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2006, 60.
[309] Eren, 88.

görülmektedir. Örneğin, davranışçı anlam teorisine göre, anlam, semboller, sesler, jestler ve bedensel durumlar türünden uyaranlar karşısında davranışsal tepkiler ile özdeşleştiren bir sözcük ya da cümle anlamının karşıdaki insan üzerindeki etkisidir. Gönderimsel anlam teorisi açısında ise anlam, sözcüklerin ya da cümlelerin atıfta bulundukları bir şey ya da bir nesne olması durumudur. Uygunluğa dayalı anlam öğretisi bağlamında anlam, önermelerin sembolik olarak dış dünyadaki bir şeye karşılık gelerek anlamlarını bu karşılıktan alma durumudur. Duyusal deneyciliğe bağlı anlam öğretisi doğrultusunda ise anlam, önermelerin anlamlarının dış dünyada duysal deneyime dayalı faaliyetler sonucunda elde edilen verilerle ortaya koyulabilme durumudur.[310]

Viyana Çevresi ise bir şeyin gerçekliğini ileri sürme ve ileri sürülen gerçekliği karşı kanıtlarla reddetme biçimindeki geleneksel felsefî temellendirmenin aşılabilmesi için, dildeki anlamlı ve anlamsız önermelerin birbirinden ayırt edilmesi gerektiğini üzerinde durmaktadır. Anlamlı ve anlamsız önermelerin birbirinden ayırt edilmesi düşüncesi aynı zamanda, doğru ile yanlış önermeler arasındaki ayrımın koşullarını belirleyen bir bilgi kuramının temelini oluşturmaktadır.[311] Bu bağlamda, Viyana Çevresi düşünürleri, bilimsel olan bilgi ile bilimsel olmayan bilginin ortaya koyulmasında anlamlılık ilkesine çok önem vermişlerdir. Çevre, bilimsel olan bilgi ile bilimsel olmayan bilginin bilgi türünün tespitinde, dilsel yapıları *anlamlı önermeler* ve *anlamsız önermeler* olarak iki farklı biçimde kategorize etmiştir. Anlamlı önermeler olgusal ilişkiler bağlamında *sentetik önermeler*, mantıksal ve matematiksel ilişkiler bağlamında *analitik önermelerdir*.[312] Anlamlılık ilişkisi doğrultusunda sentetik önerme, yüklemi öznesinde içerilmeyen, değillemesi mantıksal bir çelişkiye yol açmayan, bize dış dünya hakkında yeni bir bilgi veren önerme ya da ifadelerdir.[313] Doğrudan ya da dolaylı olarak evrene ilişkin olgusal yoklamaya imkân veren aposteriori önermelerdir.[314] Çevre düşünürlerinden Carnap, hem olgusal dünya da test edilebilen hem de öznesine bazı nitelikler katan önermelerin sentetik önermeler olduğunu söyler. Ona göre, anlamlı her ifade, sentetik yapıda kurulmuştur. Böylece doğrulama olanağı çerçevesinde test

---

310 Cevizci *Felsefe Sözlüğü*, 65.
311 Altuğ, 36.
312 Özlem, *Bilim Felsefesi*, 175.
313 Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 931.
314 Cemal Yıldırım, "Bilişsel İletişim", (Ed. Alaattin Topçu), *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar*, (228, 227-235), İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

edilebilir yapıdadır. Bilimin amacı da sentetik yapıda önermeler öne sürerek, olgular dünyasını açıklamaktır.[315] Özlem'e göre, sentetik önermeler, evrene ilişkin bir şey durumunu yansıtan, şey durumunu işaret eden önermelerdir. Evrene ilişkin bir şey durumu açıklamalarından dolayı da olgusal önerme, bilimsel önerme olarak adlandırılabilir.[316] Sentetik önermeler (olgusal önerme, bilimsel önerme), "Dünya yuvarlaktır" cümlesi gibi tekil, "Tüm gezegenler güneş çevresinde eliptik yörüngeler çizerek devinir" cümlesi gibi tümel yapıda olabilir. Olgusal önermelerin ayırıcı özelliği doğruluk değerlerinin gözlem veya deney verileriyle yoklanabilir olmalarıdır. Başka bir deyişle olgusal önermeler doğrulanabileceği gibi yanlışlanmaya da açık önermelerdir. Olgusal önermelerin bir başka ayırıcı özelliği de ne doğru olduklarında doğruluklarının ne yanlış olduklarında yanlışlıklarının mantıksal bir zorunluluk olmadığıdır. Yani, doğruluğu ne denli kanıtlanmış olursa olsun olgusal bir önermeyi çelişkiye düşmeden yadsıyabiliriz. Örneğin "yapılan tüm gözlemler dünyanın yuvarlak olduğunu göstermiştir." Bu önermede mantıksal bir zorunluk taşımamaktadır. Çünkü dünya yuvarlak değil bir başka biçimde olabilirdi.[317] Yıldırım, sentetik önermelerin (olgusal önermeler ya da bilimsel önermeler) doğruluk yoklamalarında önemli bir güçlük olmadığını söylemektedir. Ona göre, sentetik önermelerin doğruluk değeri, betimleyici türden ise doğrudan gözlem verilerine gidilerek, hipotez niteliğinde ise çıkarsanan sonuçların gözlem verileriyle karşılaştırılmasıyla yoklanabilmektedir.[318] Dolayısıyla sentetik önermeler, olgusal dünyaya ilişkin doğru ya da yanlış bir bilgi içeriği taşıyan, deneysel olarak sınanabilen ve doğruluk ya da yanlışlıkları zorunlu olmayan önermelerdir.

Öte yandan, Viyana Çevresi düşünürlerinden Schlick, bir önermenin anlamı ile ilgili olarak, *"bir kelimenin anlamı gösterilebilmelidir. Verilmelidir. Parmakla işaret etmekten ibaret bir gösterme edimiyle yaptığımız şey ve parmağımızla işaret ettiğimiz yöndeki şey, verilmelidir. Aksi halde ona referansta bulunamam"*[319] der. Böylece Schlick, ilgili açıklaması doğrultusunda önermelerin anlamlarını yakalayabileceğimiz biricik kaynak olarak doğa bilimsel olarak gözlemlenebilen olguları görür. Ona göre, bir

---

[315] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş,* 153.
[316] Özlem, *Bilim Felsefesi*, 181.
[317] Yıldırım, "Bilişsel İletişim", 229.
[318] Yıldırım, "Bilişsel İletişim", 235.
[319] Willard Orman Quine, "Neurath ve Schlick Arasında Tartışma", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (263, 258-280), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

önermenin doğru ya da yanlış olmasını belirleyen şey, o önermenin doğa bilimsel olarak gözlemlenebilir olguları yansıtıp yansıtmamasıdır. Bu doğrultuda bir önermeyi doğru yapan tek ölçüt (mantıksal önermeler dışında) empirik anlam ölçütüdür.[320] Empirik anlam ölçütüne göre, bir önerme ya da cümle ancak ve ancak deneysel olarak doğrulanabilir veya yanlışlanabilir olması durumunda bilişsel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Bu ölçütü yerine getiremeyen, onu şöyle ya da böyle sağlayamayan bir önerme ya da cümle anlamsız olmak durumundadır. Dahası, bu önerme ya da cümlenin doğruluğu veya yanlışlığı ilgili bir soru anlamlı bir soru olmanın çok uzağında kalır.[321] Buna göre, bir önermenin doğru ya da yanlış bir değer alabilmesi için, önermenin olgular (nesneler, cisimler) dünyasında bir şeylere karşılık gelmesi zorunludur.[322]

Anlamlılık ilişkisi doğrultusunda analitik önerme, doğruluk ya da yanlışlıkları evrene gidilmeden kendi içlerinde anlaşılabilen totolojik ifadelerdir.[323] Doğrulukları ve yanlışlıkları kendi yapısal ilişkilerinden kaynaklanan önermelerdir.[324] Doğruluğu cümlenin biçimine ya da içinde geçen sözcüklerin anlam ilişkisine bağlı olan apriori önermelerdir.[325] Doğruluk yoklaması deneyime bağlı olmayan, olgusal içerikten yoksun cümlelerdir. Analitik önermeleri açıklamak için, “Tüm anneler kadındır”, örneğini incelediğimizde bu cümle doğru bir yargı dile getirmektedir. Örnekteki cümlenin doğruluğu anne ve kadın sözcüklerinin anlam ilişkisine bağlıdır. Anne sözcüğünün anlamı, kadın sözcüğünün anlamını içerdiğinden, bir kimseye anne diyorsak o kimseyi tanım gereği kadın kabul etmişiz demektir. Öyleyse, anneler kadındır yargısı bize yeni bir bilgi öğretmemektedir. Yargının doğruluk değerini saptamak için bir sözlükte sadece anne sözcüğüne bakmamız yeterlidir. Aynı şekilde, “Kırmızı olan bir şey renklidir.”, “Üç artı beş eşittir sekiz.” gibi cümleler de analitik önermelerdir. Bir şey kırmızı ise ona renksiz, bir kimse anne ise ona kadın değil diyemeyiz. Aksi bir durumda, bir çelişki durumu ile karşı karşıya kalınır. Analitik (mantıksal önermeler, matematiksel önermeler) önermeler, bu bağlamda doğruluğu zorunlu olan önermeler olarak

---

[320] Özlem *Bilim Felsefesi*, 177.
[321] Cevizci, *Bilgi Felsefesi,* 208-209.
[322] Kamuran Gödelek, “Carnap’tan Popper’a Bilimsellik Sorunu”, *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi,* 3, 2007, 28, 27-41.
[323] Özlem *Bilim Felsefesi*, 181.
[324] Ömer Naci Soykan, “Wittgenstein’in Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar”, *Cogito Dergisi*, (33), 2002, 52.
[325] Yıldırım, “Bilişsel İletişim”, 228.

adlandırılır.[326] Başka bir deyişle, özneyi ve yüklemi oluşturan kavramlar eşdeğer anlamlara sahiptir. Özdeşlik ilkesine[327] dayanılarak kurulan bu önermede tanımlanan ve tanımlayan aynı içeriğe ve kapsama sahiptir. Böyle bir önerme için olgu dünyasına gidip karşılık arayarak doğrulamak gerekmez. Özdeşlikleri gereği kendiliğinden doğrudurlar. Fakat bu tür bilgi cümleleri olgusal bilgi içeriğine sahip olmadıkları için evreni, dünyayı ya da olguları betimlemezler.[328] Aynı şekilde, analitik önermelerin doğruluk yoklamalarında bir sorun olmadığını söyleyen Yıldırım'a göre, analitik önermelerin doğruluğu tanımsal olduğundan, önermelerde geçen sözcüklerin anlam ilişkisini bilmek doğruluk yoklaması için yeterlidir.[329] Şöyle ki, analitik bir önermenin doğruluğunu saptamak için önerme içinde geçen kavramların analizi yeterli olduğundan, bu tür önermelerin doğruluğu deneyimden tamamen bağımsızdır.[330]

Viyana Çevresi'ne göre, bir önerme ya da cümlenin anlamlı olabilmesi için olgulara ilişkin olarak deneysel faaliyetler sonucunda elde edilen, doğru ya da yanlış değerler alabilen sentetik (olgusal önerme, bilimsel önerme) bir önerme ya da mantıksal matematiksel ilişkilere sonucu elde edilen analitik (mantıksal önerme, matematiksel önerme) bir önerme olması gereklidir. Sentetik ya da analitik bir önerme ya da cümle kategorisinde yer almayan ifadeler ise anlamsız (sahte önerme, sözde önerme, görünüşte önerme, yalancı önerme) olarak adlandırılır.[331] Çevre düşünürleri açısından, anlamsız önermeler, etik (ahlak), estetik (sanat), metafizik, felsefe ve edebiyat gibi disiplinlerin kavram ve önermelerini kapsamaktadır.[332] Çevre üyelerinden Kraft'a göre anlamsızlık, bir önerme ya da cümlenin doğrulanabilir bir içerikten yoksun olma durumudur.[333]

---

[326] Yıldırım, "Bilişsel İletişim", 229-230.
[327] Özdeşlik ilkesi, bir şeyin başka bir şey değil de zorunlu olarak kendisi olması, bir şeyin kendisiyle bir ve aynı olması, kendisinden başka bir şey olmaması, bir şeyin durumlar, koşullar değişse de kendi kendisiyle bir ve aynı kalması şeklide ifade edilen mantık ilkesidir. A=A'dır gibi bir önermeyle ifade edilen bu ilke var olanın var olduğunu, var olmayanın var olmadığını, bir şeyin kendisinden başka bir şey olamayacağını, her şeyin kendisine özdeş olduğunu vurgular. Bu ilke olmaksızın görüşleri karşı tarafa anlatmak mümkün değildir. Akıl için değişmez, genel geçer hatta zorunlu olan bu ilke, varlığa uygulandığında farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Varlıkta geçerliliğini ifade eden ilk düşünür Parmenides olmuştur. Parmenides özdeşlik ilkesi ile ilgili olarak şöyle söyler: "Var olan vardır, var olmayan var değildir." Leibniz ise özdeşlik ilkesini şu şekilde ifade etmiştir: "Bir şey ne ise odur." Bkz. Necati Öner, Bilginin Serüveni, Vadi Yayınları, Ankara, 2005, 18.
[328] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 152.
[329] Yıldırım, "Bilişsel İletişim", 235.
[330] Gürol Irzık, "Geometrik Aksiyomların Doğası ve Frege-Hilbert Tartışması", Benan Dinçtürk (Ed.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (53-69), Tübitak Marmara Araştırma Merkezi, 1997.
[331] Demir, *Bilim Felsefesi,* 37-38.
[332] Ali Osman Gündoğan, *Felsefeye Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2010, 141.
[333] Işıl Bayar, *Viyana Çevresi'nin Bilimsellik Ölçütü Üzerine ir İnceleme,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, 24.

Carnap'a göre ise anlamsızlık, anlamlı olmadığı halde anlamlı gibi görünen kelimeler dizisidir.[334] Carnap, *Dilin Mantıksal Analizi ile Metafiziği Aşmak* isimli makalesinde anlamsızlığı, anlamsız kavramlar (sözde kavramlar) ve anlamsız önermeler (sözde önermeler) olmak üzere iki farklı biçimde kategorize etmiştir. Carnap, sahte kavramlara örnek olarak felsefenin ve metafiziğin ana ilke, Tanrı, ruh, şeytan, melek, mutlak, öz, yokluk, hiçlik, sonsuz, ide, geist, akıl, tin, mutlak tin, kendinde varlık, kendisi için varlık vb. kavramlarını göstermektedir.[335] Sahte önermelere örnek olarak ise felsefede ve metafizikte var olan sayı evrenin özüdür, su evrenin ana ilkesidir, Tanrı sonsuz bir varlıktır vb. gibi yargıları göstermektedir. Carnap, sahte önermelerin doğrulanamayan sahte sözcükler içerdiğini, sahte önermelerin olgusal bağlam içeriğinin ise bir bütün olarak doğrulanamayacağını ve anlamın belirsiz kalacağını düşünmektedir.[336]

Sahte önermelerin anlam belirsizliğiyle ilgili olarak ise Carnap, şu değerlendirme de bulunur: *"Varsayalım ki, bir kişi babu diye yeni bir kelime uydursun. Babu'nun anlamını öğrenmek için, bu kişiye şunu sorarız. Ölçütün nedir? Bir şeyin babu olduğu veya olmadığı somut durumu nasıl belirleyebilirsin? Başlangıçta kabul eldim ki, o, ne diyeceğini bilemez ve sadece şunu söyleyebilir. Babuluk için deneysel ölçüt yoktur. Bu durumda babu'nun kullanılmasına izin verilmediğini düşüneceğiz. Bu kelimeyi uyduran kişi, şunu iddia edecektir. Babu olan ve olmayan şeyler vardır. Babu olan ve olmayan şeylerin bulunması, insanların sonlu ve zavallı aklı için sadece ezeli bir gizemdir. Bu açıklamalar gerçekte bizim için sadece boş sözlerdir. Ama o, bize diyebilir ki, ben babuyla yine de bir şeyi kast ediyorum. Bu durum bize sadece şu psikolojik durum hakkında bilgi verir. Bu kişi, kelimeye tasavvurlarını ve duygularını eklemektedir. Fakat kelime bundan dolayı yine de bir anlam taşımaz. Başka bir deyişle, yeni kelime için belirlenmiş herhangi bir ölçüt olmadığından, bu kelimenin yer aldığı cümleler hiçbir şey söylemez. Bunlar, yalnızca sahte önermelerdir."*[337] Carnap'a göre, *"Dünyanın (nesnelerin, varlığın, var olanın) en yüce ilkesi nedir? diye soralım. Bu soruya metafizikçiler, su, sayı, biçim, hareket, hayat, tin, ide, bilinçaltı, eylem, iyilik vs. diye cevap verirler. Bu metafizik soruda ilke kelimesine yüklenen anlamı bulmak için, metafizikçiye şöyle sormalıyız. X, Y'nin ilkesidir, önermesi hangi şartlarda doğrudur,*

---

[334] Carnap "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 124.

[335] Rudolf Carnap, *The Elimination of Metaphysies Through Logical Analysis Of Language*, (Translate. Arthur Pap), The Free Press, New York, 1966, 67.

[336] Narski, "Neopozitivizm: Bilimin Sahte Felsefesi", 22.

[337] Carnap "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 127-128.

hangi şartlarda yanlıştır? Diğer bir deyişle ilke kelimesinin ayırt edici özellikleri ya da tanımı nedir? Bu soruya cevap olarak metafizikçi aşağı yukarı şöyle diyebilir. X, Y'nin ilkesidir'in anlamı, Y, X'den türemiştir. Y'nin varlığı, X'in varlığına dayanır, Y, X sayesinde sürüp gider. Fakat bu önermelerde ki X ve Y kavramları kapalı ve belirsizdir."[338] Buradan hareket eden Carnap, metafizikçinin kullandığı önerme ve kavramlardaki anlam belirsizliği üzerine şu değerlendirmede bulunur: *"Metafizikçi bize demektedir ki, bu kavramların empirik doğruluk şartları belirtilemez. Ben anılan kavramlardan biriyle yine de bir şey söylemek istiyorum. O zaman biliriz ki, metafizikçi, bu kelimeyle bize sadece kendi tasavvurlarını ve bu kelimeyle bir arada olan duygularını telkin etmektedir, ama gerçekte önermeye hiç bir anlam vermemektedir. Sonuç olarak, metafiziğin bu tür kelimeleri içeren sözüm ona önermeleri anlamsızdır ve hiçbir şey söylemez."*[339]

Öte yandan Carnap, anlam belirsizliği doğrultusunda Tanrı kavramı üzerinde de durur. Ona göre, *"metafizikte Tanrı, deneyüstü (supra-empirique) herhangi bir şeyi belirtir. Ve herhangi bir anlam verilemediği için, bu kelime anlamsız hale gelmiştir."*[340] Tanrı kavramındaki anlam belirsizliği konusunda çevre düşünürlerinden Ayer ise şunları söyler: *"Hristiyanların Tanrısı gibi bir Tanrının var oluş olasılığının bile kanıtlanması olanaksızdır. Çünkü böyle bir Tanrının var oluşu olası olsaydı, onun var olduğunu belirten önermenin deneysel varsayım olması gerekirdi. Fakat bu olguda olanaksızdır. Tanrı terimi metafizik bir terimdir. Eğer tanrı metafizik bir terimse, bir Tanrı'nın varlığı olası bile olamaz demektir. Çünkü Tanrı vardır demek, ne doğru ne de yanlış olabilen metafizik önerme yapmaktır. Dolayısıyla, aşkın bir Tanrının doğasını betimlemek amacındaki hiçbir cümlenin gerçek bir anlamı olamaz."*[341] Çevre düşünürlerinden, Reichenbach, Tanrı terimi ile bağlantılı olan *yaratma* kavramının da ilkel ya da çocukça diyebileceğimiz bir kafa için doyurucu olan sahte bir önerme olduğunu savunarak şunları ifade eder: *"Nasıl ki, insanlar ev, bahçe, alet gibi şeyler yapar, Tanrı da dünyayı yapmıştır. Dünyanın kökenine ilişkin çok temel bir sorunun böylece günlük yaşantılarımızdan gelen bir benzerlik aracılığı ile açıklandığını görmekteyiz. Dolayısıyla yaratma öyküsü bu noktada sözde açıklamadır. Bununla*

---

[338] Carnap, "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 129.
[339] Carnap, "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 132.
[340] Carnap, "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 130.
[341] Alfred Jules Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, (2. bs.), Metis Yayınları, (Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu), İstanbul, 1998, 92.

birlikte bu sözde açıklama da duygusal bir gücün saklı olduğu da yadsınamaz"[342] Görüldüğü üzere çevre düşünürleri için metafizik önermeler tümüyle anlamsız olmakla birlikte bu önermeler kesinlikle hiçbir şey söylememektedir.

Çevre düşünürleri açısından metafizik, felsefe önermeleri yanında etik (ahlak), önermeleri de anlamsız önermeler (sözde önerme, sahte önerme, yalancı önerme) kategorisinde yer almaktadır. Çevre düşünürleri ahlak önermelerinin anlamsızlığı konusunda Hume'un ahlak felsefesinden etkilenmişlerdir. Hume'un ahlak felsefesinde, ahlak alanının konusunu düşünceler değil, duygular oluşturur, ahlakın odağında akıl değil, duygular, tutuklular ve arzular bulunmaktadır. İnsanı ahlaki alanda eyleme iten güç duygular, tutkular ve arzulardır.[343] Hume açısından bütün toplumlarda ve çağlarda insan aksiyonları arasında büyük bir değişmezlik vardır. İnsan tabiatının da prensipleri ve fonksiyonları bakımından hep aynı kaldığı evrensel olarak tanınmış bir gerçektir. Bu bakımdan bütün insan hareketlerinin kaynağı, mevki hırsı, duygular, tutkular ve ihtiraslardır. Bunlar, bütün insanlar arasında aynı geçerliktedir. Bu yüzden dünyanın her tarafından ki yaşamış ve yaşamakta olan insanlar arasında Hume'a göre, aynı motifler ayni aksiyonları meydana getirir, aynı olaylar da aynı sebeplerden ileri gelirler. Dolayısıyla Hume, ahlâkî hükümlerin oluşmasında aklın ikinci derecede bir rolü olduğunu kabul eder. Ona göre, akıl övülecek ve yerilecek davranışları ayırmaz, bunları yapan duygularımız, tutuklularımız ve de arzularımızdır.[344] Kötülük (erdemsizlik) konusunu bir cinayet eylemi çerçevesinde örnek olay olarak inceleyen Hume göre, cinayet eylemini hangi açıdan incelenirse incelensin cinayet eyleminin hiçbir noktasında kötülük (erdemsizlik) adı verebileceğimiz bir olgu yoktur. Cinayet eyleminde kötülük adı verilen bir olgu olmamasına rağmen bu eylemde sadece belli tutuklular, güdüler istençler ya da düşünceler söz konusudur. Bu bağlamda Hume, *"olguyu irdelediğimiz sürece kötülük (erdemsizlik) sizden bütünüyle kaçar. Kötülüğü, olguda hiçbir zaman bulamazsınız. Öyle ki herhangi bir eylemin ya da karakterin kötü (erdemsiz) olduğunu bildirdiğiniz zaman, doğanızdan ötürü eylemi düşünmekten doğan bir kınama duygusu ya da hissi taşıdığınızdan başka bir şey söylemek istemezsiniz"*[345]der.

---

342 Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 16.
343 Yolsal, Uzun, Güçlü, 693-694.
344 Mustafa Yıldırım, "David Hume'un Ahlâk Felsefesi", *Felsefe Dünyası Dergisi,* (3), 1992, 74-75, 66-76.
345 David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul, 1997, 408.

Öte yandan, bu konuda çevre düşünürlerinin etkisinde kaldığı bir diğer isim de Wittgenstein'dir. Wittgenstein, ilk dönem çalışması olan *Tractatus Logico-Philosophicus* eserinde ahlak ya da estetik içerikli önermelerin doğruluk veya yanlışlık değeri taşımadığını, çünkü böylesi tümcelerin dünyada gerçekten var olan bir duruma veya olguya karşılık gelmediğini savunmuştu. Bunları dile getirirken Wittgenstein etik ve estetiğin (ona göre bu ikisi arasında bir fark yoktu) saçma olduğunu düşünmüyordu. Yalnızca dünyanın bu türden durumlar içermediğine inanıyordu. Şöyle ki o, "Masamın üzerinde şu anda beş tane kitap var" tümcesinden farklı olarak, "Mehmet kötü bir insandır" tümcesinin dünyada var olan (olgusal) bir karşılığının olmadığını ve bu yüzden, doğru veya yanlış olamayacağını savunuyordu.[346] Böylece Wittgenstein'in resim kuramı, örneğin ahlaksal ve estetik yargılara yer bırakmıyor. Çünkü bunlar, dünyada ki olguların resimleri olmadığından gerçek önermeler olamazlar. Eğer bunların herhangi bir değeri varsa diyor Wittgenstein, bunun dünyanın dışında olması gerekir. Dolayısıyla bunlar dile getirilebilir olanın sınırlarının ötesindedir. Çünkü etik veya estetik önermeler, dünyadaki olguların resimleri olmadığından gerçek önerme değildirler.[347] Çünkü Wittgenstein'e göre*, "dünyanın anlamı, dünyanın dışında yatsa gerek. Dünyanın içinde her şey nasılsa öyledir, her şey nasıl olup bitiyorsa öyle olup biter. İçinde hiçbir değer yoktur, olsaydı bile hiçbir değer taşımazdı. Değer taşıyan bir değer varsa, bütün olup bitmenin, öyle olmanın dışında yatsa gerek."*[348] Eğer dünyanın bir değeri varsa, o değerinin dünyanın dışında bir yerde bulunması gerekir.[349] Wittgenstein'in doğruluk ya da yanlışlık değeri taşımayan etik ve estetik önermelere ilişkin açıklaması konusunda Utku şöyle bir tespitte bulunur: *"Düşüncenin bir şeye dair olduğunu ve kendisini dilde ortaya koyduğunu düşünürsek, tarih boyunca etik, estetik, metafizik, bilimsel birçok farklı söylem alanlarının oluştuğunu göz önüne almalıyız. Bu bağlamda Wittgenstein'in dil ve anlam düzeyinde geliştirdiği çözümlemenin bizi, ifade etme konusunda kesin bir zemine doğru çekmeye ve belirsiz mahiyette söylem alanlarından koparmaya çalıştığını söyleyebiliriz."*[350]

---

[346] Murat Bac, "Wittgenstein ve Anlamın Ortalıkta Olması", *Felsefe Tartışmaları Dergisi*, (28), 2001,47.
[347] Cottingham, 117.
[348] Wittgenstein, 165.
[349] Jean Greisch, *Wittgenstein' da Din Felsefesi*, (Çev.: Zeki Özcan), Asa Kitabevi, Bursa, 1999, 36.
[350] Ali Utku, "Söylenmeyeni Söylemek: Tractatus'ta Paradoksal Yapı", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, (9), 1999, 94, 91-100.

Çevre düşünürlerinin Hume, Wittgenstein gibi filozofların ahlak anlayışları çerçevesinde ele aldıkları etik ve estetik önermelerin anlamsızlığına ilişkin düşünceleri daha sonra Reichenbach ve Ayer gibi düşünürlerin düşünceleriyle daha da belirginleşmiştir. Reichenbach, etik önermelerle ilgili olarak Tevrat'ta yer alan ve Tanrının söylemi olarak dile getirilen önermeler ile ilgili olarak açıklamalarda bulunur. Reichenbach, Tevrat'ta ifade edilen ahlak önermelerinin tamamının dile getiriliş biçimi çerçevesinde olgusal dünyaya ilişkin birer önerme değil, birer buyruk olduğunu savunmuştur.[351] Öte yandan Reichenbach, ahlaki buyrukları bir tür bilimsel kavrayışla oluşturma isteğinin anlayışla karşılanabilmesine karşın, bir felsefecinin, bilim felsefecisinin ya da bilim adamının ahlaki buyruklar doğrultusunda yol göstericilik içerisinde olmasının doğru bir davranış olmadığını ifade eder. Ona göre, böyle bir davranış öncelikli olarak ahlakın yanlış anlaşılmasına, sonrasında ise duyusal gözlemlerimizi aşan yüksek bir gerçekliğe ilişkin iç kavrayışla oluşturulan bir bilgi biçiminin meşrulaştırılmasına yol açabilir. Bu konuda Reichenbach, *"doğruluğun kaynağı dış dünyadır. Fiziksel nesnelerin gözlemi bize doğrunun ne olduğunu bildirir. Oysa etiğin kaynağı iç dünyamızdır. İfade biçimi bilimin nesnel dili değil, dileyim budur, biçimindeki kişinin öznel dilidir"*[352]der. Kişinin öznel dili olarak ifade ettiği ahlak önermelerinin duygusal bir ifade biçimi olduğunu ifade eden Reichenbach bu konuda şunları söyler: *"Aydınlanmak isteyenler İncil ya da Shakespeare okusunlar. Bilim felsefecisi ne duyguların değerini küçümsemek ister ne de duygulardan yoksun kalmak ister. Yaşamı herhangi bir edebiyatçının ki kadar tutkulu ve duyarlılık yönünden zengin olabilir. Fakat o duyguyla bilmeyi karıştırmaktan kaçınır."*[353]

Öte yandan Reichenbach, ahlak önermeleri yanında estetik önermelerinde anlamsız olduğunu savunmaktadır. Estetik önermelerin anlamsızlığı ile ilgili olarak, "Gerçek güzeldir, güzel de gerçektir" sözü Reichenbach'a göre doğru ya da yanlış bir cümle değildir. Doğru ya da yanlış bir cümle olmadığı için de kendi kendini çürütmektedir.[354]

---

[351] Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 43.
[352] Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 204.
[353] Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 207.
[354] Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 208.

Reichenbach'ın etik ve estetik önermelerin anlamsızlığına konusundaki düşüncelerini, bir başka çevre düşünürü olan Ayer, farklı bir perspektiften geliştirmiştir. Ayer, duyguculuğa ilişkin görüşlerini temellendiririrken şöyle bir açıklama da bulunur: *"Para çalmak yanlıştır, dediğimde olgusal içeriği bulunmayan bir cümle üretmiş olurum. Burada doğru ya da yanlış olabilecek bir şey söylenmediği açıktır. Başka birisi, çalma konusunda benimle aynı duyguları paylaşmadığı için çalmanın yanlışlığı üzerinde benimle anlaşamayabilir. Fakat beni yanlışlamış olamaz. Çünkü ben, bir eylemin doğru ya da yanlış olduğunu söylerken olgusal bir bildirim yapmakta değilim. Yalnızca ahlaki duygularımı anlatıyorum. Buna karşı çıkan kimse de kendi ahlaki duygularını anlatmaktadır. Öyle ki hangimizin haklı olduğunu sormak açıkça anlamsızdır. Çünkü hiçbirimiz gerçek bir önerme anlatmış olmuyoruz."*[355] Yine Ayer, etik önermelerin tıpkı İncil'de olduğu gibi buyruk tarzında önermeler olduklarından doğru ya da yanlış olarak değerlendirilemeyeceğini düşünmektedir. Ona göre, etik önermeler kişisel yaşantıya ait olan duygusal anlatımlardır.[356] Ayer, etik, estetik önermelerin anlamsızlığı bağlamında bir şeyin iyi, kötü, doğru, yanlış, güzel ya da çirkin olduğunu söylemek, bilgi olarak hiçbir şey söylememek olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce doğrultusunda, etik ve estetik değer yargılarını olgusal içerik taşımadıkları, kişisel duygu aktarımından başka bir şey olmadıkları gerekçesiyle anlamsız önermeler kategorisine yerleştirmiştir.[357] Böylece, Ayer, etik ve estetik önermeleri duyusal gözleme dayanan bilimsel (sentetik) önermeler ya da mantıksal-matematiksel ilişkilere dayanan analitik önermeler olmamasından ötürü üzerinde konuşulmaması gereken anlamsız önermeler olarak nitelemektedir.

Görüldüğü üzere Viyana Çevresi, metafizik, felsefe, etik, estetik önermeleri anlamsız önermeler (sözde önerme, sahte önerme, yalancı önerme) kategorisinde değerlendirmektedir. Çevre düşünürlerine göre, anlamsız önermelerin ikinci bir türü daha vardır. Bu ikinci tür sahte önermelerde, onları oluşturan kelimeler anlamlı olmasına karşın bu anlamlı kelimeler, onlardan anlamlı kelimeler çıkarılamayacak şekilde düzenlenmiştir. Örneğin, (1) Sezar, bir generaldir ve (2) Sezar bir ilk sayıdır, cümlelerini ele alalım. *Sezar bir generaldir*, kelimeler dizisi, sentaksa (sözdizim kuralı) uygun biçimde oluşturulmuştur. *Sezar bir generaldir*, anlamlı kelimeler dizisi olmakla

---

[355] Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, 84.
[356] Ayer "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı: Alfred Ayer İle Söyleşi", 154.
[357] Taylan, 73.

birlikte gerçek bir cümledir. (2) no'lu kelimeler dizisi, *Sezar bir ilk sayıdır,* sentaksa uygundur. Yani *Sezar bir generaldir* kelimeler dizisiyle aynı gramatikal yapıya sahiptir. Yine de (2) numaralı *Sezar bir ilk sayıdır*, cümlesi anlamsızdır. Çünkü ilk sayı, sayının bir özelliği olmakla birlikte, bir kişi hakkında ne olumlu ne de olumsuz bir yargı ifade etmemektedir. (2) numaralı kelimeler dizisi, anlamlı bir cümle olmadığı halde anlamlı bir cümle izlenimi vermektedir. Oysa gerçekte (2) numaralı kelimeler dizisi, olgusal dünyaya ilişkin bir şey söylememektedir. Bu nedenle, (2) numaralı, *Sezar bir ilk sayıdır,* kelimeler dizisi anlamsız bir cümledir. Carnap'a göre, dilde gramer kurallarını ihlal etmeden anlamsız kelimeler dizisi oluşturabilmenin mümkün olması şunu gösterir: *"Mantık açısından gramatikal sentaks yeterli değildir. Eğer gramatikal sentaks mantıksal sentaksa tümüyle uygun olsaydı, hiçbir sahte sözce türetilemezdi. Bu ise demektir ki, anlamsızlıktan kaçınmak için anlamlı kelimeler kullanmak gerekli olmasına karşın yeterli değildir. Anlamsızlığa düşmemek için ayrıca kelimelerin ait oldukları tür de dikkate alınmalıdır. Örneğin nesne, nesnenin niteliği, nesneler arasındaki ilişki, sayı, sayının niteliği, sayılar arasındaki ilişki gibi sözdizimsel kategoriler düşünülmelidir."*[358]

Çevre düşünürlerinden Schlick, Carnap'ın dilin gramer kuralları çerçevesinde temellendirdiği anlamlılık anlamsızlık ilişkisini destekleyerek şu açıklamada bulunur: *"Eğer bir cümle sadece iyi bilinen ve lengüistik gramer kurallarına göre düzenlenen kelimelerden ibaretse, bir cümlenin anlamlı herhangi bir şey ifade ettiğine inanmak ciddî bir hatadır. Bu hata, pek çok saçma önermenin ortaya konmasının da nedenidir."*[359] Dolayısıyla bir cümlenin söz dizim kuralları çerçevesinde doğru bir biçimde kurulması, onun anlamsal olarak da doğru yapmamaktadır.

1.2.3. Doğrulanabilirlik İlkesi

Doğrulanabilirlik ilkesi, 20. yüzyılda Viyana Çevresi düşünürleri tarafından bilimin yapısını ve işleyişini, bilimsel önermelerin mahiyetini açıklamak, metafizikten bağımsız bir felsefe anlayışının temellerini atmak üzere geliştirilen temel bir ilkeyi tanımlar.[360] Doğrulanabilirlik ilkesi, bir cümlenin anlamlı olabilmesi için ya analitik önerme olması (mantıksal önerme, matematiksel önerme) ya da deneysel olarak

---

[358] Carnap, "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 133-134.
[359] Moritz Schlick, "Viyana Okulu ve Geleneksel Felsefe", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (192, 189-198), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.
[360] Hasan Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2006, C. III, 657-666.

doğrulanabilir bir önerme olması (olgusal önerme, bilimsel önerme) gerektiğini savunan öğretidir. Bu öğretiye göre, bir cümlenin bilişsel ya da olgusal bir anlama sahip olabilmesi için ilke olarak deneyim yoluyla ya da empirik gözlemlere dayanan referanslardan hareketle doğru ya da yanlış olduğu gösterilebilen bir cümle olması gerekmektedir.[361] Doğrulanabilirlik ilkesi, dilsel anlatımları anlam açısından sorgulayarak, bir dilsel anlatımın gerçek bir önerme mi yoksa sözde bir önerme mi olduğunu belirlemek, böylelikle de metafiziksel önermeleri anlamsız kategorisine koymak için geliştirdiği bir doğrulama ölçütüdür.[362] Bu doğrulama ölçütünde, bir yanda doğa bilimlerine ve mantığa karşı aşırı bir saygınlık, öte yanda metafizik ve felsefe karşısında aşırı bir hoşnutsuzlukla kendisini karakterize etmektedir. Bu tutuma bağlı olarak bilimlerin yüz akıyla çıkacağı, buna karşılık metafiziğin başarısız kalıp yok sayılacağı bir anlamlılık denetlemesi söz konusudur.[363] Başka bir tanımlamada doğrulanabilirlik ilkesi, anlamlı (bilimsel önerme) önermeler ile anlamsız (metafizik önerme) önermeleri birbirinden ayırmak için kullanılan bir yöntemdir.[364] Bu doğrulama yönteminde, bir önermenin doğru olup olmadığı önermenin içeriğinin olgularla desteklenip desteklenmemesine bağlıdır. Önermenin olgularla desteklenip desteklenmediği de ancak duyumlar yoluyla tespit edilebilir. Önerme duyumlarla tespit edilen olgular ile destekleniyorsa anlamlı bir önermedir. Eğer önerme duyumlarla tespit edilebilecek olgular dışında bir içerik taşıyorsa bunun doğru olup olmadığı belirlenemediği için önerme anlamsızdır.[365] Dolayısıyla doğrulanabilirlik ilkesi, bilim ile bilim olmayan, anlamlı ile anlamlı olmayan önermelerin tespit edilerek sınıflandırılmasında bir sınır çizme ölçütü olarak kullanılmıştır.

Doğrulanabilirlik ilkesi, bütün bilişsel anlamlı önermelerin iki ana sınıfa ayrıldığını varsayar. Birinci sınıf, mantıksal akıl yürütmeye dayalı analitik a apriori önermeleri, ikinci sınıf ise bilimsel deney ve gözleme dayalı sentetik aposteriori önermeleri içerir. Bu iki ana sınıftaki önermelerin doğruluklarının belirlenmesi gözlem terimleri ile kuram terimleri arasındaki ayrıma dayalı olarak farklı yöntemler gerektirir. Apriori olan analitik önermelerin doğrulukları dilsel biçimlerine ve içerdikleri mantıksal terimlerin anlamlarına dayanırken, sentetik aposteriori önermelerin doğrulukları ise

---

[361] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 314-315.
[362] Taylan, 3.
[363] Taylan, 64.
[364] Güzel, *Bilim Felsefesi*, 72.
[365] Demir, *Bilim Felsefesi*, 39.

ancak deney ve gözlem aracılığı ile sınanabilir. Sentetik bir önermenin anlamlı yani doğru ya da yanlış olabilmesi için önermenin doğruluk değerinin duyu deneyimi aracılığı ile doğrudan ya da dolaylı olarak belirlenmesinin olanaklı olması gerekir. Bu yüzden sentetik apriori önermelerin bir doğruluk değerinin olması, bunların bir anlam taşıması söz konusu dahi olamaz.[366] Bu bağlamda doğrulanabilirlik ilkesi, işleyiş bakımından temel olarak analitik önermeler (mantıksal, matematiksel önermeler) ve sentetik önermeler (bilimsel, olgusal önermeler) ayrımına dayanmaktadır. Viyana Çevresi, yaptığı ayırımla, anlamlılığı analitik önermeler ve sentetik önermeler alanıyla sınırlayarak, hem mantık ve matematiğin hem de doğa bilimlerinin önermelerini farklı bir alanda konumlandırmıştır. Analitik önermeler ve sentetik önermeler öbeğinde yer almayan bütün önermeleri anlamsız ilan etmişlerdir. Etik, estetik, teoloji, metafizik, felsefe gibi alanların önermelerini ne analitik ne de sentetik önermeler olduğundan anlamlılık sınırının dışına itmişlerdir. Böylece doğrulanabilirlik ilkesi, bir önermenin anlamlı olup olmadığını, geleneksel empirizmin bilginin analitik ya da sentetik olduğu tezine dayanarak saptamayı amaçlamıştır.[367] Çevre üyelerinden olan Ayer, anlamlı bir cümlenin yalnız deneysel ya da analitik olarak doğrulanabileceğini iddia ederek, sadece analitik ve sentetik önermelerin gerçek anlamlı olabileceğini vurgulamıştır.[368]Ona göre, gerçek anlamlı olmak, doğru ya da yanlış olabilmek demektir. Bir önerme analitik olarak veya deneysel olarak doğrulanabilirse gerçek bir anlama sahiptir.[369] Schlick ise doğrulanabilirlik ve anlam arasındaki ilişkiyle ilgili şu tespiti yapar: *"Bir cümlenin anlamını dile getirmek, bu cümlenin hangi kurallara göre kullanılacağını dile getirmek demektir. Bu da cümlenin ne şekilde doğrulanacağını ya da yanlışlanacağını söylemekle aynı şeydir. Yani bir önermenin anlamı, onun doğrulama yöntemidir."*[370] Bu bağlamda, önermeyle ilgili hiçbir doğrulama yöntemi verilmemişse o zaman önerme gerçek anlamlı değildir. Bu yüzden bir önermenin gerçek anlamlı olabilmesi için doğrulanabilir olması ve bir doğrulama yöntemine sahip olabilmesi gerekir. Söylediğimiz bir şeyi doğrulayacak bir yöntem göstermiyorsak, o zaman gerçekte hiçbir şey söylememişiz

---

[366] Yolsal, Uzun, Güçlü, 422.
[367] Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", 661-662.
[368] Siobhan Chapman, *Language and Empricism*: *After The Vienna Circle*, Palgrave Macmillan Press, New York 2008, 10.
[369] Greisch, 51.
[370] Bayar, 50.

demektir.[371]

Doğrulanabilirlik ilkesi, ilk olarak Friedrich Waismann tarafından ileri sürülmüş, daha sonra Schlick, Carnap, Neurath, Reichenbach, Hempel, Ayer gibi mantıkçı pozitivist düşünürler tarafından ise değişik biçimlerde geliştirilmiştir. Waismann'ın ileri sürdüğü, Schlick'in de paylaştığı biçimiyle doğrulanabilirlik ilkesi, sentetik önermelerin anlamlılığını katı bir yolla önermelerin doğrulanabilirliklerine bağlar. Waismann'a göre, bir önermeyi dile getiren kişinin, önermenin hangi koşullarda doğru ya da yanlış olacağını bilmesi gerekir. Eğer bunu bilmiyorsa, o kişi ne söylediğini de bilmiyordur. Bir önerme kesin olarak doğrulanamıyorsa, doğrulanabilir bir önerme değildir. Ayrıca herhangi bir anlamdan da yoksundur. Katı doğrulanabilirlik olarak bilinen bu yaklaşıma göre, bir önermenin bilişsel olarak anlamlı olabilmesi için, o önermeyi *kesin* olarak doğrulayacak sınırlı sayıda gözlem önermesinin olması gerekir.[372] Katı doğrulanabilirlik ilkesine göre, bir önermenin doğrulanabilir olarak kabul edilmesi için, onun doğruluğunu ya da yanlışlığını dolaysız bir biçimde ortaya koyan gözlem önermeleri olması gerekir. Bu ön şartın, gözlem önermeleri tarafından dolaysız olarak sınanabilme özelliğinin, geleneksel akılcı kuramlar tarafından karşılanamadığı açıkça bellidir. Katı doğrulanabilirlik ilkesine göre, geleneksel felsefede Spinoza'nın töz, Leibniz'in monadlar, Hegel'in mutlak konusunda ileri sürdüğü savlar anlamsız önermeler kategorisinde yer almaktadır.[373]

Çevre, katı doğrulanabilirlik ilkesi çerçevesindeki meydan okumaların dereceli olarak geleneksel idealist felsefesinin solup gitmesi sonucunu getireceğinden kuşku duymuyorlardı. Katı doğrulanabilirlik ilkesi bağlamında Schlick, geleneksel felsefe ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunur: *"Filozoflar eski sözde sorunları tartışmayı sürdürecekler, ancak sonunda kimse onları dinlemeyecektir. Tüm izleyenlerin tiyatroyu yavaşça terk ettiğini fark etmeden önce bir süre daha oyunlarını sürdüren tiyatro oyuncularına benzeyeceklerdir."*[374] Katı doğrulanabilirlik ilkesi karşısında geleneksel felsefesinin yaşadığı sorunlar ile zaman içereninde mantıkçı pozitivistler de karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlardan ilki, evrensel biçimde dile getirilen bilimsel yasaların/doğa yasalarının sınırlı sayıda gözlemle doğrulanabilmesi olanaksızlığıdır.

---

[371] Maurice Conforth, "Wittgenstein'in Felsefesi", Olcay Geridönmez (Ed.), Bilim ve Düşünce, (134, 130-148), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007.
[372] Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", 662.
[373] Cottingham, 119.
[374] Cottingham, 121.

İkinci olarak, katı doğrulanabilirlik ilkesinin kendisi bu ilkenin gerekliliğini yerine getiriyor muydu? Diğer bir deyişle, katı doğrulanabilirlik ilkesinin kendisi doğrulanabilir miydi? İlke, ne analitik ne de *sentetik* olduğuna göre, ilkenin gerçekte kendi statüsü nedir?[375] Cottingham, katı doğrulanabilirlik ilkesinin statüsü ile ilgili önemli bir eleştiri yapar. Cottingham'a göre, bugün birçok filozof her düşünce sisteminin merkezinde, doğrudan deneyimle sınanamayan varsayımların olduğunu, başka bir deyişle her düşünce sisteminin kendi metafiziği olduğunu öne sürmektedir.

Öte yandan, çevre üyelerinden Carnap'ın sınırlı sayıda gözlem ile gerçekleşen katı doğrulanabilirlikle ilgili görüşlerinin değişmesinde Popper'in katı doğrulanabilirlik ilkesine yönelttiği eleştiriler etkili olmuştur. Popper'e göre, bu ilkeyle sınırsız genellikte olan iddialar ifade edilemez. Örneğin doğa yasalarını dile getirmek imkânsızlaşır. Çünkü bunlar, doğa yasaları, sınırlı sayıda gözlem olgularını aşmaktadır. Popper'e göre, genel nitelikteki bir ifade tamamıyla doğrulanamaz, sadece henüz bilinmeyen tüm olgular içinde geçerli olduğu varsayılır. Bu nedenle genel nitelikteki bir ifadenin tümevarımla doğrulanması mantıksal olarak olanaksızdır. O halde doğa yasası türünden genel ifadeler anlamsızdır. Carnap, bu itirazları dikkate alarak katı/kesin/tam bir doğrulamanın imkânsız olduğunu kabul ederek ölçütte bir yumuşamaya gider.[376] Rudolf Carnap, anlamlı bir önermenin deneyim ile gözleme dayanmak suretiyle test edilebilir ve pekiştirebilir olması gerektiğini ileri sürerek bu yumuşamaya önemli bir geçiş yaptı. Carnap'a göre, *"eğer katı doğrulanabilirlikten hakikatin son ve kesin ortaya konması anlaşılıyorsa, o zaman hiçbir sentetik cümle doğrulanamaz. Biz sadece bir önermeyi daha fazla pekiştirebiliriz. Tabi bir önermenin test edilmesini onun pekiştirilmesinden ayırıyoruz. Eğer bir önermenin test edilme metodu biliniyorsa, o önerme test edilebilir diyeceğiz. Hangi şartlar altında bir önermenin pekiştiği biliniyorsa, o önerme pekiştirilebilir."*[377] Carnap'ın bu revizyonu arkasındaki neden, terimlere (örneğin fizikteki güç, kuvvet gibi) karşılık gelen şeylerin var olabilme olasılığı durumunda, bir önermenin gizil olarak doğrulanabilir olduğu düşüncesidir. Carnap, böylece anlamlı fakat doğrudan deneyimle doğrulanamayan ya da doğrudan deneyimle gözlenmeyen önermeler sorunundan kurtulmuş olmaktadır.[378]

---

[375] Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", 662
[376] Bayar, 58.
[377] Bayar, 59.
[378] Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", 663.

Carnap'ın katı doğrulanabilirlik ilkesi doğrultusunda yapmış olduğu revizyon neticesinde, Popper şöyle bir değerlendirme de bulunacaktır: "*Bir önermenin gerçekten kontrol edilmesini talep etmiyoruz. Sadece bir önermenin kontrol edilebilir olmasını istiyoruz.*"[379] Örneğin, günümüzde henüz fiili olarak sınanamayacak olan, "Ay'ın arka tarafında üç bin metre yüksekliğinde bir dağ vardır" önermesinin verili olduğunu düşünelim. Ne var ki bu önerme daha ileriki bir zamanda sınanabilecektir. Çünkü bilim insanlarının ve mühendislerin ayın etrafında dolaşabilecek ve dünyaya geri dönebilecek, dolayısıyla bize şimdiye kadar olduğundan daha ayrıntılı bilgiler sağlayabilecek bir füze yaratacaklarını varsaymamız için her türlü neden mevcuttur.[380] Başka bir ifadeyle doğrulanma olanağı olan önermeler anlamlı önermeler olarak kabul edilebilirler. Bir önermenin doğrulanması, teknik nedenlerden dolayı olanaksız olsa da, mantıksal olarak düşünülebiliyorsa, örneğin başka bir gezegende yüksek canlı varlıkların var olabileceği sorusunda olduğu gibi, bu önerme anlam ölçütüne göre, anlamlı bir önerme olarak kabul edilmektedir.[381] Öte yandan Carnap'ın süreç içerisinde katı/kesin/tam doğrulanabilirlik ilkesini terk etmesi, çağdaş düşünürler tarafından neopozitivist hareketin liberalleşmesi olarak değerlendirilmiştir.[382]

Carnap, katı doğrulanabilirlik ilkesindeki sorunların aşılması sürecinde, bir önermeyi doğrulayabilmenin yöntemi nedir? sorusunun cevabını aramıştır. Carnap bu araştırma sürecinde *doğrudan doğrulama* ile *dolaylı doğrulama* olmak üzere iki tür doğrulama yöntemi olduğu sonucuna varır. Doğrudan doğrulama, bir önermenin doğrulanması şimdi olmuş bir şeye ilişkinse, yani şimdi de olan bir algıyla ilgiliyse, bu doğrudan doğrulamadır.[383] Doğrudan doğrulama yönteminde, bir önermenin deney ve gözlem yoluyla aracısız bir biçimde test edilebilmesi söz konusudur.[384] Carnap'ın örneğe göre, "Şu anda önümdeki mavi bir zemin üzerinde kırmızı bir kare görüyorum" önermesi doğrudan o andaki algılarımızla sınanabildiği için doğrudan doğrulanabilir bir önermedir.[385] Yani şu an, mavi bir zeminde kırmızı bir kare görülüyorsa, önerme görme

---

[379] Narski, 71.
[380] Narski, 72.
[381] Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, 255.
[382] Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", 662
[383] Talip Kabadayı, *Bilim Felsefesine Giriş: Carnap' tan Kuhn'a Çağımızda Doğrulama Sorunu*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2009, 33.
[384] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş,* 130.
[385] Ercan Salgar, *Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, 151.

duyusu aracılığıyla doğrudan doğrulanmış olmaktadır.[386] Başka bir örnekte, "Ali'nin köpeği siyahtır" gibi bir önermeyi inceleyelim. Böyle bir önermenin doğrulanması için, herhangi bir mantıksal kurala ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu süreçte Ali'nin köpeği bulunarak gözlem yoluyla rengi kontrol edilir. Köpeğin rengi gerçekten de siyah ise önerme doğrulanmış, köpeğin rengi siyah değilse yanlışlanmış olur.[387] Öyle anlaşılıyor ki belirli bir zaman ve mekân koordinatında önermenin tekabül ettiği nesne doğrudan duyusal deneyim ya da gözlem aracılığıyla doğrulanırsa, bu tür doğrulama Carnap için doğrudan doğrulama olarak adlandırılmaktadır.[388]Viyana Çevresi düşünürleri, doğrudan doğrulanabilir olan önermeleri *temel önermeler, gözlem önermeleri* ya da *protokol* önermeler[389]olarak isimlendirir.[390] Carnap'ın doğrudan doğrulama fikri aslında özü itibariyle radikal bir görüş değildir. Çünkü nesnesine uygunluk ölçütü bağlamında yapılan bu türden doğrulama işlemleri gerek empiristler, gerekse klasik pozitivistler tarafından daha önce dile getirilmişti.

Öte yandan, teorik fizik alanında geliştirilen üst düzey kuramsallaşmalar bilimin önermelerini bir zaman ve mekân koordinatından koparmıştır. Hatta bu tür önermeler metafizik ile eşdeğer bile gösterilebilmekteydi. Sözgelimi teorik bir terim olan mutlak (metafiziğe ait) kavramı ile atom, elektron, proton, nötron, elektromanyetik dalgalar, radyo dalgaları, kuvvet (bilime ait) kavramı nasıl ayırt edilecekti? Carnap, bu sorunun çözümü için *dolaylı doğrulama* olarak adlandırılan bir yöntem geliştirmiştir. Dolayı doğrulama yöntemi, doğrudan doğrulanamayan bir önermenin diğer bazı önceden doğrulanmış önermelerle birleştirilerek doğrulanması işlemine denir[391] Başka bir tanımlamada dolaylı doğrulama yöntemi, doğrudan deneyime indirgenemeyen ama çeşitli araç-gereç yardımıyla ve matematiksel hesaplamalarla doğruluğu gösterilen olgu

---

[386] Güzel, *Bilim Felsefesi*, 73
[387] Cevizci, *Felsefe,* 119.
[388] Salgar, 152.
[389] Protokol önermelere, temel önermeler, basit önermeler ve atomik önermeler gibi benzer adlandırmalar yapılmaktadır. Protokol önermeler, doğrudan duyu deneyine bağlı olarak olgu durumlarını betimlemekle birlikte yoruma dayalı olmayan önermelerdir. Protokol önerme, başka hiçbir önermeye dayanmadan, sadece o yer ve zamanda yapılan anlık gözleme dayanan bir önermedir. Carnap'a göre bu önermeler bilim prosedürünün en basitleştirilmiş ve en yalın önermeleridir. Kendisinin verdiği örnekle de, *masanın üzerinde kırmızı bir küp var*, doğrudan bir gözlem önermesine tekabül ettiği için doğruluk değeri başka önermelere bağlı değildir. Bu nedenle protokol önermeler dilinin en yalın kavramları olarak görüldüğünden bir doğrulama veya onaylamayı gerektirmez. Bkz. Cemal Güzel, *Bilim Felsefesi*, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2010, 68-70.
[390] Cevizci, *Felsefe*, 117.
[391] Salgar, 152.

ifadelerinin doğrulanmasıdır.[392] Grünberg ise dolaylı doğrulama yöntemini, önermenin doğruluğunun başka önermelerin doğruluğunun bilinmesine dayanarak belgelenmesi olarak tanımlamaktadır.[393] Örneğin, bir telde elektriğin olup olmadığını doğrudan çıplak gözle bilemeyebiliriz. Telin ucuna takılacak bir ampermetre ile elektrik olup olmadığı test edebiliriz.[394] Bu örneğe göre, telin uçlarının bir ampermetreye bağlanması durumunda, ampermetrenin ibresinin yer değiştireceğini, telin uçlarının bir elektroliz çözeltisine batırılması durumunda elektrolizle ilgili fenomenlerin ortaya çıkacağını, suyun ısısını ölçmemiz durumunda ise, ısının yükseldiğini göreceğimizi öne sürer. Dolayısıyla kuramsal terimler içeren bütün önermeler doğrudan gözlem verilerine indirgenerek doğrulanabilir.[395]

Carnap'ın belirttiği dolaylı doğrulama, doğrulanmış bir önermeyle, diğer önermeler arasında mantıksal ilişkiler kurarak yapılan işlemlerdir. Dolaylı doğrulama için Carnap'ın verdiği "Bu anahtar demirden yapılmıştır" örneği için şöyle akıl yürütülür. Önerme (1), *Bu anahtar demirden yapılmıştır* (incelenecek, sınanacak, doğrulanacak önerme). Önerme (2), *Eğer bir demir parçası mıknatısa yaklaştırılırsa, mıknatıs tarafından çekilir*, (doğrulanmış bir fizik yasası). Önerme (3), *Bu nesne bir mıknatıstır*, (doğrulanmış bir önerme). Önerme (4), *Anahtar mıknatısın yanına yerleştirilmiştir*, (şu an gözlemimiz ile doğrudan doğrulanmış önerme). Bu dört öncülden şu sonuç çıkarılır: Önerme (5), *Şimdi anahtar, mıknatıs tarafından çekilecektir*. Bu son önerme de (Ö5) gözlemle sınanabilecek bir öndeyidir. Önermeye bakıldığında anahtarın ya çekildiği ya da çekilmediği görülecektir. Çekildiğinde önerme doğrulanacak, çekilmediğinde de önermenin çürümesi söz konusu olacaktır. Anahtarın mıknatıs tarafından çekildiğini varsayalım. Bu durumda önermenin test edilebilirliği nihai olarak bitmiştir diyemeyiz. *Bu anahtar demirden yapılmıştır(Ö1),* önermesi farklı testler yoluyla tekrar tekrar test edebiliriz. *Bu anahtar demirden yapılmıştır(Ö1),* önermesi farklı araştırma sonuçları olumlu çıkarsa, önermenin kesinliği derece derece artar. Fakat birçok doğrulamadan sonra önermenin kesinliği bir dereceye gelse bile asla mutlak anlamda bir kesinliğe ulaşamaz.[396] Carnap'a göre, mıknatıs deneyi sürdürülerek, aynı ya

---

[392] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 154.
[393] Teo Grünberg, "Bilgi ve Bilim Felsefesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 9, 1971, 43, 41-72.
[394] Çüçen, *Felsefeye Giriş*, 189.
[395] Cevizci *Felsefe*, 118.
[396] Faruk Akkaya, *Rudolf Carnap'ta Gözlemlenebilirlik Kavramı,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, 76-77.

da benzer öncüllerden Ö5'e benzer sonuçlar elde edilebilir. Aynı şekilde sınama başka araçlarla da, örneğin elektrik, mekanik, kimyasal ya da optik araçlar kullanılarak yapılabilir. Neticede eğer tüm bu sınama sonuçları olumlu ise, Ö1 önermesinin kesinliği yavaş yavaş artar ve belli kesinlik derecesine ulaşır. Fakat tam kesinliğe (absolute certainty) ulaşılamaz. Böylece gelecekte hep olumsuz bir gözlemle karşılaşma olanağı olduğu için Ö1 önermesi hep bir hipotez olarak kalmaktadır.[397] Dolayısıyla dolaylı doğrulama yöntemi, doğrudan gözlemlenerek doğrulanamayan önermeleri doğrulamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu doğrulama ise bir önermeden başka bir önermeye geçiş yoluyla veya bir önermenin başka bir önermeye indirgenmesiyle yapılır. Doğrulanabilir önermeler, doğrulanmış başka önermelerle birleştirilerek dolaylı olarak doğrulanmaları sağlanır.[398]

Ayer de doğrulanabilirlik ilkesinin, katı yorumunu sorunlu görmüş ve güçlü/katı doğrulanabilirlik ile zayıf/dolaylı doğrulanabilirlik ilkesi arasında ayrım yapmıştır. Onun ayrımına göre, güçlü/katı doğrulanabilirlik ilkesi, bir önermenin deneyimle kesin olarak doğrulanamaması durumunda, önermenin anlamsız olduğunu dile getirmektedir. *Zayıf* doğrulanabilirlik ilkesi ise bir önermenin doğruluğunun ya da yanlışlığının belirlenmesi için, belirli bir gözlemin uygunluğunu belirtir. Ayer, doğrudan doğrulanabilen önermeler ile doğrudan doğrulanamayan önermeler arasında bir ayrım yapmıştır. Örneğin, "*Antalya deniz kıyısındadır*" önermesi pratikte doğrudan doğrulanabilir bir önermedir. Doğrudan doğrulanabilir bir önerme olmakla birlikte anlamlı bir önermedir. Buna karşın, "*Dünyanın çekirdeğinde cıva vardır"* önermesi, pratikte doğrulanabilir bir önerme değildir. Fakat o anlamsız bir önerme de değildir. Ayer'e göre, bu tür önermeler her ne kadar pratikte, açıkça doğrulanamasalar da ilkece doğrulanabilir niteliktedirler. Çünkü kuramsal olarak, bu tür önermelere ilişkin gözlem yapılmış olsaydı, hangi gözlemlerin bu önermeyi doğru ya da yanlış olarak niteleyeceğini tespit edebilirdik. Dolayısıyla, bu tür önermeler doğrulanabilirlik ölçütüne göre anlamlıdır.[399] Bu bağlamda Ayer, *pratik doğrulanabilirlik* ile *ilke olarak doğrulanabilirlik* arasında bir ayırım yaparak, mutlak anlamda bir önermeyi doğrulamanın imkânsızlığını kabul etmektedir.

---

[397] Salgar, 153.
[398] İsmail Tunalı, *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar, (2. bs.), İstanbul, 2009, 76-77.
[399] Aslan, "Doğrulanabilirlik İlkesi", 664.

Sonuç olarak, Viyana Çevresi, doğrulanabilirlik ilkesinin yardımıyla bilimdeki ve felsefedeki metafizik öğeleri dışarıda tutacaklarını ve bilimle sözde bilimi birbirinden ayırabileceklerini öne sürmüşlerdir. Burada kastedilen anlamlı ve anlamsız ifadeler arasında bir sınır çizmedir.[400] Şu halde, bir önerme anlamlıysa doğrulanabilmelidir. Öte yandan doğrulanamayan önermeler ise anlamsızdır. Yani doğrulanabilirlik ilkesi, çevre düşünürlerince anlamsız önermeleri bilimin dışına atmayı sağlayan bir ölçüt/yöntem haline getirilmiştir.[401] Öte yandan bu ilkenin, bilimselliğin özelliği olarak görülmesi, metafizik önermeleri ayırt etmeye yarayan bir ölçüt görevinin olması ve anlam sorununun çıkış noktasında bulunması kavramın önemini çevre de arttırmıştır.[402]

1.2.4. Doğruluğun Uygunluk (Karşılaşım) Kuramı

Viyana Çevresi düşünürleri açısından önemli olan ilkelerden bir diğeri karşılaşım ilkesidir. Karşılaşım ilkesi, *doğruluğun uygunluk kuramı*, *karşılaşım-doğruluk kuramı ve tekabuliyet* kavramlarıyla da birlikte anılmaktadır. Doğruluğun uygunluk kuramının ne olduğunu açıklamadan önce doğruluk kavramının irdelenmesi gerekir. Felsefe üzerine yapılan tanımlamalardan biri de felsefenin doğruluğu arama çabası olduğudur. Doğruluğun felsefecilerin ilgisini çekmesinin nedeni onun inançların, düşüncelerin, kuramların, öğretilerin ve varlığın bir niteliği olarak düşünülmesidir. Felsefeciler tek tek doğruları değil, doğruluk niteliğinin doğasını araştırırlar. Nitekim felsefe için önemli olan neyin doğru olduğu değil, doğruluğun ne olduğudur. Felsefede ise Doğruluk nedir? sorusuna epistemolojik ve ontolojik olmak üzere iki farklı açıdan yaklaşılmıştır.[403] Bilgi kuramsal yaklaşıma göre, doğruluk, düşüncenin kendi kendisiyle uyum içinde çelişik olmaması,[404] düşüncelerin, inançların, kuramların, öğretilerin kendi aralarında birbirleriyle uyuşmaları,[405] mantıksal düşünme ilkelerine uygun olarak kurulan bir önerme özelliği[406] olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, bilgi kuramında doğruluk, önermelerin bir niteliği olmakla birlikte, varlığını var olana ilişkin bildirimde

---

[400] Semyonovich Kon, "Karl Raimund Popper Historisizme Karşı", Olcay Geridönmez (Ed.), *Bilim ve Düşünce*, (183, 182-210), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007.
[401] Kabadayı, *Bilim Felsefesine Giriş: Carnap' tan Kuhn'a Çağımızda Doğrulama Sorunu*, 14.
[402] Ural, *Pozitivist Felsefe*, 14.
[403] Yolsal, Uzun, Güçlü, 422.
[404] Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, 58.
[405] Lavverence Johnson, *Focusing On Truth***,** Chapman and Hall Inc, New York, 1992, 15.
[406] Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, (7. bs.), Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 120.

bulunan özneye borçludur.[407] Varlık bilgisel yaklaşıma göre, doğruluk, gerçek olarak adlandırılan varlıksal doğruluğun, varlığın kendi özüne uygun düşmesi, doğruluğun varlığın varlığına bağlı olması anlamlarına gelmektedir.[408] Dolayısıyla yapılan tanımlamalardan bilgi kuramsal doğruluk ve varlıksal doğruluk arasındaki şöyle bir fark ortaya çıkmaktadır. Bilgi kuramsal doğruluk, bir özneye bağlı olacak şekilde bir bildiri önermesi olarak ifade edilmesine karşın, varlığa ilişkin doğruluk, herhangi bir doğruluk değerine (doğru ya da yanlış) sahip olmaksızın bir özneden bağımsız olarak mevcudiyetini koruyan doğruluktur.[409]

Felsefede doğruluğun bir uygunluk mu, tutarlılık mı, uzlaşım mı yoksa işlerlik mi olduğu tartışılmış ve tartışmalar sonucunda doğruluğun doğası üzerine çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür. Doğruluk tartışmalarının odağında yer alan kuramların başında doğruluğun uygunluk kuramı (*Correspondence Theory Of Truth*) gelmektedir. Doğruluğun uygunluk kuramı, tasavvurun objesine uygunluğu, işaretlerle objelerin birbirine uygunluğu,[410] önerme ile önermenin nesnesi arasında kurulan ilişki,[411] düşünce ve nesne arasındaki meydana gelen uygunluk,[412] kavramlarımız ile nesneler arasında tam bir denklik,[413] dünyadaki olgularla ile simgeler sistemi arasında kurulan bir karşılaşım[414] olarak tanımlanmaktadır.

Felsefe tarihinde doğruluğun uygunluk kuramının en eski örneklerini görmek için Platon ve Aristoteles'e kadar geri gidilebilir. Platon, doğruluk uygunluk ilişkisi sorununu *Sofist Diyalogu*'nda sistematik anlamda ele alan ilk düşünürdür. Platon'un yaklaşımına göre, doğru bilginin kaynağı oluş halindeki değişim dünyası değil, değişmeyen, mutlak var olanların dünyası olmalıdır. Platon'un yaklaşımında bilginin ölçütü sadece doğruluk-uygunluk değil, aynı zamanda doğruluk ve değişmezliktir. Bu, onun ortaya koyduğu ontolojinin, bir başka deyişle gerçeklik anlayışının doğal belirlenimidir. Bu ontolojiye göre gerçeklik (doğruluk-uygunluk), akılsal ve insandan

---

407 Yolsal, Uzun, Güçlü, 422.
408 Yolsal, Uzun, Güçlü, 423,
409 Salgar, 14-15.
410 Nusret Hızır, "Kavram İncelemeleri IV: Hakikat Kavramı Üzerine 1", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (13) 4, 1955, 57, 57-61.
411 Ömer Faik Anlı, "Doğruluğun Uygunluk Kuramı ve Bilimsel Açıklama Modeli Bağlamında Pozitivizm Ve Hempel ", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, (17), 2011, 72, 71-89.
412 Martin Heidegger, Basic Writings, (Ed. David Farrell Krel), Harper Collins Publishers Inc, New York, 1977, 120-121.
413 Doğan Özlem, "Batılı Bilgi", *İnsan Toplum Dergisi*, (3), 6, 2013, 15, 7-24.
414 Frank, 33.

bağımsız olarak var olan bir değişmezler ağı olarak görülebilecek idealar dünyasıdır.[415] Aristoteles tarafından kabul edilen uygunluk doğruluk kuramına göre, bir önerme bir varlığın ya da bir şeyin bir özelliğini ifade ediyorsa doğrudur, eğer önerme bir varlığın ya da bir şeyin özelliğini ifade etmiyorsa ya da olmayan bir özelliğini ifade ediyorsa yanlıştır. Başka bir ifade ile önerme gerçekliğin bir durumunu ya evetler ya da değiller, evetleme ya da değilleme gerçeklikle örtüşürse doğru, gerçeklikle örtüşmezse yanlıştır.[416] Yine Aristoteles'e göre, *"varlığın var olmadığını veya var olmayanın var olduğunu söylemek yanlıştır. Buna karşılık varlığın var olduğunu, var olmayanın var olmadığını söylemek doğrudur."*[417] Böylece Aristoteles'in, uygunluk doğruluk anlayışında doğru, olanın olduğunu veya olmayanın olmadığını söylemek olarak ifade edilir. Bunun tersi olan durum ise olanın olmadığını veya olmayanın olduğunu söylemek yanlış olarak anlaşılır.

Şu halde doğruluğun uygunluk kuramı olarak ifade edilen söz konusu anlayışa göre doğruluk, nesneler ile onlar hakkında verilmiş olan yargılar arasındaki uygunluktan başka bir şey değildir. Aristoteles için yargıların bir nesnenin bir özelliğini olduğu gibi dile getirmesi doğru, olduğundan başka türlü dile getirmesi ise yanlıştır.[418] Başka bir deyişle, doğruluk veya yanlışlık önermelerin bir özelliği olmakla birlikte, önermede kendiliğinden var olan bir özellik değil, önermenin olgusal dünyayla ilişkisine dayanan bir özelliktir. Bu bağlamda, doğruluğu ne önermede ne de önermenin ilişkin olduğu olguda değil, ikisi arasındaki ilişkide aramamız gerekmektedir. İlişki bire bir karşılaşım anlamında uyuşum gösterdiğinde önermeye doğru, aykırılık gösterdiğinde önermeye yanlış olarak adlandırılmaktadır. Burada belirleyici unsur önermenin işaret ettiği olguya denk düşmesi durumudur Örneğin, *Dünya yuvarlaktır*, önermesi dünya gerçekten yuvarlaksa doğru, değilse yanlıştır.[419]

Viyana Çevresi ise doğruluk probleminde, doğruluğun uygunluk kuramını temel standart açıklayıcı ilke olarak kabul etmiştir. Çevreye göre, doğruluk, bir önerme ile onu doğrulayan olgular arasındaki ilişkide aranmalıdır. Doğru olduğu ileri sürülen önerme, dış dünyadaki olgularda karşılık buluyorsa doğru bir önerme, dış dünyadaki olgularda

---

[415] Aristoteles, *Metafizik,* (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996, 1011b-25.
[416] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş,* 66.
[417] Aristoteles, *Metafizik*, 1011b-25.
[418] Gündoğan, *Felsefeye Giriş*, 78.
[419] Cemal Yıldırım, "Doğruluk Kuramları", Alaattin Topçu (Ed.), *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar*, (248, 245-255), İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

karşılık bulmuyorsa yanlış bir önermedir. Doğru bir önerme, sadece mantıksal olarak ifade edilmesinden dolayı değil, gerçekte nesnel temeli veya karşılığı olduğu zaman doğru bir önerme olarak adlandırılmaktadır. Yani doğruluk-uygunluk ilkesine göre, doğru bir önerme fiziksel bir nesne ile bu nesneden alınan duyu verileri arasında farkına varılmadan kurulan bir ilişki sonucu kurulmaktadır.[420] Uygunluk-doğruluk ilkesinin daha net olarak anlaşması bağlamında (Ö1) *Kitap masanın üzerindedir*, (Ö2) T*ürk bayrağının renkleri kırmızı ve beyazdır*, (Ö3) *Doğru olan aşktır,* önermelerini inceleyelim. *Kitap masanın üzerindedir*, önermesinde kitabı masanın üzerinde algılıyorsak (Ö1) önermesi doğru, kitabı masanın üzerinde algılamıyorsak önerme yanlıştır. Benzer şekilde, T*ürk bayrağının renkleri kırmızı ve beyazdır*, önermesinde Türk Bayrağı'na bakarak (Ö2) önermede ifade edilenin doğru olup olmadığını belirleyebiliriz. Fakat *Doğru olan aşktır,* önermesinde önermenin uygunluk-doğruluk ilkesiyle çözümlemek mümkün değildir. Bu önerme şiirsel bir anlamı ifade etmekte olduğu gibi çoşkusal bir anlamda ifade edebilmektedir. Böyle bir önerme, bütün şiirsel ve çoşkusal ifadelerde olduğu gibi, farklı yorumlara açık konumdadır. Dolayısıyla dış dünyanın olgularına karşılık gelmeyen ifadeler hakkında doğru veya yanlış bir değerlendirme yapılabilmesi de mümkün değildir.[421]

Çevre düşünürlerinden Schlick, doğru bilgiye ulaşılması bağlamında oluşturulan teoriler ile ilgili olarak şu açıklamada bulunur: *"Her teori, kavramlar ve yargılardan oluşturulmuş bir dokudur. Teori, yargılar sistemi, olgular dünyasını birebir bir tekabül biçiminde yansıtıyorsa doğru veya gerçekliğe uygundur."*[422] Bir diğer çevre düşünürü Carnap, ister doğrudan doğrulama ister dolaylı doğrulama olsun, doğrulamanın bilgi ifadesi ile olgu arasındaki uygunluk koşulunun sağlanmasıyla gerçekleştiğini kabul eder. Carnap, uygunluk-doğruluk kuramını şöyle bir örnek çerçevesinde açıklamaya çalışmaktadır. Bu masanın üstündeki kalem siyahtır, önermesinin doğru olup olmadığının tespitinde, bilgi ifadesi ile olgu durumunun birbiriyle örtüşüp örtüşmediğine bakılır. Bilgi ifadesi ile olgu durumu örtüşüyorsa önerme doğru, örtüşmüyorsa önerme yanlıştır. Fakat Carnap, bu örtüşmenin olması ya da olmaması durumunun, bu durumu önceleyen bazı ön kabullere bağlı olduğunu söylemektedir.

[420] Şafak Ural, **"**Felsefî Açıdan Bilim", Felsefe Arkivi Dergisi, (24), 1984, 28, 27-54.
[421] Sedat Yazıcı, *Felsefeye Giriş*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, 31-32.
[422] Ömer Demir, *Pozitif Bilimin Normatif Metodolojisi: iktisadın ve İktisat Metodolojisinin Yöntem Sorunlarına Bir Çerçeve Önerisi,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1993, 89.

Öncelikle olguyu ifade ettiğimiz terim ve kavramlar konusunda bir onaylama olması gerekmektedir. Kısaca masa, kalem ve siyah terimlerinin hepimizde aynı karşılığa sahip olması gerekmektedir. Daha sonra uygunluk-doğruluğun ya doğrudan ya da dolaylı olarak gösterilmesi sonucu bilgi içeren ifade doğru ya da yanlış olarak kabul edilecektir.[423] Öte yandan olguları betimleme dışında söylenecek olan herhangi bir sözün/önermenin bire bir tekabülde karşılığı olmadığı için anlamsız olarak kabul edilmektedir. Bu ise bir söz/yargı/önermenin anlamlılığının, olgular dünyasında bir betimlemeye tekabül edip etmeme ölçütüne göre belirlendiği anlamına gelmektedir.[424]

1.2.5. Tek Bir Bilim (Bilimlerin Birliği) İlkesi

Bilimin birliği *(Unifed Science)* ilkesi, ilkçağda Parmenides'in varlığa ilişkin fikirlerinden başlayarak, Platon ve Aristoteles'in düşüncelerine kadar geriye götürülebilir. Parmenides, varlığın değişimi savına karşı çıkarak felsefesinin temeline, "Varlık vardır, yokluk yoktur" kuralını yerleştirmiştir. Bu kurala göre, değişmeyi ilke olarak benimsemek demek, bir şeyin önce belirli bir şey sonra da başka bir şey olduğunu düşünmek demektir. Bir şey hem var hem de yok olamayacağı için bu düşünce imkânsızdır. Bu kural doğrultusunda, var olan hiçbir zaman değişmez, sürekli kendi kendisiyle aynı kalır. Değişmeyen, kendi kendisiyle aynı kalan şey varlıktır. Varlık bir olmamakla beraber Tanrı ile özdeştir.[425] Parmenides felsefesinden etkilenen Palton ise "Gerçekliğin ne olduğu?" şeklindeki soruya gerçekliğin dış dünya da değil, dış dünyadaki şeylerin idealarında olduğunu söyleyerek iki farklı evren tasarımı ortaya koymuştur. Bu iki ayrı evren tasarımından ilki eşyalar, olaylar ve olguların var olduğu görünüşler evrenini temsil ederken, diğeri görünüşler evrenin ötesinde her şeyin aslının, ilk mükemmel halinin var olduğu idealar evrenini temsil eder. İdealar evreni, görünüşler evreninin temelini oluşturan bir evren olmakla birlikte, kendi gerçekliğini ise iyi ideasından almaktadır. Platon'un öğrencisi olan Aristoteles ise birliği, belirli türden varlıkları inceleyerek, bu varlıkların temel özelliklerini göstermeye çalışan tek tek bilimleri ilk felsefe adı verilen kavram altına yerleştirmesiyle gerçekleştirmiştir.[426]

---

[423] Çüçen *Bilim Felsefesine Giriş*, 154.
[424] Demir, *Pozitif Bilimin Normatif Metodolojisi: iktisadın ve İktisat Metodolojisinin Yöntem Sorunlarına Bir Çerçeve Önerisi,* 89-90.
[425] Emst Von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yayın Tasarım, İstanbul, 1999, 50-54.
[426] Osman Elmalı, Ömer Özden, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2011, 122-124.

Bilimin birliği ilkesinin izlerini ilkçağ felsefesine kadar götürmek olanaklı olsa da, ilkenin felsefe tarihinde tanınmasını sağlayanlar 20. yüzyıl başlarında Viyana Çevresi düşünürleri olmuştur. Viyana Çevresi kurucularından Mach, bütün bilginin temel kaynağının duyu verilerine dayandığı düşüncesi, bilimlerin birliği ilkesine de esin kaynağı olmuştur. Bilimlerin birliği ilkesini çevre felsefesinde ilk kullanan düşünür Otto Neurath'dur.[427] Neurath, tarafından neopozitivist söylem içerisine sokulan bilimlerin birliği, tek bir bilim ilkesi ya da fizikalizm nedir? Bilimlerin birliği ilkesi, tüm bilimlerin bir takım gözlem önermelerinden hareketle bir bilimler hiyerarşisi içerisinde temel bir bilime indirgenmesi öğretisi,[428] doğa bilimleri ile sosyal bilimleri arasındaki ayrımın ortadan kaldırılması anlayışı,[429] tüm bilimlerin (doğa bilimleri, sosyal bilimler, formel bilimler) tek bir bilime indirgenmesi gerektiği düşüncesi, farklı tüm bilimlerin temel bir takım yasalardan hareketle bir bilimler kategorisi içinde sıralanarak son çözümlemede temel bilim olan fiziğe indirgenebileceği yaklaşımıdır.[430] Ancak bilimlerin birliği ilkesi ile ilgili olarak yapılan tanımlamalar çerçevesinde ilkenin üzerinde kapsayıcı bir tanımlamanın da olmadığı görülmektedir.

Viyana Çevresi, bilimlerin birliği ilkesi doğrultusunda doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farkı ortadan kaldırarak, sosyal bilimlere ait olan önermeleri, doğa bilimlere ait önermelere dönüştürmeyi düşünmektedir. Çevre bu düşünce ile bütün bilimler temelinde, tek bir bilimsel dil (olgusal dil, fiziksel dil) oluşturarak özneler arası anlaşma olasılığını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır.[431] Çevre düşünürlerinden Reichenbach ise bilimin birliği ilkesindeki temel amacı şöyle açıklar: *"Bilimin birliğine doğru giden hareketler zarafet ve estetik arzularının değil, fakat daha yüksek bir kesinliğe olan isteğin ifadesi olarak meydana çıkmaktadır."*[432] Reichenbach'ın açıklamaları bağlamında bilimin birliği tezi temel olarak, gerçekliği oluşturan ögelerin sınırlı sayıda olduğu varsayımına dayanır. Ayrıca gerçekliğin, başka bir deyişle, dünyanın madde adı verilen tek bir malzemeden oluştuğunu savlayan birci yaklaşımı örtük olarak esas alır.[433] Dolaysıyla da bilimlerin birliğindeki temel amacın, açık

[427] Hasan Aslan, "Bilimin Birliği Tezi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2006, C. II, 528.
[428] Yolsal, Uzun, Güçlü, 564.
[429] Hasan, "Bilimin Birliği Tezi", 528.
[430] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 167.
[431] Yolsal, Uzun, Güçlü, 565.
[432] Hans Reichenbach, "Nedensellik ve Tümevarım", Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları (Ed.), *Bilime Pozitivist Bakış: İstanbul Konferansları*, (92, 75-93), Ephos Yaynları, Ankara, 2003.
[433] Aslan, "Bilimin Birliği Tezi", 530.

önermelerin elde edilmesi bağlamında doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farkların ortadan kaldırılarak tek bir bilim, yöntem ve dil yaratılması girişimi olduğu söylenebilir.

Bilimlerin birliği ilkesi çerçevesinde karşımıza çıkan önemli kavramlardan ilki *indirgemecilikdir*. Pozitivist gelenekte yer alan bilim filozofları, bir bilimin kategorilerinin başka bir bilimin kategorileriyle tanımlanabilmesi ya da yasaların ilgili diğer bilimin yasalarıyla açıklanabilmesi anlamında birbirlerine indirgenebilir olduklarını savunurlar.[434] Viyana Çevresi için indirgeme terimi, kuramlar arasındaki ilişki anlamında kullanılmaktadır. Çevre, bilimlerin birliği temelinde bilimsel kuramların birbirlerine indirgenebilir olduğunu düşünmektedir. Kuram indirgeme modelinin ardında herhangi bir düzeydeki şeylerin daha alt düzeydeki şeylerden oluşmasıyla örülmüş bir doğa anlayışı yatar. Daha üst düzeydeki olguları betimlemeye çalışan kuramlar, aslında daha alt düzeydeki parçalardan oluşmuş şeylerin davranışlarını betimlemektedir. Kuram indirgeme modeli üst düzey kuramların alt düzey kuramlara mantıksal olarak ilişkilendirmeye çalışır. Kuram indirgeme modelindeki amaç, üst düzey kuramları alt düzey kuramlara ilişkilendirmek olduğundan indirgemecilik temel bilim olan fiziğe doğru bir yönelim olarak tezahür eder.[435]

Bilimlerin birliği ilkesi, çerçevesinde karşımıza çıkan ikinci önemli kavram ise *fizikalizmdir*. Fizikalizm, bilimlerin birliği ilkesini, gerçekleştirmek için Carnap, tarafından geliştirilmiştir. Fizikalizm kavramı, her gerçek bilim önermesinin zaman ve mekân koordinatlarıyla belirlenen bir bağlantı çerçevesinde gerçekliği ifade edeceğini, zaman ve mekân koordinatları ile ifade edilemeyen bir önermenin gerçek üstüne hiçbir şey söylemeyeceğini savunmaktadır.[436] Carnap'a göre, bilimsel disiplinler iki temel gruba ayrılmaktadır. Bu temel grupların ilki, insan zihninin işleyişini veren ve apriori disiplinler olarak da adlandırılan mantık ve matematiktir. İlk grupta yer alan bu analitik disiplinler bilgide arılık, tutarlılık ve sistemlilik sağlamaktadır. Öte yandan analitik disiplinler kendi başlarına bilgi verici durumda değillerdir. Temel grupların ikincisi ise bize gerçeği veren deneysel bilimlerdir. Temel bilimler olarak da adlandırılan bu

---

[434] Cevizci *Felsefe Sözlüğü*, 170.
[435] Aslan, "Bilimin Birliği Tezi", 529.
[436] Veysel Sönmez, *Bilim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2008, 153.

bilimler bizlere dış dünyanın gerçek bilgisini vermektedirler.[437] Dolayısıyla, Carnap, fizikalizm kavramını metafiziğin bertaraf edilmesi için önemli bir ölçüt haline getirmiş olmaktadır. Ona göre, her türden metafizik kavram, ahlaktaki değerler tartışması, sanatsal ifade biçimleri bu ölçüt gereği bilim dışı sayılmaktadır. Ölçüt gereği, bilim dışı sayılan etik, estetik ve metafizik kavramlara ilişkin doğru ya da yanlış değerler alabilen bir bilginin de olamayacağı kabul edilmektedir.[438]

Bilimlerin birliği ilkesi, çerçevesinde karşımıza çıkan bir diğer önemli kavram *fiziksel dil* kavramıdır. Viyana Çevresi, birleştirilmiş bilim ilkesinin gerçekleşme olanağını bütün bilimler için tek bir ortak dilin kurulabilmesine bağlamaktadır. Birleştirilmiş bilim dili için iki koşul yerine getirilmelidir. Bu koşullardan ilki, bu dilin özneler arası olması gerektiğidir. Bunun için bu dil, herkesin kullanabileceği ve göstergeleri herkes için aynı anlamı taşıyan bir dil olması gereklidir. İkinci koşulsa, bilimler için kurulacak bu dilin evrensel olması gerekir. Yani, bu dilde herhangi bir konu kolayca dile getirilebilmelidir. Carnap ile Neurath fiziksel dil olarak adlandırdığı bir dil ile bu iki gereği yerine getirebileceği görüşündedirler.[439] Nitekim Carnap, bu konuda şunları söyler: *"Bilim, süjeler arası (intersubjektif) geçerli ifadeler sitemidir. Fiziksel dilin biricik süjeler arası dil olması hakkındaki görüşümüz doğrulusunda, fiziksel dilin bilim dili olması sonucu ortaya çıkar. Fiziksel dilin bütün bilimlerin dili olabilmesi için, bu dilin yalnızca süjeler arası değil aynı zamanda evrensel bir dil olması gerekecektir. Evrensellikten kasıt, herkesin kullandığı bir günlük dildir."*[440] Neurath ise *"fizikalizm de ifadeler, görmek, işitmek, tat almak, duyu algıları ve hatta organ duyumları ile ilgili ifadeler üzerine kurulmuştur. Fizikalizm dili hiçbir şekilde yeni değildir. Bu insanların güvendikleri bir dildir. …Fiziksel dil, günlük dil içinde nesneleri ve bu nesnelerle ilgili algılarımızı ifade ettiğimiz kelimeleri kullanır"*[441] der. Böylece Carnap ve Neurath bilimlerin birliği ilkesi bağlamında fiziksel dil ve günlük dil olmak üzere iki farklı dil türünden bahsetmektedirler. Günlük dil, gündelik hayatta herkesin meramını anlatmak için kullandığı süjeler arası olan ortak dil olarak tanımlanır. Günlük dil, fiziksel dile ev sahipliği yapmakla birlikte, bilimlere ait olan

---

[437] Hızır, "Viyana Çevresi", 251.
[438] Cengiz İskender Özkan, *Aristoteles'in ve Neo Pozitivizm'in Bilim Anlayışları ve Doğa Tasarımları Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, 103.
[439] Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, 259-260.
[440] Ural, *Pozitivist Felsefe*, 94.
[441] Ural, *Pozitivist Felsefe*, 94.

kavramların öğrenilmesinde ve aktarılmasında önemli bir işleve sahiptir. Fiziksel dil ise, günlük dil ile özdeş olmamakla birlikte, günlük dilin ancak arınmış bir kısmı olan olgusal bilgiyi içeren tarafına karşılık gelmektedir.[442]

1.2.6 Tümevarımsal Yöntem İlkesi

Tümevarım, zihnin tikelden tümele, özelden genele, parçadan bütüne gidiş yolu,[443] özele dayanarak genel hakkında hüküm vermek, bölüme dayanarak bütün hakkında hüküm vermek, geçmiş deney ve deneyimlere dayanarak gelecekle ilgili hüküm vermek,[444] geçmiş deneyden türetilen belli deneysel önermelerin gelecekte de geçerli olacağını kanıtlayacak bir yol bulma süreci,[445] gerçek dünyadaki belirli olayların gözleminden yola çıkarak, gözlemlenebilecek diğer olayları da içine alan genellemelerde bulunma,[446] önceki gözlemlerimizin ötesinde yeni bir şeyi bulmaya yönelik bilimsel yöntemin dayandığı bir düşünme türü,[447] insanları olguların bilgisinden bu olguları idare eden kanunların bilgisine ulaşmayı sağlayan işlemler bütünü,[448] belli durumlarda doğru olduğunu bildiğimiz bazı şeylerin bu durumlara belli oranda benzeyen diğer bütün durumlarda da doğru olacağı sonucunu çıkardığımız bir akıl operasyonu,[449]sonsuz çıkış ve sonsuz iniş[450] olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla tümevarımsal akıl yürütme, belli doğrulardan belirsiz genel bir açıklamaya doğru ilerleyen, mükemmel yanlışsız bir hipoteze yol açmayan, sadece makul ölçülerde doğru olma olasılığı olan bir hipotez oluşturma sürecidir.[451] Başka bir ifadeyle bilinenden bilinmeyene veya gözlemlenmiş olandan henüz gözlemlenmemiş olana doğru bir çıkarım sürecidir.[452] Böylece bilimsel araştırma süreçlerinin önemli bir yöntemi olan tümevarımsal akıl yürütmenin amacı, dünya hakkında güvenebileceğimiz bilgiler

---

[442] Emine Ayhan, *Pozitivist Mantık Anlayışı ve Viyana Çevresine Yöneltilen Eleştiriler,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, 51.
[443] Necati Öner, *Bilginin Serüven*i, Vadi Yayınları, Ankara, 2005, 27.
[444] Öner, *Bilginin Serüven*i, 31.
[445] Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, 84.
[446] Demir, *Bilim Felsefesi*, 26.
[447] Hans Reichenbach, *The Rise Of Scientific Philosophy*, University of California Press, London, England, 1951, 229-230.
[448] Jules Lacheiler, *Tümevarımın Temeli Üzerine*, (3. bs.), (Çev. Hamdi Ragıp Atademir), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, 3**.**
[449] Mehmet Elgin, "Tümevarım Üzerine Bir 19. Yüzyıl Tartışması", *Felsefe Logos*, 1 (22), 2004, 55, 55-66.
[450] Mevlüt Uyanık, "Tümevarım Meselesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (21), 2012, 202, 195-230.
[451] Artur Wiggins, *Yanlış Yönde Kuantum Sıçramalar*, (2. bs.), Tübitak Yayınları, Ankara, 2005, 7.
[452] Elgin, "Tümevarım Üzerine Bir 19. Yüzyıl Tartışması", 59.

edinebilmek için kanıtlanmış düzenli örnekler bularak, bunu gelecekteki benzer yeni durumlar için uyarlayarak yeni bilgiler elde etmeye çalışmaktır.[453] Bacon'a göre, yöntemin amacı, olguların incelenmesi suretiyle olguları belirleyen doğa yasasını meydana çıkarmaktır.[454] Schlick ise yöntemin amacını, araştırma yapılan alanın sınırları içerisinde kalarak, araştırma yapılan alanda deneysel çalışmanın ortaya çıkardığı bilgisel boşluğu doldurmak olduğunu ifade etmiştir.[455]

Tümevarımsal araştırma yöntemi kendi içerisinde *tam tümevarım* (perfect induction), *eksik tümevarım* (imperfect induction) olmak üzere iki farklı türe ayrılmıştır. Tam tümevarım, bütün içinde yer alan unsurların tümü, öncüllerde içerilmesi,[456] bütünü meydana getiren parçaların tamamı incelenmek suretiyle o bütün hakkında hüküm vermektir.[457] Aristoteles, evrendeki varlıklar veya elemanlar sınırlı sayıda ise evrendeki varlıklar ve elemanlar hakkında tam tümevarımsal akıl yürütme yöntemiyle zorunlu ve doğru bilgi sahibi olmanın olanaklı olduğunu söylemiştir. Oysa Aristoteles, tam tümevarımsal akıl yürütme yönteminin yaşadığımız evrenin sonsuz sayıda varlıkları ve elemanları kapsadığından yetersiz olduğunu da ifade etmektedir. Aristoteles tam tümevarıma şu örneği verir. Örneğin, öyle bir evrenimiz olsun ki bu evrenin on tane mavi renkli elemanı olduğunu varsayalım. Bu evrende tam bir sayım doğrultusunda gözlem yaparak, "Bu evrendeki bütün elemanlar mavidir" yargısına varabiliriz. Tam tümevarımla yaptığımız sayım sonucu elde ettiğimiz önerme zorunlu olarak doğrudur. Çünkü evrendeki elemanların tamamı gözlenmiştir. O halde, tam tümevarımsal akıl yürütmeyle sınırlı evrenimizde zorunlu ve doğru sonuçlara ulaşabiliriz.[458] Bolay ise, tam tümevarıma şu örneği verir: (1) Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar günlerinin her biri 24 saattir. (2) Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar haftanın bütün günleridir. (3) O halde haftanın bütün günleri 24 saattir. Eksik tümevarım *(tamamlayıcı tümevarım, bilimsel tümevarım),* bütünü meydana getiren parçaların bir kısmına dayanarak o bütün hakkında genelleme yapma, genellemenin, gözlem önermelerinin dışında kalan önermeleri de

---

[453] Adam Morton, *Pratikte Felsefe: Temel Sorulara Giriş*, (3. bs.), (Çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu), Kesit Yayınları, İstanbul, 2006, 153-156.
[454] Hilmi Ziya Ülken, *Genel Felsefe Dersleri*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2000, 28.
[455] Moritz Schlick, "Yaşam, Bilgi, Metafizik", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (182, 172-188), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.
[456] Demir *Bilim Felsefesi*, 27.
[457] Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 456.
[458] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, 140.

içermesi durumudur.[459] Eksik tümevarıma ise şu örneği verilebiliriz: (1) Gözlediğim birinci taş yere düştü. (2) Gözlediğim ikinci taş yere düştü. (3) Gözlediğim üçüncü taş yere düştü. (4) Gözlediğim n. taş yere düştü. O halde, bütün taşlar yere düşer. Eksik tümevarım metodunda bütün taşların deneyle ve gözlemle yere düşüp düşmediğini saptayamayacağımıza göre sonuca diğer taşların da yere düşeceği varsayılan bir genellemeyle varılmıştır. Eksik tümevarımsal akıl yürütme yönteminde sonuç varsayılan bir genellemeye dayandığından mantıksal ya da olgusal zorunluluk taşımamaktadır. Eksik tümevarımsal akıl yürütme yönteminin doğruluğu ve zorunluluğu mantıksal olarak değil de olasılıklı varsayımla ortaya koyulmaktadır. Bu nedenle geçerliliği zorunlu olmayan eksik tümevarımsal araştırma yöntemi, mantığın yöntemi değil, bilimlerin yöntemi olmuştur.[460] Bilimler mantıksal zorunluluğu değil, olasılıklı doğruyu içermektedir.[461] Bilimler eksik tümevarım yönteminin olasılıklı doğruluk yaklaşımıyla bilineni tekrarlamanın dışında yeni bilgi üretme imkânına kavuşurlar.[462] Dolayısıyla, bilimlerin yeni bilgi üreterek, mevcut bilginin zenginleşmesi aşamasında kullandıkları en iyi yöntembilim eksik tümevarımdır.[463] Bu bağlamda tam tümevarımsal akıl yürütme yöntemi ve eksik tümevarımsal akıl yürütme yöntemini kıyasladığımızda ilkinin sonucunun zorunlu ikincisinin ise olasılıklı olduğu görülür. Tam tümevarımsal akıl yürütme, mantığın yöntemi iken, eksil tümevarımsal akıl yürütme modern bilimlerin yöntemi olmaktadır.[464]

Warburton, bilimsel araştırma süreçleri içerisinde yeni bilgiler kazanılması sürecinde yadsınamaz bir önemi olan tümevarımsal yöntemin insanların pratik yaşamları üzerinde büyük etkileri olduğu söylemektedir. Warburton, bize geleceğin de geçmiş gibi olmasını beklemeye sevk eden şeyin tümevarım olduğunu söyler. O, tümevarımla ilgili günlük yaşamdan şu örnekleri verir. Örneğin, kahveyi geçmişte birçok defa içtim ve o beni hiç zehirlemedi. Dolayısıyla tümevarımsal akıl yürütme temeli üzerinde, kahvenin beni gelecekte de zehirlemeyeceğini kabul ediyorum. Şimdiye kadar deneyimimde gündüz hep geceyi takip etti. Buradan bunun gelecekte de

---

[459] Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 457.
[460] Kadir Çüçen, *Mantık*, Asa Kitapevi, Bursa, 1997, 13-14.
[461] *Hüseyin Gazi Topdemir,* **"**Aristoteles'in Bilim Anlayışı", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (32), 2000, 26, 23-36.
[462] Demir, *Pozitif Bilimin Normatif Metodolojisi: iktisadın ve İktisat Metodolojisinin Yöntem Sorunlarına Bir Çerçeve Önerisi,* 78.
[463] Hans Reichenbach, Lojistik, (Çev.: Vehbi Eralp), Türkiye Basımevi, İstanbul, 1939, 62.
[464] Necati Öner, Klasik Mantık, (8. bs.), Bilim Yayıncılık, Ankara, 1998, 176.

böyle olacağını varsayarım. Yağmurda durduğum zaman ıslandığımı birçok kez gözlemledim. Geleceğin de geçmiş gibi olacağını öngörüp, yağmurda durmaktan mümkün olduğu her seferinde sakınırım. Ona göre, bütün hayatımız tümevarımın bize çevremizle ve eylemlerimizin muhtemel sonuçlarıyla ilgili olarak oldukça güvenilir ön deyiler sağladığı olgusuna dayanır. Çevremizle olan ilişki ve etkileşimimiz, tümevarım ilkesi olmadığında bütünüyle kaotik bir hâl alır. Örneğin, yiyeceğimiz ekmeğin bizi besleyeceğini mi, yoksa zehirleyeceğini mi bilmeyiz, attığımız her adımda ayağımızın altındaki toprağın bizi destekleyeceğini mi, yoksa boşluğa mı açılacağını bilemeyiz. Çevremizde öngördüğümüz her tür düzenlilik kuşkuya açık hâle gelir.[465] Böylece günlük yaşamımızı dengede tutan bekleyişlerin herhangi birisi için bir dayanağımız kalmaz.[466]

Bilimsel araştırma sürecinin en önemli metotlarından olan tümevarım yöntemi geçmişte olduğu gibi günümüzde yeni bilgilerin elde edilme sürecinde önemini halen korumaktadır. Aristoteles, tümevarım yönteminin önemiyle ilgili olarak söyle bir açıklama yapmıştır: "*Gerçekte biz ancak tümevarım veya ispat yoluyla öğreniriz. İspat bütüncül [tümel] ilkelerden itibaren, tümevarım da bölümcül [tekil] hallerden itibaren yapılır. Ama bütüncüllerin bilgisini tümevarımdan başka yolla elde etmek imkânsızdır. Çünkü bilim tümevarım olmadan ne bütüncüllerden çıkarılabilir, ne de duyum olmadan tümevarımla elde olunabilir."*[467] Böylece bilgi edinme sürecinin en önemli unsurlarından biri olan tümevarımsal araştırma yöntemi günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Buna karşın yöntem farklı bakış açıları çerçevesinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı eleştirilere maruz kalmaktadır. Yöntemle ilgili eleştiriler daha sonraki bölümlerde detaylı olarak ele alınacaktır.

1.2.7. Bilimsel Açıklama İlkesi

Viyana Çevresi'nin bilimsel araştırma süreci içerisinde önemli gördüğü ilkelerden bir diğeri bilimsel açıklama ilkesidir. Bilimsel açıklama, dış dünyada gözlemlenen fenomenlerin devamlılık ve düzenlilik gösteren nitelikleri üzerinde varılan genellemeler aracılığıyla, fenomenlerin neden meydana geldiklerini ortaya koyabilme

---

[465] Nigel Warburton, *Felsefeye Giriş*, (2. bs.), (Çev.: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2008, 174-175.

[466] Bertrand Russell, *Felsefe Sorunları*, (3. bs.), (Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalcı Yayınevi ,İstanbul, 1994, 53.

[467] Aristoteles, *Organon IV, İkinci Analitikler,* (Çev.: H. Ragıp Atademir), M.E.B., İstanbul, 1996, 49.

faaliyeti,[468] bilim insanlarının gözlemlenen evrende olgulara bağlı olarak meydana gelen olayların nedenlerini ortaya koyma çalışması,[469] olgulara ilişkin problemlere güvenilir çözümler bulmak amacıyla planlı ve sistemli olarak verilerin toplanması, çözümlenmesi, yorumlanması, değerlendirilmesi ve rapor edilmesi etkinliği,[470] olgular arasındaki ilişkileri, bağlılıkları ve etkileşimleri bir ya da çok sayıdaki hipotezlere dayanarak belirgin kılma girişimi,[471] biçim yönünden (mantıksal açıdan) geçerli, içerik yönünden olgusal olarak doğrulanmaya elverişli önermelerden kurulu bir çıkarım süreci olarak tanımlanmaktadır.[472] Bilimsel açıklama ilkesi üzerine yapılan tanımalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ilkenin olgusal alandaki araştırmalara ilişkin olduğu, mantıksal bakımdan tutarlı bir yapı sergilediği ve bilimsel araştırma süreci basamaklarını kapsadığı görülmektedir.

Bilimsel araştırma sürecinin en önemli unsurlarından biri olan bilimsel açıklama ilkesi, doğadaki bir olgu ya da olayın oluş biçimini değil, oluş nedenini göstermeye çalışmaktadır. Örneğin, Ay tutulmasını veya bir gel git olayını baştan sona dikkatle izleyebilir. Ay tutulması ve gelgit olayının oluş sürecinin bütün ayrıntıları sistematik olarak kayıt altına alınabilir. Bu bize ay tutulması veya gelgit olaylarının *nasıl* olduğu konusuyla ilgili olarak bilgi vermesine karşın *neden* olduğu konusunda bilgi vermez. Bir başka örnek verecek olursak, Cisimlerin suda yüzmesi olayını ele alalım. Gözlemlerimiz bazı cisimlerin suda yüzdüğünü, bazılarının ise battığını göstermektedir. Hangi cisimlerin yüzdüğünü, hangilerinin battığını ve yüzen cisimlerin ne ölçüde su dışında ne ölçüde su içinde kaldıklarını ölçerek bulmamız cisimlerin suda yüzme olayını doğru betimlemek için gereklidir. Ne var ki, bu tür bilgiler neden bazı cisimlerin yüzdüğünü, neden diğer bazı cisimlerin battığını açıklamaya yetmez. Örneğin, tahta parçalarının yüzdüğünü, demir parçalarının ise battığını biliriz. Ama “Neden bu böyledir?” sorusunu, ancak cisimlerin suda yüzmesi ile özgül ağırlıkları arasındaki ilişkiyi biliyorsak doğru bir şekilde yanıtlayabiliriz.”[473]

---

[468] Cengiz Sunay, “Bilim Felsefesi ve Siyaset Bilimi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi,* 1, (5), 2002, 24.
[469] Lokman Çilingir, “Bilim Felsefesi”, (Ed. Murat Demirtaş), Bilimin Doğası ve Öğretimi, (10, 2-21), Pegam Akademi Yayınları, Ankara, 2013.
[470] Şefik Yaşar, “Çağdaş Bilim Anlayışı”, *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, G. Can (Ed.). (159, 153-160.), Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir, 1998.
[471] Özlem, *Bilim Felsefesi*, 29.
[472] Özlem, *Bilim Felsefesi*, 58.
[473] Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, (15. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, 95-96.

Viyana Çevresi düşünürleri bilimsel açıklama ilkesi doğrultusunda iki farklı model geliştirmişlerdir. Bu modellerden ilki kapsayıcı yasa modeli, ikincisi ise nedensel açıklama modelidir. *Kapsayıcı yasa modeline göre*, açıklama vermek doğal bir olayla ilgili olarak bir argüman oluşturmaktır. Argümanda, *açıklayan* öncülleri, *açıklanan* ise sonucu oluşturmaktadır. *Açıklama* ise açıklayanların ışığında açıklanan olayın gerçekleşmesinin beklendiğini gösteren bir argüman kurulmasıdır. Kapsayıcı yasa modeli çerçevesindeki bir açıklamanın yeterli olabilmesi için açıklayanların en az bir yasa içermesi, gözlem ve deney ile sınanabilir olması ve açıklananların tümdengelimsel ya da tümevarımsal çıkarımla türetilebilmesi gerekmektedir.[474] Çevre düşünürlerinden Carnap, kapsayıcı yasa modeli bağlamında bir olgunun belli türden genel bir yasaya dayandırılmadan açıklanmasının mümkün olmadığını ileri sürer. Carnap'ın konuyla ilgili olarak verdiği örnek şöyledir: *"Biz küçük Tommy'e niçin ağladığını sorduğumuzda, Tommy, sorumuzu diğer bir gerçek ile açıklamaya çalışır. Jimmy, benim burnuma vurdu. Tommy'nin cevabını neden yeterli bir açıklama olarak kabul ederiz? Çünkü biliyoruz ki, buruna gelen bir darbe acıya ve ağrıya neden olur. Buradaki durum genel psikolojik bir yasadır. Tommy, bize neden ağladığını söylediğinde (ağrı ve acı nedeniyle) onun ifadelerini açıklama olarak kabul ederiz. Dolayısıyla psikoloji yasaları hakkında yeterli bilgi sahibi olmadan Tommy'nin davranışını açıklayamayız."*[475] Başka bir örnek modelin kavranmasını kolaylaştıracaktır. "Bu cisim neden genleşti? sorusu şöyle bir açıklamayla yanıtlanabilir. (1) Bu cisim bakır bir teldir. (2) Bakır bir metaldir. (3) Bu metal (bakır) tel (şu kadar) ısıtılmıştır. (4) Tüm metaller ısıtıldıklarında genleşir. (5) Dolayısıyla, bu cisim genleşmiştir. Bu örnekte (1) ve (4) numaralı önerme öncül, (5) numaralı önerme ise sonuçtur. Bu öncüllerde ifade edilen olaylar gerçekleştiğinde, sonucunda gerçekleşmesi beklenir. Öte yandan (4) numaralı öncül bir yasayı ifade etmektedir. Söz konusu cisim ısıtıldığında genleşmiştir. Çünkü tüm metaller ısıtıldıklarında genleşmektedir. Böylece açıklanan, bir yasanın kapsamına sokulmuş olmaktadır.[476]

Kapsayıcı yasa modellerinden ikincisi *nedensel açıklama modelidir*. Hume, nedenselliği, *"belirli bir olay türü, her zaman, tüm durumlar için bir diğeriyle bir araya*

---

[474] Teo Grunberg, David Grunberg, *Bilim Felsefesi*, (3. bs.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, 54-56.
[475] Rudolf Carnap, An Introduction To The Philosophy Of Science, (Ed. Martin Gardner), New York, Dover Publications Inc, New York, 1995, 7.
[476] Gürol Irzık, "Bilimsel Açıklama", *Felsefe Ansiklopedisi*, Etik Yayınları, Ankara, 2006, C. II, 413.

geliyorsa, nesnenin birine neden, diğerine sonuç diyoruz. Bunlar arasında bir bağlantı olduğunu varsayıyoruz, birinde var olan güç yanılmaz bir biçimde diğerini üretiyor. Olaylar arasındaki bu zorunlu bağlantı fikri, olayların sürekli bir arada olmalarından, olayların sabit birlikteliğinden kaynaklanıyor. Benzer durumların yinelenmesinden sonra zihin, bir olayın ortaya çıkmasıyla, alışkanlık sonucu diğerinin olacağı beklentisine giriyor"[477] şeklinde değerlendirir. Böylece Hume açısından, doğadaki iki olayın oluşum sürecinde ardıllık, olaylara neden olan olgular arasında yakın temas, temas sonucunda olayın zorunlu olarak oluştuğunu kabul edilmektedir.[478] Öte yandan Hume, nedensellik teorisiyle zorunluluk bağıntısının deneyden gelmediğini, bizim sadece neden ve sonucun kaçınılmaz birlikteliğini gözlediğimizi ve sürekli birliktelikten doğan inanç sonucu bu zorunluluğun ortaya çıktığını vurgular.[479] Bu bağlamda, nedensel yasa modelinin çıkış noktası, dünyanın nedensel bir yapıda olduğu inancıdır. Başka bir deyişle, nedensel açıklama modeli, olayların genelde neden-sonuç ilişkisine tâbi oldukları varsayımından hareket eder. Buna göre, bir olayı açıklamak o olaya neden olan olay ya da olayları, altta yatan nedensel mekanizmayı ortaya koymak demektir. Bu bakımdan kapsayıcı yasa modelinden ayrılır, çünkü açıklamayı bir argüman verme olarak görmez. Genleşen tel örneğine geri dönersek, söz konusu nedensel model, genleşmeyi şöyle açıklar: Söz konusu tel bakırdır ve her metal gibi bakır da ısıtılınca genleşir. Telin genleşmesi, genleşmeye sebep olan olayla (ısıtılmayla) açıklanır. Burada ısıtılma sebep, genleşme sonuçtur. Bilimsel açıklama ilkesi içerisinde yer alan kapsayıcı yasa modeli ile nedensel yasa modelini kıyasladığımızda her iki modelinde yasaya dayanma açısından farkı olmadığı görülür. Aradaki esas fark, nedenselliğe verilen rolde ortaya çıkar. Kapsayıcı yasa modeline göre, açıklamanın özü yasa tarafından kapsanmaktır. Bu modelde nedensellik ilişkisinin rolü ikincildir. Nedensel açıklama modelinde ise açıklamanın yükünü tümevarımsal ya da tümdengelimsel çıkarımdan ziyade nedensellik ilişkisi taşımaktadır.[480]

---

477 David Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev.: Selmin Evrim), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945, 112.
478 Skirbekk, 300.
479 Mine Kaya Keha, *18. Yüzyıl İngiliz Empirist Filozoflarında Dil ve Anlam Sorunları: Bilgi Anlayışları Üzerine Bir Okuma*, Pegem Akademi, Ankara, 2011, 222.
480 Irzık"B ilimsel Açıklama", 414.

1.3. VİYANA ÇEVRESİ'NİN METAFİZİK VE FELSEFEYE BAKIŞI

Viyana Çevresi'nin bilimsel dünya kavrayışı doğrultusunda üzerinde en fazla durduğu konuların başında *metafizik* gelmektedir. Metafizik deyimi etimolojik olarak, Yunanca, "sonra, öte, üst" anlamlarına gelen *meta* sözcüğüyle doğa ve özdeksel anlamlarını veren *phyusika* sözcüğünden meydana gelir.[481] Aristoteles, metafizik kavramını, bir yanda Tanrı'nın doğası üzerine düşünüldüğü için tanrıbilim *(theologke),* öbür yanda ilk nedenlerin bilgisi soruşturulduğu için de ilk felsefe *(prote philosophia)* diye adlandırmaktadır. Ne var ki filozofun ölümünden sonra Aristoteles derlemecisi Rodoslu Andronikos, fizik üzerine yazılmış yazılardan sonra geldiği düşüncesiyle bu her iki başlığı göz ardı ederek "Fizikten Sonra Gelenler" diye yeni bir başlık atmıştır. Buna bağlı olarak da *meta (ta) physika,* yani fiziği izleyen ya da fizikten sonra gelen ilk felsefe olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla metafizik, Aristoteles'in fizikle ilgili tüm kitaplarının dışında kalan kitaplara verilen genel isimdir.[482] Metafizik kavramının anlamsal değişiminin arkasında ilkçağ düşünürlerinden Plotinos'un fikirleri yer almaktadır. Plotinos, tüm varlık biçimlerinin Platon'un Diyalaoglar'ında maddi olmayan, en üstün, en son gerçeklik olarak söz ettiği "Bir" den akıp geldiğini savunmaktadır. Bir'den hareketle, tüm varlık biçimleri yukarıdan aşağıya doğru zihin (nous), ruh (psykhe), doğa (physis) ve madde (hyle) olmak üzere değersel bir sıra takip ederler.[483] Plotinos, bu bakış açısından hareketle doğada var olanlardan daha üstün ve doğadan ayrı var olan varlıkların bulunduğu sonucunu çıkarır. Bu sonuç meta sözcüğüne eklenen aşma anlamıyla birlikte, Ortaçağ boyunca doğaüstü, doğayı aşan varlıklarla ilgilenilmesine yol açmıştır.[484] Metafizik, Ortaçağ'da duyusal olanı aşan, duyusal olanın üstünde, duyusal olanın ötesinde olanı ele alan bir disiplin olarak görülmeye başlanmıştır.[485] Bu bağlamda Ortaçağda metafiziğin merkezinde Tanrı, Tanrı'nın varoluşunun kanıtlanması, Tanrı'nın sıfatlarının açıklanması, Tanrı-evren ilişkisi ve kötülük problemi gibi konular yer almıştır.[486]

---

481 Cevher Şulul, "Metafiziğin Tarihsel Evrimi", *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, 2003, 58, 57-69.
482 Çüçen, *Felsefeye Giriş*, 61.
483 Cemal Güzel, "Antikçağ İle Ortaçağda Varlık Felsefesi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, 11, 2008, 229, 223-235.
484 Taşkıner Ketenci, "Kant Felsefesinde Metafizik ve İnsan Doğası", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, 4, 2005, 93, 92-103.
485 Kazimierz, 82.
486 Şulul, 62.

Öte yanda metafizik kavramı ile ilgili tartışmalar günümüze kadar gelmiş olan bir konu olmuştur Bununla birlikte metafizik kavramı ile ilgili olarak yapılan tanımlamaları incelediğimizde fiziğin üstünde, ötesinde ya da dışında sayılan düşünce ya da varlıkla ilgili olan,[487] varlığın mutlak anlamda ilk nedenlerini araştıran ve varlığın ilk nedenlerini kavramamızı sağlayan bilim,[488] nihai gerçekliğin yegâne bilgisi,[489] maddesel varlığı olmayan varlığın bilimi,[490] insan zekâsını ilerlemesini engelleyen kısır bir uğraş,[491] insan düşüncesinin olup biten her şeyde Tanrısal gücü bulan animizmden bilime doğru kaçınılmaz ilerleyişinde bir ara geçit, entelektüel olgunluğa ulaşmamız için aşmamız gereken bir aşama,[492] var olanı, var olan olarak kavrayarak onun ötesi hakkında soru sormak,[493] duyular üstü olan ve asla deneyim alanına giremeyerek algılanamayan şeylerin bilgisi[494] ve çağımızın problemlerine cevap veremeyen eskimiş bir düşünce biçimi olarak değerlendirenler olmuştur.[495] Öte yandan Viyana Çevresi düşünürleri metafizik kavramını, sorunun özüne inmeksizin yapay bir gerçekliğin incelenmesi,[496] deneysel ve tümevarımsal olarak temellendirilmiş bilim alanını aşan sözde nesnelerin bilgi alanı[497] ve en genel önermeler olarak ortaya koyulan en belirsiz hipotezler toplamı olarak tanımlamışlardır.[498] Böylece metafizik yüzyıllar boyunca, hep doğa dışı niteliğini sürdürerek çeşitli anlamlarda kullanılmış bir kavram olarak karşımıza çıkar.[499] Metafizik üzerine yapılan tanımlamalar kavramın çok geniş bir perspektiften değerlendirildiği göstermektedir. Heidegger, kavramın bu denli geniş bir perspektiften ele alınması konusunda *"her metafizik soru daima metafizik sorunların tamamını kapsamaktadır"*[500] der. Görüldüğü üzere felsefe tarihi içerisinde metafizik kavramı üzerine yapılan tanımlamalar göz önünde bulundurulduğunda kavramın çok

---

[487] Şulul, 58.
[488] Aristoteles, *Metafizik, 188-189.*
[489] Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, (3. bs.), Sentez Yayıncılık, Bursa, 2009, 97.
[490] Güzel, "Antikçağ İle Ortaçağda Varlık Felsefesi", 230.
[491] Cemal Yıldırım, "Metafizik Üzerine Bir İrdeleme", Alaattin Topçu (Ed.), *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar*, (259, 257-270), İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
[492] Yıldırım, "Metafizik Üzerine Bir İrdeleme", 270.
[493] Martin Heidegger, *Metafizik Nedir?,* (3. bs.), (Çev.: Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, 41.
[494] Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, (3. bs.), (Çev.: Takiyettin Mengüşoğlu), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, 35.
[495] Wolpi, 206.
[496] Frank, 108.
[497] Carnap "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 151.
[498] Schlick, "Yaşam, Bilgi, Metafizik", 183.
[499] Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (9. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul 2002, 259.
[500] Alexander Moseley, *Felsefe*, (2. bs.), NTV Yayınları, İstanbul, 2010, 183.

tartışmalı bir zeminde olduğu görülmektedir.

Öte yandan, 20. yüzyıl hem bilimsel gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı hem de felsefede metafiziğin en ciddi şekilde problem edinildiği bir dönem olmuştur. Nitekim metafizik karşıtı bir tutuma sahip filozoflar, metafiziğin felsefeden çıkarılması için bir taraftan bilimsel gelişmeleri takip ederken, diğer taraftan da felsefe soruşturmaların da metafiziğin bilgisel bir içerik taşımadığını göstermeye çalışmışlardır. Viyana Çevresi bu adanmışlığı sistematik bir şekilde uygulayan bir felsefe çevresi olarak öne çıkmaktadır.[501] Çevre düşünürleri, metafizik düşünceye karşı giriştikleri mücadeleyi öncelikli olarak metafizik önermelerin incelenmesinden başlatmışlardır. Çevre düşünürleri metafiziği, duyusal deneyimin ötesinde anlamsız bilgiler sunan önermeler,[502] anlamı bulanık, doğruluk değeri olgusal yoklanmaya elvermeyen cümleler,[503] evren hakkında deneysel olmayan bir yaklaşımla zorunlu, kesin, değişmez bilgiler vermek isteyen yargılar,[504] evrenle ilişkili olmadığı halde evrenle ilgili bir bilgi veriyormuş gibi görünen anlamsız ifadeler,[505] hayata karşı genel bir duruşun ifadesi olmaktan öteye gidemeyen duygu içerikli sözler olarak tanımlanmaktadır.[506] Grünberg'in de ifade ettiği gibi, metafizik önermeler, genellikle örtük, tam olarak dile getirilemeyen, bilincine tam olarak varılamayan, kapsadıkları terimlerinin anlamı da açık ve belirgin olamayan, ne analitik ne de sentetik savlar ileri sürebilen, ne doğru ne de yanlış değerler alabilen önermeler konumundadır.[507] Carnap ise metafiziksel önermelerin ne doğru ne de yanlış değerler alamayan önermeler olmaması bağlamında şöyle bir açıklama yapar: *"Şair mısralarında güneşli ve bulutlu sözcüklerini kullanırken bize herhangi bir meteorolojik durum hakkında bilgi vermemektedir. Bu durum şairin belli duygusal hislerini ifade ettiği için, bu açıklama dilin ifade edici işlevi kısmına girmektedir. İşte metafizik önermeler de dilin bu ifade edici işlevini temsil etmektedir. Bu bakımdan metafizik önermeler hiçbir şey iddia etmediği gibi ne doğru ne de yanlış önermelerdir."*[508] Yani önermeler ya doğrudur ya yanlıştır ya da anlamsızdır. Eğer bir

---

[501] Gürol Irzık, "Wittgenstein ve Carnap: *Tractatus*'un Mantıkçı Pozitivizme Etkisi", Felsefe Dünyası Dergisi, (11), 1992, 67-68, 59-81.
[502] Rudolf Carnap, Philosophy And Logical Syntax, Thoemmes Press, Bristol, 1996, 15.
[503] Yıldırım, "Bilişsel İletişim", 232.
[504] Soykan, "Wittgenstein'in Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar", 53.
[505] Özlem *Bilim Felsefesi*, 181.
[506] Carnap, *The Elimination of Metaphysies Through Logical Analysis Of Language,* 78-80.
[507] Teo Grünberg, "Anlam Kavramı Ve Metafizik Önermeler", Emre Ebetürk (Ed.), *Felsefe Günleri: Anlam Kongresi:* 17-19 Aralık 2008, (40-42), Metu Yayınları, Ankara, 2008.
[508] Carnap, Philosophy And Logical Syntax, 29.

önerme anlamsızsa doğru ya da yanlış değildir. Anlamsız bir önerme hiçbir ifadeyi dile getirmez. Görüldüğü üzere bu açıklamalar metafiziğin anlamsız dolayısıyla ne doğru ne de yanlış olan bir çerçeveye ait olduğunu gösterir.[509] Böylece metafizik önermeler, Carnap açısından hem duyusal içerikten yoksun olmaları hem de doğal dünyaya karşılık gelmeyen sözde bilgiler ortaya koymalarından dolayı anlamsız önermeler olarak değerlendirilmektedir.

Kuramsal içerikten yoksun olmalarına karşılık, kuramsal bir içerik taşıyor görünen metafizik önermeleri Carnap, sözde önerme, sahte önerme, yalancı önerme ya da görüntü önerme olarak adlandırır.[510] O, metafizik önermelerin bu şekilde adlandırmasında önermelerin içerik olarak aşkın (transandantal) olanla ilgili olduğunu düşünmektedir.[511] "*Evrenin özü ve temel ilkesini Thales su, Herakleitos ateş, Anaximander sonsuz, Pythagoras sayı olarak temellendirmiştir. Platon'un öğretisi daha soyut niteliktedir. Tüm nesneler evrensel ideaların birer gölgesinden başka hiçbir şey değildir"*[512] diyen Carnap, bu açıklamanın ardından metafizik önermelerin salt spekülasyon veya peri masalı olarak bile görülemeyeceğini, çünkü masallarda bile, tecrübeyle uyuşmazlık olsa da mantıkla uyuşmazlığın söz konusu olmadığını belirterek metafizik önermelere ağır bir eleştiri yöneltir.[513] Çevre düşünürlerinden Hans Hahn, metafizik önermelere yapılan bu eleştiriyi şöyle sürdürür: *"Dünya, her yerde Tanrıların ve şeytanların hissedildiği zamanlarda çok güzel olmuş olabilir. Dualarla ve kurbanlarla her tür üstün varlığı güzel sözlerle sürekli baş tacı etmemiz, pek çok kötü ruhu büyülü formüllerle engellememiz gereken bir* dünya *ne kadar şiirseldir! Ve yere üç defa tükürmenin bir kötülüğü kovabildiğine inanan insanlar, bu inançlarından dolayı kendilerini kutlayabilirler."*[514] Hahn, metafizik önermelerdeki kavramların eleştirisiyle ilgili olarak Alman şair Goethe'den şu alıntıyı yapar: *"Oturur Tanrıçalar tahta yapayalnız ve soyluca. Dışında yerin ve zamanın. Ne kadar zordur, sözünü etmek Tanrıçaların!"*[515]

---

[509] Kemal Batak, "Metafizikten Bilime Ulaşılabilir mi? Epistemeden Doxaya Doğru", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2 (33), 2007, 23, 21-40.
[510] Taylan, 38.
[511] Onay Sözer, Felsefenin ABC'si, (4. bs.), Say Yayınları, İstanbul, 2009, 53.
[512] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 164.
[513] Ümit Öztürk, "Carnap'ın Metafizik Eleştirisi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi,* (16), 2011, 148, 143-160.
[514] Hahn, 171.
[515] Hahn, 170.

Metafizik önermelerin eleştirilmesi konusunda bir başka çevre üyesi Ayer, şu değerlendirmede bulunur: *"Viyana'daki, Viyana Çevresi ve onun etkisi altında kalan filozoflar, metafizik adını verdikleri disiplini mahkûm etmişlerdi. Metafizik, onlara göre, dünyanın bilimsel olmayan terimlerle betimlenmesi teşebbüsünden meydana gelmektedir. Onlar, doğal dünyanın var olan tek dünya olduğunu, bilimin doğal dünya hakkında gözlem yoluyla doğrulanan teorilerle ilgili bir teşebbüse karşılık geldiğini düşünmekteydiler. Tanrıların ya da bu türden başka kendiliklerin ikamet ettikleri doğaüstü ya da aşkın bir dünyanın var olduğu kabulünün saçma, anlamsız bir kabul olduğunu da savunmaktaydılar."*[516] Böylece çevre düşünürlerinin metafizik önermeleri, anlamsız bulmalarındaki temel amaç metafiziksiz felsefe oluşturma isteğidir. Metafiziksiz felsefe oluşturma isteğinin ereği ise geçerli olduğu kabul edilen bilginin, her türden metafiziksel soruşturmayı dışta bırakacak şekilde tanımlanan bir bilgi olmasıdır.[517] Dolaysıyla, çevre düşünürleri açısından aşkın savlar ileri süren metafizik önermelere karşı olmak demek, bilim dünyasının bize gösterdiği dünya dışında, bir dünya olabileceği konusunda hiçbir açıklama ya da betimlemeyi kabul etmemek demektir.

Çevre düşünürleri metafizik önermelerin, insanın, hayatın içinde kendini kuşatan dünya ve insanlar karşısında çoşkusal bir tutum benimsemesi neticesinde ortaya çıktığını düşünmektedir. İnsanların çoşkusal tutumları çevre düşünürleri tarafından yaşam duygusu olarak da adlandırılmaktadır. Yaşam duygusu olarak da adlandırılan bu coşkunun gündelik yaşam içerisinde farklı şekillerde dışavurumu görülmektedir. Çevre düşünürlerine göre, yaşam duygusunun dışavurumunu gerçekleştiren bir sanatçıysa, sanatçı üslubunda bir sanat eseriyle bu dışavurum gerçekleştir. Bir sanatçının şiir, müzik, edebiyat, resim, heykeltıraşlık gibi sanatsal faaliyetlerle gerçekleştirdiği dışavurum, yaşam duygusunun en uygun ifade edilme biçimidir.[518] Bu bağlamda çevre düşünürleri, metafizikçi olarak adlandırdığı kimselerin yaşam duygularını dile getirmeye şiddetli bir gereksinim duyan insanlar olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre, metafizikçiler bir sanatçı gibi sanatsal yaratımlar oluşturma yeteneğine sahip olamamalarına karşın, dilsel yapılar üzerinden kavramlarla işlemler yapmaktadırlar.

---

[516] Bryan Magee, *Büyük Filozoflar: Platon'dan Wittgenstein'e Batı Felsefesi*, (Çev.: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, 324.
[517] Altuğ, 35-36.
[518] Carnap, "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", 147-148.

Çevre, bu noktada metafizikçilerin[519] olgusal dünya ile ilgili araştırma yapan bilimin, bilimsel önermelerin alanına girildiğini ifade eder. Çevre düşünürleri açısından metafizikçiler, bu girişimleriyle doğal dünyaya ilişkin hiçbir şey başaramadıkları gibi sanat yapıtlarıyla karşılaştırıldığında yaşam duygusu bakımından da elverişsiz olanı ortaya koyarlar. Dolayısıyla da metafizik, yaşam duygusunun uygun olmayan bir tarzda dile gelişidir.[520] Nitekim bu konuda Schlick, *"eğer metafizikçilerin kişisel yaşantıya özlemleri varsa bunu sanatla yapabilirler. Bu özlemleri yaşamın kendisiyle giderebilirler. Ama transandantal olan şeyleri kişisel olarak yaşamaya, denemeye girişmekle yaşamla bilgiyi birbirine karıştırırlar. Bu noktada metafizikçilerin yaptıkları iş hayalet kovalamaktır"*[521] der.

Yine Çevre düşünürleri açısından, *niçin* ile başlayan sorular, metafizik önermelere karşılık gelen sorular olduğu için bilimsel araştırma süreçlerinden uzak tutulması gereklidir. Doğada meydana gelen olayların açıklanması ya da betimlenmesi sürecinde *niçin* sorusu sormak anlamsızdır.[522] Çünkü niçin sorusu, doğada meydana gelen bir olayın, meydana geliş sürecinde uyduğu genel yasanın araştırılmasından öte bir anlamı işaret etmektedir.[523] Oysa doğaya ilişkin olarak bilimsel araştırma sürecinde sorulması gereken soru *nasıl* sorusudur. Nasıl, sorusu olgusal dünyanın araştırılması sürecinde bilimsel bir açıklama ortaya koyabilen bir sorudur.[524] Böylece çevre düşünürlerine göre, *nasıl* sorusu dünyaya ilişkin gerçek bir bilgi ortaya koymada bilim insanları tarafından kullanılırken, *niçin* sorusu dünyaya ilişkin sahte bilgi, sözde bilgi ya da yalancı bilgi ortaya koymada metafizikçiler tarafından kullanılmaktadır.

Öte yandan, çevrenin metafizik önermeleri anlamsız, saçma kategorisine yerleştirerek tamimiyle reddetmesinin arka palanında kültürel, toplumsal ve siyasal nedenler olduğu da görülmektedir. Nitekim çevre üyelerinden Hahn, metafiziğin kabul

---

[519] Metafizikçi kimdir? Metafizikçi, gerçek dünyaya ve gerçek dünyanın bilgisine yabancı olmakla birlikte kendi düşünce dünyasında yaşayan insanlardır. Çevre düşünürlerinden Hans Hahn, metafizikçiyi, imkânsızı mümkün sayan, görülmeyeni gördüğünü sanan, ifade edilmeyeni ifade ettiğini sanan kişiler olarak tanımlamaktadır. Hahn, başka bir tanımlamasında metafizikçi üzerine şu açıklamada bulunur: "Metafizikçi, bir şarlatandan başka bir şey değildir. Metafizikçi şarlatan, günümüz biliminin henüz ulaşmadığı hipotezlerden derlenmiş hakikat meyvelerini bize sunmakla övünür." Bkz. Moritz Schlick, "Yaşam, Bilgi, Metafizik", (Ed. Zeki Özcan), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (182-186), Birleşik Yayınevi, Ankara, 2012.

[520] Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları,* 256-257.

[521] Frank, 46.

[522] Soykan, *Bilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne,* 55.

[523] Bertrand Russell, *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz,* (Çev.: Vehbi Hacıkariroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1980, 199.

[524] Soykan, *Bilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne,* 56

gördüğü toplumlarda gökyüzünün Tanrıları ve şeytanları, yeryüzünün kralları ve prensleri dünyada bir kader toplumu oluşturmaktadır. Buna karşın, metafiziğin dışlandığı toplumlarda, kralların ve prenslerin politik gücünün zayıflatması, ülkeye demokrasi getirme çabaları ve dünyaya dönük felsefe yapma girişimlerinin özgür bir toplum oluşturduğunu düşünmektedir.[525] Bir başka çevre üyesi Philipp Frank, özgür bir toplum oluşturma sürecinde metafizik önerme ve metafizik düşüncenin saf dışı bırakılmasının kültürel, toplumsal ve siyasal yaşamda büyük önem taşıdığını söylemektedir. Ona göre, metafizik önerme, kavram ve öğretilerin insan düşüncesinden sökülüp atılması, totaliter olarak adlandırılan kişi, grup, toplum ve ülkeleri dayandıkları felsefi tabandan da yoksun bırakacaktır. Böylece bunların metafizik ile bazı özel çıkarlar kovalamaktan başka amaçları olmadığı apaçık anlaşılacaktır.[526] Hahn ve Frank'ın görüşleri doğrultusunda metafizik önerme, kavram ve düşünceler mevcut iktidarın varlığını tehlikeye düşürecek gerçekleri saklamak ve tabular inşa edip onları özenle sürdürerek kitleleri manipüle etmek amacıyla bilinçli olarak seçilmiş bir politikanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Ayrıca metafizik düşüncenin içerdiği dogmatizm, siyasi hâkimiyetin önemli bir parçasını meydana getirmektedir. Neopozitivistler açısından politik bir baskı aracı olan metafiziği aşmanın yolu her şeyin doğallığını kabul etmek ve her şeyi bilimsel olarak incelemekten geçmektedir.[527] Otto Neurath'ın ifadesiyle bilim merkezli bir yaşamın insanlık tarafından benimsenmemesi durumunda kültürel, toplumsal ve siyasal bir irticayla karşı karşıya kalınacaktır.[528]

Viyana Çevresi'nin insanlık tarihi kadar eski olan metafizikle birlikte üzerinde önemle durdurduğu bir diğer konuda felsefedir. Pitagorasçılar ile kullanılmaya başlayan felsefe sözcüğü tarihsel süreç içerisinde birçok farklı biçimde tanımlanmıştır. Felsefe, varlık, bilgi ve değer alanlarında görmek, düşünmek ve bilmek,[529] düşünmenin var olanla kurduğu bir tür ilişki,[530] insanın akli gücü ölçüsünde ebedi şeylerin hakikatlerini, mahiyetlerini ve sebeplerini anlama,[531] nesnelerin varoluşları konusunda hüküm vermek

---

[525] Hahn, 155-156.
[526] Frank, 37-38.
[527] Aray, 19-21.
[528] Cevizci, *Felsefe,* 114-115.
[529] Küyel, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1976, 12.
[530] Müslim Akdemir, "Felsefi Düşünme Ya da Düşünmeyi Öğrenme", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 2004, 45, 44-59.
[531] Nihat Keklik, *Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987, 17.

suretiyle insan ruhunun olgunlaşması,[532] doğal ve doğal olmayan her türlü varlık üzerine düşünme, öğrenme, anlama, anlamlandırma ve açıklama eylemi,[533] bir bilgi türünün verileri üzerinde ya da o bilgi türünün yansıttığı varlık türü üzerine düşünme,[534] yeni kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanatı,[535] evreni, insanı ve değerleri anlamak amacıyla sürdürülen en geniş bir araştırma ve birleştirici bir açıklama gayreti[536] olarak değerlendirilmektedir. Felsefe nedir? sorusu en genel tanımlamada başta doğa olmak üzere insan, ahlâk, toplum, dil, bilgi, sanat, din, bilim, politika, hukuk, devlet vb. konularda genel/evrensel açıklamalar getirme ve getirilen açıklamalar karşısında şüpheci ve eleştirel tutum benimseme etkinliği olarak adlandırılmaktadır.[537] Felsefe nedir? sorusuna Batı ve Doğu kültürlerinde verilen tüm tanımlamaların ortak yanının felsefenin var olan (maddesel, tinsel) üzerinde düşünmek, onunla ilgili bilgi edinmek, bu bilgiye göre davranmak ya da davranışlar öngörmek olduğu anlaşılmaktadır.[538] Felsefenin ne olduğuna ya da ne olması gerektiğine yönelik olarak ortaya konan bütün bu tanımların tek tek hiçbiri felsefe için tüketici bir yaklaşım sunmamaktadır. Bunun en önemli nedeni, bütün felsefe tanımlarının tarihsel süreç içerisinde çağdan çağa, kültürden kültüre, filozoftan filozofa kökten bir biçimde değişim göstermesidir.[539] Felsefenin genel geçer bir tanımının olmamasına rağmen en eski insandan günümüze kadar şu ya da bu ölçüde felsefe hep olagelmiştir. Çünkü insan, oldum olası var olan şeyler üzerinde düşünmüş, daima onlara bir anlam, yorum ve mana yükleme ihtiyacı içerisinde olmuştur.[540]

Bu bakımdan, bir felsefe etkinliği olarak felsefi problemlerin araştırılmasındaki temel amaç, evrene ve dünyaya ilişkin merak ve hayret duygumuzu gidermeye çalışmak, inanç ve eylemlerimize eleştirel bir bakış sağlamak, düşüncelerimize temel oluşturan, fakat doğrudan doğruya farkına varmadığımız ön kabullerimizi ortaya

---

[532] Keklik, 19.
[533] Hüseyin Gazi Topdemir, "Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?", *Türk Kütüphaneciliği,* 23, (1), 2009, 120, 119-133.
[534] Necati Öner, "Niçin Felsefe", (der. Ahmet Tülek), *Felsefe Yolunda Düşünceler*, (14, 9-19), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
[535] Gilles Deleuze, Felix Guattari, *Felsefe Nedir*, (6. bs.), (Çev.: Turan Ilgaz), Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, 12.
[536] Kenan Gürsoy, "Felsefe ve Hoşgörü", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (1), 1991, 20, 18-21.
[537] Doğan Özlem, "Felsefe Açısından Bilim", *Tarım Ekonomi Dergisi*, (2), 1994, 2, 1-6.
[538] Küyel, 19.
[539] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 399.
[540] Hüseyin Aydın, "Niçin İslam Felsefesi Vardır?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 20 (1), 1972, 249, 249-255.

çıkarmak, farklı bilim dallarının sormadığı veya soramadığı birtakım sorular sorarak bunlara cevaplar aramak,[541] her zaman yeni kavramlar yaratmak[542] ve insanları evrene, dünyaya insana ve değerlere bakış sürecinde felsefi bir tutum içerisine sokma gayreti olarak görülmektedir.[543]

Viyana Çevresi ise iki bin beş yüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde şekillenen geleneksel felsefi anlayışın tanımlamalarını, problemlerini, açıklamalarını ve amaçlarını reddederek yeni bir felsefe anlayış yaratmak istemişlerdir. Çevre düşünürleri açısından, tüm felsefe tarihi sürekli olarak birbirlerini olumsuzlayan birçok felsefi düşünce, öğreti ya da sistemden meydana gelmektedir. Felsefeye bu açıdan yaklaşıldığında felsefî bilginin, bilimsel bilgiye kıyasla saygınlığında derin çatlaklar açan olumsuzlukları öne çıkmaktadır. Nitekim bu bakışla, felsefe tarihi süreklilik taşımayan, gelişme ve ilerlemeden yoksun, yineleme ve yeniden başlamalardan oluşan sonu gelmeyen çekişmelerin savaştıkları bir alan görünümüne bürünmektedir. Başka bir deyişle felsefede, bilimsel bilgide olduğu türden bir sürekliliğin, düzeltilerek gelişmenin, belirli bir zamanda doğrunun yanlışı alt etmesiyle yeni bilginin kazanılması biçiminde tarihsel bir oluşun söz konusu olmadığı görülür. Bu durumda felsefe tezleri ne bilimsel kanıtlamanın ne de biçimsel kanıtlamanın kendilerine uygulanabildiği metafizik (transandantal) bir bakış açısı olarak kalmaktadır. Öyle ki, bir şeyin gerçekliği üzerine ileri sürülen karşıt savlar arasında süregiden ve hiçbir yere varmayan metafizik bakış açısından felsefe için bilgi devşirmek adeta olanaksız görünmektedir.[544]

Çevre düşünürlerinden Reichenbach, metafiziğin klasik ifadesinin en yalın olarak Platon'un mağara[545] öyküsünde bulunduğunu ifade eder. Ona göre, mağara

---

[541] Yazıcı, 4.
[542] Gilles Deleuze, Felix Guattari, 14.
[543] Necati Öner, "Felsefeden Beklediklerim", (der. Ahmet Tülek), *Felsefe Yolunda Düşünceler*, (21, 20-25), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
[544] Altuğ, 3.
[545] Platon, mağara alegorisinde içinde birtakım insanların doğup yaşadığı, dışına asla çıkmadığı bir mağarayı anlatır. Mağaranın dip duvarına dönük olan bu kişiler durdukları yere zincirle bağlıdırlar. Öyle ki, başlarını sağa ya da sola çevirememektedirler. Mağaranın giriş bölümünde mağarayı aydınlatan ve dipteki duvara yansıyan bir ateş yanmaktadır. Ateşle mağaranın girişi arasında başka kişiler gidip gelmekte ve gölgeleri dipteki duvara düşmektedir. Mağarada bağlı oturanlar bu gölgeleri görmekte, ama hiç bir zaman girişteki kişileri, başlarını çeviremedikleri için görememektedirler. Bu durumda mağaradakiler gölgeleri gerçek şeyler sanacaklar, dışarda sadece gölgesini gördükleri bir dünyanın var olduğunu hiç bir zaman bilemeyeceklerdir. Platon'a göre bizim fizik dünyaya ilişkin bilgilerimiz işte bu gölge türünden bilgilerdir. Algıladığımız dünya mağaranın duvarına düşen gölgeler gibidir. Yalnızca düşünce daha yüksek bir gerçekliğin varlığım bize bildirebilir. Algıladığımız nesneler bu gerçek dünyanın birer sönük imgesidir. Bkz. Hans Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (2. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, 170.

öyküsü, Platon'u izleyen iki bin yıllık düşünce tarihi boyunca geleneksel spekülatif felsefenin en iyi örneğini temsil etmektedir. Reichenbach göre, mağara benzetmesi, empirik bilgiyi yalnızca zihinsel bir kavrayışa açık olan daha yetkin bir bilginin kötü bir kopyası olduğunu savunan ve gözlem verilerini asla doyurucu bulmayan bir düşünürün görüşünü yansıtmaktadır.[546] Reichenbach, mağara benzetmesi doğrultusunda Platon'un bütün felsefesini şaire dönüşen biri filozofun felsefesi olarak eleştirir.[547] Yine bu konuda Reichenbach, *"pek çok felsefe sistemleri, İncil gibi usta bir elden çıkmış bir şiir, hayalimize kanat takan bir öykü ya da bizi içten saran bir hikâyedir. Ama bilimsel bir açıklamanın sağladığı açıklıktan yoksun bir şiir, öykü ya da hikâyedir"*[548] şeklinde bir değerlendirme de bulunur.

Çevre düşünürlerinin geleneksel felsefe üzerine yaptıkları açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, klasik felsefe boş birer metafizik yapı konumundadır. Çevre düşünürleri için önceki felsefe, hiçbir cevabı olmayan, o güne kadar kimsenin cevaplayamadığı ve bundan sonra da hiç kimsenin cevaplayamayacağı metafizik sorular üzerine kurulmuştur. Bu etkileyici metafizik soruların cevapları yoktur, çünkü onlar anlamdan yoksun sorulardır.[549] Bu bakımdan kelimeleri etkileyici bir surette kullanarak bilgiye varılacağını düşünen metafizik türden geleneksel bir felsefe, çağımızda başka bilimlerle rekabet edemeyeceği gibi modem insanın fikrî ihtiyaçlarını da tatmin etmemektedir.[550] Öte yandan çevre açısından metafizik türden geleneksel bir felsefe, çağdaş kuşağın bilimsel yönelimli felsefe yapma gücünü yıpratarak zayıflatmaktadır.[551] Dolayısıyla çevreye göre, geleneksel felsefe, çağın insanın felsefe yaparak modern dünyada hak ettiği imtiyazlı konuma ulaşmasındaki en büyük engel olarak değerlendirilmektedir.

Çevre düşünürleri geleneksel felsefenin içinde bulunduğunu varsaydıkları bu kısır döngü çerçevesinde geleneksel felsefe terimini kullanmamaya özen göstermişler hatta terimi kaldırmak için girişimlerde bulunmuşlardır.[552] Çevre üyelerinden Neurath, geleneksel felsefe teriminin kullanımıyla ilgili Carnap'a yazdığı bir mektubunda felsefe

---

546 Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 170.
547 Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 26-28.
548 Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 12.
549 Ural, *Pozitivist Felsefe*, 12.
550 Hans Reichenbach, "Felsefe ve Tabiat İlimleri", (Çev.: Nusret Hızır, Vehbi Eralp), (der. Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), *Bilime Pozitivist Bakış: İstanbul Konferansları*, (13-21), Ephos Yaynları, Ankara, 2003.
551 Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, 215.
552 Schlick, "Viyana Okulu ve Geleneksel Felsefe", 195.

kelimesinin, bilimsel felsefe ile farkının göz ardı edilerek kullanılmasının kendini çok rahatsız ettiğini söyler.[553] Bu bağlamda çevre üyeleri, felsefe teriminin tanımsal, sorunsal, anlamsal ve amaçsal açıdan nasıl kullanılacağı konusunda Wittgenstein'in *Tractatus Logico-Philosophicus isimli eserindeki açıklamaları esas alırlar.* Wittgenstein, söz konusu eserinin *önsözünde şu açıklamayı yapar: "Kitap felsefe sorunlarını ele alıyor. Bu sorunların soru olarak ortaya çıkmaları, dilimizin mantığının yanlış anlaşılmasına dayanır. Kitabın bütün anlamı, şu sözde toplanabilir: Söylenebilir ne varsa, açıkça söylenebilir, üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı. Kitap böylece, düşünmeye değil, düşüncelerin dile getirilişine bir sınır çizmek istiyor. Çünkü düşünmeye bir sınır çizebilmek için, bu sınırın iki yanını da düşünebilmemiz gerekirdi. Sınır, öyleyse, yalnızca dilin içinde çizilebilecektir. Sınırın ötesinde kalan da, düpedüz saçma olacaktır."*[554] Yine Wittgenstein'a göre*, "felsefe konularında yazılmış cümleler ve sorular yanlış değil, saçmadır. Bu yüzden de bu türden soruları hiçbir şekilde yanıtlayamayız. Ancak saçmalıklarını saptayabiliriz. Filozofların, soruları ve cümleleri dilsel mantığımızı anlamıyor oluşumuza dayanır Ve şuna da şaşmamalı ki, en derin sorunlar aslında hiç sorun değildir."*[555] Böylece Wittgenstein'in burada *felsefeye* ilişkin ilk belirlemesi, felsefe önermelerinin (etik, estetik, metafizik önermeler) ne olgusal ne de mantıksal önermeler olduğudur. Felsefe eserlerindeki önermelerin çoğu, doğru ya da yanlış önermeler değil, saçma hükmünde olan önermelerdir. Bu bakımdan felsefe önermeleri, söylenemez olanı söyleme girişimleri olarak tanımlanabilir.[556]

Wittgenstein'in bakış açısına göre, dile getirilebilir, söylenebilir, gösterilebilir olanın ötesinde kalan, başka bir deyişle, neyse öyle olanın ya da olmakta olanın ötesine geçen her felsefi önerme yok anlamlıdır.[557] Wittgenstein'in yok anlamlı olarak nitelendirdiği felsefi önermeler karşısındaki tutumunu Tractatus *Logico-Philosophicus'un kapanış pasajında şu cümleleriyle adeta özetler: "Üzerinde konuşulmayan konusunda susulmalı."*[558] Wittgenstein'in felsefeye ilişkin bir başka belirlemesi de, felsefenin bir doğa bilimi olmadığıdır. Wittgenstein, yine söz konusu eserinde "*doğru önermelerin tümü doğa bilimlerinin tümüdür. Felsefe doğa*

---

553 Haller, 322.
554 Wittgenstein, 9.
555 Wittgenstein, 45.
556 Altuğ, 59.
557 Cottingham, 118.
558 Wittgenstein, 171.

bilimlerinden biri değildir. Felsefe sözcüğü, doğa bilimlerinin üstünde ya da altında bulunan bir şeyi göstermelidir, onların yanında bulunan bir şeyi değil"[559] der. Bu bakımdan felsefe doğa bilimi değildir. Felsefe olgusal dünyanın betimlemesini veremediği gibi bilimsel araştırmalarında ne doğrulaması ne de yanlışlamasını verebilir. Bu görüşler doğrultusunda, felsefe olgusal dünyanın açıklanması bağlamında kuramlar ya da varsayımlar ortaya koyamaz.[560] Böylece felsefe bir anlamda varlık nedenini bilimde bulur. Çünkü felsefenin var olmasından önce onun aydınlatacağı bilimin var olması gerekir.[561] Wittgenstein düşünceleri doğrultusunda çevre düşünürlerinden Carnap ise olgu sorunlarıyla uğraşmanın bilimlerin araştırma alanına girdiğinden, felsefenin, bilimin araştırma alanında yer alan olgu sorunlarıyla işi olmadığını ifade eder.[562] Nitekim insan zihninden metafizik düşünceleri temizlemek amacıyla geleneksel felsefeye karşı katı bir tutum benimseyen çevre düşünürleri, anlamlı ve anlamsız olan önermeleri sınıflandırmalarıyla bilim ile felsefenin konumlarını yeniden tanımlamışlardır.

Viyana Çevresi, bilim ile felsefenin konumunun yeniden belirlenmesinde öncelikli olarak mantık-evren ayrılığı üzerinde durmuşlardır. Wittgenstein mantık-evren ayrılığıyla ilgili olarak, *"mantık bir öğreti değildir, mantık aşkındır. Mantıktan yararlanarak evrenin şöyle ya da böyle olduğunu söyleyemeyiz. Mantığın evren üzerinde bir şey söylemeye hakkı yoktur"*[563] der. Wittgenstein'in, bu ifadelerinden yola çıkan Özlem'e göre, mantık evrenle ilgili değildir, o dille ilgilidir. Fakat dil, evrende karşılığı olmayan şeylerden söz etmeye de elverişlidir. Dilin evrende karşılığı olmayan şeyler hakkında da kullanılması, tüm felsefe tarihi boyunca süregelen bir yanılgıdan, mantığı evrene taşıma yanılgısından kaynaklanmıştır. Böylece empirik yoldan bir denetlemeye başvurulduğunda dilde, evrende bir karşılığı olmayan pek çok kavramın ve sözcüğün bulunduğu görülür. Üstelik bu kavramlara, sözcüklere ve cümlelere felsefe tarihi boyunca bilgi değeri yüklenmiş ve bunların bilgi içerdiğinden söz edilmiştir. Oysa bilgi, bilimlerin işidir. Evren üzerine bilgiyi ancak bilimler sağlayabilir. Felsefe bir bilgi etkinliği olamaz, felsefe evren üzerine bilgi veren bir öğreti değildir. Felsefe, dil üzerine bir mantık çalışması olarak, felsefe tarihinin başlangıcından beri bilgi içerdiği öne

[559] Wittgenstein, 57-59.
[560] Altuğ, 61-62.
[561] Soykan, "Wittgenstein'in Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar", 50.
[562] Güzel, *Bilim Felsefesi*, 75.
[563] Wittgenstein, 151.

sürülerek dile doluşturulmuş metafiziksel kavramların ve sözcüklerin dilden elenmesi, bunların anlamdan yoksun olduklarının saptanması görevini yüklenecektir.[564] Wittgenstein'a göre, *"felsefe yaptığımız zaman, uygar insanların konuşmalarını duyan vahşi ve ilkel insanlar gibi oluruz. Bu konuşmalara yanlış yorumlar getirir ve onlardan çok tuhaf sonuçlar çıkarırız."*[565] Bu bakımdan "felsefenin amacı düşünceleri mantıksal yönden aydınlatmaktır. Felsefenin sonucu felsefi önermeler değil, önermelerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Felsefe, bulanık, belirsiz ve karanlık olan düşünceleri açıklığa kavuşturmalıdır."[566]

Wittgenstein'in fikirlerinden etkilenen çevre düşünürü Hans Hahn, felsefenin görevinin, metafizik önermeler ortaya koymak olmamakla birlikte, metafizik önerme ve sorunları aydınlatmak olduğunu söyler.[567] Wittgenstein'in fikirlerinden etkilenen bir başka çevre düşünürü olan Schlick ise felsefenin göreviyle ilgili olarak şunları söyler: *"Felsefenin kendine özgü uğraşı ifadeler ve ifadelerin anlamlarını araştırmak ve açık kılmaktır. Herhangi bir önermenin anlamı sonunda veriler tarafından belirlenir ve başka hiçbir şey tarafından asla belirlenmez."*[568] Çevrenin içerisinde yetişen ve çalışmamızın da konusu olan Feyerabend, gençlik dönemlerinde yazdığı *Wittgenstein's Philosophical Investigations* isimli makalesinde felsefeye düşen görevin, geleneksel felsefi teorilerin dilsel zeminde maskelerini düşürmek ve sözcükleri metafizik kullanımlarından kaynaklanan belirsizlikten soyutlamak olduğunu ifade eder.[569] Böylece, Viyana Çevresi'nin modern dünyada felsefeye biçtiği görev, dünyadaki bütün belirsizliğin ve gericiliğin kaynağı olarak görülen metafizik önerme ya da öğretilerin ortadan kaldırılması, bilimsel düşüncenin açıklığa kavuşturulması ve bilimsel düşüncenin tüm dünyaya yayılmasına hizmet etmektir.

Viyana Çevresi, modern dünyada felsefenin görevini yeniden tespit ederek, felsefeyi eskisinden çok farklı biz zeminde konumlandırmıştır. Çevre, felsefenin yeninden konumlandırılması sürecinde filozof kavramını da yeniden yorumlamaya çalışmışlardır. Genel anlamda filozof, bilgeliği meslek edinen kişi,[570] ilk âlim olarak

564 Özlem, *Bilim Felsefesi*, 178-180.
565 Conforth, 147.
566 Wittgenstein, 56.
567 Hahn, Neurath, Carnap, "Dünyanın Bilimle Kavranması: Viyana Çevresi", 108.
568 Özlem *Bilim Felsefesi*, 177.
569 Paul Karl Feyerabend, "Wittgenstein's Philosophical Investigations", [Wittgenstein'in Felsefi Araştırmaları], *The Philosophical Review*, Vol. 64, No. 3, 1955, 479, 449-483.
570 Mustafa Yıldırım, "Filozof", *Felsefe Ansiklopedisi*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2009, C. IV, 584.

kabul edilen kişi,[571] başlangıçta hiçbir nesnenin bilgisine parça parça sahip olmaksızın sonrasında bilginin bütününe sahip olan kişi,[572] varlık, bilgi ve değer alanlarında varlık adına her ne var ise onlar üzerindeki bilgiyi bir ya da bir kaç ilke yardımıyla tutarlı biçimde kurabilen kişi olarak tanımlanmaktadır.[573] Yine filozof, çıkar kaygısı taşımaksızın, uyumlu evren ve insan önünde saygılı bir şaşkınlığa düşerek, eleştirel bir anlayışla her türlü ya da herhangi bir gerçeklik üzerinde tutarlı, genel ve özgün bilgiler getiren, o bilgilere göre bireysel, toplumsal davranışlar öngörebilen kişiler olarak da adlandırılmaktadır.[574]

Bununla birlikte filozof kavramının anlamı konusunda Viyana Çevresi düşünürlerinden Hans Hahn ise şu değerlendirmede bulunur: *"Kendisini ilgilendiren meselelerle uğraşmakla filozofun bilimsel disiplinlerden uzaklaştığı görülmektedir. Bu yüzden bilimlerle felsefe arasına bir uzaklık girmiştir. Bilim adamı, filozofun incelediği meseleleri görmemekle birlikte onun ne istediğini anlamadığını gözlemekteyiz. Bununla sorunun bilim adamında olduğunu söylemek istemiyorum, aksine sorun filozoftadır. Filozof, soyut meselelerle uğraştığından, çoğu defa ayağının altındaki sağlam zemini kaybetmiştir. Filozof, o zaman bilginin nasıl olduğunu soracağı yerde, bilginin nasıl bir manzara sunması gerektiğini tasvir etmiştir. O, çoğunlukla içinde her şeyi deruni ahenk halinde toplayan, fakat insanlara bilgi anlamında hiçbir şey sunmayan kavramlar kullanmıştır."*[575] Yine Hahn'a göre, *"önünüze ne zaman bir filozof çıkıp size mutlak doğruyu bulduğunu söylerse, ona inanmayın. Size mutlak iyiyi bildiğini ya da iyinin gerçeklik kazanacağına ilişkin elinde kanıtlar olduğunu söylese de ona inanmayın. Bu adam sadece kendinden önce iki bin yıl boyunca gelip geçenlerin hatasını yinelemektedir. Bu tür felsefeye son vermenin artık zamanı gelmiştir. Filozoftan bilim adamı gibi ölçülü ve alçak gönüllü olmasını isteyelim, ancak o zaman bilim adamı gibi başarılı olmayı umabilir. Ama nasıl davranmanız gerektiğini yine ona sormayın. Kendi istencinizin sesine kulak verin ve diğer insanlarla uyum içinde yaşamaya çalışın. Dünyada, sizin koyduğunuz amaç ve anlamdan daha fazlası yoktur."*[576] Hahn,

---

[571] Hamdi Ragıp Atademir, *Filozoflara Göre Felsefe*, Atademir Yayınevi, 1947, 21.
[572] Atademir, 71.
[573] Küyel, 21.
[574] Küyel, 20.
[575] Hans Reichenbach, "Descartes ve Rasyonalizm", (Çev.: Nusret Hızır, Vehbi Eralp), (der. Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), *Bilime Pozitivist Bakış: İstanbul Konferansları*, (40,39-49), Ephos Yaynları, Ankara, 2003.
[576] Reichenbach, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu,* 201.

ifadelerinden de anlaşılacağı üzere çevre düşünürleri açısından felsefe, ne geleneksel felsefe, filozof, ne geleneksel filozof konumundadır. Hızır'ında ifade ettiği gibi Viyana Çevresi açısından "felsefe, bilimin temellerini, çıkış noktalarını, yöntemlerini, önermelerini, mantığın verdiği araçlarla incelemek, ayıklamak, farkına varılmadan bilimin içine karışmış bilim dışı öğeleri dışarıya atmak, tutarsızlıkları ortadan kaldırmak çabasıdır."[577]

1.4. VİYANA ÇEVRESİ'NE YAPILAN ELEŞTİRİLER

Viyana Çevresi, 20. yüzyıl başlarında kıta Avrupa'sında ortaya çıkarak dönemin en etkin felsefe çevrelerinden biri haline gelmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar pozitivist felsefe anlayışıyla Avrupa'da çok etkin bir konuma ulaşan çevre daha sonra başta Amerika olmak üzere birçok ülkeye yayılmıştır. Geniş bir etki alanı yaratan çevre düşünürleri, insan bilgisinin istisnasız tüm alanlarında bilimselliği etkin bir konuma getirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bununla birlikte bilimselliği insan hayatının merkezine yerleştiren çevre, toplumsal yaşamdan kopuk, değerlerden soyutlanmış, insanın anlam dünyasını dışlayan bir felsefe çevresi olarak çağdaşları tarafından yoğun eleştirilere uğramıştır. Bunun sonucunda çevre, diğer felsefeciler tarafından temel kavram, ilke ve değerleri bağlamında uğradığı sert eleştiriler neticesinde zayıflamaya başlamıştır. Çağdaşlarının ağır eleştirileri ile zayıflayan çevreye en büyük darbeyi ise ikinci dünya savaşının Avrupa da yarattığı istikrarsızlık ortamı vurmuştur.

Temel kavram ve ilkeleri doğrultusunda çağdaşlarının yoğun eleştirileri ile karşı karşıya kalan çevre, etkinliğini yitirerek çöküş sürecine girmiştir. Çevre, çağdaşları tarafından öncelikli olarak *anlamlılık ilkesi* doğrultusunda eleştirilerin odağı olmuştur. Çevre açısından bir önermenin bilimsel olup olmaması, başka bir ifadeyle bilgi içerip içermemesi, doğru ya da yanlış olması olguya dayanmasına bağlıdır. Bir önerme ya da ifadenin olguya dayalı olması, o önerme ya da ifadenin anlamlılık kriterlerini taşıması anlamına gelmektedir. Yani, anlamın sınırı olgusal söylemin sınırı durumundadır. Çevrenin anlamlılık ölçütünü ilk olarak eleştirenlerin başında Karl Popper gelmektedir. Popper, anlamlılık ölçütünün bilimsel olan ile bilimsel olmayanın başka bir deyişle bilgi olan ile bilgi olmayanın tespitinde yeterli olmadığını savunmaktadır. Popper, anlamlılık ölçütünün, olgularla desteklenip desteklenmemesi doğrultusunda değil de, insanlar

---

[577] Hızır, "Viyana Çevresi", 249.

arasındaki onaylama ya da onaylamama durumuna bağlı olduğunu düşünmektedir. Popper, Freud'un Psikanaliz Kuramını, Adler'in Bireysel Psikoloji Kuramını ve Karl Marks'ın Tarih Kuramını destekleyici gözlem ya da olgu olmamasına rağmen kuramların bilimsel olarak kabul gördüğünü ifade eder. Dolaysıyla Popper açısından bilimsel olmanın koşulu yalnızca olgular tarafından desteklenmek değildir.[578] Dolayısıyla Popper'in anlamlılık ilkesi üzerine yaptığı eleştirilerden de anlaşılacağı üzere anlamlılığın ölçütü, ifadenin olgusal olana uygunluğu değil, kişiler arası bir onaylamanın da söz konusu olduğudur.

Öte yandan çevre, çağdaşları tarafından ikinci olarak *doğrulanabilirlik ilkesi* doğrultusunda da eleştirilmiştir. Doğrulanabilirlik ilkesi, anlamlı olan önermeler ile anlamsız olan önermeler arasındaki ayırımı ortaya çıkaracak bir sınırlandırma ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevreyi doğrulanabilirlik ölçütü bağlamında eleştirenlerin başında yine Popper karşımıza çıkmaktadır. Doğrulanabilirlik ilkesini, önermelerin mantıksal yapısı açısından eleştiren Popper, yanlış olduğu bilinen yapısal olarak olumlu bazı cümlelerin *ilkece* doğrulanabileceğine dikkat çeker. Örneğin, *tepegöz insanlar vardır,* önermesini ele alalım. Bu önerme yapısal olarak olumlu ve doğrulanabilir niteliktedir. Çünkü yapılacak gözlemlerle tepegöz insanlar bulunup bu ifade doğrulanabilir. Fakat yaptığımız gözlemler sonucunda tepegöz insan bulamayışımız bu önermenin yanlışlığını kanıtlamaz. Belki bizim ulaşamadığımız bir yerlerde tepegöz insanlar yaşamaktadır. Bu durumda bilimselliğin ölçütü iddiasında bulunan doğrulanabilirlik ilkesi, doğrulanabilir bir yapıda olduğu için *tepegöz insanlar vardır,* önermesini bilimsel bir önerme olarak kabul etmesi gerekecektir.[579]

Doğrulanabilirlik ilkesinin tartışmaya yol açan bir yanı da, yasa olarak kabul edilen önermelerin hiçbir zaman tüketici bir şekilde doğrulanamama olasılığıdır. Örneğin, serbest düşen her cismin hızı düşme zamanıyla orantılı olarak artar, genellemesi bilimsel bir yasa niteliğinde olmasına karşın, evrendeki bütün cisimler için doğrulanması mümkün değildir. Dolayısıyla doğrulanabilirlik ilkesi, yasa niteliğindeki bir önermeyi mutlak anlamda doğrulanabilirlik niteliğinden yoksun olması nedeniyle metafiziksel bir önerme konumuna düşürmektedir.[580] İlkenin tartışılan bir başka tarafı da doğrulama ilkesinin kendisinin doğrulanamamasıdır. Doğrulanabilirlik ilkesi, anlamlı

---

[578] Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş,* 158-159.
[579] Demir, *Bilim Felsefesi*, 49.
[580] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 61.

önermeler ile anlamsız önermelerin tespitinde bütün kavramlara uygulanabildiği gibi ilkenin kendisine de uygulanabilmesi gerekmektedir. Oysa bu mümkün bir durum değildir.[581] Çünkü ilkesinin kendisi, gözlem ve deneyle doğrulanabilir bilimsel bir önerme olmadığı gibi analitik olarak doğrulanabilen bir totoloji de değildir.[582] Nitekim çevre üyelerinden Alfred Ayer, doğrulanabilirlik ilkesinin statüsünün hiçbir şekilde açık olmadığını ve de kendisini hiçbir zaman doğru dürüst formülleştiremediğini itiraf etmiştir.[583] İlkeye yapılan dikkat çekici bir diğer eleştiri ise, anlamlı bir önerme (ifade, yargı, söylem), gözlemsel veya deneysel olarak doğrulanabilir ifadelerden oluşacaksa, günlük konuşma dilindeki cümlelerin önemli bir bölümü bu doğrulama ilkesine uygun olarak ifade edilemediği için anlamsız olmayla yüz yüze kalmasıdır. O zaman tüm konuşma dilinin yeniden düzenlenmesi gerekecektir. Bu durum ya anlamlılık ve doğrulama ilkesinden vazgeçilmesini ya da içinde yer alan kavramların olgusal karşılıkları tek tek ortaya konamayacak cümlelerin anlamsız oldukları gerekçesiyle konuşma dilinden çıkarılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle doğrulanabilirlik ilkesi yüzünden her cümlenin sonuna ilave edilecek "Bunu nasıl doğrulayabilirsin?" sorusu, günlük konuşma dilini tam bir mizaha çevirme tehlikesini taşımaktadır.[584] Dolaysıyla çevrenin en önemli ilkelerinden olan doğrulanabilirlik ilkesi, hem çevre dışından hem de çevrenin içinden bazı eleştirilere maruz kalmıştır.

Çevrenin, çağdaşları tarafından eleştirilen ilkelerinden biri de *tek bir bilim* (bilimlerin birliği) ilkesidir. Çevre açısından bilimlerin birliği ilkesi, doğa bilimleri ve sosyal bilimleri (insani bilimleri)[585] birbirinden ayrı bilimlere ayırmaksızın tek bir bilime indirgemeyi hedefleyen bir ilkeydi. Bilimlerin birliği ilkesi, muhalif düşünürlerden daha önce çevre düşünürleri arasında bazı tartışmalara konu olmuştur. Nitekim çevre üyelerinden Otto Neurath, bilimlerin birliği ilkesine ilişkin çekincelerini şu cümlelerle dile getirir: *"Carnap'ın ilkeye ilişkin analizi, sadece fiziğin değil, biyoloji*

---

[581] Özcan, 67.
[582] Cevizci, *Felsefe,* 128.
[583] Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, 162
[584] Demir *Bilim Felsefesi*, 41-42.
[585] Doğa bilimleri, olarak ifade edilen bilimler genel olarak biyoloji, kimya, fizik, zooloji, jeoloji, jeomorfoloji, klimatoloji, astronomi vb. gibi bilimleri kapsarken, sosyal bilimler, adı altında ifade edilen bilimler ise sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tarih, felsefe, edebiyat, güzel sanatlar, ekonomi vb. gibi bilimleri kapsamaktadır. Öte yanan doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin kapsadığı bilim dalları üzerinde herkesin hemfikir olduğu mutla bir sınıflandırma yoktur. Doğaya ve insan ait olan bilim dalları geliştikçe bu alanlara ait olan bilim dallarında değişmeler de meydana gelmektedir. Bkz. Michael Kissack, "Hermeneutik Ve Eğitim: İnsan Bilimleri Öğretmenleri İçin Düşünceler", (Çev.: Vefa Taşdelen), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35 (1-2), 2002, 174-175.

ve sosyoloji dâhil tüm bilimlerdeki söylemleri, fiziksel şeylere ya da duyumsal izlenimlere ilişkin söylemlere indirgemiş bulunuyor. Ancak bilimlerin her birine ilişkin geleneksel kanaat öyle değildi. Yani, biyolojinin temel kavramları fiziğinkilerden köklü farklılıklar gösteriyordu. Ruhbilimsel temel kavramlar biyolojininkilerden farklı sayılıyordu. Deniyordu ki fizik, biyoloji ve metafiziğin konuları, birbirlerinden farklı varlık biçimleridir. Bu varlıkları bilimsel düzeyde bütünleştirmek olanaksızdır. Bütünleştirmeye kalkacak olursak işin içine muhakkak metafiziksel kavramları sokmak gerekir."[586]

Bilimlerin birliği ilkesine, çevre dışından yöneltilen eleştirilerde doğa bilimleri ya da sosyal bilimlerinin her birinin nesne alanı, kavramsal çerçevesi ve yöntemsel uygulamalarının çeşitlilik gösterdiğinden bilimleri birleştirmenin olanaksız olduğu düşünülmektedir.[587] Doğa bilimleri ve sosyal bilimler gibi farklı bilimlere ait olan fenomenlerin içeriksel olarak birbirlerine yabancı fakat kendilerine özgü karakteristik yapıları vardır.[588] Örneğin, doğa bilimleri dış dünyadaki olguları parçalayarak tek tek şeyler arasındaki yüzeysel ilişkileri deneysel yöntemlerle uzay ve zaman koordinatları içinde açıklığa kavuşturmaya çalışırken, insani bilimler varlığı bir bütün olarak anlayış, sezgi, öze bakış gibi yöntemlerle uzay ve zaman koordinatları dışında açıklamaya çalışmaktadır.[589] Bu konuda Nusret Hızır ise eleştirisinde, *"gerçek nedir? Çevre için gerçek deneysel olan gerçektir. Metafizik, önceden toptan dışarı atılmaktadır. Bilim, hiçbir zaman metafiziği atmak için önceden ayarlanmış olmamalıdır. Metafiziğin bilimler arasında yer alabilmesi için gerekli niteliklere sahip olup olmadığı kurulan teorinin esaslarına göre incelenmelidir. Ancak ondan sonra karar verilmelidir. Başka bir ifade ile bilim, metafiziğe de açık bulunmalıdır. Fakat bilimlerin birliği bunu yapamıyor"*[590] der. Oeser'in de ifade ettiği gibi bilimleri, temel doğa bilimleri ve sosyal bilimlerden birinin modeline indirgeyerek birleştirmek bugüne kadar mümkün olmamıştır.[591] Böylece çevre açısından bilimlerin birliği ilkesi, sadece gerçekleştirilmesi umut edilen teorik bir amaç olarak kalmıştır.

---

[586] Frank, 40.
[587] Ömer Naci Soykan, "İnsan Bilimlerinde Temellendirme Sorunu", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 18, 1995, 32, 27-39.
[588] Frank, 70.
[589] Hızır, *Felsefe Yazıları*, 269.
[590] Nusret Hızır, "Sembolik Mantık ve Tarih", *V. Türk Tarih Kongresi*, (691-692, 691-695), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956.
[591] Erhard Oeser, "Bilimsel Evrenselcilik", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 25, 1984, 83, 63-86.

Çevrenin bilim anlayışının yoğun bir şekilde eleştirildiği bir başka husus da, onların gözleme ve gözlem önermelerine bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Bilim anlayışı, gözlemin kuramdan bağımsız olduğunu, mantıksal olarak teoriden önce geldiğini ve ona temel teşkil ettiğini öne sürmektedir. Buna göre bilim adamları, gözlemlerini açıklayan kuramlar formüle etmeden önce çalışmalarına ön yargısız ve tarafsız bir biçimde ve de kuramdan bütünüyle bağımsız gözlemler yaparak başlarlar. İşte bilgimizin ve beklentilerimizin gözlemler üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını, tarafsız gözlemler bütünüyle ön yargısız deneyler yapmanın pekâlâ mümkün olduğunu varsayan bu görüş, kuramdan bağımsız nesnel gözlem olamayacağı ve gözlemin kuram yüklü olduğu öne sürülerek eleştirilmiştir.[592]

Kuram yüklülük düşüncesinin önemli savunucularından birisi, çağdaş bilim filozoflarından Norwood Russell Hanson'dur. Hanson, tarafsız ve ön yargısız gözlem efsanesini yıkıp, bunun yerine *kuram yüklü gözlem* düşüncesini getirmiştir. Hanson, algıladığımız bir şeyin bildiğimiz, inandığımız şey tarafından fiilen belirlendiğini dile getirir. Ona göre, bir şeyi görmek demek sadece retinamızda belli bir görüntüye sahip olmak demek değildir. O, görmede, göz küresine çarpan görüntüden her zaman biraz daha fazla bir şeyler bulunduğunu düşünmektedir. Öte yandan Hanson, belirli bir bilimi öğrenmenin kaçınılmaz sonucunun dünyayı belirli bir biçimde görmeyi öğrenmek olduğunu dile getirir. Bu bakış açısıyla ilgili olarak da şu örneği verir: Örneğin, ben bir telefon santralindeki kablolara baktığım zaman, yalnızca bir kablolar kompleksi, hatta renkli kabloların kaotik bir karmaşasını görürüm. Oysa aynı şeye bakan bir mühendis, başta bağlantı düzenekleri olmak üzere benim göremediğim pek çok şeyi görür. Mühendisle benim daha sonra farklı şekillerde anlamlandırmaya geçeceğimiz aynı görsel deneyime sahip olmamızdan söz edilemez. Çünkü görsel deneyim, görmekte olduğumuz şeyle ilgili inançlarımızdan ayrılmaz.[593] Bu bağlamda Hanson, gözlemin, kuramsal çerçevelerin değerlendirilmesinde yansız bir temel olmadığını, bilim adamının bağlı olduğu kuramsal çerçeve tarafından etkilendiğini, farklı kuramsal çerçevelerden bakanların dünyayı farklı gördüklerini ve değerden bağımsız tarafsız gözlem anlayışının naif bir inanç olduğunu göstermeye çalışmıştır.[594]

---

[592] Cevizci, *Felsefe,* 129.
[593] Cevizci, *Felsefe,* 130.
[594] Cevizci, *Felsefe,* 131.

Çevrenin, bilim anlayışı üzerine yapılan önemli eleştirilerden bir diğeri bilimsel araştırma sürecinde kullanılan *tümevarımsal yöntem* konusudur. Bilindiği gibi, tümevarımsal yöntem, belli sayıda özgün gözleme dayanan bir genellemeden meydana gelen bir akıl yürütme metodudur.[595] Bu akıl yürütme metodu, bilinenden bilinmeyene geçişi mümkün kılan, deneyim objesi olan bu şeyden ilke olarak deneyimlenmeyen şeyi çıkarsamamızı sağlamaktadır.[596] Ancak söz konusu metodu birkaç örnek üzerinde eleştirmemiz mümkündür: İlk örneğimiz açısından, birinci önerme, bir no'lu kuğu beyazdır, ikinci önerme, iki no'lu kuğu beyazdır, üçüncü önerme, üç no'lu kuğu beyazdır, bininci önerme, bin no.lu kuğu beyazdır. Sonuç (çıkarım), o halde tüm kuğular beyazdır. Bu tümevarım örneği, en az bin önerme ve bir sonuç içermesine karşın önermeler sonucun mantıklı olmasını gerektirmez. Çünkü 1001'inci kuğunun siyah çıkmama olasılığı halen mevcuttur. Argümanımızda kullandığımız önerme bizi bu sonuca götürmesinin mantıklı olduğunu varsayarız. Ancak her ne kadar gözlemlediğimiz ilk bin kuğu beyaz olsa bir sonrakinin öyle olmayacağı için herhangi mantık çelişkisi bulunmamaktadır.[597] Diğer çarpıcı örnek ise Russell'in tümevarımcı hindi örneğidir. Russell, tümevarımcı hindi örneğini şu şekilde aktarmaktadır: *"Hindi, çiftliğindeki ilk sabahında yemeğinin saat dokuzda verildiğini görmüştür. Fakat iyi bir tümevarımcı olduğu için doğrudan sonuca atlamayarak, saat dokuzda doyurulmasının çok sayıda gözlemini yapıncaya kadar beklemiştir. Hindi, bu gözlemlerini haftanın farklı günlerinde ve farklı hava şartlarında birçok defa tekrarlamıştır. Nihayet hindinin tümevarımcı vicdanı ikna olmuştur. Ben her sabah saat dokuzda kahvaltı yaparım şeklinde tümevarımlı bir çıkarımda bulunmuştur. Ne yazık ki bu sonuç, hindinin Noel arifesinde yenmek üzere boğazı kesildiğinde yanlış olduğu ortaya çıkmıştır."*[598] Dolayısıyla, tümevarımlı çıkarım, çıkarımın bütün öncülleri doğru olmasına rağmen bizi yanlış sonuca götürebileceğinden tümevarım ilkesi, yalnızca mantıki temeller üzerinde tamamıyla doğrulanamaz. Doğru öncüllerden hareketle eden tümevarımlı bir çıkarım, bizi yanlış sonuca götürebilmektedir.[599] Başka bir ifadeyle tümevarımlı çıkarımda bütün öncüllerin düşünülmüş olduğu hiçbir zaman doğrulanamayacağı için mutlak manada

---

[595] Warburton, 173.
[596] Schlick, "Viyana Okulu ve Geleneksel Felsefe", 181.
[597] Stephan Law, *Felsefe*, (Çev.: Hülya Yuvalı, Özlem Gültekin), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010, 180.
[598] Alan Chalmers, *Bilim Dedikleri*, (Çev.: Hüsamettin Arslan), Vadi Yayınları, Ankara, 1997, 48.
[599] Chalmers, 48.

tümel önermeler bu temel üzerine kurulamaz.[600] Demek ki tümevarımlı çıkarımda kullanılan tek tek önermeler tekil saptamalarken, varılan sonuç yeni bilgiler içeren genel bir yargıdır. Sonuç öncüllerde olmayan bir özelliği dile getirir. Tümevarımlı uslamlamanın zayıflığı olarak görülen şey bu özelliğidir. Yani gözlenmemiş durumlar hakkında ya da gelecek hakkında yeni bir şey söylüyor olmasıdır.[601]

David Hume, tümevarım ilkesi konusunda şöyle bir soru sorar: Geçmişte bir yasanın herhangi bir sayıda gerçekleşmiş olması, gelecekte de gerçekleşeceğinin kanıtı olabilir mi? Hume'un bu soruya yanıtı olumsuzdur. Çünkü geçmişteki deneyimlerimizle gelecekteki olaylar arasında gerçekte hiçbir bağ yoktur.[602] Hume, geleceğin de geçmiş gibi olacağına ilişkin bizi inandıran şeyin, sadece psikolojik anlamda *alışkanlık* ya da *beklentilerimiz* olduğunu öne sürer. Nitekim Hume açısından geleceğin geçmişe her açıdan benzediği, doğanın her açıdan düzen içinde olduğu ya da gözlemlenmeyen durumların her zaman gözlemlenen durumlara benzediği doğru değildir.[603] Bu konuda Popper, bilimsel gözlemler ve deneylerin zorunlu olarak, sonlu sayıda örnek olguyla sınırlı kalmak durumunda olduğunu düşünmektedir. Ancak sonlu sayıda gözlemin, geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki tüm durumlar için geçerli evrensel bir yasanın doğruluğunu ortaya koyduğu nasıl varsayılabilir?[604] Popper'e göre, bu varsayımın temelinde geleceğin büyük ölçüde geçmişe benzeyeceği inancı yatmaktadır.[605] Bir başka sorusunda Popper, gözlemlediğimiz olaylardan gözlemlemediğimiz olaylara geçmemizi sağlayacak bir çıkarımın zorunlu bir temeli var mıdır? der. Popper'in bu soruya yanıtı ise Hume'un cevabında olduğu gibi olumsuzdur. Böylece Popper, tümevarımsal yöntemin kendisinde bir döngüsellik (kısır döngü) olduğunu düşünmektedir. Ona göre tümevarım ilkesi, sadece doğanın kendisinde bir düzenlilik olduğunu varsaymaktadır. Ancak doğanın düzenliliğini temellendirmek için yine tümevarım ilkesinin kendisine ihtiyaç vardır.[606] Başka bir deyişle, gelecekte vuku bulacak bir olayın olma ihtimaliyle ilgili yargı, onun geçmişte ne kadar sıklıkla olduğuna bağlıdır. Dolayısıyla, ihtimalin

---

[600] Sebahattin Çevikbaş, *Leibniz ve Felsefesi: Mantık, Fizik ve Metafizik*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, 290.
[601] Cemal Güzel, "Novum Organum, Versus Organon", *Kaygı, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 16, 2011, 27, 25-35.
[602] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri,* 93.
[603] Alan Musgrave, *Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk: Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş,* (Çev. Pelin Uzay), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, 215.
[604] Cottingham, 157.
[605] Kabadayı, *Bilim Felsefesine Giriş: Carnap' tan Kuhn'a Çağımızda Doğrulama Sorunu,* 18.
[606] Gürol Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", *Felsefe Tartışmaları Dergisi*, (28), 2001, 23.

gelecekte de geçerli olacağı kabulüyle ilgili haklılandırmanın kendisi tümevarımsal olmak durumundadır. Bu da tümevarıma beslediğimiz güveni haklılandırmak için tümevarıma dayanan döngüsel bir argümandır.[607] Bu döngüsel argüman, tümevarımın, geçmişte başarısını kanıtlamış olduğu, gelecekte de başarılı olmaya devam edeceği iddiasına eşdeğerdir. Fakat bu iddianın kendisi tümevarımın başarılı olduğu bir dizi durumu temel alan tümevarımsal bir çıkarımdır. Tümevarımsal bir çıkarım, tümevarımın kendisine mutlak anlamda bir haklılandırma sağlayamaz.[608] Bu bağlamda Popper, tümevarım ilkesine yönelik eleştirilerinin sertliğini arttırarak, tümevarımcı doğrulamayla, bilim ile sözde bilim ayırt edilemediğini hatta tümevarımsal doğrulama yöntemiyle bilimde metafizik yapıldığını iddia etmiştir.[609] Böylece bilimsel araştırma sürecinin önemli unsurlarından biri olan tümevarım ilkesi birçok eleştiriye maruz kalmıştır.

Viyana Çevresi, tüm bu eleştirilerin yanında gerek *metafizik düşünceye* gerekse *geleneksel felsefeye* karşı takınmış oldukları tavırları nedeniyle de ağır eleştirilere uğramıştır. Bilindiği gibi Viyana Çevresi düşünürleri, metafizik düşünceyi anlamsız olduğu gerekçesiyle insanın anlam dünyasından çıkarmışlardı. Viyana Çevresi'nin anlamsız olarak sınıflandırdığı metafizik önermeler, çağdaş bilim felsefecisi Popper açısından yanlışlanabilir önermeler olmamakla birlikte anlamlı ve faydalı önermeler olarak kabul edilmektedir. Çünkü metafizik önermelerin herhangi bir problem karşısında insana bir bakış açısı, bir anlayış, bir kavrayış ya da bir çözüm yolu sunabilme gibi yararı yanında, bilimsel araştırma sürecinde bilim insanlarına ilham kaynağı olabilme ihtimali de söz konusudur.[610] Dolayısıyla metafizik sistemler eleştirilebilmesine karşın, metafizik bir kenara itilemez. Metafizik gerçekliği anlamak, varlığın doğasına ışık tutmak ve varlığa ilişkin kapsamlı bir görüş oluşturma çabasıdır. Bilimsellik iddiasında olmayan metafizikte başarı ölçüsü, ortaya konan iddiaların doğruluğu değil, bu iddiaların oluşturduğu sistemin tutarlı, aydınlatıcı, doyurucu bir açıklama olmasıdır. Metafiziğin geçerliliği son çözümlemede düşünce ufkumuzu genişletme ve deneyim dünyamızı zenginleştirme etkisiyle ölçülmelidir. Tanrısal bir güce inanç nasıl ki teolojinin anlam kaynağı ise evreni bir bütün olarak anlama, olup

[607] Warburton, 180.
[608] Warburton, 178.
[609] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri,* 90.
[610] Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", 21.

bitenleri tek bir ilkeye dayanarak açıklama gereksinmesi de metafiziğin varlık nedenidir.[611]

Meyerson'a göre, bilimde metafizikten kaçınmaya çalışmak ikiyüzlü davranmaktan başka bir şey değildir. Metafizikten kaçmaya çalışmak, yapmacık bir tavır takınma ve öyle olmadığı halde öyleymiş gibi gözükme çabasıdır. Metafiziği bilimden yalıtıp ayrı bir yere koyamayız, çünkü bilimin hareket noktası metafiziktir. Dolayısıyla metafizik bilimin her tarafına sızmıştır.[612] Ceylan'a göre, insan bilim yapan bir varlık olduğu kadar metafizik yapan ve inanan bir varlıkdır.[613] İnsanı metafizik yapan bir varlık olarak değerlendiren Ceylan, Batı kültürünün metafiziği ihmal etmesinin başlıca nedeni olarak bilimsel metodu işaret eder. Ona göre, Batı kültürü doğayı anlamada uygulamaya koyduğu bilimsel metodu metafizik sorunlara uyguladığında bir netice alamamıştır. Bu yüzden metafizik alanı bilim dışı ilan ederek, bilimin dışında kalan alanları da kayda değer saymamış ve ferdin kendi sübjektif alanına terk etmiştir._19. yüzyılın sonlarında gelişen bilimcilik ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan mantıkçı pozitivist akım, dilde fiziksel karşılığı olmayan kavramları ve ifadeleri güvenilmez hastalıklı öğeler diye tanımlamıştır. Ahlaki kavramlar ve değerler, metafizik kavramlar ve önermeler bu kategoriye sokulmuştur. Hâlbuki insan için asıl önemli alanlar, onun yaşamına anlam ve mutluluğuna tarif getiren metafizik alanlardır.[614] Şu halde, Viyana Çevresi'nin metafizik önerme, ifade ya da açıklamalar karşısındaki metafiziği yok sayıcı tutumu gerek kendi çevresinden gerekse çevre dışından sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Viyana Çevresi, metafiziğe karşı takındığı olumsuz tavrı felsefe içinde göstererek, tüm felsefe tarihini metafizik önerme, ifade ya da açıklamalar olarak değerlendirmiştir. Çünkü çevre, sağlam bilgiye ulaşmanın en uygun yolunu bilimsel bilgi olarak görmüştür. Çevrenin bu konudaki ödün vermez tutumu yüzünden felsefe tarihindeki yüzlerce yıllık düşünsel birikim yok sayılmış ve felsefenin yalnızca bir bilim eleştirisi olarak varlığını sürdürmesine izin veren bir anlayış geliştirilmiştir. Neredeyse kendisini bir felsefe olarak sunmaktan bile çekinen ve tüm geçmiş felsefeyi geleneksel felsefe adıyla küçümseyici bir tonla geride kalmış, aşılmış ve sözde/sahte (pseudo)

---

[611] Şulul, 68.
[612] Talip Kabadayı, "Emile Meyerson'da İki Bilim", *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (7), 2009, 170, 163-172.
[613] Yasin Ceylan, "Bilim ve Ahlak", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (18), 1995, 45, 40-45.
[614] Ceylan, "Bilim ve Ahlak", 44.

düşünce uğraşıları alanına indirgemiştir.[615]

Çevrenin geleneksel felsefe karşısındaki olumsuz tutumunun doğru olmadığına dair ilk eleştirileri fenomenolojinin kurucusu olarak kabul edilen Edmund Husserl, yapmıştır. Husserl, 20. yüzyıl başlarında bilimin yıkıcı tutumu karşısında şöyle bir soru sorarak eleştirilerine başlar: Önyargılara ve geleneğe karşı başlatılan düşünsel isyanın tarihteki son aşaması olarak kabul edilen pozitivizmin, dünyayı nesnel olgular yığını olarak algılamakla bize neler yapmaktaydı? Ona göre, pozitivizm, hem akıl yerine olguları ön plana çıkarmakta hem de bunların anlamı hakkında insanları düşünmekten men etmektedir. Bu bakımdan, pozitivizm dünyayı anlamıyor, anlamamız için gereken felsefi düşünceyi de gitgide bilim dışına itiyordu. Dolayısıyla, felsefi düşüncenin bu yeni konumu, insanı insan olmanın dışına, farklı bir alana sürüklemektedir.[616]

Böylece, felsefe Viyana Çevresi düşünürleri tarafından, bilimsel söylemin yedeğinde olan bir araç konumuna getirilmiştir. Felsefenin, insanın düşünsel deneyim alanından soyutlanarak araç haline getirilmesi birçok düşünür için *felsefenin insansızlaştırılması* anlamına gelmektedir.[617] Felsefeyi bir öğreti olarak değil de bir etkinli olarak konumlandıran çevre, felsefeyi geleneksel anlamından koparmış, ona felsefi önermeler ortaya koymanın ötesinde, önermeleri kontrol rolü yüklemiştir. Bu yeni felsefe anlayışı, felsefenin geleneksel anlamını tahrip ederek, felsefeyi *objesi olmayan bir etkinlik* duruma düşürmüştür.[618] Felsefenin nesnesizleştirilmesi sonucunda ne tarih içinde biçimlenmiş felsefe soruları ne de bu sorulara belli karşılıklar üreten öğretiler söz konusu olacaktır. Bu bakımdan felsefe, hiçbir araştırma nesnesi bulunmayan, fakat yalnızca işlevsel bir amaca sahip bir düşünce etkinliği konumunda olacaktır.[619] Çevre düşünürlerinden Ayer, felsefenin bir öğreti değil, bir etkinlik haline dönüştürülmesiyle birlikte felsefenin teknik olarak *ikinci basamak bir disiplin* olarak görülmeye başlandığını söylemektedir. Ona göre, birinci basamak disiplinler, dünyadan söz eden bilimler olmasına karşın, ikinci basamak disiplinler, onların dünyadan söz edişlerinden söz eden disiplinlerdir. Gilbert Ryle'in ifadesi ile felsefe artık söz etmekten

---

[615] Özlem, *Felsefe Ve Doğa Bilimleri,* 81.
[616] Zeynep Gambetti, "Soyut Aklın Diyalektiği ve Pozitivizmin Miti", *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 5-6.
[617] Altuğ, 1.
[618] Utku, 97.
[619] Altuğ, 37.

söz eden bir disiplin haline gelmiştir.[620]

Buna göre, felsefeyi, felsefe olarak yapan filozof, dilin mantıksal analizini yapan, bilimi metafizik tortulardan ayıklamaya çalışan bir filolog konumuna düşmüştür.[621] Akarsu'ya göre, çevrenin felsefeye biçtiği bu yeni konum, felsefeyi artık bilimlerin sultanı olmaktan çıkarmış ve bilimlerin hizmetçisi konumuna getirmiştir.[622] Gündoğan'a göre ise bilimlerin hizmetçisi olan felsefe mevcut konumuyla bilimin yaptığından farklı bir şey yapmayan bir disiplin haline gelmiştir. Oysa felsefenin görevi, bilimde olduğu gibi nesneye ilişkin kısmi hakikatlere ulaşmak değildir, onun görevi hakikatin peşinde, hakikati doğrudan kavrayan bir bilme vasıtasıyla mutlak olanın hakikatine ulaşmak olmalıdır.[623] Çünkü felsefe, genel bir bakış kazandıran ve her şeye belli bir perspektiften bakılmasını sağlayan bir disiplindir.[624]

20. yüzyılın başlarında güçlenen Viyana Çevresi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkisini kaybetmeye başlamıştır. Çevresi'nin belli başlı temsilcileri olan düşünürler dahi çevreye birçok eleştiri yöneltmişlerdir. Bununla birlikte, çevre felsefesinin, yüzyılımızın ilk yarısındaki bilgi kuramsal araştırmalarda gerçek bir dönüm noktası olduğu gerçeğini göz ardı edemeyiz. Hatta bu dönüm noktasına başvurmadan, felsefe ve bilim ilişkileri üzerine ciddi bir tartışma başlatmanın ya da gelecekteki bilim ve felsefe yaklaşımlarını anlamanın mümkün olduğunu düşünmek doğru olmaz. Zira *Neopozitivizm* olarak bilinen akımın temsilcileri olan Popper, Kuhn, Lakatos ve Feyerabend gibi düşünürler aynı zamanda Neopozitivist felsefenin de doğrudan ya da dolaylı aktörleri olmuşlardır. İşte çalışmamızın da konusunu oluşturan Feyerabend'in bilim felsefesini ortaya koymanın ve onu doğru bir şekilde anlamanın yolu da Viyana Çevresi'nin temel tezlerini anlamaktan geçer. Viyana Çevresi'nin bilimsel dünya görüşü doğrultusunda başta bilim olmak üzere insan, toplum, eğitim, değer, devlet ve uygarlık gibi birçok alana ilişkin pozitivist argümanlar geliştirmiştir. Viyana Çevresi, bilimsel dünya görüşü doğrultusunda geliştirdiği pozitivist argümanlarıyla çok boyutlu bir varlık olan insanı bilim merkezli kuramsal monizmin sınırları içine hapsetmiştir. Çok bilinmeyenli evreni yalnızca bilimsel dünya görüşü

[620] Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, 156.
[621] Narski, 43.
[622] Akarsu, *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları,* 237-238.
[623] Ali Osman Gündoğan, "Bilim ve Hayatı Anlamak", Ercan Şen (Ed.), *Felsefe ve Sosyal Bilimler*, (367, 363-368), Ankara, 2006.
[624] Paul Karl Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, (1996), (Çev.: Barış Yıldırım), Sel Yayıncılık, 2013, 12.

çerçevesinde çözümlemeye çalışarak varlığı tek bir bakış açsıyla sınırlandırmıştır. İnsanlığın binlerce yıllık birikimlerini sırf bilimsel dünya görüşünün_kalıplarına uymadığı gerekçesiyle, insanlığın anlam dünyasından soyutlayarak saçma kategorisine indirgemiştir. Bu bağlamda Feyerabend, Viyana Çevresi'nin bilimsel dünya görüşü bağlamındaki argümanlarının başlangıçta en sıkı savunucularından biri olmasına rağmen, daha sonra çevrenin yarattığı sorunları fark ederek yaptığı eleştirilerle çevrenin en sert muhaliflerinden biri olmuştur. Viyana Çevresi düşünürlerinin bilimsel dünya görüşü çerçevesinde bilimi bir ideolojiye dönüştürdüğünü düşünen Feyerabend, ayrıca çevrenin insanlığın binlerce yıllık düşünsel birikimi olan felsefeyi de bilimin sıradan bir aracı haline getirdiğini ifade eder.[625] Ona göre, bilim, Viyana Çevresi'nin dar kalıplarıyla sınırlandırılarak hem uzmanlara hem de amatörlere yabancı bir bilgi türü haline getirilmiştir.[626] Bu noktada Feyerabend, Viyana Çevresiyle giriştiği düşünsel mücadeleye ilişkin olarak "…ben Viyana Çevresi'nin geliştirdiği görüşlerden yola çıktım. Onlara cevap aradım. Ve bunu çalışmamalarımda belirttim"[627] der. Böylece Feyerabend, bilime ve felsefeye büyük zararlar verdiğini düşündüğü Viyana Çevresi'nin düşüncelerine karşı kendi felsefesini ortaya koyar.[628]

---

[625] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 270.
[626] Feyerabend, *Akla Veda***,** 233.
[627] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 265.
[628] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 270.

2. PAUL KARL FEYERABEND'İN BİLİM FELSEFESİ

2.1. BİLİM NEDİR?

Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim* adlı eserinde sorulmadan geçilemeyecek iki soru olduğunu belirtir. Bu sorulardan ilki bilimin ne olduğu, diğeri de bilimi yüce kılan şeyin ne olduğu sorusudur. Feyerabend'in sorduğu iki sorudan ilkine, yani bilimin ne olduğu sorusuna verdiği cevabı, onun Viyana Çevresine yönelttiği eleştiriler çerçevesinde değerlendirilmelidir.[629] Diğer yandan Feyerabend, *Bilim nedir?* sorusuna ticari ilkelere göre yürüyen iş organizasyonları, getirisi en bol olan moda bir disiplin,[630] en yeni, en saldırgan ve en dogmatik dinsel bir kurum,[631] modern bir din,[632] şeylerin doğasına ilişkin bir araştırma faaliyeti,[633] birçok bilim adamının yürüttüğü sistemli bir bulandırma kampanyası yüzünden güç, engin ve derin olarak görülen zihinsel bir disiplin, meşruluğunun kaynağı yine kendinde olan bir araştırma,[634] insanoğlunun bilgiye ulaşmak için geliştirdiği ancak mutlak anlamda en iyisi olmayan birçok düşünce biçimlerinden biri,[635] bilginin elde edilme sürecinde kullanılan birçok gelenekten biri,[636] sadece önermeler ve cümlelerden oluşmayan gözlemler, deneysel donanımlar, gözlemci ile aleti arasında kâğıda dökülemeyecek sezgisel ilişkilerle yapılan çalışmalar şeklinde çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır.[637]Feyerabend'in bilim kavramı üzerine yaptığı tanımlamalar ise, onun bilimin anlaşılmasını, değerlendirilmesini alternatifleriyle mukayese edilmesini ve belki de reddedilmesini mümkün kılacak bir bilim yorumu üzerine konumlandığını gösterir.[638]

---

[629] Cemal Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996, 13.
[630] Paul Karl Feyerabend, "Reason, Xenophanes And The Homeric Gods", [Akıl, Ksenofanes ve Homeros'un Tanrıları], *The Kenyon Review New Series*, Vol. 9, No. 4, 1987, 21, 12-22.
[631] Paul Karl Feyerabend, "Bilim ve Mit", (Çev.: Beno Kuryel), *Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 2005, 129-134.
[632] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 124.
[633] Paul Karl Feyerabend, "Bilimsel Gerçeklik ve Felsefi Gerçeklik", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (33, 33-56), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
[634] Paul Karl Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", (Çev.: Ömer Madra), *Gergedan Dergisi,* (2), 1987, 46, 44-48.
[635] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 129.
[636] Paul Karl Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* Cambridge University Press, Cambridge, 1981, 24-25.
[637] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 263.
[638] Chalmers, 247.

Bu bağlamda Feyerabend, *Bilim nedir?* sorusu üzerine kendisinin ve diğer bazı düşünürlerin ortaya koyduğu yorumlar çokluğuyla ilgili olarak şöyle bir tespitte bulunur: *"…birbirinden farklı düşünen o kadar çok birey, okul, tarihsel dönem ve anlayış var ki, ister bir yöntem isterse bir olgu olarak düşünelim bilime dair kapsamlı tanımlamalar ortaya koymak son derece güçtür."*[639] Bu bağlamda Feyerabend, tespitlerine bilimin bir tek bir açıklamaya sığdırılabileceği düşüncesinin temelsiz bir kuruntudan ibaret olduğu düşüncesiyle devam eder.[640] Burada bilimin tanımına ilişkin ortaya çıkan güçlüğün temel nedeni, bilimin tarihsel, toplumsal, psikolojik, sosyolojik ve politik boyutları olan insani bir araştırma faaliyeti olmasından kaynaklanmaktadır.[641] Bununla birlikte, Feyerabend, *Bilim Nedir*? sorusu üzerindeki giz perdesinin hâlâ kaldırılamamış olmasına rağmen, gelecekte bilim konusunda tutarlı bir açıklama yapılma olasılığının hala var olduğunu da ayrıca belirtmekten geri kalmaz.[642]

Feyerabend, modern toplumlarda bilime, hak etmediği düzeyde yüksek bir statü verildiğini düşünür. O, modern insan üzerinde etkili olan bilimi, Hıristiyanlığın daha önceki toplumlar üzerinde sahip olduğu etkiye benzetir. Şöyle ki Hristiyanlık, toplum üzerindeki nüfuzunu kurumlaşmış baskıya (Hristiyanlık Merkezli Düşünce, Hristiyanlık Merkezli Eğitim vb.) özgü çeşitli türden araçlarla sürdürmüştür. Feyerabend ise bilimin modern insanın yaşamındaki yüksek statüsünü, benzer bir baskıcı yöntemle sürdürdüğünü savunur. Ona göre, modern zamanlardaki muhtelif dinler (semavi ya da semavi olmayan) bireylerin özgür iradeleri doğrultusunda inandıkları ya da inanmadıkları inançlar bütünü olarak kabul edilmektedir. Oysa bilim, bireyin özgür eğilimlerine göre benimsenebilen veya benimsenmeyen bir düşünce sistemi olarak değil, kimsenin itiraz etmemesi gereken kutsal bir şeymiş gibi düşünülmektedir.[643]

Feyerabend, bilime ilişkin bu eleştirel bakış açısını *Özgür Bir Toplumda Bilim* isimli eserinde sürdürür. Ona göre, bilim insanları ve bilim filozofları bilimi, bir zamanların Roma Katolik Kilisesi'nin Hristiyanlığı savunduğu tarzda savunmaktadır. Kilisenin doktrini kâinata ilişkin tek gerçek hakikat, kilise doktrini dışında kalan her şey putperest dinsizlerin saçmalıklarıdır. O, bu noktada bir zamanların din adamlarının

---

[639] Feyerabend *Yönteme Karşı*, 295-296.
[640] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 28.
[641] Ahmet İnam, "Bilimi Eleştirmek", *Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi*, (4), 5, 1986, 43, 41-47.
[642] Paul Karl Feyerabend, "Bilimin Hegemonyası ve Demokrasi", (Çev.: Hüsamettin Arslan), *Bilim Felsefesi*, (36, 35-48), Seha Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1993.
[643] Chalmers, 247-248.

ötekini yok sayan aşağılamalarla yüklü retoriğinin, şimdi bilim bünyesinde kendisine yeni bir mekân bulduğunu düşünmektedir. Ona göre, bu durum garip ve üzücü de olsa bir avuç bilimperestle sınırlı kaldığı sürece diğerleri için rahatsızlık verici bir şey olmazdı. Ne var ki, bilimin üstünlüğünün onun doğasından geldiği varsayımı, bilimin de ötesine geçerek hemen herkes için bir iman nesnesi haline gelmiştir. Dahası bilim, sıradan bir kurum olmaktan çıkmıştır. Kilise bir zamanlar nasıl toplumun temel dokusunun asli bir öğesi olmuşsa bugün de bilim, toplumun temel dokusunun asli bir öğesi durumuna gelmiştir.[644] Yani, insanoğlu nasıl bir zamanlar doğmalarını dinsel konseylerden sağlıyorduysalar, daha sonraları da doğmalarını bilimler akademisinden sağlamayı seçtiler.[645] Feyerabend'in tarihi bir perspektiften yaptığı açıklamalarında Hıristiyanlığın Avrupa'da hâkim olduğu dönemde alternatif düşünce biçimlerine karşı geliştirmiş olduğu tahammülsüzlüğün bugün bilimin kendisinde olduğunu ifade eder. Aynı şekilde bilimsel düşüncenin gerçekleştirdiği devrim, Hıristiyanlık dininde olduğu gibi, başka düşünce biçimlerine yaşama hakkı tanımayan totaliter bir diktatörlük ile sonuçlanmıştır.[646] Başka bir deyişle bilim, modern zamanların en popüler kavramı, herkesin vazettiklerini tartışmaksızın kabul ettiği yüce bir otorite, her görüş ve kesimin mücadele ederken sırtını dayamaya çalıştığı çelikten bir duvar, Aydınlanma düşüncesi ile birlikte kutsal ve aşkın olanın kovulmasıyla kurulan modern dünyanın seküler Tanrısı konumuna gelmiştir.[647]

Feyerabend, ortaçağ toplumlarında dinin mevcut konumuyla günümüz toplumlarında bilimin mevcut konumun aynı olduğunu belirtirken, bilimin dokunulamaz kutsal bir değer olarak görülmesinin doğru olmadığını belirtir.[648] Ona göre, günümüz toplumlarında yaşayan insanların bilimsel bilgiye hayran olmasının onu bir mükemmellik ölçütü yapmaya yetmeyeceğini söyler.[649] Onun için bilim ne eşi benzeri olmayan yegâne bir gelenek, ne de var olan alternatif düşünme biçimleri içerisinde en iyisi konumundadır. Bilim sadece onun varlığına, ürünlerine ya da fayda ve zararlarına

---

[644] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 100.
645 Mustafa Cihan, *Jose Ortega Gasset 'de İnsan ve Tarih Felsefesi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, 53.
[646] Can Semercioğlu, "Yöntemsiz Bilimsellik, Bilimsel Yöntemde Muhafazakârlık: Feyerabend'in Güncel İşlevi", *Sosyologca Dergisi*, 5, 2011, 9, 1-13.
[647] Derda Küçükalp, "Paul Karl Feyerabend'in Modern Bilim Eleştirisi, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, (186-187-188), 2012, 514, 514-520.
[648] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 267.
[649] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 27.

alışmış insanlar için bir kusursuzluk ölçütü konumundadır.[650] Başka bir ifade ile bilim, bir ideoloji olarak bilim lehine karar vermiş insanlar ya da bilimin üstünlüklerini ve sınırlarını incelemeksizin onu mükemmel bir düşünce formu kabul edenler için en sağlam bilgi edinme biçimidir**.**[651] Feyerabend, bilimin en sağlam bilgi edinme biçimi olmasının dogmatik bir inançtan öte hiçbir anlamı olmadığını belirtir. Ona göre, bilimin insanların sahip olduğu bilgi üretme biçimleri arasında gerçek bilgiyi verdiğini gösterecek bir mihenk taşı mevcut değildir**.** Bu nedenle, bilimsel düşüncenin mükemmelliğine dair inanç, bilim oyununun tek taraflı sahnelenmesinden[652]ve sahnelenen bilim oyununun kusursuzluğuna inandırılmamızdan kaynaklanmaktadır.[653]

Aynı zamanda, Feyerabend, bilginin elde edilme sürecinde bilgiye ulaşma hakkının yalnız kendi inisiyatifinde olduğunu düşünen ve alternatif bilgi türleri tarafından elde edilen her tür bilgiyi dışlayan dogmatik bilim geleneğinin karşısındadır. Ona göre, keşfetmeye çalıştığımız kâinat sınırsız bir alan içerisinde sonsuz çeşitlilikte olgular, cisimler, nesneler ya da şeylerle dolu bir mekân konumundadır. Bu nedenle sınırsız bir alana sonsuz çeşitlilikte yayılan evreni anlama, anlamlandırma ve yorumlamada bilimin öteki düşünce biçimlerini kısmen kabul etme ya da hiç kabul etmeme gibi bir olasılığı olmamalıdır.[654] Feyerabend açısından evrende meydana gelen olayların bilimsel bilgi çerçevesinde tek bir genel açıklaması olacak diye bir şartlanmanın olması dogmatizmden başka bir şey değildir. Oysa evrene ilişkin farklı bilgi kaynaklarından farklı yöntemlerle elde edilen birçok bilgi türünün olması insanlar için en ideal olandır.[655] Bunun sonucunda, bilim dışındaki alternatif bilgi türlerinin bilimsel olmadıkları gerekçesiyle göz ardı edilmeleri doğru değildir. Bilimin de bilgi edinmenin yollarından yalnızca biri olduğu ve bilgi edinmede başka seçeneklerin de bulunduğu bir gerçektir. Bilim dışı kabul edilen astroloji, mitoloji, metafizik, sanat, destan, din ve diğerlerinin bilgi kaynağı olabileceği göz ardı edilmemelidir.[656] Benzer düşünceleri savunan, İngiliz bilim felsefecisi John Michael Ziman'da Feyerabend'in fikirleri doğrultusunda bilimin bilgi edinme kaynaklarından yalnız biri olduğu ve

---

[650] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 295.
[651] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 129.
[652] Samet Bağçe, "Paul Karl Feyerabend", *Felsefe Ansiklopedisi,* Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2009, VI, 505.
[653] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 28.
[654] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri,* 129.
[655] Feyerabend, "Reason, Xenophanes and the Homeric Gods", 18.
[656] Yolsal, Uzun, Güçlü, 557.

yegâne bilgi kaynağı olmadığını ifade eder. Ziman'a göre, bir şairin, bir sanatçının, bir filozofun, bir devlet adamının bilgeliği bize bilimsel çözümlemelerden çok daha iyi rehberlik edebilir veya çok daha derin bir bakış kazandırabilir.[657]

Öte yandan Feyerabend, bilimsel bilginin dünyayı anlamaya, açıklamaya ve yorumlamaya çalışan birçok bilgi türünden birisi olmakla birlikte, mutlak anlamda en iyisi olduğunun da doğru olmadığını düşünür. Bilim, insanın doğru bilgiye ulaşmasını mümkün kılan yollardan sadece birisidir.[658] İnsanlar ona danışmak, ondan gelen açıklamaları kabul etmek ya da onu kullanmak isteyebilirler, fakat insanların ona yaklaşımı asla diğer bilgi kaynaklarını bir kalemde silmek anlamına gelmez.[659] Bu bağlamda Feyerabend'e göre, bilimsel bilginin diğer alternatif bilgi türleri karşısındaki imtiyazlı konumuna son verilmesi gerekmektedir.[660] Çünkü ona göre, hakikat, yalnız bilimin araştırma hanesine yazılı olan bir sözcük değildir.[661] Böylece Feyerabend'in bilimsel bilgiye ilişkin bu değerlendirmeleri ile hem insanların kendi kültürlerini, inançlarını istedikleri gibi yaşamalarına imkân verecek hem de bilimin bir baskı aracına dönüşmesini engelleyecek bir düşünceyi temellendirmeye çalıştığı görülmektedir.[662]

Feyerabend, Viyana Çevresi'nin Bilimsel Dünya Görüşü çevresinde şekillenen modern bilim paradigmasına doğrudan sert eleştiriler yöneltmiş bir düşünürdür. Onun modern bilim anlayışına yönelttiği eleştirilerden ilki, bilimin, insan ve dış dünya arasında var olan bilinebilirlik süreçlerini tamamıyla laboratuvar ortamında test edilebilen maddi karakterli nesneler konumuna indirgemesidir. Feyerabend, bilimin insan ve dünyaya ilişkin maddi karakterli yaklaşımını tekçi bir yaklaşım görmekle birlikte doğru bir yaklaşım olarak da kabul etmemektedir.[663] Onun bilime doğrudan yönelttiği eleştirilerden ikincisi, bilimde insanın oynadığı rolü hesaba katmadan bilimin bir takım değişmez kurallara göre işlemesi gerektiği düşüncesidir. Ona göre, bilim insan yaratısı bir faaliyet olarak insani özelliklerin etkisi altında kalan bir çalışma

---

[657] Talip Kabadayı, "John M. Ziman'da Kamusal Bilgi ya da Bilim", *Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 2008, 98, 85-100.
[658] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 112
[659] Feyerabend, *Akla Veda*, 40-41.
[660] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 115.
[661] Feyerabend, ***Akla Veda,*** 130.
[662] Cihan Sarıkaya, "Prof. Dr. Ahmet İnam'la Bilim Üzerine", İslami Araştırmalar Dergisi, 3 (4), 1989, 231, 228-235.
[663] Paul Karl Feyerabend, "Mental Events and The Brain", [Beyin ve Zihinsel Olaylar], *The Journal of Philosophy*, Vol. 60, No. 11, 1963, 295-296.

alanıdır.[664]Feyerabend'in bilime doğrudan yönelttiği eleştirilerden bir diğeri ise, maddi karakterli bilim anlayışının binlerce yıllık birikimler sonucunda oluşturulan kültürel çeşitliliği yok etme tehlikesinden kaynaklanmaktadır. Ona göre bilim, dünyanın her tarafında farklı toplumlar tarafından meydana getirilen farklı düşünme şemalarını yozlaştırmaktadır.[665]

Öte yandan, Feyerabend'in faklı açılardan yapmış olduğu bilim eleştirileri, birçok çağdaş düşünür tarafından da kabul görmüştür. Nitekim Bertrand Russell, *"bilim hiçbir zaman mutlak manada haklı olmamıştır, fakat büsbütün yanlış olduğu azdır"*[666] diyerek bilimi, bilginin tek meşru temsilcisi görmediğini dolaylı da olsa itiraf etmiştir. Varoluşçu akımın temsilcilerinden Karl Jaspers ise bilimden yola çıkarak evrenin ve dünyanın tutarlı bir resmine ulaşmanın mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre, Dünya'nın temelinde sayı mı, madde mi, tin mi yoksa enerji mi vardır? Bilim bize bunu mutlak anlamda söyleyemez. Bilimin bize verdiği resim, kısmî bir resim olmakla birlikte, varlığın görünüşünü ya da yüzeyini verebilir. Ayrıca Jaspers, bilimin dünyaya dair bütünsel, kuşatıcı ve doğru bir görüş sağlamasının da mümkün olmadığını söyler.[667] Benzer bir tavır takınan Frankfurt Okulu temsilcilerinden Max Horkheimer ise bilimin en nihayetinde insanlığı tahakküm altına almak isteyen politik güçlerin bir ideolojisi ve manipülasyon aracı konumuna geldiğini düşünmektedir. Frankfurt Okulunun diğer bir temsilcisi olan Herbert Marcuse, Batı kapitalizminin bir ideolojisi olarak gördüğü bilimin, günümüz toplumlarını baskıcı, totaliter bir yapıya dönüştürdüğünü, insani yaşama imkânlarını kısıtlayarak, insanın kendine yönelik bilgi edinme isteği ve kendini anlama çabasını sınırlandırdığını ve de insanı tek boyutlu bir yaşama mahkûm ettiğini belirtmiştir.[668] Öte yandan dilbilimci filozof Noam Chomsky, bilimin evrene ilişkin elde edilecek bilginin kendi tekelinde olduğunu ileri sürmesi, bilgisel alandaki meşruluğun tek gerçek temsilcisi olarak kendisini görmesi ve insan hayatında var olan diğer özgün bilgi edinme türlerini yok saymasının küstahça bir tavır olduğunu söyleyerek bilime sert eleştiriler yöneltir.[669] Bizde de İnam, bilimin diğer bilgi türlerini yadsıyan mevcut

---

[664] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 138.
[665] John Horgan, *"Bilimin Sonu: Bilim Çağının Alacakaranlığında Bilginin Sınırlarıyla Yüzleşmek"*, (Çev.: Ahmet Ergenç), Gelenek Yayınları, İstanbul, 2003, 80.
[666] Bertrand Russell, *My Philosophical Development*, Unwin Books Ltd, London, 1959, 13.
[667] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 164
[668] Özlem, "Batılı Bilgi", 19, 7-24.
[669] Noam Chomsky, "Bilim Tartışmaları", Sevinç Altınçekiç-Taylan Doğan (Ed.), *Posmodernizm ve Rasyonalite,* (160, 155-173), Bgst Yayınları, İstanbul, 2008.

tutumunu şu ifadelerle eleştirir: *"Ne bilim belli bir felsefenin tekelindedir. Ne de insan, doğa ve de evren anlaşılması için bilimin tekelinde olmak zorundadır. Yaşamın anlaşılıp açıklanması adına ister bilimsel diyelim ister bilimsel demeyelim sayısız yollar vardır. İyi ki de vardır. Bu, insanın önüne açılmış ne büyük olanaktır. Bilimde de, aynı araştırma nesnesine yönelmiş birçok farklı kavrama yolları vardır. Hele sosyolojide, psikolojide, felsefede kuramların bolluğunu yaşıyoruz. Bunlara bir de sanatın, mizahın, folklorun, dinlerin ve mitolojilerin anlama biçimlerini ekleyin. Bu denli engin anlama ummanında, olanca genişliğiyle önümüze açılan mana ufkunda yaşamaya çabalayan insana, bilimsellik budur, farklı düşünürsen bilim düşmanı olursun demek hangi ideolojinin sonucudur?"*[670] Ceylan ise bilimin, doğayı birçok yönden inceleyerek ulaştığı sonuçları evrenin tamamına uyarlayarak tüm varlığa mutlak bir anlam veremeyeceğini belirtir. Ona göre bilim, insan hayatına nihai bir amaç da tespit edemez.[671] Bu eleştiriler gösteriyor ki, insan özgürlüğünü arttırmanın, yaşanmaya değer iyi bir hayat kurmanın ve de doğa ve insanın sırlarına nüfuz edebilmenin yolu tüm evrensel standartların, anlayışların, yorumlamaların reddedilmesini gerektirmektedir.[672]

Genel olarak, Feyerabend'in bilim eleştirileri bilginin tamamen maddi karakterli zemin üzerinde ele alınması, alternatif bilgi edinme biçimlerinin yadsınması, bilimin insanüstü bir faaliyet olarak düşünülmesi ve insanlar arasındaki bireysel, toplumsal ve kültürel çeşitliliği yok etmesi merkezinde toplandığı görülmektedir. Onun bilim eleştirilerinde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de eleştirilerin bir bilgi türü olarak bilimin kendisine değil, onun diğer bilgi türleri üzerindeki baskıcı konumuna karşı olduğudur.[673] Nitekim Feyerabend, kendisinin sert bir bilim karşıtı olması hususuyla ilgili olarak şu ifadelerde bulunur: *"Ben bilime karşı değilim. Önde gelen bilim uzmanlarını övgüyle karşılıyorum. Karşı çıktığım şey dar kafalı müdahalelerdir. Son bilimsel modaların yine dar kafalı bir tarzda tüm insani uğraş alanlarına yayılmak istenmesidir. Kısaca ben, bilimin akılcı yorum ve savunusuna karşıyım."*[674] Öte yandan Feyerabend, bilim karşıtı bir düşünür olmamasına karşın, kendisinin bir takım kişi ya da gruplar tarafında bilim düşmanı ya da bilim anarşisti ilan

[670] Chalmers, 9-10.
[671] Yasin Ceylan, "İnanç, Bilim ve Felsefe Üçgenine Yeni Bir Yaklaşım", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 11 (1-2), 1998, 20, 19-21.
[672] Küçükalp, 517.
[673] Yolsal, Uzun, Güçlü, 557.
[674] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 159.

edildiğini belirtir. Feyerabend'in kendisine yönelik bilim düşmanı ya da bilim anarşisti olduğu yönünde yapılan tespitler doğru değildir. Zira onun bilim anarşisti olarak ifadeleri, deyim yerindeyse bilimin zincirlerden kurtulması gerektiği ve kör bilimciliğin toplumlar için önüne geçilmezse gelecekte tehlike yaratabileceği görüşüdür. Bu nedenle Feyerabend'a yapılan bilim düşmanı suçlamaları yersizdir. Çünkü Feyerabend, bilimin toplumda belli sınırlarının ve belli bir yerinin olması gerektiğini savunan bir düşünür olmuştur.[675] Nitekim İnam, onun bilimin saygınlığına karşı sürekli çalışan bir bilim düşmanı olmadığını, aksine tüm disiplinlere karşı hassasiyeti yüksek duyarlı bir düşünür olduğunu ifade eder.[676]

Buna karşın günümüz dünyasında bilimsel bilginin önemini vurgulamak için *"bilimsiz yapabileceğimizi söylüyor değilim. Aksine yaşadığımız dünyada bilimsiz yapamayız"*[677] diyen Feyerabend'e göre, modern dünyada insanların bilimsel bilgiye ihtiyaçları vardır. Çünkü dünyamız sürekli bir biçimde bilim, bilimsel bakış açıları ve bilim temelli teknolojiler tarafından dönüştürülmektedir.[678] Dolayısıyla bilimin günümüz dünyasında insanlar üzerinde bir baskı kaynağı olsa da, hala ondan öğrenebileceğimiz birçok şey vardır.[679] Bu bağlamda *"yaşadığımız dünyayı anlamak için muhakkak bilimi anlamalıyız. Çünkü bilim bizim hayatımızın merkezine yerleşmiş. Nasıl bir dünyada yaşadığımızı anlamak için muhakkak bilimi anlamak, çözmek ve yorumlamak gerekiyor. Eğer bilime anlam veremezsek, kendi kültürümüz içinde bir yere oturtamazsak, yaşadığımız dünyayı da yeterince anlamlandıramayız."*[680]

İnsan olmanın ne olduğuna ilişkin bir açıklama girişimi içerisinde olan Feyerabend bu konuda şunları ifade eder: *"İnsan olmak demek, kötünün yanı sıra iyi, akılsalın yanı sıra akıldışı, kusursuzun yanı sıra kusurlu olmak demektir. Kötü olunurken iyi ve iyi olmaya çabalarken kötü olmak demektir. Dolayısıyla insan ırkı tüm bir doğa dünyası gibidir. Tek bir düşünce, duygu ve davranış biçimi yoktur."*[681] İnsana ilişkin bu açıklamasında Feyerabend, insanın duygu, düşünce, davranış ve

---

675 Mustafa Sağsan ,"Epistemolojik Anarşizmi Karşısında Feyerabend'i Yeniden Anlama Üzerine", *Düşünceler*, 59, 2003, 14, 14-30.
676 Ahmet İnam, "Hoş Geldin Feyerabend, Hoş Geldin Akıl", *Varlık Dergisi*, (1055), 1995, 2-4.
677 Paul Karl Feyerabend, "Knowledge and The Role of Theories", [Bilgi ve Teorilerin Rolü], *Philosophy of the Social Sciences,* 18, (2), 1988, 177, 157-178.
678 Paul Karl Feyerabend, "Realism and the Historicity of Knowledge", [Gerçekçilik ve Bilginin Tarihi], *Journal of Philosophy*, Vol. 86, No. 8, 1989, 406, 393-406.
679 Feyerabend, *Akla Veda*, 207.
680 Sarıkaya, 228.
681 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 185.

değerlendirmelerinde belirleyici olmakla birlikte, belli kalıplara sığmayacak kadar da çok boyutlu bir varlık olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Böylece Feyerabend, bilimin mevcut konumuna ilişkin olarak yapmış olduğu eleştiri ve değerlendirmelerinde bilimin vahşi bir ejderha mı yoksa uysal bir kedi mi olacağının hassas bir şekilde bize bağlı olduğunu söylemektedir. Yine ona göre, modern dünyamızda popüler bir konuma yükselmiş olan bilimin, tamamen mükemmel sonuçlar ortaya koysa dahi alternatif bilgi edinme biçimlerinin varlığına imkân veriyor olması gerekmektedir.[682] Çünkü bilimin yaşamın çok boyutluluğu içerisinde alternatif bilgi edinme biçimlerini dışlama gibi bir yetkisi söz konusu değildir.[683] Feyerabend'in bütün bu düşüncesinin temelinde ise onun şu önemli düşüncesi yatar: *"Ne de olsa bilim, bizim bir hükümdarımız değil, bir ürünümüzdür. O halde bilim, arzularımıza hükmeden zalim bir hükümdar değil, bize hizmet eden bir araç olmalıdır."*[684] Yani, bir bilgi türü olan bilim, egemen olmanın ya da kitleleri yönlendirmenin bir aracı olarak değil, insanlar için daha iyi bir dünyanın kurulmasının aracı olmalıdır.[685] Demek ki Feyerabend'e göre, bilim, Viyana Çevresi düşünürlerinin ifade ettiği gibi insan düşüncesi, yaşamı ve kültürü üzerinde kutsal bir konuma sahip bir bilgi türü değildir. Bilim de diğer bilgi türleri gibi elde ettiği bilgilerle insan yaşamına hizmet eden bir araç konumundadır.

2.2. BİLİMİ YÜCE YAPAN NEDİR?

Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim* adlı eserinde sorulmadan geçilemeyecek ikincisi önemli sorunun "Bilimi yüce yapan nedir?" sorusu olduğunu söyler. Ona göre, bu soru pek sorulmayan bir sorudur. Çünkü herkes bunun zaten böyle olduğunu varsayar.[686] Feyerabend, bu soruyu yanıtlarken bilimin insanın en değerli, en başarılı ve en yetkin etkinliği olduğuna dair dogmatik görüşlerle adeta hesaplaşır.[687]

Her şeyden evvel Feyerabend, bilimin geçmişte iktidara, otoriteye ve batıl inançlara karşı verilen mücadelenin her zaman ön saflarında olduğunu tereddütsüz kabul eder. Zira, insanlığın katı, baskıcı düşünce biçimlerinden kurtuluşu, dinsel inançlar

---

[682] Paul Karl Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", Imre Lakatos-Alan Musgrave (Ed.), (Çev.: Hüsamettin Aslan), *Bilginin Gelişimi: Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (243-283), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992.
[683] Paul Karl Feyerabend, "Logic, Literacy, and Professor Gellner", [Mantık, Okuryazarlık ve Profesör Gallner], *The British Journal for The Philosophy of Science*, 27 (4), 1976, 384, 381-391.
[684] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 30.
[685] Adnan Ömerustaoğlu, "Sorun Çözücü Araç Olarak Bilgi", *Felsefe Logos*, 2 (23), 2004, 78, 73-80.
[686] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 99-100.
[687] Cemal Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, 112.

karşısında artan zihinsel özgürlüğü ve baskıcı kurumsal yapılar karşısındaki korkusuz duruşunu bilime borçludur. Bu nedenle Feyerabend, düşünce tarihi içerisindeki birçok düşünür, entelektüel ve filozofun bilimin geçmişteki özgürleştirici konumunu önemli gördüğünü belirtir. Bu konuda Feyerabend, örnekler de verir. Örneğin, Rus devrimci düşünür Kropotkin, bilim dışında bütün geleneksel kurumları ve inanç biçimlerini tamamen yıkmak ister. Norveçli düşünür Henrik Ibsen, on dokuzuncu yüzyıl burjuva düşünce yapısını en ince ayrıntılarına kadar sert bir biçimde eleştirirken bilime hiçbir eleştiri yöneltmez. Fransız Antropolog Claude Levi Strauss, Batı düşüncesinin bir zamanlar inanıldığı gibi insani gelişimin zirve noktası olmadığını fark etmemizi sağlarken, bilimi bu düşüncenin dışında tutar. Alman filozof Karl Marks, bilimin zihinsel ve toplumsal özgürlük peşinde koşan işçilere önemli ölçüde yardımcı olacak bir enstrüman olacağından kuşkuları yoktur.[688] Bu düşünürlerin hepsi için bilim, dinden, kültürden, dünya görüşünden ve önyargılardan bağımsız olarak dünyayı anlamak, dünyaya egemen olmak için olgucu bilgileri toplayan, dolayısıyla da demokratik tartışma gerektirmeyen, yansız bir oluşumdu.[689] Bu noktada Feyerabend şöyle bir soru sorar: "*Peki, bu insanların hepsi yanılıyor muydu*?" Feyerabend'in bu soruya yanıtı hem evet hem hayır şeklinde olmuştur. Hayır, çünkü bu insanlar tercihlerinde yanılmıyorlardı. İnsanın, kendisine geçmişten kalan düşünce, inanç ve kurumları sorgulamasını sağlayan böyle bir düşünsel yapı aydınlanmaya yardımcıdır.[690] Öte yandan Feyerabend, bilimin birbiriyle rekabet eden birçok ideolojiden biri olduğu, devletin bilimden yana henüz taraf olmadığı ve bilimin alternatif düşünceler tarafından dengelendiği XVII, XVIII ve XVIIII yüzyıllarda düşünürlerin bilime yönelik olumlu yaklaşımının anlaşılabilir bir tutum olduğunu belirtir.[691] O yıllarda bilim, hakikati ya da doğru yöntemi bulmuş olmasından değil, öteki ideolojilerin etkisini sınırladığından ve böylelikle bireye düşünme olanağı sağladığından ötürü kurtarıcı bir güçtü. Kaldı ki o yıllarda bilimi yüce yapan nedir? sorusu üzerinde durulmasını gerektiren bir zorunluluk da yoktu. O sıra henüz çok etkin olan bilim karşıtları, bilimin yanlış yolda olduğunu göstermeye çalışıyorlar, önemini küçültüyorlar ve bilim adamları da bu meydan okumaya yanıt vermek zorunda kalıyorlardı. Bilimin yöntemleri ve başarıları eleştirici

---

[688] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 44.
[689] Paul Karl Feyerabend, "Bilim Masalı", (Çev.: Zekeriya Tiğrek), *Argos Yeryüzü Kültür Dergisi*, (5), 1989, 60, 60-64.
[690] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 144-145.
[691] Feyerabend *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 102.

tartışmaların konusu oluyordu. Bu durumda insanın kendisini bilim davasına adaması pekâlâ anlaşılır bir şeydi. Bu adanmışlığa neden olan koşullar bilimi kurtarıcı bir güç haline getiriyordu.[692] Ancak Feyerabend, bu adanmışlığın bugün de böyle kurtarıcı bir güç olarak işlev göreceği sonucunun çıkarılamayacağını belirtir. Ona göre, bu insanlar evet tercihlerinde yanılıyorlardı. Çünkü bilimin veya başka bir düşünsel yapının doğasında, onu özünde kendiliğinden kurtarıcı kılan bir şey yoktur. Düşünsel yapılar (düşünceler, inançlar, ideolojiler) zaman içerisinde karşılarındaki alternatif güçler, düşünceler ve kurumlar ezilmeye başladıkça yozlaşarak dogmatik dinlere dönüşebilir, Marksizm örneğinde olduğu gibi.[693] Buradan hareketle bilimin şimdilerde bir zamanlar savaşmak zorunda kaldığı düşünsel yapılar kadar baskıcı, otoriter ve hoşgörüsüz olduğunu ifade eden Feyerabend, günümüzde insanlar bilimsel açıklamaları reddettiği için canından olmamasına karşın yine de görece hoşgörülü uygarlığımız tarafından en ağır dışlanma adı verilen ceza ile çarptırılmakta şeklinde değerlendirmede bulunur.[694]

Feyerabend, *Yönteme Hayır* isimli eserinin Türkçe çevirisi için yazdığı giriş yazısında *Birinci Dünya Bilimi* (Batı Merkezli Bilim) ve *Üçüncü Dünya Bilimi* (Batı Merkezli Olmayan Bilim) olarak isimlendirdiği iki kavramdan söz eder. Bu kavramlardan ilki olan *Birinci Dünya Bilimi,* Avrupa'da yeniçağda bilimsel devrim sonucu doğan ve günümüzde bütün dünya üniversitelerinde, teknoloji kurumlarında öğretilerek uygulanan bilim anlayışını ifade etmektedir. Bu bilim anlayışına çoğunlukla akılcılık (Rationalism) adı verilen bir ideoloji eşlik etmektedir. Bu ideoloji, bilimin sistematik bir biçimde üretildiğini, bilimsel araştırma yöntemi adı verilen yanılmaz araştırma yöntemleri olduğunu ve diğer tüm bilgi biçimlerinin bilimsel bilgi karşısında hükümsüz olduğunu tek taraflı bir biçimde savunmaktadır. İşte Feyerabend, söz konusu Birinci Dünya Bilimi'ni kâinata ilişkin yegâne bilgi kaynağı olarak gören akılcı ideolojiyi tamamen reddeder.[695] O, üniversitelerde ve teknoloji kurumlarında öğretilen *Birinci Dünya Bilimi'*nden oldukça farklı *Üçüncü Dünya Bilimi'*nin geliştirilebileceğini savunur.[696] Feyerabend, *Üçüncü Dünya Bilim'*inin dünyanın pek çok bölgesinde ortadan kaldırıldığını ifade eder. Oysa Feyerabend, dünya üzerinde birçok yerli toplumun kıtlık,

---

[692] Feyerabend, "Bilimin Hegemonyası ve Demokrasi", 36-38.
[693] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 102.
[694] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 146.
[695] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 7.
[696] Aydın Çam, "Bir Bilgi Anarşisti: Paul Karl Feyerabend", Erişim[1 Aralık 2014], http://galatasaray.academia.edu/aydincam

iklim sorunları ve doğal afetlerle etkin bir biçimde başa çıkma usulleri olduğunu belirtir. Buna rağmen, Birinci Dünya Bilimi, yani Batı Merkezli Bilim, bu toplumların usullerini ve bilgi biçimlerini bilimsel araştırma yöntemlerince incelenemeyen, nesnellikten yoksun ve ortadan kaldırılması gereken bilgiler olarak görmektedir. Feyerabend'e göre, Batılı olmayan bilimlerin ortadan kaldırılma nedeni bunların iflas etmeleri ya da başarısız olmaları değil, Birinci Dünya Bilim'ini uygulayan toplumların daha büyük askeri güce ve gelişmiş silahlara sahip olmalarıdır.[697] Başka bir deyişle Birinci Dünya Bilim'inin dünyada üstün olma nedeni, insanın dünyayı daha iyi anlamasını ya da insana daha iyi yaşama olanağını sağladığı için değil, daha iyi silahlar ürettiği içindir.[698]

Öte yandan Feyerabend, konunun daha iyi anlaşılması için tarihsel olaylardan yararlanmaktadır. Feyerabend, 1854 tarihinde Amerikan donanmasının zor kullanarak Japonya'nın Hakodate ve Shimoda isimli limanlarına girdiği olayları hatırlatır. Bu olay, Japonya'nın askeri açıdan zayıf olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1870'li yıllarda Japon aydınlanmasının temsilcileri şöyle düşündüler. Japonya bağımsızlığını ancak daha güçlü olursa koruyabilir. Ancak bilim yardımıyla daha güçlü olunabilir. Gelenekçi birçok Japon aydını için bu ideoloji barbarca bir ideolojiyi temsil etmektedir. Ama Japon aydınları tartışmayı öyle bir yere sürüklediler ki hayatta kalmak için bilimin barbarca usulleri etkin bir şekilde kullanmak ve tüm Batı uygarlığını öğrenmek artık bir zorunluluktu.[699] Feyerabend, yaşanan bu tarihi olay doğrultusunda, Japonların bilimi dünyanın doğru bir tasviri olarak kabul ettiklerini belirtir. Ama bilimin *kendisinin dünyanın* doğru bir tasviri olmasından dolayı değil, böyle öğretilmesi halinde daha ölümcül silahlar üretilebileceğinden dolayıdır.[700] Başka bir ifade ile bilimsel bilgi, dünyanın doğru anlatımı ya da en yüce bilgi türü olduğu için değil, daha öldürücü silahlar ürettiği için dünyanın doğru anlatımı olarak kabul edilmiştir.[701] Böylece Feyerabend'e göre, şimdi Birinci Dünya Bilimi denen bir kurumun dünyanın her yerinde güçlü bir şekilde hüküm sürmesinin nedeni bugüne dek en etkili ölüm araçlarını Birinci Dünya Bilim'inin yaratmış olmasıdır.[702]

---

[697] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 8.
[698] Feyerabend *Yönteme Karşı*, 9
[699] Feyerabend, *Akla Veda*, 110.
[700] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 9
[701] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 112.
[702] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 13.

Feyerabend, *Birinci Dünya Bilimi* altında gelişen Batı uygarlığının nitelikten çok niceliğe değer veren, madde merkezli yaşayan ve oldukça saldırgan bir uygarlık olduğunu ifade eder. Bu uygarlığın gelişmesinin temelinde yıkıcı silah araştırmalarına öncelik veren Birinci Dünya Bilimi vardır. Birinci Dünya Bilimi, dünyaya ilişkin kendi araştırma, açıklama ve yorumlama biçimlerini yaşamın hemen her alanına yaymaya çalışır. Örneğin, dünyada yaşayan insanların ve diğer tüm canlı organizmaların her şeyden önce yalnızca maddi bileşenlerden oluşan canlılar olduğunu tüm dünyaya başarılı bir şekilde ilan eder.[703] Bununla birlikte Feyerabend, her kültür, her toplum ya da her ulusun kendi özel ihtiyaçları, dünya görüşleri ve yaşam çevrelerinde farklı bir bilim inşa edebileceklerini ileri sürer. Örneğin, Amerika'nın Güney Kaliforniya bölgesinde bugün ancak birkaç beyaz ailenin yaşayabildiği tamamen çöllerle kaplı bölgelerinde, sayıları birkaç bini bulan yerli *Coahuillalar* bölgedeki doğal kaynakları verimli bir şekilde kullanıyorlar, tükenmesine engel oluyorlar ve bolluk içinde yaşıyorlar. Görünüşte çok yoksul olan bu bölgede yaşayan bu insanlar en azından 60 besinsel bitkiyle, 28 uyuşturucu, uyarıcı ya da şifalı nitelikte bitkiyi tanıyacak bir bilim geliştirmişlerdir.[704] Bu bağlamda Feyerabend, üstünlüğü varsayılan Birinci Dünya Bilimini durdurmanın ve farklı bilimler inşa edebilmenin yolunu onun salgına dönüşen siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yayılmacılığının dizginlenmesiyle mümkün olabileceğini belirtir.[705]

Feyerabend, *Bilimi yüce yapan nedir?* sorusuna verdiği cevaplardan ikincisi günümüz toplumlarında onun sahip olduğu *popülerlik* olduğudur. Feyerabend, popülerliği bilimsel ürünlere karşı yaşanan bir aşinalık ve bu ürünlerin önemli olduğuna duyulan inanç olarak tanımlamaktadır.[706] Yine Feyerabend, popülerlik konusunda, monolog tarzında hazırlanan söyleşisinde şöyle bir açıklamada da bulunur: *"Bilimsel başarıların, sırf bizim bunları popüler görmeye ve bilimin dışındaki bütün bulguları küçümsemeye alıştırıldığımız için etkili olduklarını söylüyorsunuz. ...Aynen öyle. Bilim bizim dinimiz haline gelmiştir. Bu dinde gerçekleşen her şey yüce bir vahiydir. Ama bunun dışında gelişen her şey Tanrıtanımaz bir saçmalıktır. Ben bu şekilde konuşurken, aynı zamanda teologlardan bu benzetmeden ötürü özür dilemek zorundayım. Çünkü*

---

[703] Feyerabend *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 10
[704] Claude Levi Strauss, *Yaban Düşünce*, (5. bs.), (Çev.: Tahsin Yücel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, 30.
[705] Feyerabend *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 10.
[706] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 305.

teologlar, aykırı mezheplerin ve dini reddeden inançların bütün biçimlerini dikkatli bir şekilde incelerken, bilim adamları, aykırı şeyler hakkında oldukça belirsiz düşüncelere sahiptir. …Kilise büyükleri, dinsiz görüşleri akıl dışı batıl inançlar şeklinde ifade ettiler. Bu ifade bilim büyüklerinin kullandığı ifade ile aynıdır. Çünkü her ikisi de kendilerine ters düşen şeyi lanetlemek istiyordu. Kısacası, bugün bilimin üstünlüğünü sorgulayacak hiçbir güç bulunmadığından, bilim popülerliği yüksek yüce bir şeymiş gibi görünmektedir."[707] Bilimin kamuoyu nezdinde hâlâ büyük bir itibar sahibi olduğunun doğru olduğunu belirten Feyerabend'e göre, kamuoyu, gazetelerin eğitim sayfalarında okuduğu çeşitli başarıların bilim adı verilen tek bir kaynaktan geldiğini ve tek tip bir usul tarafından üretildiğini varsaymaktadır.[708] Bu nedenle Feyerabend, bilimin popülerliğinin tartışmalı olduğunu düşünmektedir.

Feyerabend'in Bilimi *yüce yapan nedir?* sorusuna verdiği cevaplardan bir diğeri ise insanların yanlış bir şekilde *koşullandırılmış* olmasından kaynaklandığını ileri sürmesidir. O, *Anarşizm Üzerine Tezler* isimli eserinde söz konusu koşullandırılma konusunu ay metaforuyla izah etmeye çalışır. Ve bu konuda şunları söyler: *"Söz konusu olan, neyi ciddiye alıp neyi ciddiye almadığım değil. Sorun şudur. Ay'a yapılan uçuşların etkili olması, bize önemliymiş gibi aşılanmış olmalarından mı yoksa bunların gerçekten de doğaları gereği önemli olmalarından mı kaynaklanmaktadır? Anlamıyor musunuz? Herhangi bir şey son derece etkileyiciymiş gibi ortaya çıkarsa herkes bundan etkilenecektir."*[709] Bu açıklamasında meydana gelen her olayın kamuoyunda önemli bir olay ya da olguymuş gibi dile getirişinin olayı sanal bir şekilde önemli bir hale getirdiğini ifade eden Feyerabend, Ay metaforuyla ilgili açıklamalarına şu şekilde devam eder: *"Ben Ay'a yapılan yolculukların önemli olduğunu söylerken, bunun her başıboş hayalperest için değil, aksine belirli bir eğitim almış, bu gibi sorunlar ve kazanımlar konusunda bir yargıya ulaşabilmelerini sağlayacak akılcı bir temele sahip insanlar için etkileyici olduğunu belirtmek istedim. Aksi bir durumda Ay'a yapılan yolculuklar önemini kaybeder. Çünkü her hayalperest yalnızca kendi istemlerinin peşinden koşar."*[710] Feyerabend, açıklamalarını şöyle sürdürür: *"…Ay'ın üzerindeki insanları gören bir peygamberin veya Hıristiyanlardan birinin, Tanrı'yla doğrudan*

---

[707] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 68-69.
[708] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 305.
[709] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 72.
[710] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 73.

konuşabilecekken, bu adamlardan etkilenebileceğini düşünebiliyor musunuz? Bu insanlar, başarıya ulaşmak için yıllarca hazırlanmayı ve makinelere yapılan sınırsız masraflar gerektiren böyle bir teşebbüsle ilgilenmezler."[711] Feyerabend, bu değerlendirmesinde ise Ay'a yapılan yolculukların kamuoyunda herkesi ilgilendiren herkes için önemli olana bir olay olmadığını belirtmektedir. Başka bir deyişle Ay'a yapılan bir yolculuğun bir Afrikalı ya da bir mistik, bir Avrupalı ya da bir bilim insanı için aynı anlama gelmediğini söylemektedir.

Feyerabend, *Bilimi yüce yapan nedir?* sorusuna verdiği cevaplardan sonuncusu ise bilimin *hakikat* olarak adlandırılan kelimeyle birlikte kullanılması olduğunu söylemesidir. Ona göre, hakikat kavramı net bir şekilde ortaya koyulması mümkün olmayan bir kelimedir. Feyerabend, hakikat kavramını öncelikli olarak bazı sorularla değerlendirir. Gerçeklik nedir? Gerçeklikte bu kadar önemli olan şey nedir? Neden her zaman gerçeğin izinden gitmek gerekir? İşte Feyerabend, neredeyse hiç kimsenin bu sorulara tatmin edici bir cevaplar veremediğini söyler.[712] Hakikat kavramının muğlaklığına açıklık getirmeye çalışan Feyerabend, *"bilim adamları gerçekliğin heykeltıraşlarıdır"*[713]der. Ona göre, heykeltıraşlar kendilerini kullandıkları malzemenin özellikleriyle sınırlanmışlardır. Aynı şekilde bireyler, meslek grupları, kültürler ve uygarlıklar farklı çevreler içerisinde kullandıkları malzemelerle birçok gerçek yaratabilirler. Fakat bazı gerçeklikler zaman içerisinde gelişirken bazı gerçeklikler zaman içerisinde yok olurlar.[714] Öte yandan Feyerabend, hakikat kavramının çok anlamlılığına karşın yine de kavramı farklı açılardan tanımlamaya çalışır. Hakikat, gerçekte olup bitenin yerine başka bir şey koyma manevrasının gerisindeki en güçlü istek, kendine ve başkalarına yalan söylemenin ardındaki en güçlü güdü,[715] insanın hem bedensel hem ruhsal, hem dünyevi hem de Tanrısal yönlerini kendi bünyesinde tam olarak barındırmayan, insanlığın bütün yönlerini kapsamayan, dönemsel önyargılar üzerine kurulan yeni bir kölelik biçimi olarak tanımlar.[716] Onun yapmış olduğu bu tanımlamalar hakikati, birbirinden farklı insanların, toplumların ve ulusların farklı görüşlerine tahammül etmeyen; onları birer yalan olarak algılayan; totaliter ideolojilere

---

[711] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 71.
[712] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 215-216.
[713] Feyerabend, "Realism and The Historicity of Knowledge", 404-405.
[714] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 333.
[715] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 306.
[716] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 240.

özgü bir tutumla dünyayı olduğundan farklı olarak kendi hükümlerine göre yeniden kurma hakkını kendinde bulan; kendini insanüstü bir yerde konumlandıran; bir uygarlığı ötekinden küçük gören ve birçok düşünceyi, duyguyu, davranışı ve de kurumu tanımayı reddeden bir düşünce olarak açıklar.[717]

Böylece Feyerabend, bilimin üstünlüğü ya da bilimin yüceliği fenomeninin bir avuç inananla sınırlı kaldığı sürece aklı başında kimse için rahatsızlık verici bir şey olmadığını söyler. Oysa bilimin üstünlüğünün onun doğasından geldiği varsayımı, bilimin de ötesine geçerek tüm dünyada hemen herkes için bir inanç nesnesi haline geldiğini belirtir.[718] Sonuçta Batı biliminin dünyada en yüce, en üstün değer olarak görülmesine de karşı çıkan Feyerabend'e göre, Batı biliminin dünyaya egemen olmasının nedeni, bilim havarilerinin kararlı savaşçılar olması ve bilime seçenek oluşturabilecek kültürlerin düşüncelerini maddi olarak ezmeleridir. Başka bir ifade ile Batı bilimi üstünlüğünü siyasi, askeri ve kurumsal baskılarla elde etmiştir.[719]

2.3. BİLİMİ NASIL KULLANMAMIZ GEREKTİĞİNE KİM KARAR VERECEK?

Feyerabend, öncelikle *Bilimsel Aklın Eleştirisi Üzerine* isimli makalesinde ve *Özgür Bir Toplumda Bilim* isimli eserinde bilime ilişkin düşüncelerini *Bilim nedir?* ve *Bilimi yüce yapan nedir?* sorusu çerçevesinde geliştirmeye çalışır.[720] O, daha sonra *Yönteme Hayır* isimli eserinde bilime ilişkin tartışmasını *Bilimi Nasıl Kullanmamız Gerektiğine Kim Karar Verecek?* şeklinde bir soruyla daha da derinleştirmeye çalışır.

Bu bağlamda Feyerabend, *Bilimi Nasıl Kullanmamız Gerektiğine Kim Karar Verecek?* sorusunu bilim uzmanı (bilim adamı, entelektüel, aydın) ve toplumda yaşayan sıradan insanlar (amatörler) arasında yaşanan ilişkiler çerçevesinde tartışmaya çalışır. O bu tartışmayı, ilk olarak bilim insanları tarafından başlatır. Feyerabend, bilim uzmanlarını sözde gerçekliğin heykeltıraşları, tek biçimli kültürlerin üyeleri,[721] saldırgan bilim geleneğin bir arada tuttuğu özel ve açgözlü bir grup,[722] her şeyi daha iyi

---

[717] Feyerabend, *Akla Veda*, 129-130.
[718] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 100.
[719] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 127.
[720] Paul Karl Feyerabend, "On The Ciıtique Of Scientific Reason", *Essays In Memory Of Imre Lakatos*, Robert Cohen-Marx Wartofsky (Ed.), (110, 109-143), Reidel Publishing Company, Boston, 1976.
[721] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 333.
[722] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 115.

bilen ve insanlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlatan kibirli entelektüeller,[723] doğru ya da yanlışın sözde yargıçları,[724] sıradan insanların sahip olmadığı zekâya ve iç görüye sahip olduklarını düşünen kendini beğenmişler,[725] sömürgeci ataları gibi düşüncelerinin iktidar gücüyle yürürlüğe sokulmasından vicdan azabı duymayanlar,[726] insanların yaşamlarında neye ihtiyaç duyduklarını yalnız kendilerinin bildiğine inanan, hastalıkları tedavi etmek adına hayvanlara sistematik bir biçimde işkence eden ve bu vahşet için ödüller alan kişiler,[727] kültürlerin değerli geleneklerini yetersiz olduklarından dolayı değil, bilimin temel varsayımlarıyla uyuşmadıklarından ve kendi ideolojilerini artık hemen herkese dayatabilecek güçte olduklarından ötürü saf dışı bırakan, toplumdaki insanların vergi gelirleriyle yüksek ücretler alan, insanların yaşamları, zihinlerini ve cüzdanlarını çoraklaştıran asalaklar olarak tanımlamaktadır.[728] O, bilim uzmanlarına ilişkin tanımlamalarını şu cümlelerle de sürdürür: *“Uzman denince gözümün önünde, sınırlı bir alanda mümkün olduğu kadar büyük bir üstünlüğe ulaşmaya karar vermiş bir erkek ya da bir kadın canlanıyor. Uzman, kendisini çoğu yönden sınırlandıran belirli kriterlere uymaya karar vermiş ve hayatının büyük bir bölümünü bu kriterlerle uyum içinde geçirecektir. Arada sırada farklı alanlara yönelmeye, çağdaş müzik dinlemeye, modaya uygun giyinmeye karşı değildir. Ama bu etkinlikler, onun gözünde özel yaşamında işlenmiş birer hatadır. Bunların uzmanlık çalışmalarıyla uzaktan yakından hiçbir ilgisi yoktur. Mozart'ı sevmesi, fizik alanındaki çalışmalarına bir melodi ya da daha uygun bir ritim kazandırmaz.”*[729] Böylece Feyerabend, günümüz toplumundaki bilim uzmanlarının kimler olduğunu açıklarken yaptığı tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere oldukça sert bir üslup kullanmakta olduğu görülmektedir.

Öte yandan Feyerabend, günümüz toplumundaki bilim uzmanlarının mevcut konumunu, XVII. yüzyılda İtalyan gökbilimci Galileo Galilei davasıyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışır. XVI. yüzyılda Polonyalı gökbilimci Nicolaus Copernicus, Güneş merkezli evren modelini geliştirmiştir. Galileo, dünyanın hem kendi ekseninde hem de

---

[723] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 254.
[724] Paul Karl Feyerabend, “Tarihsel Ardalan: Bilim Felsefesindeki Gerileme Üzerine Kimi Gözlemler”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (200, 151-204), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
[725] Feyerabend, “Knowledge and The Role of Theories”, 157-178.
[726] Feyerabend, *Akla Veda*, 40.
[727] Horgan, 80-81.
[728] Feyerabend, “Logic, Literacy, and Professor Gellner”, 390.
[729] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 44-45.

güneşin etrafında döndüğü yönündeki Copernicus'un güneş merkezli gök kuramını destekliyordu. Bu gök kuramını Kitap'ı Mukaddes'e aykırı olduğundan Roma Katolik kilisesinin büyük tepkisini çekmişti. Çünkü kilise bu kuramın Kutsal Kitap'ta Tanrı'nın Dünya'ya hareket etmeme emri vermesine ters düştüğünü düşünüyordu.[730] Galileo Roma'da Engizisyon mahkemesi önünde sorguya çekildi. Mahkemenin kardinalleri Galileo hakkında iki soruşturma raporu oluşturdu. Bu soruşturma raporlarının ilki, Güneş merkezli gök kuramının *bilimsel içeriği*yle ilgiliyken, ikinci soruşturma raporu kuramın *ahlaki (toplumsal) içeriğiyle* ilgiliydi. Kuramının *bilimsel içeriği* konusunda kardinaller (uzmanlar, bilim adamları) felsefi açıdan çılgın ve saçma olduğunu, modern terimleri açısından bilimsel olmadığını ifade ettiler. Bu değerlendirme kutsal kilise doktrininden bağımsız bir biçimde tamamen zamanın bilimsel anlayışı üzerinde temellendirilmişti. Dönemin birçok önemli bilim adamı, (Tycho Brahe) tarafından kutsal kilisenin açıklaması paylaşılıyordu. Kuramının *ahlaki (toplumsal) içeriği* konusunda kardinaller, doktrinin resmen sapkın olduğunu belirttiler. Bu, kuramın kilisenin Kitabı Mukaddes yorumuyla çeliştiği ve bunun dikkatsizlik sonucu ortaya çıkmış bir şey değil, tamamen bilerek yaratılmış bir şey olduğu anlamına geldiğini belittiler. Dahası kutsal Roma Kilisesi, Kitabı Mukaddes'i inceleme, yorumlama ve uygulama hakkının sadece kendisinde olduğunu iddia ediyordu.

Kilisenin öğretisine göre sıradan insanların Kutsal Kitapla uğraşacak ne bilgisi ne de yetkisi vardı. Ayrıca böyle bir uğraş içerisine girmeleri tamamen yasaktı.[731] Galileo Galilei, Güneş merkezli gök kuramını savunmasından dolayı Engizisyon mahkemesi tarafından yargılanarak hakkında şu karara varıldı: *"Söyler, bildirir, hükmeder ve duyururuz ki: Sen Galileo, mahkemede ayrıntılarıyla görüşülen ve senin de itiraf ettiğin meselelerden dolayı sapkınlıktan; yani, mukaddes ve ilahi yazıların tersine Dünya'nın hareket ettiğini ve Dünya'nın merkezi olmadığını söyleyen yanlış bir öğretiyi taşımaktan ve ona inanmaktan; bir görüşün Kitabı Mukaddes'e aykırı olduğu belirtilip ilan olunduktan sonra dahi bir kimsenin onu muhtemel bir görüş olarak benimseyebileceğini ve savunulabileceğini ileri sürmekten Engizisyonun kararına göre mahkûm edildiğini duyururuz. Bunun sonucu olarak, kutsal kanunların bu tür suçlara karşı emrettiği bütün yasaklara ve cezalara çarptırıldın. Samimiyetle ve hakiki bir*

---

[730] Adnan Bülent Baloğlu, "Din mi Bilim mi İkilemin Çözülüşü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi,* (18), 2003, 37-38, 21-52.
[731] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 167-168.

imanla, huzurumuzda, sözü edilen sapkınlıkları sana buyuracağımız tarzda lanetleyerek doğru yola dönmen kaydıyla seni affetmeye hazırız."[732]

Bu bağlamda Kutsal Engizisyon mahkemesi ona affedilmesi için bir tövbe metni verdi. Galileo, düşüncelerinden dolayı yaşadığı pişmanlığı şu sözlerle ifade etti: *"Ben, merhum Vincenzio Galilei oğlu, Floransalı, yetmiş yaşındaki Galileo, mahkemeniz tarafından şahsen suçlu bulundum… Sapkınlıktan, yani, Dünya'nın hareket etmediği, Dünya'nın merkez olmadığı ve Dünya'nın hareket ettiği görüşünü taşımaktan ve bu görüşe inanmaktan şiddetle şüpheli bulundum… Söz konusu yanlışları ve sapkınlıkları ve genel olarak Kutsal Katolik Kilisesi'ne karşı işlenen her yanlışı kalpten ve hakiki imanla lanetlediğime yemin ederim. Gelecekte, hakkımda benzer şüpheler uyandırabilecek bu gibi şeyleri ne sözle ne de yazıyla bir daha asla tekrarlamayacağıma, sapkın ya da sapkın olduğundan şüphelendiğim birini gördüğümde onu Engizisyona teslim edeceğime yemin ederim. …Ben adı geçen Galileo Galilei, yukarıdaki gibi tövbe ettim, yemin ettim, söz verdim ve kendimi bağladım. Bu tövbe belgesini 1633 Temmuz 22'de Roma'da Minerva Manastırı'nda kelime kelime okudum ve doğru olduğunu kabul ederek kendi elimle imzaladım."*[733]

Buna göre, Galileo'nun Engizisyon uzmanları tarafından sapkınlığa mahkûm edilmesinin temelinde, Güneş merkezli bir evren fikrinin sadece Kitabı Mukaddes'e aykırı olması değil, dönemin bilim uzmanları tarafından genel kabul gören yaklaşımları ihlal edilmesi[734] toplumsal yaşamda sıradan insanların etraflarında döndüğü ve güçlülerin egemen düşüncesinin biçimlendirdiği düzenin tartışılması yatmaktadır.[735] Böylece Galileo davası uzmanların ürünlerinin toplumdaki rolleriyle ilgili önemli sorunları gündeme getirir. İşte Feyerabend'in Galileo davasında üzerinden günümüzde anlatmak istediği, Galileo'yu öven, Kiliseyi lanetleyen ama sıra çağdaşlarının çalışmalarına geldiğinde Galileo'nun zamanındaki kutsal Roma Kilisesi kadar katı bir tutum takınan bilim uzmanlarının eylemlerindeki çelişkiyi göstermek istemiştir. Bu çerçevede Feyerabend, bahsettiği çelişkiyi Amerikan Tıp Birliği'nin meslekten olmayan hekimler karşısındaki tavrı ile açıklar. Ona göre, birliğin tavrı kutsal Roma Kilisenin meslekten olmayan yorumcular karşısındaki tavrı kadar serttir. Çünkü onlarında

---

[732] Dava Sobel, *Galileo'nun Kızı: Bilim İnanç ve Sevgi Üstüne Tarihsel bir İnceleme*, (Çev.: Bahadır Şenel), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2000, 231.
[733] Sobel, 232-234.
[734] Patrica Fara, *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*, (Çev.: Aysun Babacan), Metis Kitap, İstanbul, 2012, 156.
[735] Pascal Acot, *Bilim Tarihi*, (Çev.: Nermin Acar), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, 94.

arkalarında yasanın gücü vardır. O, Roma Kilisesinin sertliğine yöneltilecek her eleştirinin aynen onun modern takipçilerine de (doğrudan veya dolaylı olarak bilimle bağlantılı kurumlar) yöneltilebileceğini belirtir.[736] Feyerabend'in bu açıklamasına İnam, şu sözlerle katkı sağalar: *"Birçok bilim uzmanı kendi yaptıklarına inanmış mümindir. Yani bir dine inanır gibi bilime inanmışlardır. Bilim, onu hakikate ulaştıracak, ona doğruyu gösterecektir."*[737] Dolayısıyla Feyerabend'in de ifade ettiği gibi günümüz bilim uzmanları, Roma Kilisesi'nin kendilerinden önceki davranış biçimlerine çok benzer bir davranış biçimi sergileyerek, farklı görüşleri hoşgörüyle karşılamak yerine bunları put-perest veya boş inançlar şeklinde suçlayarak yok etmeye çalışmışlardır.[738]

Feyerabend, günümüz toplumlarında bilim uzmanlarının ortaçağ Avrupa'sındaki din adamları kadar etkili bir konumda olduklarını belirtir. Toplumsal yaşamın hemen her alanına nüfuz eden bilim uzmanlarına ilişkin olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *"Müfredat programında nelerin bulunması gerektiğini kimler belirler? Çocukluk döneminden başlayarak insanların kafasına kimlerin safsataları sokulur? İnsanların ne zaman hastaneye yatmaları gerektiğini, orada ne kadar kalmaları gerektiğini, bir kimsenin bir iş için uygun olup olmadıklarını, deli olup olmadıklarını kimler belirler? Tarihi ve toplumu kimler yargılar? Yetişkinlere ve çocuklara modern matematik gibi saçmalıkları kimler aşılar? Bütün bunları yapanlar bilim adamları ve entelektüellerdir."*[739] Bu konuda benzer bir tartışmayı yapan Wallerstein, bilim uzmanlarının toplumdaki nüfuzuyla ilgili şu soruyu sorar: *Uzmanlar topluluğunun saygımızı ve güvenimizi hak ettiğine dair inancı nasıl ediniriz?* Uzmanlar topluluğuna, insanların iki varsayım temelinde saygı ve güven duyulduğunu ifade eden Wallerstein'a göre, bunların ilki, güvenilir kurumlarda iyi eğitim almış olmaları, diğeri de tarafsızlıklarıdır. O, bu noktada toplumun, uzmanların yeterlilik belgelerine ve referanslarına itibar ettiğini belirtir. Wallerstein, uzmanların yeterlilik belgelerine olan inancımızla birlikte, bilim insanlarının tarafsızlığına da güvendiğimizi söyler. Bu nedenle, bilim insanlarının (teologlar, felsefeciler ve politikacıların aksine) verilerin okunmasıyla ortaya çıkan herhangi bir hakikati, hakikatleri saklama ihtiyacı hissetmeksizin, hakikati saptırmaksızın ve de inkâr etmeksizin kabul etmeye ruhsal

---

[736] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 167-169.
[737] Sarıkaya, 229.
[738] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 178.
[739] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 222.

olarak hazır olduklarına inanırız.[740] Bunun sonucunda *Feyerabend*'in ifade ettiği gibi bilim uzmanlarının kendilerini önemli bilgiler üreten ve önemli becerileri olan kimseler olarak görürler. Ayrıca onların bilgi ve becerileri, uzman olmayan kimseler tarafından tartışma konusu yapılmamalı, eleştirilmemeli ya da değiştirilmemelidir. Onların bilgi ve becerileri, toplum tarafından tam olarak uzmanların önerdiği biçimlerde uygulanmalıdır. İşte Feyerabend, toplumsal yaşamda uzmanların bu tavrını tarihteki başrahip, kral gibi otorite figürlerinin tavrıyla özdeşleştirir.[741] Bu bağlamda Feyerabend, toplumun bilim uzmanları tarafından kuşatıldığını söyleyerek, Kant'ın aydınlanma düşüncesi doğrultusunda söylediği bir söze de atıfta bulunur: *"Benim yerime anlayan bir kitabım, benim yerime vicdan taşıyan bir papazım ve ne yiyeceğime karar veren bir hekimim varsa benim zahmete girmeme ne gerek var. Düşünmem de gerekmez, biraz para verdim mi başkaları bu işi benim yerime hemen üstlenecektir."*[742] Böylece Feyerabend, uzmanların toplumda her şeyi biliyormuş gibi görünmelerine karşın çok az şey bildiklerini ama toplum üzerinde maddi ve manevi bir otorite kurmaktan vazgeçmediklerini belirtir. Ve onlara tamamen güvenmememiz gerektiğini salık verir.[743]

Öte yandan Feyerabend, toplumsal yaşamı kuşatmış olan bilim uzmanlarının "kültürel çeşitliliği" etkisiz bir eleman haline getirdiğini düşünür. Ona göre, bilim uzmanlarının bu tavrı Feyerabend açısından, katı nesnelcilikten başka bir şey değildir.[744] Feyerabend, bilim uzmanlarının toplumdaki sözde insancıl retoriğine ve hoşgörü gösterilerine aldanmamız gerektiğini ifade eden Feyerabend, Amerikan Tıp Birliğinin (*American Medical Association*) doktor bir üyesine devlet hastanelerinde alternatif tedavicilerin de bulunmasına izin verip vermeyeceğini sorduğumuzda, bu hoşgörünün sınırlarının gerçekte olmadığını net bir şekilde görebiliriz[745]der. Bununla birlikte Feyerabend, uzmanların yalnızca toplumdaki alternatif bilgi biçimlerine karşı değil, birbirlerine karşı da hoşgörüden yoksun olduğunu ifade eder. Ona göre, herhangi bir çalışmasında ulaştığı sonuçları profesyonel bir dergi yayın kurulunun veya aynı türde yetkili mercilerle donatılmış birtakım grupların görüşüne sunmadan bir gazetede yayımlamaya ya da onlar üzerinde uluorta bir röportaj yapmaya kalkan modern bir bilim

---

[740] Immanuel Wallerstein, "Bilim İçin Bilimciliğe Karşı Olmak: Çağdaş Bilgi Üretiminin Çıkmazları", (Çev.: Berivan Alataş), *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 121, 119-125.
[741] Feyerabend, *Akla Veda*, 74.
[742] Feyerabend, *Akla Veda*, 22.
[743] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 208.
[744] Feyerabend, *Akla Veda*, 15.
[745] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 103.

uzmanı, muhtemelen ciddi bir süre toplum dışına atılmasına neden olacak affedilmez bir günah işlemiş demektir.[746] O, bu nedenle bilim uzananlarının hoşgörüsüzlüğünün, gerek kendilerinin gerek toplumdaki sıradan insanların gözünü dünyanın önemli görünümlerine karşı kör ettiğini ve de nesnel olmaya çalışan bilim uzmanlarını kendi öznel zindanlarına hapsettiğini belirtir.[747]

Feyerabend, bilim uzmanlarının yapmış oldukları birçok araştırma alanında görüş birliğinden ziyade görüş çeşitliliği içinde olduklarını ifade eder. O, bu durumla ilgili olarak kabaca nükleer güvenlik, ekonominin durumu, zararlılara karşı kullanılan ilaçlar, eğitim yöntemlerinin etkinliği, ırkın zekâ üzerindeki etkisi vb. gibi konulardaki tartışma konularına dikkati çeker. Bu gibi tartışmalarda iki, üç, beş hatta daha çok görüş ortaya çıktığını ve hepsinin de bilimsel destek bulabildiğini belirtir. Feyerabend, bu durumu şu cümlesiyle özetler: *"Ne kadar bilim adamı varsa o kadar çok görüş var."*[748] Bilim adamları arasındaki bu görüş çeşitliliğini yorumlarken onların, önyargılarından, yetiştikleri araştırma geleneklerinden ve geçmiş yaşantılarından etkilendiğini ifade eden İnam ise, bu durumu bilim adına kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirir. Çünkü insanlar gerçekliği olduğu gibi algılayamamaktadırlar. İnam'a göre, *"pencereden baktığımız zaman görünen ağaç bizim gözümüze çarpan ışınlardan çok daha fazlasıdır. Önce gözümüze sonra beynimize ulaşan ışınlar algılama düzeni içinde değişikliğe uğratılırlar. O ışınlar toplamına ağaç diyebilmemiz ancak bizim anlam verme gücümüzden kaynaklanır. Işık ışınları bizim daha önceki bilgilerimizden, kültürümüzden, kullandığımız dilden gelen anlam bileşenleri olmadan bize ağacı gösteremezler."*[749] Konuyla ilgili olarak Özlem ise, bilim uzmanları arasındaki görüş çeşitliliğini açıklarken şu değerlendirmede bulunur: *"Gözlemler yapan bilim insanı, konusu karşısında nötr bir varlık olarak duramaz. Bilim insanı, hiçbir sosyal statü ve rol sahibi olmaksızın, hiçbir kanaat, değer, eğilim ve inanç taşımaksızın nesnesine yönelemez. O, sadece gözlemleyen ve gözlemlediğini yansıtan basit ve edilgin bir ayna değildir. Bilim insanının duyguları, sevinçleri, acıları, aşkları ve nefretleri vardır. O bir toplum içerisinde yaşamaktadır. Sosyal, siyasal, estetik, ahlaksal ideallere ve değer yargılarına sahiptir. Bilim insanı, nesnenin karşısına, sahip olduğu bu yönlerin bir*

---

746 Feyerabend, *Akla Veda*, 309.
747 Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 156.
748 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 118.
749 Ahmet İnam, "Gülümseyen Bilim", *Bilim ve Teknik Dergisi,* 291, 1992, 35-36.

totalitesiyle çıkmaktadır."[750] Tozlu'ya göre, de bilim uzmanları arasındaki görüş çeşitliliğinin nedeni onların, bir kültürün, bir düşüncenin, ekonomik, sosyo politik ve ideolojik bir sistemin adamı olmalarından kaynaklanmaktadır.[751] Bilim uzmanları arasındaki görüş farklılıklarının nedenini farklı bir perspektiften değerlendiren Wallerstein ise bu konuda şunları söyler: *"…Gerçek dünyada durum böyle işlemiyor. Bilim insanları hükümetlerden, etkili kurumlardan veya kişilerden, meslektaşlarından gelen dış baskılar ve kendi süper-egolarından kaynaklanan iç baskılara maruz kalıyorlar. İstisnasız olarak hepimiz böylesi baskılara karşı bir noktaya kadar tepki gösteririz. Belirli koşullar altında, bu durum nesneyi öylesine dönüşüme uğratır ki, edinilen veriler oldukça güvenilmez hale gelir."*[752] Bu yorumlardan da anlaşılacağı üzere, bilim uzmanlarının araştırmaları esnasında oluşan görüş farklılıklarının sosyolojik, psikolojik, fizyolojik, ekonomik, politik ve benzeri birçok farklı nedeninin olduğu görülmektedir.

Öte yandan, Feyerabend, uzmanları çalışmalarında kullandıkları üslup noktasında da sert bir şekilde eleştirir. Eleştirisini bilim tarihindeki önemli kişiliklerin üslupları doğrultusunda ortaya koymaya çalışır. Feyerabend, Galileo'nun Ay'ın şekliyle ilgili olarak yaptığı araştırmadan yola çıkarak onun şu cümlesini aktarır: *"Ayın yüzeyinde hayranlıkla seyretmekten kendimi alamadım..."*[753] Galileo'nun Ay hakkındaki makalesini ilk okuyanlardan biri olan Kepler de şöyle bir yorum yapar: *"Genellikle ayın sol köşesi olarak kabul ettiğim daire şeklindeki bu büyük çukurluğun görünüşüne şaşırmadan edemiyorum. Acaba bu eser doğaya mı, yoksa sanatkâr bir ele mi ait?"*[754] Newton ise, renklerle ilgili ilk makalesinde diğerlerine benzer bir üslupla başlar: *"…1666 yılının başında kendime üç kenarlı bir prizma dürbünü buldum ve renklerin hayranlık verici mucizesini incelemeye koyuldum... İlk başta bu yöntemle üretilen renkleri görmek eğlenceli oldu. Ama bir süre sonra bunları daha dikkatli bir şekilde izlemeye koyulduğumda, renkleri farklı boyutlarını gördüm ve hayrete düştüm"*[755] der. Feyerabend, Galileo, Kepler ve Newton gibi bilim devlerinin yazdıkları makalelerde, *gördüm, hayran kaldım, hayrete düştüm, şaşırmaktan kendimi alamadım, görmek*

---

[750] Özlem, *Felsefe Ve Doğa Bilimleri,* 237.
[751] Necmettin Tozlu, "Bilim ve Geleceğimiz", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 18, 1995, 21, 18-26.
[752] Wallerstein, 122.
[753] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 46.
[754] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 46.
[755] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 47.

eğlenceli oldu, bir mucize vb. gibi son derece canlı kavramlar kullandıklarını ifade eder. Ona göre, böyle bir üslup bir kimsenin, dostuna ya da canlı bir insana hitaben yaptığı bir konuşma biçimidir. Feyerabend, oysa bu makalelerin konusunun yıldızlardan, prizmalardan, merceklerden, aydan oluşan soğuk, nesnel, ruhsuz doğa olduğunu unutmamak gerektiğini söyler.[756] İşte Feyerabend, günümüz uzmanlarının yapmış oldukları çalışmalarda üslup olarak, yazarla okuyucu arasına bir set çekildiğini düşünmektedir. Ona göre, bu kaba ve anlaşılması zor dil kullanımı her yerde karşımıza çıkmakta ve en açık, en basit ifadelerin yerine geçmektedir.[757] Buradan da anlaşılacağı üzere Feyerabend, uzmanların kullandığı kavramlarla okuyucuyu araştırmadan uzaklaştırdığı, hatta okuyucunun araştırmayı görmesini engellediğini ve de okuyucunun araştırmacı hakkında herhangi bir yargıya varmasını önlediğini düşünmektedir.

Buraya kadar Feyerabend'in *Bilimi Nasıl Kullanmamız Gerektiğine Kim Karar Verecek?* sorusunun taraflarından olan uzmanlar üzerine detaylı bir eleştiri yaptığını görmekteyiz. O, düşüncelerinin bundan sonrasında sorunun bir diğer tarafı olan sıradan insanların *(amatörlerin)* bu soru içerisindeki konumunu tartışmaya açar. Feyerabend'e göre, bilimsel araştırmanın değerlendirme ölçüleri, yalnızca araştırmanın içerisindeki kişilerce anlaşılabiliyorsa, o zaman araştırmaya ilişkin yargıya varmak isteyen bir vatandaş ya kendisi uzman olacak ya da bu yargıyı uzmanların önerilerine bırakacaktır. O zaman da bilimin, uzmanların ve kurumların demokratik bir denetimi olanaklı olmayacaktır.[758] Bu noktada Feyerabend, bilimin toplumla, toplumun da uzmanlarla bütünleşmesi isteniyorsa, halkın *(amatörler),* uzmanların yaptığı çalışmaların içinde olması gerektiğini belirtir.[759] Ona göre, halk, bilimsel projelerin tartışılması sürecine katılmalıdır. Hatta bilim uzmanlarının çalışmalarının halkın yaşamını etkilediği durumlarda bu katılım bir zorunluluktur. Zira halk bundan etkilenen taraftır ve bilimsel kararların birçoğu halkın yaşamını etkiler. O, halkın bilimsel kararların alınma sürecine katılımını bilimin demokratikleştirilmesi anlamına geldiğini ifade eder. Ona göre, bilimin demokratikleşmesi, ABD'deki jürili duruşmalardaki tartışmalarda yaşama geçirilmiştir.[760] Jürilerin bulunduğu mahkemelerce yapılan her yargılama, sıradan insanların uzmanların hatalarını açığa çıkarabilecekleri temel varsayımına dayanır.

---

[756] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 47.
[757] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 48.
[758] Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* 25-26.
[759] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 44.
[760] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 12.

Yasa, uzmanların sorgulama sırasında verdikleri ifadelerin jürinin değerlendirmesine sunulmasını öngörür. Bunu isterken, uzmanların da eninde sonunda insan olduklarını, tümüyle uzmanlık alanları içinde kalan konularda bile hata yaptıklarını, kendi fikirlerinin güvenilirliğini sarsabilecek her türden belirsizliği örtbas etmeye çalıştıklarını ve uzmanlıklarının hiç de öyle sık sık ima edildiği gibi ulaşılmaz olmadığını varsayar. Yasa ayrıca sıradan bir insanın, uzmanların kullandıkları usullerin anlaşılması ve hatalarının ortaya çıkarılması için gerekli bilgiyi edinebileceğini de varsayar. Bu varsayımın doğruluğu bütün davalarda defalarca da kanıtlanmıştır.[761] Başka bir örnekte, dünyanın birçok bölgesinde riskli bir ameliyat kararı genellikle hastaya ya da hastanın yakınlarının kararına bırakılmıştır. Bu karar onlara, özel bir bilgi sahibi olduklarından dolayı değil, konuyla ilgili sorumluluğu taşıması gereken kişiler birinci dereceden kendileri olduklarından bırakılır.[762] Bununla birlikte, Feyerabend, herhangi bir toplumda, okullarda çocuklara nelerin öğretilip nelerin öğretilmeyeceği, nükleer santral kurmanın o toplum için güvenli olup olmayacağı, mevcut tıp uygulamalarının toplumdaki insanların tedavisinde gerçekten faydalı olup olmadığı, alternatif tedavi yöntemlerinin toplumda kullanılıp kullanılmayacağı, çevreyle ilgili bir kanunun kabul edilip edilmeyeceği, cezaevlerinde yaşayan insanların ıslahında kullanılan yöntemlerin insanları topluma kazandırıp kazandırmayacağı vb. gibi birçok konuda kararın sıradan insanlar arasında seçilmiş konseylere bırakılması gerektiğini savunmaktadır.[763]

Feyerabend, bu noktada cevaplanması gereken önemli sorular olduğundan bahseder. Sıradan insanlar bu türden kararlar için gerekli bilgiye sahip midirler? Çok önemli hatalar yapmayacaklar mıdır? O nedenle, temel kararları uzmanlara bırakmak zorunlu değiller midir? Ona göre, söz konusu olan demokrasiyse bu sorulara verilecek cevap kesinlikle hayırdır. Çünkü bir demokrasi, her şeyi bilen küçük bir kliğin güttüğü bir koyun sürüsü değil, olgun insanlardan oluşan bir topluluktur. Olgunluk sokaktan toplanmaz, öğrenilmesi gereken bir yetenektir. Önceden alınmış kararların sorgulamaksızın dayatıldığı okullarda değil, henüz alınmamış kararlara aktif katılımla öğrenilir. Olgunluk, bilim adamlarının oyunlarını bozacak olsa bile mutlaka elde edilmelidir. Çünkü özel bilgi biçimlerinin nasıl uygulanacağına, onlara nereye kadar güvenileceğine, bu bilgilerin insan varlığının bütünlüğüyle, öteki bilgi biçimleriyle

761 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 130.
762 Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 64.
763 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 128-129.

ilişkisinin ne olduğuna karar verecek olan ne de olsa insanın kendisidir. Dolayısıyla bir demokrasinin vatandaşları, bilimin inanılması gereken tek gerçek bilgi, uzmanların ise inanılması gereken tek gerçek kişi olduğuna dair dindarca bir inançla yetinemezler. O nedenle, temel kararlara o toplumdaki sıradan insanların katılması, söz konusu kararların başarı oranı azalacak olsa dahi gereklidir.[764]

Öte yandan, Feyerabend, uzmanların araştırmalarında harcadığı paraların kaynağıyla ilgili farklı bir duruma da dikkat çeker. Ona göre, bilimsel araştırmalara kullanılan paralar, vatandaşların vergilerinden sağlandığından, bu insanlar paralarının nasıl kullanılması gerektiği konusunda söz hakkına sahip olmalıdırlar. Hangi araştırmaları desteklemek istediklerine, sorunların uzmanların önerdikleri gibi çözülüp çözülmeyeceğine karar verebilmelidirler. Böyle bir toplumda uzman olmayan sıradan bireylerin oluşturduğu komiteler karar mekanizmalarında yer alacaklardır. Bu mekanizmalar kaynakların nasıl kullanılacağına, uzmanların fikirleri alınarak fakat son söz onların olmayacak şekilde karar vereceklerdir. Elbette o toplumdaki insanlar bilimsel kuramların içerikleriyle ilgili teknik ayrıntılarda kararları uzmanlara bırakacaklardır. Fakat uzmanların önerdikleri çözümleri uygulayabilmeleri ve araştırmalarını sürdürebilmeleri için sıradan insanların kararlarına ve desteklerine ihtiyaç duymaları sıradan insanlara uzmanlar arasında bir yaklaşma sağlayacaktır. Bu yakınlaşma karar mekanizmalarının teknokrat bir azınlığının elinde olması gibi anti-demokratik bir durumun giderilmesine hizmet edecektir**.**[765]

Sonuç olarak, *Bilimi Nasıl Kullanmamız Gerektiğine Kim Karar Verecek?* şeklinde başladığı tartışmayı Feyerabend, *Hayatlarımızı uzmanların buluşlarına mı uydurmalıyız yoksa buluşları hayatlarımızın ihtiyaçlarına mı?* tarzında bir soruyla adeta sonlandırır.[766] O, söz konusu soruyu şu cümleleriyle cevaplandırır: *"Elinizi çekin. Önerilerde bulunun. Konferanslar verin. Ama bayanlar baylar, entelektüeller, uzmanlar ve bilim adamları kaleme aldığınız düşüncelerinizi, resmi makamları kullanarak sıradan insanlara zorla kabul ettirmeye çalışmayın."*[767] Böylece Feyerabend, toplumun uzmanlardan faydalanması, uzmanlara ödemeler yapması uzmanları onurlandırılmasını istemesine rağmen, toplumunda nihai kararların uzmanlar tarafından alınmasının

---

[764] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 117.
[765] Elaine Miller, "Özgür Bir Toplumda Feyerabend", (Çev.: Ferit Güven), *Birikim Dergisi*, (37), 1992, 46, 43-47.
[766] Feyerabend, *Akla Veda*, 214.
[767] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 221.

engellenmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Uzmanların görüşleri elbette dikkate alınacaktır, fakat son söz onların olmayacaktır. Son sözü demokratik olarak oluşan komiteler söyleyecek ve bu komitelerde ağırlık sıradan insanlarda olacaktır.[768] Bu gelişmeler, ancak uzmanlara karşı duyduğumuz anlamsız saygıdan, hatta korkudan kurtulup uzmanların da birer insan olduklarını, makul fikirler ürettikleri, hatta ağır hatalar da yapabildiklerini kabul edebildiğimiz zaman ortaya çıkacaktır.[769]

2.4. BİLİMDE FAYDA VE ZARAR İLİŞKİSİ

Günümüzde bilimin kendisi, özellikle teknik alandaki büyük başarılardan dolayı, bir dünya görüşü halini almış, dolayısıyla günlük hayatımızda dahi yol gösterici bir ilke olarak benimsenmiştir. İşte bu durumun insan ve toplum üzerindeki olumlu ve olumsuz yönlerinden söz edilebilir.[770] Feyerabend, *Vakit Öldürmek* isimli *eserinde "bilimin büyük yararları vardır. Doğru. Ama aynı zamanda büyük zararları vardır"*[771] şeklinde bir değerlendirmeyle bu konudaki tartışmayı başlatır. Feyerabend, bilimin insan ve toplum üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için tartışmayı öncelikle bilimin insana sağladığı fayda tarafından başlatır. Ona göre, Birinci Dünya Bilimi Avrupa'daki bilimsel devrimden doğmuş olan ve hâlihazırda dünyanın dört bir yanında üniversitelerde ve teknoloji kurumlarında öğretilip uygulanmakta olan bilim, bize sayısız fikir ve teknolojik başarı armağan etmiştir.[772] Feyerabend, Birinci Dünya Bilim'inin insanlığa yapmış olduğu katkılarla ilgili olarak bazı açıklamalar yapar. Ona göre, tıbbi araştırmacılar ve teknoloji uzmanları birçok yararlı cihaz keşfederek insanlığın hizmetine sundular.[773] Örneğin, Üçüncü Dünya Ülkelerinin açlıkla yaşadığı sorunlarla mücadelesinde onlara katkılar sağladı, parazitlerin ve bazı bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılmasında onlara yardımcı oldular.[774] Yine bilimin tıptaki tedavi yöntemlerine, kanser tedavilerine, organ nakillerine, mühendislikteki gelişmelere, uzay çalışmalarına ve elektronik aygıtların gelişmesine büyük katkısı vardır. Ayrıca yaşadığımız dünyanın, içinde bulunduğumuz kültürün, dışımızdaki kültürlerin

---

[768] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 116-117.
[769] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 65.
[770] Şafak Ural, *Bilim Tarihi*, (8. bs.), Çantay Kitabevi, İstanbul, 2011, 11.
[771] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 143.
[772] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 7.
[773] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 19.
[774] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 24.

anlaşılması, yorumlanması ve eleştirilmesinde bilimin etkisi büyüktür.[775] Bundan elli yıl kadar önce hücre çekirdeği hakkında yeni yeni belli belirsiz bir görüş sahibi olunmasına karşılık, bugün hücre çekirdeğinin iç ve ince yapısını ve taşıdığı kalıtım malzemesini ayrıntısına kadar biliyoruz.[776] İşte bu konuda *"bilimin dünyayı anlamamıza olağanüstü katkılarda bulunduğu ve bunun daha da olağanüstü pratik başarılar getirdiği doğrudur"*[777] diyerek bilimin faydasının yadsınamaz bir gerçek olduğunu Feyerabend önemle vurgulamıştır.

Öte yandan Feyerabend, bilimin insana sağladığı faydalar üzerinde durduğu gibi tartışmayı bilimin insan yaşamı üzerindeki zararları konusunda da düşünceler ileri sürmüştür. O, bilimin insan üzerindeki zararlarını ya da olumsuz etkilerini öncelikli olarak *İnsan-Doğa İlişkisi* bağlamında değerlendirir. İnsan, doğada varlık bulan ve yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olarak doğayla ilişki içinde olmak durumunda olan bir canlıdır. Bu canlı, parçası olduğu doğa içinde kendi gereksinimlerini karşılamaya dönük yoğun bir çaba içerisindedir. Bu çabayla birlikte insan, doğal ekosistemin bir parçası olarak diğer canlılarla birlikte aynı besin zincirinin ayrılmaz bir halkasını oluşturur. Bu yönüyle insan, dış çevreye bağımlı ve onun yasalarına boyun eğerek yaşayan bir canlı varlık konumundadır. Ancak insanın tarihsel süreç içerisinde geliştirmiş olduğu bilim ve bilime bağlı teknolojiler ile yaşadığı çevreyi yeniden düzenleyerek, doğal yaşam alanının dışında yeni bir yaşam alanı oluşturmuştur. İşte, insanın bilimsel gelişim sonucu kendisini doğal yaşam alanının dışına taşıması, aynı zamanda, doğanın dengesini de değiştirici bir varlığa dönüşmesine neden olmuştur.[778] Bu noktada Feyerabend, bilimin, insanı bir zamanlar parçası olduğu doğadan uzaklaştırarak, onu doğaya yabancı bir varlık haline getirdiğini düşünür.[779]

Feyerabend'e göre, insan, artık doğanın bir parçası değil, doğanın bir istilacısı konumundadır.[780] Doğanın istilacısı olan insan, kendi kültürünün bir ürünü olan bilim ve teknolojiyi azami limitlerine kadar kullanarak doğa üzerinde yıkıcı bir tahakküm kurmaya başlamıştır. Hiçbir sorumluluk hissi taşımaksızın, doğayı kendisini

---

[775] İnam, "Bilimi Eleştirmek, 41.
[776] Teoman Durali, "Rastlantı ile Zorunluluk Açısından Canlılar Bilimi", *Felsefe Arkivi Dergisi*, (27), 1990, 19, 1-44.
[777] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 135.
[778] Kubilay Aysevener, "İnsan Ve Doğa İlişkisi Üzerine", *Felsefe Dünyası Dergisi,* 37, 2003, 63, 63-72.
[779] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 102.
[780] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 103.

yenilemesine imkân vermeyecek ölçüde tahrip ederek, ekolojik dengeyi bozmuştur.[781] Ekolojik dengenin bozulmasıyla birlikte, yeryüzünde yaşayan birçok hayvan ve bitki türünün nesli yok olmuş, ozon tabakası delinmiş, iklimler bozulmuş, ormanlar azalmış, endüstriyel atıklar çevreye yayılmış, temiz su kaynakları kirlenmiş, yer altı suları azalmış, topraklar çölleşmiş, tarım ürünlerinin verimi düşmüş, yoksulluk artmış, açlık tüm dünyaya yayılmış, hastalıklar salgına dönüşmüş, gelir dağılımı bozulmuş, aileler dağılmış, silahlanma artmış, cinayetler çoğalmış, savaşlar yayılmış, kitlesel göçler meydana gelmiş vb. birçok sorun ortaya çıkmıştır.[782] İşte Feyerabend, insanın doğaya yabancılaşmasıyla birlikte ekolojik dengede meydana gelen bozulmanın Birinci Dünya Bilimi'nin (Batı Merkezli Bilim) gelişmesiyle birlikte azalmadığını, aksine bu sorunlara *Birinci Dünya Bilimi'*nin neden olduğunu ifade etmektedir.[783]

Feyerabend, Batı biliminin ulusal savunma adı altında dünyanın farklı ülkeleri arasında kontrolden çıkmış bir *Silahlanma Yarışı* başlattığını da ifade etmektedir.[784] Örneğin, bugün Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanıma hazır bir şekilde 2000 adet karaya yerleşik hidrojen bombası, denizaltılarında hedeflerinden 15 dakikalık mesafede 3456 adet ve kıtalararası uçabilen uçaklarda yerleşik 1750 adet nükleer silahı mevcuttur. Bu 7206 silahın, kabaca 2500 adedi bir düğmeye basmakla aktive edilecek silahlardır. Rusya'nın da benzer miktarda stratejik silahı mevcut olmakla birlikte yaklaşık 2000 adedi tek bir düğmeye basarak aktive edilebilir özelliktedir. Toplamda, bugün dünyanın komple nükleer cephaneliğinde, dünyadaki herkesi 32 kez öldürecek büyüklükte patlayıcı güç yer almaktadır.[785] Aynı şekilde gelişmiş devletlerin silahlanma projelerine ayırdığı kaynak, bütçelerinin büyük bir oranını oluşturmaktadır. Silahlanmayla uğraşan bilim adamı ve mühendis sayısı kesin olarak bilinmemektedir. 1970'li yıllarda bu sayının yaklaşık beş yüz bin olduğun tahmin edilmektedir. Bu rakamlar dünyanın araştırmacı bilim adamlarının %45'inin askeri işlerle uğraştığı anlamına gelmektedir. Silahlanma endüstrisinde çalışan bilim insanları, dünyanın beyin gücünün yapıcı faaliyetlerden ziyade yıkıcı faaliyetlere saptırılmış olduğunu da göstermektedir.[786] Bu

---

[781] Ceylan, "Bilim ve Ahlak", 41.
[782] Feyerabend, *Akla Veda*, 12-13.
[783] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 10.
[784] Feyerabend, *Akla Veda*, 108-110.
[785] Clifford Conner, *Halkın Bilim Tarihi*, (2. bs.), (Çev.: Zeynep Çiftçi Kanburoğlu), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2012, 496.
[786] Durmuş Hocaoğlu, "Bilgi'den Kudrete, Kudretten Tahakküme", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (88), 2007, 118, 112-128.

noktada 7 Ağustos 1945'de Japonya'ya atılan Atom Bombasının anında yüzbinlerce insanı öldürmesi, bilimin kitlesel ölçekte öldürücü silahlar yaparak, insanlığın vicdanında kapanmayan yaralar açtığının açık bir kanıtı olarak karşımızda durmaktadır.[787] Bu bağlamda Batı bilimi, insanlığın büyük bir çoğunluğunun aleyhine olan atom bombası, nükleer silah, kıtalar arası füze veya askeri teknolojiyi geliştirmeye hizmet etmektedir.[788] Böylece Batı biliminin başlattığı silahlanma yarışı en etkili ölüm aletleri olan silahları üretmektedir.[789]

Öte yandan Feyerabend, bilimin dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan binlerce yıllık geleneklerin devamı olan toplumlar ya da kabileler üzerinde baskı yaratarak birçok farklı *kültürü* yok etmenin eşiğine getirdiğini ifade eder.[790] Ona göre, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kültürlerin, bilimin doğrudan ya da dolaylı etkisi altına girmesi, onların zengin bir çeşitliliğe sahip olan dilleri ve dillerine ait kavramların yozlaşmasına hatta zamanla ortadan kalkmasına yol açmaktadır.[791] Böyle bir durum, bir toplumun başına gelebilecek en kötü olaylardan biridir. Çünkü dil, toplumun tarihinde meydana gelen maddî ve manevî değerlerin ifade vasıtasıdır. Toplum denilen sosyal varlığı birleştirir ve onlar arasında bir duygu düşünce ve inanç akımını meydana getirir. İnsanlar dil sayesinde onlardan çok önce yaşamış insanlarla ilişki kurabilir ve onlardan çok uzaklarda yaşayan insanlarla da görüşmeden anlaşabilir. Ayrıca, dil zaman ve mekân engellerini aşarak ruhlar arasında bir birlik kurar. İnsanlar arasında duygu ve düşünce akışını sağlar. Dolayısıyla dile ve kavramlara gelebilecek bir zarar toplumun doğrudan kendisine gelen bir zarardır.[792]

Bununla birlikte, Feyerabend, günümüzde bilimin insanın merak duygusundan kaynaklanan bir etkinlik olmaktan uzaklaşarak çok büyük ekonomik getirisi olan bir *Ticaret* ürününe dönüştüğünü söylemektedir.[793] Bir ticaret ürünü haline dönüşen bilim, yaşamımızın birçok alanında kullanılan mühendislik, iletişim, otomasyon, uzay teknolojileri, nükleer enerji, silah sanayi vb. gibi birçok farklı alanın bilgisinin

---

[787] İlbeyi Özer, "II. Dünya Savaşı'nda Japonya'ya Atılan Atom Bombalarının Türkiye Basınındaki Yansımaları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2012*,* 10 (1), 253-254, 248-265

[788] Demir, *Bilim Felsefesi*, 143.

[789] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 24.

[790] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 10.

[791] Paul Karl Feyerabend, "An Attempt at a Realistic Interpretation of Experience", [Deneyimin Gerçekçi Bir Tarzda Yorumlaması Girişimi], Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Vol. 58, 1958, 143-170.

[792] Mustafa Özkan, "Gelişim Süreci İçinde Türkçe ve "Anayasanın Dili", 2012, http://www.tded.org.tr/images/logo/sem/mustafa_ozkan.pdf

[793] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 24.

gizlenmesine neden olmuştur. Çünkü bu alanlarda elde edilen bilgilerin patent hakları başta para olmak üzere güç ve itibar sağlamaktadır. Örneğin, seramik olarak adlandırılan malzemenin yüksek sıcaklıklarda dahi iletkenliğini koruması ve ürünün uzay teknolojilerine kullanılmasının keşfiyle hemen koruyucu önlemler almıştır. Böylece günümüzde bilimsel bilginin üretimi ve dağıtımı asla özgür ve entelektüel bir alış veriş ortamında meydana gelmediği ortaya çıkmıştır.[794] Öte yandan Feyerabend, gizlenen bilimsel bilgi neticesinde elde edilen ürün ya da malzemenin uluslararası ticarette bir ürün ya da malzeme bolluğu yarattığını da ifade etmektedir. Yalnız bu ürün ya da malzeme bolluğu dünyada yaşayan herkesin iyiliği için değil, sadece ürünün bedelini ödeyenler için bir anlam ifade etmektedir.[795]

Ürünlerin bolluğu aynı zamanda zincirleme bir reaksiyonla ürünlerinde tüketimini de gerektiren bir sistemin oluşmasına neden olmuştur. Tüketime odaklanmış ekonomik ilişkilerle kendisini ayakta tutan devlet sistemleri, doğanın ve insanın giderek her yönüyle daha hızlı bir biçimde tüketilmesine neden olmaktadırlar. Her alanda tüketimin yaygınlaştırılması insanın ve doğanın daha fazla sömürülmesine zemin hazırlamıştır. Kendilerini bu ikilemden kurtaramayan bugünün gelişmiş devletleri, tüketimi bugün artık kendi varlık sebepleri haline dönüştürmüşlerdir.[796] Bu kısır döngü beraberinde, bir tarafta kaynakları sınırsızca harcayan insan ve toplumlar yaratırken (Avrupa gibi) diğer tarafta temel tüketim ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan insanlar ve toplumlar (Afrika gibi) meydana getirmiştir.[797] Bu durum, Batılı olmayan insanlar ve toplumlarda telafisi mümkün olmayan yaralar açarak onların özgüvenlerini kaybetmelerine, gelecekten umutlarını kesmelerine, kendilerine yabancılaşmalarına,[798]maneviyatlarını zayıflatarak bunalıma düşmelerine neden olmuştur.[799] Başka bir ifadeyle Batılı olmayan insanlar ve toplumlar bir insanlık krizinin eşiğine gelmiştir.[800]

Sonuç olarak, bilim ve teknolojinin dünyamızda meydan getirdiği, yoğun kentleşme, nüfus patlaması, aşırı tüketim, iklim değişiklikleri, çevre kirlenmesi, doğa yıkımı, nükleer silahlanma, dünya savaşları, kitlesel göçler, sömürgeleşme, gelir

---

[794] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 164-165.
[795] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 10.
[796] Aysevener, 64-65.
[797] Demir, *Bilim Felsefesi*, 144.
[798] Necmettin Tozlu**, "**Problemlerimizin Kaynakları Bakımından Geçen Asrın Düşünce Boyutunda Kısa Bir Tahlil", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (1), 31, 2001, 8, 3-13.
[799] Murtaza Korlaelçi, "Gabrial Marcel'e Göre Teknik ve Günah", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, (27), 1990, 231, 221-235.
[800] İnam, "Bilimi Eleştirmek, 42.

dağılımında adaletsizlik gibi değişiklikler insanlığı karamsarlığa sürüklemektedir.[801] Bu karamsarlığı Feyerabend, şu cümleleriyle özetler: *"Bilim, insanları daha sevecen, daha az vahşi ya da daha uygar yapmadı. Bilimsel olarak en gelişmiş olduğumuz yüzyıl, barbarlığın geri geldiği bir yüzyıldır."*[802] Şu halde bilim, yaşadığımız yüzyılda insanlara faydanın yansıra büyük felaketlerde getirmiştir.

2.5. DİSİPLİNER ÇOĞULCULUK İLKESİ

Viyana Çevresi düşünürleri, insan, doğa ve evren üzerine ortaya koyulabilecek tek geçerli bilgi kaynağının deneysel araştırmaya dayalı bilimsel bilgi olduğunu ifade ederler. Oysa insanlık tarihinin başlangıcından bu yana bilinen en ilkel topluluktan en gelişmiş uygarlığa kadar hemen hepsi kaynağı, değeri ve yöntemi farklı olmak üzere farklı disiplinler meydana getirmiştir.[803] İnsan, doğa ya da evrene ilişkin olarak hakikati arama yolunda belirli bir disiplin ya da düşüncenin katı bir takipçisi olunmaması gerektiğini ifade eden[804] Feyerabend'e göre, insan belli bir disiplin, düşünce ya da yorumu mitolojik, metafizik, okkült veya dinsel içerikli olmasından dolayı kesinlikle yadsımamalıdır.[805] Çünkü insanlık tarihi içerisinde ortaya çıkan görüşlerin birbirlerine karşı üstünlüğünü ispatlayacak tarafsız bir mihenk taşı mevcut değildir. Her görüş, onu benimseyen insanların sorunlarına cevap veren bir yaşam modeli içerir. Böylece herhangi bir yaşam modelini, öteki yaşam modelleriyle mukayese etmek doğru değildir.[806] Başka bir deyişle, görüşlerin çokluğu karşısında görüşlerden yalnızca biri kabul edilip diğerleri yok sayılamaz. Her görüş ayrı ayrı unsurlar içerdiğinden birbirlerine indirgenemez. Örneğin şu görüş şundan üstündür ya da bilim sanattan üstündür gibi ifadeleri kullanmak doğru değildir. Her görüşün hayatımız üzerinde farklı bir etkisi vardır.[807] Bu bağlamda Feyerabend, insanların farklı bir dünya görüşünü reddederek, kendi dünya görüşlerini gerçeğin tek hakiki temsilcisi olarak kabul

---

[801] Cemal Yıldırım, "Kültür Bağlamında Bilim", Benan Dinçtürk (Ed.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (74-75, 71-76), Tübitak Marmara Araştırma Merkezi, 1997.

[802] Vitora Hösle, Renato Parascandalo, "Paul Karl Feyerabend İle Üç Görüşme", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (281, 279-296), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

[803] Hüseyin Gazi Topdemir, "Kuhn Ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 36, 2002, 45, 45-62.

[804] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 210-211.

[805] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 85.

[806] Ceylan, "Bilim ve Ahlak", 45.

[807] Necati Öner, "Bir Bilgi Türü Olarak Sanat", Ahmet Tülek (Ed.), *Felsefe Yolunda Düşünceler*, (198, 197-208), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

etmelerinin katı bir tutum olduğunu söyleyerek eleştirir.[808] Hatta o, eleştirilerinin şiddetini arttırarak farklı görüşlerin, baskın görüşlere uymadığından dolayı kabul edilmemesini, tiranlara özgü dogmatik bir tutumla özdeşleştirir.[809]

Öte yandan, yaşadığımız dünya tek olsa bile, bu dünyada yolumuzu bulmak için en iyi kılavuzun, tek bir dünya görüşü olduğunun kesin olmadığını düşünen Feyerabend, tek bir dünya görüşünün sadece eksik değil, aynı zamanda aldatıcı olabileceğini söyler.[810] Bu bağlamda Feyerabend, "görüş birliğini" bir kiliseye, bir mitosun korkutulmuş kurbanlarına veya bir tiranın istekli izleyicilerine uygun bir yaklaşım olduğunu düşünürken, "görüş çeşitliliğini" özgür düşünen insanı doğru bilgiye ulaştıran sağlam yollardan biri olarak görür.[811] Ona göre, araştırdığımız dünya bilinmeyenlerle dolu varlık alanı olduğundan, insan kendini baskın bir görüşle sınırlandırmamalı aksine görüş çoğulluğuna açık olmalıdır.[812] Görüş çoğulluğunun önemine ilişkin John Stuart Mill'de önemli açıklamalarda bulunur: *"Eğer bir teki dışında bütün insanlar aynı düşüncede olsalar. Ve yalnız bir kişi karşıt düşüncede olsa nasıl bu kişinin elinde güç olduğu takdirde insanların düşüncelerini susturmaya hakkı yoksa insanların da tek kişiyi susturmaya hakkı yoktur. Düşüncenin susturulmasındaki asıl kötülük yaşayan nesle olduğu gibi gelecek nesillere karsı bir haydutluk olmasıdır. O düşünceye taraftar olanlardan daha da fazla o düşünceye katılmayanlara karsı bir soygunculuk olmasıdır. Eğer susturulan düşünce doğruysa insanlar yanlış olanı doğru olanla değiştirme olanağından yoksun bırakılırlar. Eğer yanlışsa, onlar hemen hemen aynı derecede büyük bir yararı yani gerçeğin haksızlıkla çarpışması sonucunda onun daha açık olarak anlaşılmasını ve canlı bir etki yaratmasını elden kaçırmış olurlar."*[813] Feyerabend'de Mill ile ilgili yazısında ona atfen şunları söyler: *"Avrupa uluslar ailesini, insanlarının durağan olmak yerine ilerleyen bir bölümü durumuna getiren ne olmuştur? Onlarda bulunan üst derecedeki bir kusursuzluk değil, kişiliklerindeki ve kültürlerindeki önemli ayrımlarıdır. Bireyler, sınıflar, uluslar birbirlerine hiç benzemezler. Her birisi değerli şeylere çok çeşitli yollardan giderler. Avrupa ileriye doğru ve çok yönlü gelişmesini bu*

---

[808] Feyerabend *Anarşizm Üzerine Tezler*, 252.
[809] Feyerabend, *Akla Veda*, 49.
[810] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 15.
[811] Paul Karl Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", Cemal Güzel (Ed.), (Çev.: Kurtuluş Dinçer), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (268, 243-277), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
[812] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 82.
[813] John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*, (Çev. Âlime Ertan), Belge Yayınları, İstanbul, 2005, 29-30.

yolların çokluğuna borçludur."[814] Öte yandan *Ortega Y Gasset*'de görüş çoğulluğu doğrultusunda hakikatin de çoğul olduğu düşüncesini kabul etmiştir. Ona göre her yaşam, evrene farklı bir bakış açısıdır. Böylece her yaşama biçimine göre, farklı hakikatler söz konusudur. Başka başka hakikatlerin, asla birbirinden üstünlüğü yoktur. Her bakış açısı, hakikatin bir bileşeni durumundadır.[815] Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti* isimli eserinde günümüz modern biliminin mevcut konumunun görüş çoğulluğunun serbest rekabetine bağlı olduğunu belirtir.[816] İnam ise görüş çoğulluğuyla ilgili olarak şunları ifade eder*: "Bence hayatı renkli kılan çeşitliliktir. Farklı kültürlerdir. Farklı bakış olmazsa yozlaşma olur. Yerel olarak evrensel olma, yani yerel özellikleri kaybetmeden evrensel çözüm getirme önemlidir. Örneğin, Türk olarak problemi çözme örneğinde olduğu gibi. Çözülen problem evrenseldir. Bakış açısı yerel kültür noktasıdır."*[817]

Feyerabend, hakikatin görüşler *ço*ğulluğuna ihtiyaç duyduğunu, iyice yerleşmiş görüşlerin hiçbir zaman alternatif disiplinleri sona erdirecek kadar kuvvetli olmadığını ve de alternatif disiplinlerin bilim gibi baskın görüşlerin hatalarının tespitinde neredeyse elimizdeki tek imkân olduğunu ifade eder.[818] Ona göre, bilim, bize yaşamımızda istediğimiz her şeyi verebileceği konusunda bir garanti sağlamadığı gibi alternatif disiplinlerin de bunda başarısız olacağı konusunda kesin bir inanç yoktur.[819] Dolayısıyla, hakikate ulaşmada tek bir gerçeklik haritası olmamasına karşın farklı bakış açılarından çıkmış birçok gerçeklik haritası vardır.[820] Bu nedenle, insanı, doğayı ve evreni anlama, açıklama ve de yorumlamada tek bir disiplini ya da görüşü kabul ederek, ona alternatif disiplin ya da görüşleri reddetmek doğru bir anlayış değildir.

Öte yandan, Feyerabend, evren, dünya ve insana ilişkin bilgi edinme sürecinde astroloji, mitoloji, metafizik, din, sanat, büyücülük ve alternatif tıp gibi birçok disiplin ya da görüşün savunulmasına bilimcilerin karşı çıktığını belirtir. Bu konuda bilimcilerin, bir yanda bilim diğer yanda astroloji, mitoloji, metafizik, din, sanat, büyücülük ve alternatif tıp gibi disiplinler arasında büyük bir fark yok mu? Bu fark

---

[814] Paul Karl Feyerabend, "Bilgi Kuramsal Değişmenin İki Modeli: Mill ve Hegel", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (206, 205-228), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
[815] Cihan, 154.
[816] Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, (Çev.: Sabri Orman), İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, 161.
[817] Sarıkaya, 234.
[818] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 171.
[819] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 15.
[820] John Ziman, *Teaching and Learning About Science and Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, 19.

alternatif disiplinlerin gerçeklikle bağlantı kurma çalışmalarına karşılık, bilimin öteki disiplinleri aşmış olmasından ileri gelmiyor mu? şeklinde sorular yönelttiğini ifade eden[821] Feyerabend, bilimcilerin bu sorularına yine şu sorularla cevap verir: Diğer tüm disiplinleri ya da görüşleri tamamen yok sayarak yalnızca bilimi, desteklemek *doğru* bir şey midir? Bilgiye müdahale hakkını toptan bilime teslim ederek diğer disiplin ya da görüşlerden sağlanan her bilgiyi ret mi etmeliyiz? Ve bilim uzmanlarının bilgiyi elde etme sürecinde tek bir disiplinin sınırları içinde kaldıkları tarihte hiç görülmüş müdür? Bu sorulara onun yanıtı kesinlikle hayır olacaktır. Feyerabend bu sorulara hayır cevabını vermesinin iki nedeni olduğunu belirtir. Bu nedenlerin ilki, keşfetmek istediğimiz insan, dünya ve evren büyük ölçüde bilinmeyen bir varlıklardır. Ona göre, insan, dünya ve evrenin anlama, açıklama ve yorumlamada tüm seçeneklerimizi açık tutmalıyız. Ve kendimizi önceden belli bir disiplinle kısıtlamamalıyız. Çünkü dünyanın derin sırlarını keşfetmenin mutlak manada en iyi yolunun bilim olduğunu hiç kimse garanti edemez. Bu konuda ikinci neden, bilimsel uygulamalar, özgür düşünen bir insan bağlamında, hümanist bir tavırla bağdaşmaz. Çünkü insanın özgürlüğünü arttırma, yaşanmaya değer bir hayat kurma ve de buna tekabül eden doğanın ve insanın sırlarını keşfetme girişimi, tüm evrensel standartların ve katı geleneklerin reddini gerektirir.[822] Yani sınırları önceden tespit edilmiş standartlar ve gelenekler içerisinde varlığa ilişkin yapılan tek boyutlu çalışmalar insanın çok boyutlu doğasına aykırıdır.

Böylece Feyerabend açısından, Viyana Çevresi düşünürlerinin kabul ettiği gibi insanın, doğanın ve evrenin açıklanması doğrultusunda hakikatin tek gerçek temsilcisi olarak bilimi kabul etmek doğru olmaz. Elbette bilim insanın önemli bir başarısıdır. Ancak bilimin dışında da insanı, dünyayı ve evreni anlama ve açıklamada başka insan yaratısı kültür ürünleri de vardır. Bunları görmezden gelmek doğru bir davranış olmasa gerek. Ayrıca bilimin, insan yaratısı öteki ürünlerden bağımsız onların üstünde bir imtiyaz alanı da yoktur. Çünkü bilim eskilerin deyimiyle nokta-i nazardır. Yani bilimle görülecek bir kâinat vardır, mitolojiyle görülecek bir kâinat vardır, sanatla görülecek bir kâinat vardır, dinle görülecek bir kâinat vardır. Bunlardan biri yanlış diğeri de doğrudur şeklinde kesin bir yargıya varamayız. Bunlar kültür yaratan varlığın gerçekliği farklı açılardan görme tarzlarıdır.[823] Dolayısıyla Levinas'ında ifade ettiği gibi *"bilim asla son*

---

[821] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 106.
[822] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 35-36.
[823] Sevinç Yeşiloğlu, "Bilim Hakkında Ahmet İnam ile Görüşmeler ve Bilimin Doğası Öğretimi Üzerine Yorumlar", *Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11) 4, 2010, 1-39.

söz olamaz."[824] İşte bu noktada, Feyerabend, insanın bilimden birçok bilgi öğrenmesine karşın astroloji, mitoloji, metafizik, din, sanat, okkült bilgi ve alternatif tıp gibi birçok disiplinden de bilgi edinebileceğini belirtir.[825] Ve bu konuyu ayrıntılı bir şekilde işler. Şimdi Feyerabend'in bilim dışı bilgi edinme biçimleri hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

2.5.1. Astroloji Kavramı

Viyana Çevresi düşünürleri, astrolojiyi bilgi edinme sürecinde sahte, sözde ya da yalancı bilim olarak tanımlamaktadır. Oysa astroloji, Güneş'in, Güneş Sistemimizdeki gezegenlerin, uydumuz Ay'ın, Güneş Sistemimiz çevresinde bulunan takımyıldızların hareketlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim,[826] evren içerisindeki büyük güçlerin *(Gezegenlerin, Yıldızların, Cisimlerin)* insan üzerindeki etkilerini yorumlayan kültürel bir düşünce sistemi[827] olarak da tanımlanmaktadır. Dünyadaki yaşamın ana kaynağı olan Güneş'te meydana gelen fiziksel faaliyetlerin doğrudan dünyadaki yaşamı etkilediğini ifade eden Feyerabend, Güneş'in dünyadaki yaşam üzerinde etkileri olduğunun bilinmesine karşın bu etkinin ne oranda olduğunun tahmin edilemediğini belirtir.[828] Bu bağlamda, doğada meydana gelen olaylar üzerinde Güneş'in, Ay'ın ve Gezegenlerin etkilerine ilişkin olarak bazı örnekler verir. Örneğin, ormandaki bir ağacın fiziksel yapısında meydana gelen farklı elektriksel dalgalanmalar,[829] kabuklu bir deniz canlısı istiridyelerin kabuklarını gelgit olayıyla uyum içinde açıp kapamaları, köklü bitkilerin sabit basınç, ısı, ışık ve nem olan bir ortamda metabolizmalarını Ay'a göre ayarlamaları gibi. Bu noktada Feyerabend, Güneşte, Ay'da ve Gezegenlerde meydana gelen fiziksel aktivitelerin dünyadaki bitkilerin ve hayvanların yaşam döngüsü üzerinde birtakım kimyasal reaksiyonlar oluşturduğunu ifade eder.[830] Ayrıca Feyerabend, bitki ve hayvanların yaşam döngüsünde olduğu gibi Güneş'in, Ay'ın ve Gezegenlerin insan yaşamında da (psikolojisi, fizyolojisi, ruhsal yapısı üzerinde) doğrudan etkili olduğunu düşünmektedir.[831] Bu konuda önemli bilim insanlarının da tespitleri olmuştur. Örneğin

---

[824] Emmanuel Levinas, "Sonsuzun Etiği", Erhan Kuçlu (Ed.), *Çağdaş Filozoflarla Söyleşiler: Kıta Felsefesi Tartışmaları*, (84, 75-96), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010.
[825] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 130.
[826] Giovanni Scagnamillo, *Astroloji ve Yıldız Bilimi*, Karizma Yayınları, İstanbul, 1999, 14.
[827] Marion March, Joan McEvers, *Astroloji*, (Çev.: Nesli Yıldız), Gün Yayıncılık, İstanbul, 1980, 15.
[828] Feyerabend, "Bilim Masalı", 64.
[829] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 124.
[830] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 121-123.
[831] Feyerabend, "Bilim Masalı", 62.

Güneş'in, Ay'ın ve Gezegenlerin insan üzerindeki etkisiyle ilgili olarak gök bilimci Kepler, *"gökyüzünde var olan veya görünen her şey açıklanamayan bir bağla yeryüzünde ve doğada hissedilir"*[832] der. Fizikçi Wolfgang Pauli ise *"ruhlarımızın ve bedenlerimizin, yıldızların uyumuna ve ışığının değişik açılarına tepki verdiğini söyleyebiliriz"*[833] diyerek Güneş'in, Ay'ın ve Gezegenlerin etkisiyle ilgili olarak benzer açıklamalarda bulunmuştur.

Feyerabend, astrolojiye ilişkin günümüz bilim çevrelerinin mevcut tutumuna ilişkin değerlendirmesini *Hümanist* dergisinde yayınlanan *186 Bilim Adamının Astroloji Bildirisi* üzerinden yapar. Söz konusu bildiri, dört bölümden oluşur. Birinci bölüm, bildirinin kendisidir. İkinci bölüm, aralarında on sekiz Nobel ödülü bilim uzmanının yer aldığı gökbilimcilere, fizikçilere, matematikçilere ve felsefecilere ait yüz seksen altı imzadan oluşur. Son iki bölüm ise astrolojiye ilişkin açıklamalarda bulunan iki makaleden oluşmaktadır.[834] Bildirinin giriş cümlesi *"çok çeşitli alanlardan bilim adamları, astrolojinin dünyanın pek çok yerinde gittikçe daha çok kabul görmesinden endişe duymaktadırlar"*[835] şeklinde bir cümle ile başlar. İlerleyen bölümlerdeki iki makale de gezegenlerin, Ay'ın ve Güneş'in konumlarının, insanların yaşamı üzerinde özel bir etkisi olduğu varsayımının doğru olmadığından hareketle, astrolojinin reddedilmesi gerektiği üzerinde durulur.[836] Bu bağlamda Feyerabend, bildirinin ve makalelerin, astrolojinin büyücülükten çıktığını gösterme iddiasıyla astrolojiyi kesin olarak yok etmeye çalışan bir açıklama olduğunu belirtir.[837] Ona göre, bilim uzmanlarının astrolojiye karşı küçümser tavır takınmaları, astrolojiyi sevmemeleri ya da astrolojiden herhangi bir bilgi almamaları hiçbir sorun teşkil etmemektedir. Bununla birlikte Feyerabend, uzmanların ellerinde kesin deliller varmış gibi bir tavır içerisine girerek astrolojiyi tamamen yok etmeye çalışmalarının da kabul edilemez olduğunu düşünür.[838] Ve bu konudaki eleştirilerini şu cümleleri ile ifade eder: *"Aydın uzmanlarımız bu bilgileri nereden buldular? Bildiğim kadarıyla aralarında tek bir antropolog yok. Ve birinin bile bu disiplinin sonuçları hakkında bilgisi olduğundan*

---

[832] Yücel Sügen, *Astroloji ve Kehanet*, Beta Yayınları, İstanbul, 1992, 6.
[833] Hakan Kırkoğlu, *Göklerin Bilgeliği*, (3. bs.), Doğan Kitap, İstanbul, 2009, 335-336.
[834] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 122.
[835] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 123.
[836] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 124.
[837] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler,* 123.
[838] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 78.

şüpheliyim. Bayların bildikleri, yalnız Batılı insanın bilgi sahibi olduğudur."[839] Yine Feyerabend, bildiriye ilişkin eleştirisinde,*"yüz seksen altı ünlü bilim adamının öngörüsü kendi dallarının ilk bilimsel sonuçlarından haberdar olmamalarına ve bu sonuçların nasıl kullanılacağını bilmemelerine dayanmaktadır. Ve burada bilim adamlarının, boş ideolojilerle neler yapabileceği açıkça görülüyor"*[840]der. *"İnsanın söyleyecek bir sözü varsa yüz seksen altı imzaya ne gerek var?",*[841] diyen Feyerabend'e göre, *"bildiri, kendini beğenmiş bir cehalet paradigmasıdır."*[842] *"Bilimsel bir papalık fermanıdır."*[843] *"Papalar söyleyeceklerini söyledi ve konu kapandı"*[844] biçiminde son derece eleştirel ifadelerde bulunur.

Öte yandan, Feyerabend, modern dünyada 186 bilim uzmanının astrolojiye ilişkin açıklamasını, Roma Katolik Kilisesi tarafından 1484 tarihinde büyücülük konusunda yazılan *Malleus Maleficarum* ile kıyaslar. *Malleus Maleficarum* isimli eser, büyücülüğün olgusal boyutu, büyücülüğün hukuksal boyutu, büyücülüğün teolojik boyutu ve büyücülüğün nedensel boyutu olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş cümlesi, Papa VIII. Innozenz tarafından söylenen şu cümleler ile başlar: *"Bizi derin bir kedere boğarak kulağımıza geldiğine göre… Her iki cinsten pek çok insan kendi geleceklerini düşünmeyerek Katolik inançtan sapmışlar. Ve kendilerini şeytanlara teslim etmişler."*[845] İşte Feyerabend, yukarıda bahsedilen astroloji bildirisinin giriş cümlesiyle Papa VIII. Innozenz *Malleus Maleficarum*'[846]da kullandığı giriş cümlesindeki ifadelerin duygu, düşünce ve davranış olarak benzerliğine dikkat çeker. Ona göre, yüz seksen altı bilim uzmanı ve Papa VIII. Innozenz, kendi dünya perspektiflerine uygun olmayan düşüncelerin toplumda daha fazla insan tarafından

---

839 Feyerabend, "Bilim Masalı", 62.
840 Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 123.
841 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 122.
842 Paul Karl Feyerabend, "From Incompetent Professionalism to Professionalized Incompetence The Rise of a New Breed of Intellecutals", [Yeteneksiz Profesyonellikten, Profesyonelleşmiş Yeteneksizliğe Yeni Bir Entelektüel Türünün Doğuşu], *Philosophy of The Social Sciences*, 8 (1), 1978, 48, 37-53.
843 Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 69.
844 Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,*79.
845 Feyerabend, "Bilim Masalı", 62.
846 Papa VIII. Innozenz, 1484 yılında toplumda yaygınlaşan büyücülüğe karşı bir kararname yayınladı. Papa tarafından yayımlanan kararname ile büyücüleri cezalandırmak için iki engizisyon yargıcı görevlendirdi. Bu yargıçlar 1489 yılında, *Malleus Maleficarum* (Suçlu Kadınların Çekici) adlı bir kitap yayımladılar. Bu kitap, kadın yüreğinin yaradılıştan kötülüğe eğilimli oluşundan dolayı kadınların büyücülüğe daha uygun olduğunu ileri sürüyordu. Kitapta, sanıklara istenilen şeyleri söyletinceye değin neler sorulacağı ve neler yapılacağı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bkz. Bertrand Russell, *Din İle Bilim*, (Çev.: Akşit Göktürk), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, 61-63.

ilgiyle karşılanmasını sert bir şekilde eleştirmektedir.[847]

Feyerabend'in aktardığına göre, astroloji bildirisiyle ilgili olarak uluslararası bir televizyon kanalı Nobel ödüllü uzmanlardan bazılarıyla bir söyleşi yapmak ister. Nobel ödüllü uzmanlar televizyon kanalının söyleşi isteğini, astrolojiyi incelemediklerini ve ayrıntılarına ilişkin hiçbir fikirleri olmadığını söyleyerek bu isteği geri çevirirler.[848] Feyerabend, buradaki durumla ilgili olarak, bildiri yayımlayan uzmanların astrolojiye ilişkin bilgi sahibi olmamalarına karşın astrolojiyi kamuoyu önünde büyücülük ya da falcılık adı altında yok saymalarının büyük bir çelişki olduğunu ifade eder.[849] Ona göre, bu durum bilim adamlarının bilgisizlik, güçsüzlük, iktidar hırsının[850] ve hiçbir bilgiye sahip olmadıkları alanlarda dahi kendi inançlarını otoritelerini kullanmak suretiyle topluma dayatmaya hazır olduklarının açık bir göstergesidir.[851]

Bu bağlamda astrolojinin büyücülük veya falcılık olmadığına dair düşüncelerini ortaya koyan Yıldırım ise bu konuda şunları söyler: *"Günümüzde, başta bilim adamları olmak üzere geniş aydın çevreleri genellikle astrolojiye bilim değil, falcılık türünden bir uğraş gözüyle bakmaktadır. Öte yandan geçmişte olduğu gibi bugün de astrolojiyi bilim sayan pek çok kimse de vardır. Üstelik bunlar arasında, tanınmış kimi devlet adamı, yazar, sanatçı, üst-düzey meslek mensupları olduğu bilinmektedir. Dahası Batı dünyasında azda olsa bazı üniversitelerin öğretim programlarında astrolojiye yer verilmektedir. Astrologlar açısından astroloji, konusu, yöntemi ve ulaştığı sonuçlan bakımından bilimin tüm özelliklerine sahiptir. Falcılığa benzer bir yanı yoktur. Öyle sanılması ya düpedüz bir karalama ya da yerleşik bir önyargıdır."*[852] Yine bu konuda, Yıldırım, astrolojinin bilim uzmanlarınca büyücülük ya da falcılık olarak görülmesinin üç temel nedeni olduğunu belirtir. Bu nedenlerden ilki, astrolojinin kökeninde irrasyonel bir dünya görüşü olduğudur. İkincisi, göksel nesnelerle insan davranışları arasında nedensel ilişkinin nesnel temelden yoksun olmasıdır. Üçüncüsü, astrolojiye gösterilen ilgi gerçeği öğrenme merakından çok insanın güven arayışından kaynaklanır. Buna göre, bilim uzmanlarınca ifade edilen gerekçelerin astrolojinin bilimdışı bir faaliyet olduğunu ispatlamak için yeterli değildir. Çünkü astrolojinin, nesnel

---

[847] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 124.
[848] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 80.
[849] Feyerabend, "Bilim Masalı", 64.
[850] Feyerabend, "Bilim Masalı", 63.
[851] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 127.
[852] Cemal Yıldırım, "Astroloji Bilim midir?", *Felsefe Tartışmaları*, 17, 1994, 95, 95-103.

betimlemeye elveren bir olgu dünyası vardır. Ayrıca olguları açıklamaya yönelik kuramsal açıklama olanağı da mevcuttur. Dolayısıyla astrolojiyi salt büyücülük ya da falcılıkla özdeşleştirmek doğru değildir.[853] Başka bir ifadeyle astroloji, Viyana Çevresi'nin belirttiği gibi temelsiz kehanetlerde bulunan sözde bir disiplin olarak da değerlendirmek doğru olmaz.

Astrolojiye ilişkin açıklamalarını hem astroloji yanlılarını hem de bilim yanlılarını eleştirerek sonlandıran Feyerabend'e göre, günümüzdeki astroloji yanlılarınca binlerce yıllık bir birikimin ürünü olan astroloji bilgileri çarpıtılmıştır. Ayrıca astroloji uygulayıcılarının sığ anlayışları doğrultusunda basitleştirilmiştir. Astrolojinin geçmişten gelen binlerce yıllık bilgi birikimi, yeni alanlarla kaynaştırılmamıştır. Ve yeni araştırmalarla derinleştirilmemiştir. Diğer tarafta, bilim uzmanları ise astrolojinin içinde bulunduğu durgunluğu daha da derinleştirerek astrolojiyi yok etmeye çalışmışlardır.[854] Oysa Feyerabend, (Viyana düşünürlerinin aksine) astrolojinin insanlığa bilgisel açıdan büyük katkılar sağlayan önemli bir disiplin olduğunu düşünmektedir.

2.5.2. Mitoloji Kavramı

Birinci bölümde üzerinde durduğumuz gibi, Viyana Çevresi düşünürleri, astroloji disiplininde olduğu üzere mitolojiyi de bilgi edinme sürecinde "sözde bilim" olarak değerlendirir. Oysa Feyerabend, astroloji disiplininde olduğu gibi mitolojinin de insanlık tarihi kadar eski bir disiplin ya da görüş olduğunu belirtir. Mitoloji, insanın kendini çevresini ve evreni anlama ve algılama çabalarının doğurduğu, zaman ve mekân kavramı çerçevesinde şekillenmiş sanatsal ve bilişsel olgular toplamı,[855] olgusal bir içeriği de olan düşünsel unsurlar,[856]doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde evren, dünya ve insana ilişkin bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğine dair bir yaratılış anlatısı,[857] toplumsal kültürün yaratıcı olan renkli bir gelenek,[858] bir toplumun sosyal düzeni, ekonomik uğraşları, sanatsal becerileri, dini, inançları ve dini törenleri anlatan

---

853 Yıldırım, "Astroloji Bilim midir?", 97-101.
854 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 128.
855 Sibel Kılıç, "Bilimsel Sanat, Sanatsal Bilim", *International Journal of Social Science,* 5 (1), 2012, 194, 193-203.
856 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 119.
857 Ayhan Bıçak, "Evren Tasavvuru ve Felsefe", *Kutadgubilig: Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, (10), 2006, 64, 59-78.
858 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 138-139.

söylenceler,[859] çok boyutlu gerçeğin değişik yönlerini anlamamızda, insanların yüzyıllarca sürmüş serüvenini kavramamızda bizlere geniş bir bakış açısı sağlayan anlayış zenginliği olarak tanımlanmaktadır.[860] Tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere mitoloji (efsane, destan gibi) doğal ve doğaüstü varlıkları konu alan bir yaradılış öyküsüdür. Bu öykü, kainatın yaratılışı, insanların yaradılışı, hayvanların yaratılışı, tabiatın yaratılışı, toplumların yaratılışı ve kurumların yaratılışı gibi olayların geçmişini anlatır.[861] Bu bağlamda mitolojilerin, kâinatın idrakini sağlamak, insanı kendi ruhunun gerçekliğini ortaya çıkarmak ve insanda hayranlıkla birlikte saygı duygusu oluşturmak gibi bazı temel işlevleri vardır.[862]

Feyerabend ise mitolojileri insanlığa büyük katkıları olan önemli anlatılar olarak düşünür. Ona göre, mitolojiler, efsaneler ya da destanlar günümüz modern dünyasının binlerce yıl öncesinden kültürel temellerini atan önemli unsurlardır.[863] Feyerabend, binlerce yıl öncesinden mitolojiyi yaratanların ateşi bulan, ateşin devamlılığını sağlayan, tabiattaki hayvanları evcilleştiren, toprağı ekip biçen ve de toprakta yeni tür bitkiler yetiştiren insanlar olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, mitolojileri yaratan insanlar, günümüz dünyasıyla kıyaslanabilecek ölçüde farklı perspektifleri olan bir sanat da geliştirdiler. İnsanla insan, insanla doğa ve insanla evren arasında bir harmoni sağlayarak toplumlarına faydalı olabilecek bilgiler elde ettiler.[864] Bu yönüyle mitoloji, sistematik düşüncenin henüz şekillenmediği dönemlerde evrenin oluşumu, yıldızların evreleri, tabiat olaylarının yorumlanması gibi konularda insanlara bilgi sağladı.[865] Örneğin, Yunan mitolojisinde varlık ve kozmolojiyle ilgili bilgiler mevcuttur. Yunanlılar, tabiatta gördükleri doğal olayları ihtiras ve ilişkileri olan güçlü ve ölümsüz tanrılar üzerinde kişileştirdiler. Bu mitolojilerin, (Antik Yunan mitolojisi gibi) varlık düşüncelerinde yaratılış, çokluktan fışkırmış olmakla birlikte Tanrılar enerji taşkınlığıyla kainatı yaratmışlardır. Diğer taraftan Yunan mitolojisinde Tanrıya tekabül eden çok sayıda varlık bulunmaktadır. Gök *(Kuranos),* yeryüzü *(Gaia),* kargaşa *(Kaos),* okyanus *(Erebos),* yeryüzünü kuşatan su *(Akeanos),* Tanrı *(Zeus),* ceza *(Hades),* aşk

---

[859] Sema Önal Akkaş, "Mit ve Felsefe", *Milli Folklor Dergisi*, 10 (77), 2008, 87, 83-88.
[860] Ahmet İnam, "Efsaneden Bilime Yol Var Mı?", *Bilim ve Kültür Dergisi*, (2), Haziran 2013, 32, 29-32.
[861] Ahmet Çaycı, Mitoloji ve Din, *Anadolu Üniversitesi Yayınları*, Eskişehir, 2012, 4-6.
[862] Stephen Arroyo, *Astroloji Psikoloji ve Dört Element*, (Çev.: Barış İlhan), İlhan Yayınevi, İstanbul, 2009, 14.
[863] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 128-129.
[864] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 103.
[865] Cevdet Kılıç, "Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinler'de Varlık Düşüncesi", *Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 2008, 39, 37–50.

(Eros) ve ruh *(Psyche)* gibi varlıklar doğrudan Tanrılara tekabül etmektedir. Yunan mitolojisinin yanı sıra Türk mitolojilerinde varlık ve kozmolojiyle ilgili etraflı bilgiler mevcuttur. Gökler âlemi içerisindeki güneş, ay ve yıldızların yaratılışlarına çeşitli olaylar sebep gösterilmektedir. Bu noktada, tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar Kültü, Gök Tanrı inancı gibi düşünceler varlık ve evreni anlamada önemli anlatılar olmuştur. Geleneksel Türk kozmoloji öğretisinde Gök–Tanrı inancı ve kutsalın evrene yayılması sonucu ortaya çıkan tezahür çeşidi ilk etapta iki, daha sonraları üçe çıkmaktadır. Evren, gök ve yer olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Gök, yarım kubbe biçimindedir. Yeryüzü dört köşeli olarak tasavvur edilip gökyüzü tarafından örtülmektedir. Aynı zamanda bu iki varlık kategorisi başlangıçta bir olup sonradan ayrılmışlardır. Gök ve yer katlarına daha sonra yeraltı eklenmiştir. Bu üçüncü varlık kategorisi, kötülükler ülkesi ya da cehennem olarak düşünülür.[866] Bu bağlamda mitolojiler içeriksel olarak abartma, hikâyeleştirme ve fantastik öğeler içermesine karşın, her zaman evren, doğa, insan ve tarih üzerine gerçek şeyler söyleyen anlatılar olmuştur.[867] Başka bir ifadeyle mitolojiler evren, doğa, insan ve tarih üzerine gerçeği anlatmanın farklı bir yöntemi olmuştur.[868]

Nitekim Feyerabend'de insanlık tarihi içerisinde önemli bir yeri olan mitolojilerin tamamen fantastik öğeler içeren hayal ötesi anlatılar olduğunu kabul etmez. Ona göre, mitolojiler olgusal gerçekliklerde içeren önemli anlatılardır. O, mitolojilerin olgusal içerikli olduğunu Antik Yunan edebiyatının iki büyük destanından biri olan *İlyada*[869] destanı çerçevesinde savunur. Homeros'un İlyada isimli destanının önsözünde Alman araştırmacı Heinrich Schliemann'ın gençliğinde Homeros'un İlyada destanını okuduktan sonra eserin etkisiyle tarihi Troya kentini araştırması anlatılır. Schliemann, destanda geçen ifadeler doğrultusunda tarihi Troya kentine ulaşarak dünya arkeoloji tarihinde büyük bir buluş yapmıştır.[870] Homeros'un İlyada destanının yüzyıllar

---

[866] Kılıç, "Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinler'de Varlık Düşüncesi", 40-41.
[867] Metin Becermen, "Mitos ve Felsefe İlişkisi", *Kaygı Felsefe Dergisi*, (1), 2012, 13, 8-19.
[868] Bıçak, 65.
[869] Eski Yunan edebiyatının iki büyük destanından biri olan İlyada, Egeli ozan Homeros'a ait olduğu kabul edilir. On altı bin bin dizelik İlyada'da, Yunan yarımadasından gelen Akhalar ile Anadolu yakasındaki Troyalılar arasındaki savaş anlatılır. Destan, MÖ. 6 yüzyılda Atina Tiranı Peisistratos döneminde yazıya aktarılmıştır. Bu destan, yalnızca yıllarca süren Troya Savaşı'nın öyküsü değil, aynı zamanda kahramanlık idealinin tüm çelişkileriyle sorgulanmasıdır. Kahramanların tutkulu ama çılgınca gururu, insan yaşamını olanaksızlaştıran yabanıl cesareti, hüzünlü ve pişmanlık dolu bir bakışla sergilenir. İlyada'da, mitoloji ile gerçek yaşam, tanrılar dünyası ile insanlar dünyası doğal bir birliktelik içindedir. Bkz. Homeros, *İlyada*, (Çev.: Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2005, 20-21.
[870] Homeros, *İlyada*, (20. bs.), (Çev.: Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul, 2005, 20-21.

boyunca sadece bir esin kaynağı ya da gerçek kahramanlığın ne demek olduğunu anlatmak için okunduğunu ifade eden Feyerabend'e göre, hiç kimse İlayda'nın bir hayal ürünü eserden farklı olarak gerçek şeyler olabileceğini aklına getirmemiştir.[871] Fakat Schliemann, İlayda'nın belirli bölümlerini içerikleri açısından inandırıcı bularak Truva'yı keşfetmiştir.[872] İşte Feyerabend, Schliemann'ın İlyada'nın etkisine kapılarak Truva şehrini bulmasıyla mitolojiler, efsaneler ya da destanların olgusal içeriğe sahip olmadığı savının çürütüldüğünü savunur.[873]

Bu nedenle, Homeros'un İlyada destanı tarihsel, kültürel ve toplumsal olayların belli bir gerçeklik ve duyguyla anlatıldığı önemli bir eserdir.[874] Buna göre, mitoloji, efsane ya da destanlar olgusal içeriğe sahip olmakla birlikte toplumlar üzerinde duygusal anlamda da önemli etkileri olan kaynaklardır.[875] Dolayısıyla mitolojilere sadece masallar yığını gözüyle bakmak doğru bir yaklaşım olamaz. Çünkü mitolojiler ait olduğu uygarlığın, ulusun ya da toplumun tarihinin, kültürünün, düşüncelerinin, inançlarının, korkularının ya da sevinçlerinin gerçek bir aynası konumundadır.[876] Bu noktada İnam, mitolojilerin insan ve toplum hayatındaki önemiyle ilgili olarak şu önemli değerlendirmeyi yapar: *"Mitolojiler, efsaneler yaşadığımız şu dünyada gittikçe artan uzmanlığın, köreltici etkileri olan dar görüşlülüğün, alışkanlıklara bağlı düşünme biçimlerinin dışına çıkabilmede bir fırsattır. Dolaysıyla bir örnek düşünme hastalığına yakalanmış, hayal gücünü ve düşlerini kullanamayan bilim çocuklarının heyecanını besleyecek mitolojiler, efsaneler, masallar gereklidir. Efsaneler, düşüncenin oyuncaklarıdır. Efsanelerden geçmemiş, masalların engin dünyasında korkusuzca dolanmamış bir insan beynini nasıl özgürce kullanabilir?"*[877] Dolayısıyla mitolojiler, efsaneler, destanlar geçmişte olduğu gibi günümüz dünyasında da yeni bilgiler elde etmede, ufkumuzu genişletmede ve de tekdüze düşünme biçiminden bizleri korumada önemlidir.

---

[871] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 109.
[872] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 78.
[873] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 119.
[874] Homeros, 17-28.
[875] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 103.
[876] Kılıç, "Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinler'de Varlık Düşüncesi", 39.
[877] İnam, "Efsaneden Bilime Yol Var Mı?", 32.

Sonuç olarak, günümüz bilimi başarılarından dolayı değer görüyorsa, bilimin omuzlarına basarak yükseldiği mitolojide değer görmelidir.[878] Çünkü mitolojiler bir gün bilimsel bir teorinin öncüsü olabilirler.[879] Başka bir ifadeyle, mitolojiler ile teoriler arasında doğal bir süreklilik vardır. Hem mitolojiler hem de teoriler zihnimizin özgür yaratıları olarak evreni, dünyayı ve insanı anlamanın önemli enstrümanlarıdır.[880] Bu bağlamda mitolojiler, hem olgusal gerçeklikler hem de fantastik öğeler içeren önemli anlatılardır. Dolayısla da insanlığa duygusal ve düşünsel anlamda yaptığı katkıları yok sayılmamalıdır.

2.5.3. Metafizik Kavramı

Önceleri Viyana Çevresi'nin *Bilimsel Dünya Görüşü* doğrultusunda metafiziğin kendisi için de bir anlam ifade etmediğini dile getiren Feyerabend, bu konuda şunları söyler: *"Her salı sabah saat yedide Saint Peter Kilisesi'nin arkasında düzenlenen din içerikli seminere giderdik. Peder Otto Mauer'i çabalarının boşa olduğuna ikna etmeye çalışırdım. Tanrıya inanmak başka bir şey diyordum. Fakat Tanrı'nın var olduğunu ispatlamaya çalışmak kesinlikle başarısızlığa mahkûm bir çabaydı. Çünkü ilahi bir varlık olarak Tanrı fikrinin bilimsel bir temeli yoktu. Benim bütün müdahalelerdeki esas çizgim buydu. Bilim bilginin temelidir. Bilim deneyseldir. Deneysel olmayan mevzular da saçmalık."*[881] Bu cümlelerde gösteriyor ki Feyerabend, düşüncelerinin başlangıcında bilginin elde edilme sürecinde metafiziğe yönelik tamamen yadsıyıcı bir tavır içerisinde olmuştur. Ayrıca katı deneyci yaklaşımı da mutlak bir çözüm olarak benimsemiştir.[882] Yaklaşımıyla Feyerabend, katı bir deneyci olarak doğa bilimlerine karşı duyduğu mutlak güvenin kendisini, metafizik ya da manevi şeylerle uğraşan insanlardan tamamen uzaklaştırdığını göstermektedir.[883]

Bununla birlikte Feyerabend, düşüncelerinin ilerleyen dönemlerinde Viyana Çevresi düşünürlerinin *Bilimsel Dünya Görüşü* doğrultusunda metafiziği olgusal olmadığı gerekçesiyle insanın anlam dünyasının dışına itmesini ve saçma konumuna indirgemesini kabul etmez. Çünkü ona göre, metafizik, Viyana Çevresinin iddia ettiği gibi saçma kategorisine indirgenmiş anlamsız bir sözcük değildir. Bu bağlamda

---

[878] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 139.
[879] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 106.
[880] Jean Baudouin, *Karl Popper*, (Çev.: Bülent Gözkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 36.
[881] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 74.
[882] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 72.
[883] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 249.

Feyerabend, metafiziğin anlamına ilişkin düşünceleri şu cümlelerle açıklar: *"Doğru nesneleri görmek için doğru araçlar gerekir. Uzak gezegenleri görmek için teleskop gerekir. Tanrıları görmek için uygun biçimde inanan insanlar gerekir. Teleskop ortadan kalkınca gökadalar ortadan kalkmaz. İnsanların kendileriyle ilişkiye geçme yeteneğini yitirdiklerinde Tanrı'nın ortadan kalkması söz konusu değildir."*[884] Şu halde Feyerabend'e göre, Tanrı olmadan varlığını sürdürebilen bir dünya oluşturmaya çalışmak, dünyayı tamamen niteliksiz bir madde formuna indirgemektir. Başka bir ifadeyle Tanrı'nın uzaklaştırıldığı dünya insan için anlam ifade etmeyen tamamen farklı fenomenlerle, cisimlerle, şeylerle doldurulan ruhsuz bir dünyadır.[885]

Burada yeri gelmişken Popper'i anmakta yarar vardır. Çünkü benzer bir tutumu onun düşüncelerinde de görmekteyiz. Nitekim Popper, metafiziğin deneysel içeriği olmadığından ötürü bilimsel bilgi kabul edilmediğini ifade etmesine karşın,[886] metafiziğin saçma ya da anlamsız kategorisine indirgenebilecek bir disiplinde olmadığını belirtir.[887] Hatta yine ona göre, metafizik tüm bilginin temelinde yatan yaratıcı merak ve şaşırma duygusu teşvik eden yönlendirici bir disiplindir.[888] Alman fizikçi Max Planck ise, metafiziğin varlığına ilişkin olarak duyularımıza ait olan dünyanın var olan tek dünya olmadığını, duyular dünyası dışında bir başka dünya olduğunu belirterek adeta metafiziğe kapı aralamıştır.[889] Bu konuda dikkat çekici bir düşünceye Einstein'da da rastlamaktayız. O, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din, Tanrı ve Diğer Şeyler Üzerine* isimli eserinde, metafiziğin olanağına ilişkin düşüncelerini dile getirir. Ona göre, *"her şey bizim üzerinde denetim kuramadığımız güçler tarafından belirlenmiştir. Bir canlı için olduğu kadar bir yıldız için de her şey belirlenmiştir. Biz hepimiz çok uzaklarda çalınan bir enstrümandan gelen gizemli ezgiyle dans etmekteyiz."*[890] Öte yandan Fransız filozof Bergson, metafiziğin varlığını kabul etmekle birlikte, kâinata ilişkin gerçeği bir bütün olarak anlamanın en etkili

---

[884] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 123-124.
[885] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 101.
[886] Karl R. Popper, *Conjectures and Refutations*: *The Growth of Scientific Knowledge,* Basic Books Press, New York, 1962, 33.
[887] Karl R. Popper, *The Logic of Scientific Discovery,* Taylor & Francis Group Press, New York, 2005, 12-16.
[888] Baudouin, 36.
[889] Süleyman Hayri Bolay, *Bilimin Değeri Meselesi,* Ebabil Yayınları, Ankara, 2010, 130.
[890] Albert Einstein, *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din, Tanrı ve Diğer Şeyler Üzerine,* (Çev.: Bülent Gündüz), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2012, 39.

yolunum metafizik olduğunu ifade eder.[891] Dolayısıyla, metafiziğin, mutlak manada bir açıklaması yapılamamasına karşın, insan hayatında önemli bir disiplin olduğu da düşünürlerin açıklamalarından anlaşılmaktadır.

Feyerabend'in düşüncelerine dönecek olursak o, Viyana Çevresi düşünürlerinin aksine, metafiziği hem bilgisel anlamda hem de insan hayatına dünyada sağladığı doyum anlamında önemli bir disiplin olarak değerlendirir. Ona göre, dış dünyanın araştırılması sürecinde yeni bir teorinin oluşturulmasında metafizik düşüncenin önemli katkılar sağlayabilir.[892] Bu bağlamda Feyerabend, metafiziğin dünya ve evrene ilişkin bilgi edinme sürecinde sağlanacak ilerlemede önemli bir etken olduğunu söyler.[893] Diğer taraftan metafiziğin, bilginin elde edilme sürecine katkı sağlamanın yanında, güçlü bir medeniyet ve kültürün meydana gelmesinde önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu konuda Oswald Spengler'i hatırlamakta yarar vardır. O, *Batının Çöküşü* isimli eserinde, metafiziği dışlayan herhangi bir dönemin medeniyet ve kültür olarak insanlık adına bir çöküş dönemi olacağını ifade etmiştir.[894] Nitekim metafizik oluşturamamış toplumların etik, estetik, politik, iktisadi ve pedagojik alanlardaki sorunlara sistematik ve tutarlı çözümler bulmada başarılı olamayarak çözülmeye gitmiştir.[895] Öte yandan, insan mutlak olanın bilgisine her zaman gereksinim duyar. Çünkü duyusal alandan elde edilen bilgi insanın türünün maddi ve manevi varlıksal özelliklerinin tatminini sağlamada yetersiz kalır. Çünkü deney koşullarına göre yapılacak her açıklama bir başka açıklamayı gerektireceğinden, deneysel açıklama aklı ve ruhu doyurmada hep yetersiz kalacaktır. Yani sadece deney bilgisi sonlu bir varoluşu olan ve bu sonluluğun bilincinde olan varlığın aradığı güvenceleri verememektedir. Bu güvenceyi verebilecek olan deneysel alanın olgularla kısıtlı bilgisi değil, metafizik alanın bütüncül bilgisidir.[896] Metafiziğin insan yaşamdaki işleviyle ilgili olarak, toplumsal yaşamda genel kabul görmüş düşüncelerin eleştirilmesinde ve insan yaşamına tatmin edici ölçüde anlam katmasında önemli bir işlevi olduğunu belirten Feyerabend'e göre, metafizikten bağımsız bir bilim dogmatik metafizik bir sistem olma yolunda

---

[891] Henri Bergson, *Metafiziğe Giriş*, (Çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2011, 23.
[892] Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", 272.
[893] Paul Karl Feyerabend, "Bilim Felsefesi Bilim Uygulamasına Karşı: Mach İle Mach Takipçileri ve Karşıtları Üzerine Gözlemler", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (234, 229-242), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
[894] Oswald Spengler, *Batının Çöküşü*, (Çev.: Nuray Sengelli), Dergah Yayınları, İstanbul, 1997, 57.
[895] Ali Osman Gündoğan, "Dilde Fikirde İşte Birlikten Türk Düşüncesine", *Vahdet Gazetesi*, (30 Aralık 2012), 10.
[896] Ketenci, "Kant Felsefesinde Metafizik ve İnsan Doğası", 102.

ilerleyen bir bilimdir.[897]

Öte yandan, Feyerabend, yine düşüncelerinin başlangıcında Viyana Çevresi düşünürlerinin *Bilimsel Dünya Görüşü* doğrultusunda dinin kendisi için bir anlam ifade etmediğini düşünmüştür. Ve bu konuda, *"öğrenciyken bilimlere saygıyla yaklaşır, dinle alay ederdim. Bu benim için büyük bir mutluluktu"*[898] der. Yine dinin anlamsızlığıyla ilgili olarak, *"dine karşı çıkıyor, bilimi savunuyorduk"*[899] ifadesinde bulunur. Ancak Feyerabend, metafizikte olduğu gibi, sonraları Viyana Çevresi'nin deneysel temele dayanmadığı gerekçesiyle dine karşı görüşlerini şiddetle eleştirerek, dine karşı olumlu bir tutum sergiler. Bilindiği gibi din, insanın merkezde olduğu, insan-Tanrı, insan-insan ve insan-varlık arasındaki ilişkide köprü vazifesi gören bir disiplindir. Din, ister ilahî olsun ister beşerî olsun veya hangi zaman diliminde teşekkül etmiş olursa olsun, insanın varlık karşısındaki tavrını belirlemede daima belirleyici bir rol üstlenmiştir. Dolayısıyla tarih boyunca din, hayatı ve varlığı anlamada kendisinden sürekli yardım alınan en önemli disiplinlerden biri olmuştur.[900] Böylece dinin anlamlar ve amaçlardan üzerine önemli şeyler söylediğini düşünen Feyerabend, dinin anlamdan ve amaçtan yoksun görünen her şeye bir anlam ve amaç kattığını ifade eder.[901] Dinin insan hayatında önemli olduğunu düşünen Feyerabend, "Tanrı'ya inanıyor musunuz?" şeklindeki bir soruya *"kesinlikle bir ateist ya da kibirli bir agnostik değilim"*[902] şeklinde cevap verir. Edward Wilson'unda ifade ettiği gibi, *"din, toplumda bir hayat enerjisi olarak yaşamaya uzun süre devam edecek. Tıpkı enerjisini annesinden alan mitolojik dev Antaeus gibi. Din de bir kenara atılmakla yenilgiye uğratılamaz."*[903] Fizikçi Wolfgang Pauli'e göre, *"…bilime ilişkin düşüncemiz, dine açılacak biçimde yeniden şekillenmelidir."*[904] Einstein ise, din olmadan bilimin eksik, bilim olmadan da dinin kör olduğunu söyleyerek dinin önemini vurgular.[905] Wittgenstein, ikinci dönem felsefesinde, *"her söylem tarzı ya da türünün kendine özgü bir mantığı vardır"*[906] diyerek dini söylemleri gereksiz görmez. Öte yandan Newton, doğa bilimsel çalışmalarında dine ayrı bir önem

---

[897] Feyerabend, *Knowledge, Science and Relativizm: Philosophical Papers, Volume 3*, 80-81.
[898] Feyerabend, *Akla Veda*, 319.
[899] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 77.
[900] Kılıç, "Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinler'de Varlık Düşüncesi", 43.
[901] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 10.
[902] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 30.
[903] Feyerabend, *Akla Veda*, 33.
[904] Vitora Hösle, Renato Parascandalo, 293-294.
[905] Einstein, 45.
[906] Magee, 346.

vermiştir. Nitekim ona göre, evrene ilişkin bilgi Tanrı'nın sözü İncil ve Tanrı'nın eseri Doğa olmak üzere iki kaynaktın gelmiştir.[907]

Feyerabend, dinin, insanın hem evrene dönük hem de kendine dönük bilgi edinme sürecinde bilim gibi önemli bir disiplin olduğunu düşünür. Bu hususta o, bilimin evrene ve insana dönük bilgi edinme sürecinde dinin argümanlarını yadsımasının doğru bir anlayış olmadığını ifade eder. Ona göre, bilimin, dinin evrene ve insana dönük açıklamalarını küçümsemesi ya da reddetmesi meşru bir davranış değildir.[908] Feyerabend, bilimin İncil'deki "Yaradılış Teorisi" yerine tek gerçek hakikat olarak "Evrim Teorisini" sunmasının ideolojik bir girişim olarak hiçbir meşru dayanağı olmadığını ifade eder. Ona göre, dünyaya ilişkin ileri sürülen bilimsel teorilerin (Evrim Teorisi) Kitab-ı Mukaddes'deki metinlere sadık kalınarak yapılan açıklamalardan (Yaradılış Teorisi) daha sağlam oldukları mutlak anlamda kanıtlanmamıştır.[909] Bu noktada Feyerabend, bilimin evrene ve insana ilişkin teorilerinde kesin bir bilgi ortaya koyamamasına karşın, dinin kendi argümanlarını savunmada çekingen kaldığını belirtir. O, bu durumla ilgili yaşadığı bir olayı şöyle aktarır: *"1982 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde Federal Institute of Technology'de bilimlerdeki gelişmenin büyük dinleri ve diğer geleneksel düşünce biçimlerini nasıl etkilediğini tartışmak amacıyla bir seminer düzenledik. Bizi şaşırtan Katolik ve Protestan teologların meseleyi nasıl korku dolu bir çekingenlikle ele aldıklarıydı. Ne tekil bilimsel açıklamalara ne de bütün olarak bilimci ideolojiye yönelik hiçbir eleştirileri yoktu."*[910] Burada bilimci anlayışın teologları ne derece etkilediği görülmektedir.

Dinin de bilim gibi evreni açıklama amacı taşıyan ve mantıksal bakımdan da tutarlı bir yapısı olduğu göz ardı edilmemelidir. Din, evreni olguya değil de olgunun ardında görülemeyen bir güce dayanarak inanılması gerektiğini ön plana çıkarır. Bu nedenle, bilimin özelliği *olgusal mantıksal* olmaksa, dinin özelliği *mistik-mantıksal* olmasıdır.[911] Bu nedenle bilimin üstünlüğünü göstermek için dini kötüleyerek ve onu ilerlemenin önündeki engel olarak etiketlemenin tarihsel ve toplumsal gerçeklikler açısından geçerliliği yoktur.[912] Böylece Feyerabend, başta Viyana Çevresi düşünürleri

---

[907] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 169.
[908] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 166.
[909] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 54-55.
[910] Feyerabend, *Akla Veda*, 314-315.
[911] Özlem, *Bilim Felsefesi,* 15.
[912] Baloğlu, 51-52.

olmak üzere bilim uzmanlarının, entelektüellerin ve aydınların metafizik ve de dine yönelik yok sayıcı ideolojik tavrını ironik biçimde eleştirmiştir. Ve bunu şu cümleleriyle özetler, *"bir şeyi iddia ederken başka bir şeyden kuşkulandığınıza göre, mükemmel kanıtlara sahip olmalısınız herhalde!"*[913] O, eleştirisini yine ironik bir biçimde şu cümlesiyle bitirir: *"Görünüşe bakılırsa, hiçbir zaman araştırmadığınız şeyler hakkında çok şey biliyorsunuz."*[914]

2.5.4. Sanat Kavramı

Feyerabend, düşüncelerini oluştururken başlangıçta genelde astroloji, mitoloji, metafizikle, okkült bilgi, alternatif tıp gibi disiplinlileri eleştirmiştir. Fakat sanata karşı her zaman olumlu bir tavır içerisinde olmuştur. Başka bir ifadeyle sanat yaşamının ve düşüncelerinin merkezinde her zaman için önemli bir yer işgal etmiştir. Sanata olan ilgisi yaşamının daha ilk yılarında başlayan Feyerabend, üniversite yıllarındaki Alpbach toplantılarında sanatın hayatındaki önemi üzerine şunları söylemiştir: *"Alpbach formu, benim neslimden olan birçok insanın yaşamında önemli bir rol oynar. Burada, sanat dallarının en güçlü temsilcileriyle bir araya gelerek özgür bir ülkede yaşamanın ve siyasi sorunları tıpkı resimdeki, astronomideki ya da teolojideki sorunları ele alır gibi özgürce tartışmanın ne olduğunu öğrendik."*[915] Bu bağlamda sanata büyük bir ilgi besleyen, sanatın dünyanın duyumlanması, algılanması ve anlaşılmasında çok önemli bir bilgi kaynağı olduğunu ifade eden Feyerabend'e göre, sanat yalnızca insanın kendi ruhundaki ve yaşamındaki baskılardan bir kaçış yolu olarak düşünülmemelidir. Sanat, içinde yaşadığımız evren ve dünyanın farklı yönlerini keşfetmede ve değiştirmede önemli bir araç olarak kullanılması mümkün bir disiplindir.[916] Benzer bir tutumu Popper'da sergiler. O, *Açık Toplum ve Düşmanları* isimli eserinde sanatın (resim, müzik, şiir gibi) evrene ve dünyaya ilişkin yeni bilgi biçimleri edinmede ve yeni bakış açıları kazanmada önemli bir disiplin olduğunu belirtir.[917]

Sanatın, insanları estetik manada etkileyerek onların duygusal dünyalarında sadece tatmin hissi yaratan bir faaliyet değildir. Sanat, insanlar üzerinde yarattığı etkiyle onları farklı bir ruh hali içerisine taşıyarak evrene, dünyaya ve kendine dönük derin bir

---

[913] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 73.
[914] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 76.
[915] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 249.
[916] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 65.
[917] Karl R. Popper, *The Open Society And Its Enemies: Volumes I*, George Routledge Sons Press. London, 1947, 54.

bakış açısı kazanmasını sağlar. İnsan, sanat sayesinde yakaladığı derin iç görüyle kendine, dünyaya ve evrene yönelik farklı bilgiler elde ederek bilgisini geliştirebilir. Böylece, insan bilinmezlerle çevrili âlemi anlama, algılama, açıklama ve yorumlamada farklı perspektifler geliştirerek tek tip düşünme biçimlerinin sığlığından kurtulur.[918] Sanatın müzik, resim ve şiir alanlarında insanı hem bilgisel hem de ruhsal anlamda geliştirir. Örneğin, müzikte sonsuz sayıda ses ve sesler arasında sınırsız sayıda ses ilişkisi kurmak mümkündür. Müzisyenler sesler arasında var olan ilişkileri yaratıcı bir sezgiyle seçer. Ve yarattığı ses ilişkisini estetik bir melodi biçiminde ifade eder. Resimde, sınırsız sayıda renk vardır. Bu renkler arasından birçok renk kombinasyonu yaratılarak yeni renklerin elde edilmesi de mümkündür. Ressamlar, yaratıcı bir sezgiyle renkleri birbirleriyle kaynaştırarak mükemmel ölçeğinde sanat eserleri meydana getirebilirler. Şiirin durumu müzik ve resim gibi sanat dallarından farklıdır. Şiirde dilin özelliklerine uygun olarak kelimeler kullanılır. Kelimelerin kullanımında dilin ahengi olarak adlandırılan özelliğe dikkat edilerek, rasgele kelime kullanımı söz konusu değildir. Kelimeler ses uyumları ve anlamları bağlamında yan yana getirilerek eserin ruh üzerindeki etkisine özen gösterilir.[919]

Öte yandan Feyerabend, sanatın önemiyle ilgili olarak Platon'un sanatla ilgili düşüncelerine dikkatimizi çeker. Platon'un ideal devletinde, devletin koruyucusu olan askerlerin müzik, matematik, geometri ve astronomi konularında eğitim almalarının önemlidir. Her bir alan önemli pratik fonksiyonlar içermektedir. Platon'a göre, müzik yurttaşların eğitiminde önemli bir yerde durur. Çünkü müzik devletin koruyucusu olan askerlere uyum ve erdem sağlar.[920] Başka bir ifadeyle Platon'a göre, müzik sanatı insanlar açısından sıradan bir eğlence olmayıp aksine şiddetli coşkuları sakinliğe dönüştüren ve bilgi içeriği olan önemli bir sanattır.[921] Bu bağlamda Feyerabend, bilgiyi, duyguları, tutumları sanat yoluyla zenginleştirmenin, zihinleri bilimsel süreçlerle elde edilen sözcüklerle etkileme çabasından çok daha verimli ve çok daha insancıl olduğunu ifade eder.[922] Şu halde Feyerabend açısından sanat, yeni bilgilerin elde edilme sürecinde önemli bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[918] Öner, "Bir Bilgi Türü Olarak Sanat", 204.
[919] Öner, *Bilginin Serüven*i, 52-53.
[920] Paul Karl Feyerabend, "Theoreticians, Artists and Artisans", [Teorisyenler, Sanatçılar ve Sanatkarlar], *Leonardo*, Vol. 29, No. 1, 1996, 23-26.
[921] Cevat Memduh Altar, *Sanat Felsefesi Üzerine*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, 96.
[922] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 151.

Feyerabend, sanatın insan için önemli bir bilgi kaynağı olduğunu belirtirken sanatçının da önemli bir figür olduğunu düşünür. Ona göre, ozanlardan, romancılardan, oyunculardan, oyun yazarlarından, ressamlardan, müzisyenlerden ve birçok sanatçıdan pek çok şey öğrenmek mümkündür.[923] Yine sanatçı, varlığa özgün bir perspektiften bakarak varlığın değişik boyutunu farlı bir açıdan kavrayarak onu eserinde ifade eder. Sanatçı, eseriyle varlıkta gördüğünü, duyduğunu ve hissettiğini somut bir biçimde eserinde dışa vurur.[924] Dolayısıyla sanatçı, varlığın formları arasındaki ilişkiyi sanatının kendisine sağladığı olanaklar çerçevesinde estetik bir biçimde ortaya koyar. Diğer yandan, sanatçının sanatıyla oluşturduğu gerçeklikle, bilim uzmanının ortaya koyduğu gerçeklik aynı değildir. Sanatçı gerçekliği sübjektif bir biçimde ortaya koymasına karşın, bilim uzmanı aletler yardımıyla objektif koşullarda gerçekliği ortaya koymaya çalışmaktır. Fakat bu, sanatçının gerçeği görememesi anlamına gelmez. Sanatçı, gerçeği sübjektif bir biçimde yakalamaya çalışırken yapmaya çalıştığı dış görünüşlerde aletlerle görünmeyen yapıyı görmeye çalışmasıdır. Bu sanatçının ilgisine, bilgi düzeyine ve içinde bulunduğu psişik düzeye göre değişir.[925] Bu nedenle sanatçı, Platon'un düşündüğü gibi insanları gerçeklikten uzaklaştıran, insanlara sahte bilgiler sunan ya da insanları aldatan biri değil, aksine insanlara hayatın gerçeklerini açıklayan kişidir.[926] Bu nedenle sanatçı, sahip olduğu özel yetenekleriyle doğayı anlamada ve yorumlamada insanlara farklı olanaklar sağlayan özel bir insandır.

Öte yandan, sanatında bilim gibi bilgi üreten bir etkinlik olduğunu ifade eden. Feyerabend'e göre, sanat bilgi üreten bir disiplin olmasına rağmen bilgi elde etme sürecinin tamamında yer alan bir disiplin değildir. O, bu açıklamasını *Bilgi üzerine Üç Söyleşi* isimli eserinin bir monoloğunda şöyle dile getirir: *"A: Senin yaptığın o değil mi? Sanatı bilgi alanının bütününe yaymak? B:Hayır, değil. Benim söylemek istediğim, sanatın birtakım bilgiler içerdiğidir. Yoksa sanatta bilimlerden gelen her bilgiye karşılık gelen bir bilgi bulunduğu değil. Hem bu bilimler için bile doğru değil."*[927] Böylece sanatın, Viyana Çevresi tarafından bilgi edime sürecinden dışlanarak bilgi edinme aracı olarak görülmediğini de belirten Feyerabend, bu değerlendirmesiyle ilgili olarak aynı

---

[923] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 152.
[924] Öner, "Bir Bilgi Türü Olarak Sanat", 199.
[925] Tamer Kavuran, "Sanat Ve Bilim'de Gerçek Kavramı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (15), 2003/2, 228-229, 225-237.
[926] Kavuran, 226.
[927] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 151.

eserin bir başka monoloğunda ise şunları söyler: *"B:…Parmenides'in, Platon'un, Aristoteles'in, Kant'ın araştırmalarından çıkarılan bilgelik, Brecht'in, Tolstoy'un sağladığı bilgeliğinden daha mı doyurucu ki ötekileri göz ardı edeceğiz? A: Göz ardı etmiyoruz ki. Onlar yine gelişiyorlar, okullarda öğretiliyorlar. B: Evet, yerli yerinde öğretiliyorlar. Ama özel bir biçime sokuluyorlar. Onlara özel olarak sanat deniyor. Bilim nesnel bilgi üretir, fakat sanat üretmez diyorlar. Bilgi sanatın işi değilmiş."*[928]

Oysa bilimsel bilgi ile sanatsal bilgi iki farklı bilgi türü olarak birinin diğerini dışlaması gibi bir durumun söz değildir. Soykan'ında ifade ettiği gibi, sanatsal bilgi ve fiziksel bilgi kendi özgün hakikat ölçütlerine sahip iki farklı disiplindir.[929] Her iki disiplinde insanın hakikati arama sürecinde birbirlerini tamamlayan önemli bilgi edinme araçlarıdır. Bilim ve sanat ayrı düzlemlerde hareket ettiğinden birbirleriyle çelişmezler. Bilimin kavramsal yorumlama biçimi, sanatın sezgisel yorumlama biçimine engel değildir. Bilimin ve sanatın görüş açıları, hakikati çok boyutlu olarak görmemize katkıda bulunan zenginlik kaynaklarıdır. Böylece hakikati araştıran bilim ve sanat gerçeği ayrı ayrı açılardan değerlendirir. Bu değerlendirme hakikatin salt sanatsal ya da salt bilimsel açıdan tekdüze bir biçimde ortaya koyulmasına engeldir. Dolayısıyla insan yaşamında bilim kadar sanat, sanat kadar da bilim gereklidir. Çünkü sanat ve bilim insanoğlunun yaşamında önemli bir denge unsurudur. [930] Aynı zamanda Feyerabend'de ifade ettiği gibi, hakikatin iki farkı tarafını temsil eden bilim ile sanat arasında gerçeğin araştırılması noktasında bazı ortak noktalar bulmak mümkündür.[931] Bu ortak noktalardan ilki, bilimin ve sanatın hakikatin araştırılması sürecinde merak, coşku, hayret ve korku gibi insani güdüler temelinden harekete geçmesidir.[932] Ortak noktalardan ikincisi ise bilimin ve sanatın faaliyet alanlarındaki itici kuvvet insan hayatını yaşadığımız maddi (olgusal) ve manevi (ruhsal) çevrenin zorlukları karşısında korumaktır.[933] Buna göre, Viyana Çevresi düşünürleri Bilimsel Dünya Görüşü doğrultusunda sanatı yalnız doyum noktasında tek bir kategoriye indirgese de sanat insan yaşamının ayrılmaz parçalarından biridir. Yine sanat insanın kendisine, dünyaya ve evrene bakışında farklı bir perspektif sağlamaktadır. Böylece insan hakikatin

---

[928] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 151.
[929] Ömer Naci Soykan, " Sanat ve Hakikat", *Beytülhikme Dergisi*, 3 (1), 2013, 140, 139-150.
[930] Kavuran, 230-233.
[931] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 330.
[932] S. Kılıç, "Bilimsel Sanat, Sanatsal Bilim", 197.
[933] Serin, 95.

araştırılması sürecinde sanat ile kendisine yeni anlayışlar kazandıracak önemli bir aracı da kullanmış olmaktadır.

2.5.5. Okültizm Kavramı

Bilgilerin evrene bakış açıları, elde ediliş biçimleri ve kullanma amaçları bakımından dini bilgi, felsefi bilgi, bilimsel bilgi, günlük bilgi, sanat bilgisi ve okkült bilgi olmak üzere altı farklı bilgi türünden bahsedilebilir. Bunlardan okkült bilgi, bilimsel yöntem dışındaki yollarla gizli bilginin araştırılması anlamına gelmektedir. Terim, Latince gizlemek, saklamak, üstünü örtmek anlamına gelen *occulere* kelimesinden türemiştir. Kökeni Eski Mısır, Mezopotamya uygarlıkları ve Roma İmparatorluğuna kadar eski zamanlara uzanan okültizm, Antik Yunan kültürü içindeki Pythagorasçı felsefe, İslam kültüründeki tasavvuf inancı, farklı toplumlardaki büyücülük uygulamaları, simya çalışmaları ve rüya gibi farklı uygulamalarla elde edilen derin bilgiler bütünün günümüze ulaşmış biçimine verilen isimdir.[934] İnsanlar, iyi mahsul alabilmek, yapılan bir işi etkili bir biçimde tamamlamak, evcil hayvanlarının sayısını attırmak, topraktaki mahsullerini çoğaltmak, hastalıklardan korunmak, sağlıklı olmak, kötü güçlerin kendilerinden uzaklaşmasını sağalmak,[935] korku veya endişelerinden kurtulup rahatlığa kavuşmak[936] gibi birçok farklı nedenden okkült bilgiyi kullanmaktadır.

Viyana Çevresi düşünürleri *Bilimsel Dünya Görüşü* doğrultusunda okkült bilgiyi (büyücülük, falcılık gibi) sözde bilgi, sahte bilgi veya yalancı bilgi kategorisinde değerlendirmektedir. Feyerabend, okkült bilgiyi alternatif bilgi alanlarından biri olarak görür. Ona göre, okkült bilgi evrene, dünyaya ve insana ilişkin bilge elde edilecek alternatif disiplinlerden biri olduğundan araştırılması gereken alanlardan biridir. Bu konuda Feyerabend, okkült bilgi türüyle ilgili olarak Afrika toplumlarının çoğunda binlerce yıllık tarihi bir geçmişe sahip olan *Vodoo*[937]inanç sistemi ön plana çıkarır. Ona

[934] Öner, *Bilginin Serüveni*, 56-57.
[935] William Haviland, *Kültür Antropolojisi*, (Çev.: Hüsamettin İnanç), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, 425-426.
[936] Necati Öner, "Bir Bilgi Türü Olarak Okkült Bilgi", Ahmet Tülek (Ed.), F*elsefe Yolunda Düşünceler*, (221, 213-221), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
[937] Vodoo, geleneksel Haiti dinini, tıbbını, adalet sistemini, ahlak anlayışını, sanatını, müziği, folklorunu, felsefesini de kapsayan bir dünya görüşüdür. *Voodoo*'nun temelinde her şeyin ruh olduğu inancı vardır. İnanç sisteminin çekirdeğini, *loa* denen ruh inanışı oluşturur. Vodounistler, denizlerin ruhu Agvve'yi, ateş ve madeni elementlerin ruhu Ogoun'u, sevginin ruhu Erzulie'yi, ölülerin ruhu Ghede'yi, gökcisimleri arasındaki iletişimin ruhu Legba'yı kabul ederler. Vodounistler bütün hayatın, bütün maddî nesnelerin, hatta soyut süreçlerin Tanrı'nın kutsal ifadeleri olduğunu kabul ettiklerinden yüzlerce *loa'ya (ruh)* saygı gösterirler. Vodounistler, toplumlarındaki çeşitli sorunların çözümünde *Voodoo*'nun rahip ve rahibelerine başvurulur. Bu kişiler cemaat sağlığını yeniden sağlamak, geleceğe ilişkin kehanette bulunmak ve toplumu kötülüklere karşı korumak için büyü içerikli törenleri yönetirler. Bkz. Daniel. Bates, *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*, (Çev.: Suavi Aydın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, 464-465.

göre, Vodoo inanç sisteminin günümüz modern toplumları tarafından tam olarak anlaşılamayan maddi ve manevi bir temeli vardır. O, Vodoo inanç sisteminin olgusal temeli üzerinde yapılacak çalışmalarla insan fizyolojisi ve psikolojisi üzerindeki bilgilerimizin artacağını düşünür.[938] Okkült bilgilerin bir tarafı gizil güçlere dayanırken diğer tarafı da tabiat dayanır. Okkült bilginin gizil güçlerle ilgili kısmı, gizli varlıkların insan hayatına karışması ve bazı insanların bunlarla temas kurabileceği inancına dayanır. Okkült bilginin tabiat üzerinde olan kısmı ise doğada var olan bitkiler, hayvanlar ve madenlerin özelliklerinin bilinmesini gerektirmektedir. Tabiat varlıklarının bilinen özellikleri, ilgili inanç sisteminin uygulayıcısı tarafından gizli olanla bağ kurulmasında bir araç olarak kullanılır.[939]

Öte yandan, Feyerabend'in okültizm içerisinde eski inanç sistemleri yanında, alternatif bilgi kaynağı olarak gördüğü uygulamalardan bir diğeri ortaçağdaki büyücülük uygulamalarıdır. 1489 yılında Roma Katolik Kilisesi papazları tarafından yayınlanan *Malleus Maleficarum* (Suçlu Kadınların Çekici) isimli eser büyücülük uygulamalarına ilişkin yayımlanan en etkili eserlerden biridir. Ona göre, büyücülük üzerine dahi yazılmış olsalar bile bu tür eserlerin doğa ve insan üzerine mevcut bilgimize katkı sağlayabilecek özgün çalışmalar konumundadır.[940] Okkült bilgi gibi alternatif bilgi alanlarının geçmişte kiliseler tarafından dine aykırı olduğu gerekçesiyle, büyücülük adı altında yok edilmeye çalıştığını ifade eden Feyerabend'e göre, ortaçağ kalıntısı olan benzer bir yaklaşım, büyük Batı bilimi tarafından bilimsellik adı altında bugünde devam etmektedir.[941]

Bununla birlikte hem bilim hem de din okkült bilgiyi reddetmelerine karşın, okkült bilgi en ilkel toplumlardan en modern toplumlara kadar hemen her toplumda insan hayatında az veya çok rol oynamaktadır. Okkült bilgilerden tamamen sıyrılıp olgusal (pozitif) zihniyetin kabul edebileceği bilgilerle yetinmek insan tabiatına aykırıdır. Çünkü insanın özünde bulunan okkült zihniyet, zaman zaman ortaya çıkarak sorunların giderilmesine farklı yöntemlerle çözümler aramaktadır.[942]

---

[938] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 61-63.
[939] Öner, "Bir Bilgi Türü Olarak Okkült Bilgi", 215.
[940] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 120
[941] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 72.
[942] Öner, "Bir Bilgi Türü Olarak Okkült Bilgi", 218-220.

2.5.6. Alternatif Tıp

Feyerabend, günümüz dünyasında insanların üzerinde en çok tartıştığı alanların başında, bizzat insan yaşamına doğrudan temas etmesi noktasında tıp bilimi olduğunu ifade eder. Ona göre, günümüz dünyasında modern Batı tıbbının dünyanın her köşesine etkin bir şekilde yayılmasının temelinde, büyük ölçüde Batı tıbbının sanal popülitesi yatmaktadır. Feyerabend, Batı tıbbının popülitesinin artmasının temelinde, insanların büyük aletlerle donatılmış hastanelerden başka gidebilecekleri alternatif tıp kuruluşların olmamasının, elektronik cihazlarla donatılmış hastanelerdeki teknoloji gösterilerinin ve kulaktan kulağa yayılan modern tıp efsanelerinin yoğun etkisi olduğunu düşünür.[943] O, insanların sağlık alanlarındaki kısmi iyileşmelerinin çoğunlukla gelişmiş tıp uygulamalarından kaynaklanmadığını düşünür. Çünkü ona göre, iyileşmenin nedenleri, düzgün ve yeterli beslenme, koruyucu tedbirler, çalışma şartlarının düzelmesi ve hastalıkların tedaviden bağımsız iyileşmesi gibi farklı nedenlere bağlıdır.[944]

Öte yandan, Feyerabend, Viyana Çevresi'nin bilim anlayışıyla bağlantılı olan modern Batı tıbbının, günümüzdeki sanal popülitesi yanında bazı alanlarda başarılı çalışmalar yaptığında ifade eder.[945] Bununla birlikte Feyerabend, modern Batı tıbbının yetersizliğiyle ilgili olarak bazı eleştirilerde de bulunmaktan geri durmaz. Onun eleştirilerinin başında modern tıp uygulayıcısı doktorların bir hastalık karşısındaki tutarsız tespitleri gelir. O, bu konuyla ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *"Her şeyden önce, uzmanlar hem temel meselelerde hem de uygulamalarda farklı sonuçlara varır. Bir doktor belli bir hastalığın tedavisinde ameliyat önerirken ötekisinin buna karşı çıkması bir üçüncüsünün tümüyle farklı bir yol önermesi gibi bir durum kimin ailesinde bir kez olsun yaşanmamıştır? Bu gibi durumlarda iki, üç, beş hatta daha çok görüş ortaya çıkmaktadır. Ve bu görüşlerin hepsi de bilimsel destek bulabilmektedir. İnsan kendini şöyle demekten almıyor: Ne kadar uzman varsa o kadar çok görüş ve tedavi var."*[946] Feyerabend, modern tıbbın yanlış tanı ve tedavileri sonucunda birçok hastanın büyük umutlarla gittiği hastanelerden hastalıklarının daha da ilerlemiş tehlikeli aşamasıyla karşılaştığını ifade eder.[947] Ya da en iyi ihtimalle bize haplarla, iğnelerle, böbrek makineleriyle, zaman zaman yapılan ameliyatlarla desteklenmesi koşuluyla

---

[943] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 39.
[944] Feyerabend, *Akla Veda*, 45.
[945] Feyerabend, *Akla Veda*, 46.
[946] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 118.
[947] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 85.

kendisini zor ayakta tutabilen sakat bir beden bırakırlar.[948] Ayrıca, Feyerabend, Batı doktorlarının çoğu zaman hastalıkla ilgili olarak ne konuştuklarını tam olarak bilmediklerini ifade eder. Bu nedenle doktorlar, herhangi bir hastanın ameliyatı esnasında meydana gelebilecek risklerin sorumluluğunu kendi üzerlerine değil, sıradan hasta yakınlarının sorumluluğuna bırakırlar.[949]

Bir hastalık sonucunda modern donanımlı hastanelerdeki doktorlara tedavi olan hastaların yanlış tanı ve tedavi yöntemlerinden kendilerini korumaları gerektiğini belirten Feyerabend'e göre, bilimsel doktorluk esnasında meydana gelen yanlış tanı ve tedavilerle hayatını kaybeden insanların sayısı çoğu sanayi kolundan daha yüksektir.[950] Zira günümüz Batı tıbbının uygulayıcı doktorların kendileri dahi yanlış tanı ve tedavi skandalları nedeniyle hastalarına tek bir teşhisle yetinmemelerini, başka doktorlara da başvurmalarını ve tedavi boyunca gözlerini dört açmalarını tavsiye etmektedir.[951] Aynı şekilde Immanuel Wallerstein'de günümüz Batı tıbbını uygulayan doktorların aynı hastalığın tanı ve tedavisi konusunda mutlak bir karar birliği içerisinde olmadıklarını belirtir. Ona göre, bir hastalığın tedavisi aşamasında doktorların yazmış oldukları reçetelerde dahi farklılıklar olabilmektedir. Böylece doktorların hatasından kaynaklanan nedenlerle hastalıkların ilerlediği ya da insanların farklı hastalıklarla yakalandığı görülmektedir.[952] *Sağlığın Gaspı* isimli eserinde doktorların neden olduğu hastalıkların modern tıp pratiğinin sıradan bir parçası haline geldiğini ifade eden Ivan Illich'e göre ise yanlış tedaviler, önceleri güvenin kötüye kullanılması ve ahlaki bir kusur olarak kabul edilmesine karşın günümüzde olası risk faktörü olarak kabul edilmektedir. O, günümüz dünyasında teknolojik aletlerle donanımlı bir hastanede doktorun ihmalkârlığının rastlantısal insan hatası, katılığının bilimsel tarafsızlık, yetersizliğinin kişisel donanın yoksunluğu olarak rasyonalize edildiğini belirtir. Böylece tanı ve tedavi insansızlaştırılarak yanlış tedavilerin ahlaki bir sorun olmaktan çıkararak teknik bir sorun haline getirmektedir.[953]

Feyerabend, hastalıklara ilişkin bilgilerin artmasına karşın hastaların tedavi amacıyla gittikleri hastanelerde, doktorların yanlış tanı ve tedavileri sonucu sakat

---

948 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 232.
949 Feyerabend, "Bilim ve Mit", 133.
950 Feyerabend, ***Bilgi Üzerine Üç Söyleşi**,* 136.
951 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 129-130.
952 Wallerstein, 123.
953 Ivan Illich, *Sağlığın Gaspı*, (Çev.: Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, 29.

kalmaları ya da ölmelerini bilimsel olmanın insancıl olmanın ötesine geçmesi olarak değerlendirir.[954] Öte yandan Feyerabend, hastaların ve hasta yakınlarının dünyanın birçok yerinde herhangi bir doktora duyduğu güvenle ilgili olarak şu açıklamada bulunur: *"Muslukçulara, marangozlara, elektrik tamircilerine her zaman güven olmayacağını, çalışırlarken başlarından ayrılmamak gerektiğini herkes bilir. İnsan öncelikle farklı firmaları kıyaslayarak işe başlar. En iyi önerileri yapanını seçer. Ve iş yapılırken her aşamasını denetler. Aynı şey diğer meslek grupları için de geçerlidir. Avukat tutan, meteoroloji uzmanına danışan, evi için imar raporu isteyen insan gözü kapalı bir güven içinde olamaz. Aksi takdirde ya çok yüksek bir faturayla ya da çözülmesi için uzmana başvurduğu sorunların daha büyükleriyle karşı karşıya kalır. Ama yine de haklarında kuşku duyulmaması gerektiği düşünülen bazı meslekler vardır. Birçok kimse bir doktora eski zamanlarda bir kilise papazına duyduğu gibi güven duyuyor."*[955] Bu noktada Feyerabend, dünyanın herhangi bir yerinde hastaların ve hasta yakınlarının doktorlara karşı duyduğu güvenin, hastanın yanlış tanı ve tedavi sonucunda hayatını kaybetmesi durumunda çoğu defa doktoru sorumluluktan kurtardığını ifade eder.[956]

Illich, bir doktorun işi sırasında yaptığı hataları başka meslek grubundaki bir insanın yapması durumunda aynı toleransla karşılaşmadan işini kaybedebileceğini belirtir.[957] Feyerabend ise, bir doktorun yanlış tanı ve tedavi sonucu hastasını sakat bırakması ya da ölümüne neden olması sonucunda çoğunlukla herhangi bir cezai sorumlulukla karşılaşmadığını belirtir. Bu durum Batı tıbbının totaliter yapısının en açık göstergesidir.[958] Ayrıca Feyerabend, modern Batı tıbbı uygulamalarında doktorların yalnız kendi alanları üzerine yoğunlaşmalarının bazı olumsuz sonuçlar meydana getirdiğini ifade eder. Ona göre, doktorların yalnız kendi uzmanlık alanlarına odaklanmaları onları insani değerlerden uzaklaştırmaktadır. Başka bir ifadeyle, duygular düşünceleşmekte, düşünceler de katılaşarak insani yönlerini kaybetmektedir.[959] Bunun sonucunda doktorlar, hastalarını ruh ve bedenden oluşan canlı bir organizma olduğunu

---

[954] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 135-136.
[955] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 129.
[956] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 85.
[957] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 136.
[958] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 239.
[959] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 45.

unutarak[960] hastalarını biyolojik bir makine olarak görmektedir.[961] Böylece doktor, doğrudan hastanın kendisiyle değil, organizmadaki hastalıkla ilişkiye girerek hastanın sosyal, kültürel ve değersel dünyasını tamamen sorumluluk alanından çıkarmaktadır.[962]

Modern Batı tıbbıyla ilgili genel bir eleştiriye yönelerek zihinlerin kötüye kullanılmasının bedenlerin kötüye kullanılmasına neden olduğunu ifade eden Feyerabend'e göre, modern Batı tıbbı hastaya doğal durumunu yeniden kazandırma amacında değil, istenmeyen durumların sentetik kimyasallarla bir daha ortaya çıkmayacakları yapay bir durum üretme hedefindedir. Bu noktada modern Batı tıbbı organizma üzerinde cerrahi bir müdahale konusunda başarılı olmasına karşın, kanserli bir organizmanın ruhsal ve fiziksel dengesi karşısında tamamen yetersizdir. Öte yandan, Feyerabend, *Birinci Dünya Bilimi* içerisinde gelişen Batı tıbbının mutlak bir güvenle alternatif tedavi yöntemleri tarafından kolayca çözülebilecek hastalıklarda dahi cerrahi müdahaleye yöneldiğini belirtir. Böylece binlerce kadın masaj, perhiz, akupunktur ya da şifalı bitki tedavisiyle iyileşebilecekken vücutlarının bir parçasını yitirmişlerdir. Modern bilimsel tıbbın beceriksizliği yıllar boyu kamuoyundan büyük gizlenmiştir. Bu gizliliğin nedeni, Batı tıbbının kendi standartlarını kendinin belirlemesi, tanı ve tedavilerdeki sistematik başarısızlığının anlaşılma korkusu, kamuoyunun teknolojik tıbbi aygıtlara duyduğu hayranlık ve güven kaybının ortaya çıkarabileceği ekonomik kayıplar seklinde sıralanabilir.[963] Dolayısıyla modern Batı tıbbı, hastaların sağlığı için gerekli dış denetinden yoksundur. Bu yüzden bilimsel tarzda öldürmek yasal olduğu halde bilimsel olmayan alternatif tedavi yöntemleriyle iyileşmek yasaktır.[964]

Feyerabend, modern Batı tıbbının genel bir eleştirisini yaptıktan sonra insanların sağlık sorunlarının çözümünde tek geçerli yolun Batı tıbbı olmadığını, Batı tıbbının var olan birçok yoldan sadece birisi olduğunu ifade eder. Yine Feyerabend, Batı tıbbının hastaların tedavisinde var olan tek mutlak tedavi yöntemi olmadığına ilişkin görüşlerini *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi* isimli eserinde monolog tarzında şöyle ifade eder: *"A: Çözüm ne? B: Çözüm çok basit. İnsanlar istediği tedavi yöntemini seçebilmeli. A: Bu ne*

---

960 Zafer Cirhinlioglu, "Post-Modern Çözülüş ve Sağlık", *Afyon Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (1) 5, 2003, 136, 131-148.
961 Neriman Samurçay, "Psikomatik Hekimlik ve Psikanaliz", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 3, 1965, 271, 271-280.
962 İbrahim Biri, *Modern Batı Tıbbının Epistemolojik Dayanakları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, 228.
963 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 233-234.
964 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 232.

demek? B: Dünyada çeşit çeşit hekimlik var. A: Büyücü hekimler falan mı diyorsun? B: Hayır mesele öyle basit değil. Hekimlerin bilmediği ama düzgün bir biçimde işleyen, bir tür felsefeye dayanan ve epeyce bir süredir insanlarla birlikte olan birçok hekimlik biçimi var." [965] Bu bağlamda Feyerabend, Batı tıbbı karşısından insanlık tarihi kadar eski Çin tıbbını, Amerikan kıtasında gelişen binlerce yıllık Kızılderili tıbbını, Afrika toplumlarında bazı ritüellerle kaynaşan Voodoo tıbbını, anne ve baba tıbbını, şifalı bitkiler tıbbını alternatif tıp disiplinleri olarak değerlendirir.[966] Örneğin bunlardan Çin tıbbı tanı ve tedavi yöntemleriyle ve hastalara davranış biçimleriyle modern Avrupa tıbbından ayrılmaktadır.[967] Yine Feyerabend'e göre, alternatif tıp disiplinlerinden Çin ve Kızılderili tıbbının hastalıkların tedavisinde önemli bir yeri vardır. Çin tıbbının birçok uygulamasından biri olan akupunktur, iki bin yıl öncesine dayanan temelleriyle en eski tedavi metotlarından biridir. Geleneksel Çin tıbbına ait tedavilerde vücutta iki bin farklı akupunktur noktası vardır. Bu noktalar arasındaysa yirmi ayrı yol vardır. Bu yollar Çin tıbbında qi adı verilen enerji akışını sağlar. Vücutta negatif ve pozitif kutuplar arasındaki enerji akışı kesintiye uğradığında hastalık ortaya çıkar. Bu nedenle akupunktur, vücuttaki kesilen enerji akışını tekrar sağlamak için kullanılır.[968] Kızılderililer, Amerika kıtasının çok zor doğa koşullarında yaşayarak kendi kültürleri içerisinde bir bilim geliştirdiler. Bu bilim sayesinde toprağı, bitkileri ve hayvanları kullanarak özgün tedavi yöntemleri geliştirdiler.[969] Bu örneklerden yola çıkan Feyerabend'e göre, akupunktur ve Kızılderili tıbbının binlerce yıl insanları tedavi etmede başarılı bir şekilde kullanıldığını belirtir. Buna karşın bilim uzmanlarının haklarında en ufak bir fikre sahip olmadıkları disiplinleri ideolojik olarak yok etmeye çalıştıklarını ifade eder. Ona göre, akupunktur, herhangi birinin onu incelemesi sonucu değil, modern Batı tıbbının genel ideolojisine uymadığı ya da Putperest bir Asya bilimi olduğu için mahkûm edilmiştir.[970] Bu bağlamda modern Batı bilimi tarafından gerek Çin tıbbının gerek Kızılderili tıbbının şarlatanlık olarak değerlendirildiğini belirten Feyerabend'e[971] göre, binlerce yıllık birikimler sonucu oluşan her kültür, kendi özgün

---

[965] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 86.
[966] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 86-87.
[967] Oeser, "Bilimsel Evrenselcilik", 65.
[968] Reskan Altun, Ali Özden, **"**Tamamlayıcı Ve Alternatif Tıp", *Güncel Gastroenteroloji Dergisi,* (8), 2004, 233, 231-235.
[969] Sarıkaya, 234.
[970] Feyerabend, *Akla Veda*, 366-367.
[971] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 181.

tıbbını toplumunda ya da farklı toplumları da tedavi talebi olan hastalara uygulayabilmelidir. Tedavi sırasında oluşacak tüm sağlık giderleri devletin vergi kaynaklarından karşılanmalıdır. Çünkü bu temel bir vatandaşlık hakkıdır. Toplumda yaşayan vatandaş bu haktan özgürce yararlanmalıdır.[972]

Öte yandan, Kızılderili tıbbı on dokuzuncu yüzyıla kadar Avrupa ve Amerika'da kullanılmasına karşın, modern ilaç sanayisinin gelişmesiyle birlikte tarih öncesine ait bir tıp olduğu söylentisiyle yasaklanmıştır. Feyerabend, hem Çin tıbbının hem de Kızılderili tıbbının Batı tıbbı karşısında yasaklanmasının temel nedenlerinden birinin parasal kaygılar olduğunu düşünen[973] Feyerabend, bu konuyla ilgili düşüncesini şu cümlelerle ifade eder: *"Amerika'nın* California eyaletinde tıp doktoru olmayanlar da akupunktur yapabiliyorlar. Fakat tıp doktoru, uzmanlık alanı akupunktur olmadığı halde akupunktur yapabilmektedir. Ama bir akupunkturcunun hastasına bir beslenme rejimi önerebilmesi için fazladan bir diyetçi belgesine, çeşitli çaylar önerebilmesi için daha başka bir belgeye, masaj yapacaksa daha da başka bir belgeye sahip olması gerekir. Bunun nedeni elbette parasal endişelerdir."[974] Şu halde Birinci Dünya Bilim içinde gelişen Batı tıbbının bugün dünyanın her yerinde yaygın olma nedenlerinden biri de hastaların tanı, tedavi ve iyileşme sürecindeki ilaç şirketlerine ödediği paralardır.

Sonuç olarak, Feyerabend, Batı tıbbının günümüz dünyasında birçok hastalığın tedavisinde önemli ilerlemeler sağladığını söylemesine karşın, Batı tıbbı karşısında alternatif tıp uygulamalarının da kayda değer başarılar elde ettiğini ifade eder. Feyerabend, günümüzde alternatif tıp, tamamlayıcı tıp ya da geleneksel tıp olarak adlandırılan tıbbi yaklaşımların, Batı tıbbı karşısındaki mevcut zayıflığının tedavi sürecindeki zayıflığından değil, Batı dünyasının siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel baskınlığından kaynaklandığını belirtir. Ona göre, günümüz modern Batı tıbbı, geleneksel tıp tedavilerini yok etmemeye çalışmamalıdır. Aksine, birlikte çalışarak çok bileşenli insan vücudunun tedavisinde birbirlerini desteklemelidir. Çünkü Batı tıbbı, insan tedavisinde tüm alternatif tıp disiplinlerini kapsayan, normları belirleyen, standartları koyan yegâne disiplin değildir. Bu nedenle bilim, sonsuz çeşitlilikte şeyler içeren makro kozmosun, yani evrenin sırlarını ortaya çıkaracak yegâne disiplin olmadığı

---

[972] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 137.
[973] Feyerabend, "Bilim Masalı", 63.
[974] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 232.

gibi, Batı tıbbı da ruh ve beden gibi en az iki bileşenden oluşan mikro kozmosun, yani insanın tedavisinde yegâne disiplin olamaz.

2.6. KURAMSAL ÇOĞULCULUK İLKESİ

Viyana Çevresi düşünürleri Bilimsel Dünya Görüşü doğrultusunda evrene, dünyaya ve insana ilişkin olarak elde edilen tek geçerli sağlam bilginin bilimsel bilgi olduğunu ifade ederler. Onlara göre, duyusal gözlem ve deneye bağlı olarak kontrollü bir laboratuvar ortamında uygun ölçme aletleriyle elde edilen bilimsel bilgilerden hareketle dünyaya ilişkin kuramlar oluşturulur. Bu noktada çevre düşünürleri, dış dünyaya ait olan bilginin elde edilme sürecinde oluşturulan bilimsel teorilerin, olgusal alana ilişkin yegâne açıklayıcı teoriler olduğunu ifade ederler. İşte başlangıçta dış dünyaya ait olan bilginin elde edilme sürecinde, Viyana Çevresi'nin olgu merkezli teorilerini tek gerçek açıklama biçimi olarak kabul eden Feyerabend, düşüncelerinin ilerleyen aşamasında Viyana Çevresi'nin söz konusu tekelci tutumunu reddetmiştir. O evreni, dünyayı ve insanı yalnızca bilim merkezli monist teorilerle açıklamanın doğru olmadığını düşünerek, teoriler çokluğu fikrini savunmuştur.

Feyerabend'in teorik çoğulculukla ilgili düşüncelerini daha sağlıklı bir şekilde anlayabilmek için öncelikle teori kavramının genel manada açıklanması gerekmektedir. Teori, dünyayı kuşatmak, ussallaştırmak, açıklamak ve ona egemen olmak amacıyla attığımız büyük bir ağ,[975]olguların temelinde yatan süreçlerin açığa çıkarılmasıyla yaşanan derinleşme,[976]olguya ilişkin olarak üst düzeyde zihinsel bir çalışmayı gerektiren ve tümüyle kesinleşmemiş kavramsal bir açıklama,[977]olguları ve olgusal ilişkileri açıklayan kavramsal bir sistem,[978]doğa olaylarının düşüncede tasvir edilmesi,[979]doğanın bilgisinin elde edilme sürecinde doğa karşısındaki araştırma faaliyeti,[980]insan aklının özgür yaratıları,[981]var olana farklı bakış açıları[982]şeklinde

---

[975] Popper, *The Logic of Scientific Discovery,* 37-38.
[976] Ömer Faik Anlı, "Doğruluğun Uygunluk Kuramı Hempel", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, 17, 2011, 84, 71-91.
[977] Ülker Öktem, "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi,* (23), 2010, 23, 21-39.
[978] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 132.
[979] Ömer Naci Soykan, "Ernst Mach'da Bilginin Biyolojik Antropolojik Temeli", *Felsefe Dünyası Dergisi,* 11, 1994, 27, 21-30.
[980] Topdemir, "Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?", 121.
[981] Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", 23.
[982] Kaan Harun Ökten, *Paul Karl Feyerabend'in Bilim Eleştirisi ve Yeni Bilim Anlayışı,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, 81.

tanımlanmaktadır. Böylece teori kavramı üzerine bilim uzmanları, felsefeciler, entelektüeller ve diğerlerinin yapmış olduğu tanımlamaları incelediğimizde tam bir açıklık olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda teori kavramı, kimileri için olgusal alana ilişkin bir açıklama faaliyeti, kimileri için ise duyusal gözlemlerimizi aşan bir anlamlandırma gayreti olarak değerlendirilmektedir.[983] Dolayısıyla teori kavramı birçok farklı kişi tarafından, birçok farklı anlamda kullanılmaktadır.

Diğer yandan teoriyi tanımsal olarak açık bir şekilde ortaya koymak ne kadar güç olursa olsun Feyerabend açısından teori gereklidir.[984] Çünkü doğal dünya (olgusal dünya) rastgele incelenemeyecek ölçüde karmaşık bir yapı oluşturur. Bu nedenle doğa bilgisinin elde edilme sürecinde birçok kılavuza ihtiyaç vardır.[985] Bu bağlamda Feyerabend, mitleri, siyasal düşünceleri, dini sistemleri ve birçok açıklama biçimlerini dâhil ederek teori kavramını çok geniş anlamda kullanır. Ona göre, aynı anda birbirleriyle çelişen çok sayıda teori bulunmalıdır. Ve bu teorilerin savunucuları, bunların doğruluğuna kuvvetle inanmalı ve içerdiği tüm sorunları ısrarla çözmeye uğraşmalıdır.[986] Çünkü teoriler nesneleri anlamlandırmakta, yorumlamakta ve nesneler arasında bağlar kurarak uygun bir açıklama modeli oluşturmaktadır.[987] Dolayısıyla teoriler olmaksızın mevcut bilgiler, anlamsız bilgi yığınları olarak kalmaktadır.

Bu bağlamda Feyerabend, insana, dünyaya ve evrene ilişkin sağlıklı bir bilginin kazanılması sürecinde teorinin önemli olduğuna inanan bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Onun karşı olduğu nokta, kuramın ya da kuramların kendisi değil, Viyana Çevresi'nin Bilimsel Dünya Görüş'ünde olduğu üzere herhangi bir kuramın bilgi üzerinde baskın bir şekilde kurmuş olduğu tekçi ya da tekelci yapıdır.[988] Kuram ya da kuramlardan insanların (bilim uzmanı, entelektüeller, aydınlar filozoflar, amatörler gibi) bekleyeceği bazı görevler olduğunu ifade eden Feyerabend'e göre, insanlar, kuramdan veya kuramlardan dünyanın doğru bir açıklamasını vermesini beklerler.[989] Feyerabend, mevcut bir kuramın toplumdaki insanlara kendi kavramsal çerçeveleri doğrultusunda dünyanın tutarlı açıklamasını vermesi gerektiğini belirtir. Bu bağlamda Feyerabend'in

---

[983] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 132.
[984] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 134.
[985] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 249.
[986] Orhan Türkdoğan, *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2000, 145.
[987] Şafak Ural, "Bilim Felsefesinin Amacı veya Bilim Felsefesinin Felsefesi", *Felsefe Arkivi Dergisi*, (29), 1994, 4, 1-12.
[988] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi,* 160.
[989] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 279.

bir kuramdan beklediği tek şey, kuramın kendi içerisinde meydana getirdiği kavramsal yapının tutarlı olmasıdır. Örneğin, Yunan gök bilimci Ptolemaios'un (Batlamyus) dünya merkezli evren anlayışı günümüzde hatalı bir evren anlayışını temsil etmesine karşın, onun geliştirmiş olduğu yer merkezli evren kuramı kendi içerisinde tutarlı kavramsal bir yapı oluşturmaktadır. Böylece Feyerabend'in bir kuramdan ya da kuramlardan öncelikli beklentisi, kuramın mutlak anlamda dünyanın doğru bir resmini vermesi değil, kavramsal dayanaklarının kendi içerisinde sağlam olmasıdır.[990]

Lakatos, *"bir teoriye kör bir bağlılık entelektüel bir erdem değil, entelektüel bir suçtur"*[991]der. Benzer düşünceleri savunan Feyerabend ise Viyana Çevresi'nin bilimsel dünya görüşü doğrultusunda evrene, dünyaya ve insana ilişkin bilim/olgu merkezli kuramsal monizmine karşı gelerek disipliner çoğulculuk merkezli "kuramsal çoğulculuk ilkesini" savunmuştur. Feyerabend, kuramsal çoğulculuk ilkesini ise iki kavram doğrultusunda açıklamaya çalışır. Bu kavramlardan ilki, *Çoğalma ilkesi* diğeri *Direnme ilkesidir*.

2.6.1. Çoğalma İlkesi

Mutlak manada geçerli bir bilimsel kuramın olmayışı, herhangi bir kuramın ancak yaklaşık biçimde geçerli olması ve herhangi bir alanda birden fazla kurama yer verilmesi *Feyerabend*'in kuramsal çoğulculuk (kuramsal plüralizm) ilkesini savunmasına neden olmuştur.[992] Genel olarak Feyerabend, kuramsal çoğulculuğu, her türlü görüşün insanlara faydalı olabileceğinden dolayı hoşgörüyle karşılanması,[993]tek bir görüşe dogmatik bir biçimde bağlı kalmaktansa görüşleri birbirlerinin karşısına çıkartan bir araştırma,[994]insan beyninin en sıra dışı ürününün dahi engellenmesine hiç gerek görülmeyerek herkesin kendi eğilimlerinin peşinden özgürce gidebilmesi[995]şeklinde tanımlamaktadır. Feyerabend, kuramsal çoğulculuk ilkesi üzerine yaptığı tanımlarla mümkün olduğunca fazla sayıda kuramlar geliştirmeyi, birbirine karşıt kuramların geliştirilmesi gerektiğini ve geliştirilen rakip kuramlarında hiçbir gerekçeyle diğeri

[990] Ökten, 82.
[991] Imre Lakatos, "Science and Pseudo Science", [Bilim Ya da Sahte Bilim], Open University, 1973, 20, 20-26, http://crl.ucsd.edu/~ahorowit/lakatos.pdf
[992] Türkdoğan, 145-146.
[993] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 195.
[994] Feyerabend, "Logic, Literacy, and Professor Gellner", 387.
[995] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 259.

tarafından reddedilmemesi gerektiğini savunmaktadır.[996] Onun bu savunusunun temelinde ise dış dünyanın bilgisinin doğrudan değil, fakat dolaylı olarak kuramlar aracılığıyla deneyimlenebileceği inancı yatmaktadır. Dış dünyanın dolaylı olarak deneyimlenebilmesi, bilgimizin sonsuza kadar varsayımsal olmasına yol açmaktadır.[997] Yani duyu organlarımızın yardımıyla zihnimizde dış dünyadaki nesnelerin resimlerini/imajlarını oluştururuz. Zihnimizde oluşturduğumuz resimler genel olarak dış dünyadaki nesnelerin fiziksel özelliklerine karşılık gelmektedir. Zihnimizde aynı nesneye ilişkin iki farklı resim oluşturabiliriz diyen Feyerabend'e göre, nesneye ilişkin oluşturulan iki farklı resimden biri diğerine göre daha açık-seçik bilgiler içerebilir. Yine de zihnimizde oluşturduğumuz resimler doğayla gerçekten birebir uyum içerisinde olan açıklamalar değillerdir. Böylece doğayı mutlak derecede yansıtabilecek bir kuram bulmak olanaklı değildir.[998] Bu nedenle dış dünyanın bilgisinin doğrudan doğruya mutlak manada elde edilemeyeceği düşüncesinden yola çıkan Feyerabend, bu konuda çoğulcu bir yaklaşımı daha çok tercih eder.

Öte yandan Feyerabend, Viyana Çevresi'nin bilimsel dünya görüşü doğrultusunda dış dünyanın yalnızca duyusal gözlemlerle anlaşacağı şeklindeki monist bakış açısının izlerini ilkçağ felsefesine kadar sürer. Bu noktada Feyerabend, ilk olarak Aristoteles'in fizikçi düşünürler olarak adlandırdığı Milet'li Thales'in düşüncelerini ortaya koyar. Feyerabend, Thales'in düşüncelerinin oluşum süreciyle ilgili olarak şöyle bir anekdot anlatır: *"Suyun her şeyin merkezinde olduğu, bir gölün etrafındaki kurbağalar gibi Akdeniz'in etrafında yaşayan Yunanlar için çok daha inandırıcıydı. Onlar, suyun nasıl buhara dönüştüğünü, yükseldiğini, havaya karıştığını, bulutları oluşturduğunu, yeniden suya dönüştüğünü ve buz halinde katı olabildiğini gördüler. Su hem ısı veriyor, hem de ısı alıyordu. Töz, dört geleneksel elementten herhangi birisi olabilirdi. Su, ateş, hava ve toprak. Ayrıca su, yaşam için de gerekliydi. Sıvı biçiminde bulunmadığı çölde bile varlığını sürdürebiliyordu."*[999] Thales'in bu gibi varsayımlardan hareketle "her şeyin kaynağı sudur" yargısı modern bilimin temel bir ilkesi olan görünüşlerin çeşitliliğinin arkasında bir birlik olmalı düşüncesini öngörmüştür.[1000]

---

[996] Ökten, 102.
[997] Paul Karl Feyerabend, "Materialism and The Mind-Body Problem", [Materyalizm ve Zihin-Beden Problemi], *The Review of Metaphysics*, Vol. 17, No. 1, 1963, 60-62, 49-66.
[998] Feyerabend, *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers, Volume 1,* 8-10.
[999] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 19.
[1000] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 19.

Feyerabend, ikinci bir düşünür olarak ilkçağ felsefesinin önde gelen okullarından olan Elea okulunun filozoflarından Parmanides'i ön plana çıkarır.[1001] Parmenides, evren konusundaki düşüncelerini yalnızca akıl yoluyla elde etmeyi deneyen ilk rasyonalist düşünürdür. Parmenides felsefesinin temelinde öteki tüm düşüncelerin kendisinde türetilebileceği "Varlık vardır, yokluk yoktur" kuralı yer almaktadır. Ona göre bu kurala aykırı olan, yani var olmayanı var yapmaya çalışan her felsefe daha ilk adımdan yanlış yola sapmış olmaktadır. Başka bir deyişle bu kurala karşıt bir düşünceye yer veren her felsefe yanlışa düşmüş olur. Var olmayan bir şeye var demeye kalkışmak çelişkilidir. Her çelişkili düşünce ise yanlıştır. Demek ki çelişki, yanlış düşünüldüğünün bir göstergesidir. Çelişkisiz düşünmek, var olanı düşünmektir. Bu görüşü sonunda Parmenides, felsefesini tek bir kurala bağlamak zorunda kalmıştır. Değişmeyen, hareket etmeyen, bölünmeyen tek şey varlıktır, varlık Bir'dir. Değişmeyen, bölünemeyen Bir Tanrıya özdeştir. Onun dışında her şey bir görünüş, yalnızca aldatmacadan ibarettir.[1002] Bu noktada Parmenides, akıl ve duyular arasında uzlaşmaz bir düalizm ortaya koyar. Akıl, gerçekliğin sabit, değişmez ve birlik içinde olduğunu kavramasına karşın duyular, hareketli, değişken ve çokluk içinde olan bir gerçek dışılığı gösterir. O halde gerçek olan çokluk değil, tekliktir.[1003] Böylece Feyerabend açısından Parmenides, evrene, dünyaya ve insana ilişkin elde edilecek bilgilerin tek bir kuramdan elde edileceğini ortaya koyarak, kuramsal çoğulculuğu yadsıyan ilk düşünürlerden biri olarak karşımıza çıkılmaktadır.

Öte yandan Feyerabend, kuramsal çoğulculuk ilkesini yadsıyan düşünürlerden bir diğerinin Popper olduğunu ifade eder. Popper, bilimselliğin ölçütü olarak Viyana Çevresi düşünürlerinin doğrulanabilirlik ilkesi yerine yanlışlanabilirlik (çürütülebilirlik) ilkesini ileri sürmüştür. Bu bağlamda yanlışlanabilirlik ilkesi, deneysel olarak sınanabilen önemelerin ayırt edilmesi kriteri,[1004] bilim ile bilim olmayan ya da bilim ile sözde bilimi bir birinden ayıran bir sınırlandırma ölçütü[1005] olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda yanlışlanabilirlik ilkesine göre, bir önerme, deney ve gözlem yoluyla yanlışlanabiliyorsa bilimsel bir önerme olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte önerme deney ve gözlem yoluyla yanlışlanamıyorsa bilimsel bir önerme olarak kabul

[1001] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 71.
[1002] Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* 51-54.
[1003] Skirbekk, 30-31.
[1004] Popper, *The Logic of Scientific Discovery,* 66.
[1005] Popper, *The Logic of Scientific Discovery,* 17-18.

edilmemektedir. Örneğin, *Yarın burada yağmur yağacak, belki de yağmayacak* önermesi yanlışlanamayacak bir önermedir. Çünkü bu önermeyi yanlışlayacak bir koşulun ortaya çıkması mümkün değildir. Bu önerme yarınki hava durumuyla ilgili tüm ihtimalleri içerdiğinden bilimsel içerikten yoksun çürütülemez bir önermedir. Oysa *Yarın burada yağmur yağacak* önermesi bilimsel içeriği olan yanlışlanabilir bir önermedir.[1006] Yine Popper, Marks'ın *Tarih Kuramı,* Freud'un *Psikanaliz Kuramı,* Adler'in *Bireysel Psikolojisi Kuramının* yanlışlanabilir önermeler içermediğinden bilimsel önermeler olarak kabul edilemediğini belirtir.[1007] Örneğin Popper, bunlardan Freud'un *Psikanaliz Kuramıyla* ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *"Freud'un birçok şeyi doğru görmediğini söylemek istemiyorum. İddia ettiğim, kuramın deneysel yani, bilimsel bir karakterinin olmadığıdır. Çünkü kuram yanlışlanamamaktadır."*[1008] Böylece Popper'a göre, bir kuramın hemen hemen her olayla doğrulanması ve hiçbir durumla çürütülememesi kuram için bir erdem değil, bir kusurdur. Hiçbir şekilde çürütülemeyen ve her olayı mutlak olarak açıklayabilen bir kuram evren, dünya ve insan hakkında araştırmacıya hiçbir şey söylemediği için bilimsel de olamaz.[1009] Bu bağlamda Popper, yanlışlanabilirlik ilkesini bir anlam ölçütü olarak değil, bir sınırlandırma ölçütü olarak ortaya koymuştur. Anlamlı önermeleri anlamsız önermelerden değil, bilimsel olanı bilimsel olmayandan özellikle de sahte bilimden ayırt etmeyi hedefler.[1010] Bununla birlikte Feyerabend, Popper'in bilimsel araştırma sürecinde kullanılmasını önerdiği yanlışlanabilirlik ilkesinin alternatif disiplinlerin yanı sıra bilimsel araştırmalara da zarar vereceğini düşünür.[1011] Zira Feyerabend'e göre, Popper'in yanlışlanabilirlik ilkesi, sağlam bir araştırma yöntemi değildir. Doğaya ve insana yönelik bilgi edinme sürecini yalnızca deney ve gözlem alanına indirgeyerek yapılan açıklamalar kuramsal çoğulculuğu da yok etmektedir.

Feyerabend'in kuramsal çoğulculuk ilkesi çerçevesinde eleştirdiği düşünürlerden bir diğeri de Thomas Kuhn'dur. Kuhn, yirminci yüzyılın ikinci yarısında mevcut bilim anlayışına getirdiği eleştirilerle dikkatleri üzerine toplayan bir bilim felsefecisidir. Kuhn, mutlak hakikate ulaşmak için sürekli bir biçimde, ileriye doğru, birikimsel olarak

---

[1006] Popper, *The Logic of Scientific Discovery,* 19.
[1007] Popper, *Conjectures and Refutations***:** *The Growth of Scientific Knowledge*, 41.
[1008] Karl R. Popper, *Hayat Problem Çözmektir: Bilgi Tarih ve Politika Üzerine*, (Çev.: Ali Nalbant), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, 33.
[1009] Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", 20.
[1010] Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", 21.
[1011] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi*, 94.

ilerleyen geleneksel bilim anlayışını eleştirerek, dönemsel kategorilere ayrılan yeni bir bilim modeli öngörür. Kuhn, öngördüğü yeni bilim modelinin merkezinde paradigma olarak adlandırılan kavramsal bir oluşum ya da yapı söz konusudur. Paradigmaya bağlı olarak yapılandırılan bilim, birbirlerinden tamamen farklı aşamalardan oluşmakta ve değişim koşulları birbirlerine bağlı olan farklı dönemlerden meydana gelmektedir. Kuhn, söz konusu dönemleri bilim öncesi dönem, olağan bilim dönemi, bilimsel bunalımlar dönemi, bilimsel devrim, yeni olağan bilim dönemi ve yeni bilimsel bunalımlar şeklinde kategorize etmektedir.[1012] Kuhn, tarafından sınıflandırılan yeni bilim modelinin *Olağan Bilim Dönemi* ve bu dönemin özellikleri Feyerabend tarafından sert bir biçimde eleştirilir. Genel olarak bakıldığında olağan bilim, geçmişte kazanılmış bir ya da daha fazla bilimsel başarı üzerine sağlam olarak oturtulmuş araştırma faaliyeti,[1013] bilim topluluğunun tek bir paradigmayı kabul etmesiyle mümkün olduğu görülen profesyonel ve dışa kapalı bir çalışma süreci,[1014] belli bir bilim adamı kitlesinin paradigma içinde aldıkları eğitim doğrultusunda faaliyette bulunması[1015] şeklinde tanımlanmaktadır. Öte yandan Kuhn'a göre, *"olağan bilim, doğanın, paradigmanın sağladığı bir kutuya zorla yerleştirilmesi gibi görünür. …bizim kutuya uymayanlar dikkate bile alınmazlar. Bilim adamlarının esas amacı da yeni kuramlar icat etmek olmadığı gibi başkaları tarafından icat edilen kuramlara da pek hoşgörülü davranmazlar."*[1016] Başka bir ifadeyle, olağan bilim dönemi, bilimsel etkinliklerin belli bir plan ve program dâhilinde yapıldığı düzenli bir araştırma sürecini ifade eder. Buradaki düzeni sağlayan unsurlar, etkin bir paradigma ve paradigma etrafında şekillenen ortak anlayıştır. Bu dönemde bilim adamlarının mevcut paradigmaya karşı tam bir bağlılığı ve itaati söz konusudur. Aykırılıklara asla müsaade edilmeyen bu itaat dönemde bilim yapabilmenin yegâne koşulu, paradigmayı daha da geliştirecek ifadelere ulaşmaktır. Paradigmanın öngörmediği her türden araştırma, açıklama ve yorumlama değersizdir. Bu nedenle bilim adamı sınırlı çerçevede kalmak durumundadır.[1017] Bu bağlamda, olağan bilim adamı, mevcut paradigmanın,

---

[1012] Chalmers, 158.
[1013] Thomas S. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (9. bs.), (Çev.: Nilüfer Kuyaş), Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2014, 79.
[1014] Kuhn, 95.
[1015] Adnan Ömerustaoğlu, *Thomas S. Kuhn'un Bilim Felsefesi,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999, 110.
[1016] Kuhn, 96-97.
[1017] Uğur Daştan, *Bilimin Tarihsel Gelişim Sürecinde Thomas S. Kuhn'un Bilim Felsefesinin Yeri,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, 118.

paradigma içinde yöneltilen bulmacaların (problemlerin) çözümü için gerekli araçları sağladığını önceden kabul etmiş durumdadır. Olağan bilim adamı, içinde yetiştiği paradigmaya karşı eleştirel bir tavır içerisinde olmamalıdır. Zira bir bulmacayı çözmede karşılaşılan başarısızlık, paradigmanın yetersizliğinden ziyada olağan bilim adamanın yetersizliği olarak düşünülmektedir.[1018]

Bununla birlikte Feyerabend, tek bir paradigmaya çevrelenmiş olağan bilim dönemini alternatif disiplinleri ve teorileri dışarda bırakan yapısı dolayısıyla eleştirir.[1019] Ona göre, bilimin ilerlemesi ile nesnel bilgi elde etmenin koşulu, seçenek kuramlarla çalışmak olduğundan, tek bir kuramla (paradigma) çalışmak bilimin ilerlemesini engelleyecektir.[1020] Benzer eleştirileri yapan Popper'da olağan bilimin ideolojik bir yapı içerisinde bilim uzmanlarının düşüncelerini belirli bir teorik çerçeveye hapsettiğini ifade eder.[1021] Ona göre, olağan bilim zamanın baskın doğmalarını kabul eden, doğmalara meydan okuma isteği taşımayan, cesaretten yoksun ve eleştirel olmayan bir faaliyete karşılık gelmektedir.[1022] Popper olağan bilim konusundaki eleştirilerini uzmanlar üzerinden şu ifadeleriyle sürdürür: *"Kuhn'un tanımladığı şekliyle olağan bilim adamı kendisine üzülmesi gereken bir kişidir. …Bana göre olağan bilim adamı kötü düşünmektedir. …O bir beyin yıkama işleminin kurbanıdır. Olağan bilim adamı neden ya da niçin diye sormaksızın uygulayabileceği bir tekniği öğrenmiştir. O uygulayıcı bir bilim adamı haline gelmiştir. Ve sadece olağan bilimin bulmacalarını çözmeye razıdır."*[1023] Feyerabend'in olağan bilime yönelik yaptığı eleştiriler Kuhn tarafından kısmen de olsa karşılık görür. Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* isimli eserinde bu konuda şunları söyler: *"Olağan bilimin inceleme yaptığı alanlar kuşkusuz çok dardır. Bu yüzden korkunç bir görüş kısıtlılığına yol açmıştır. Fakat paradigmaya duyulan güvenden kaynaklanan kısıtlamalar sonuçta bilimin gelişmesi için gereklidir."*[1024] Böylece Kuhn'un olağan bilim dönemi, sınırları paradigma tarafından belirlenmiş bir araştırma sürecini betimlediğinden Feyerabend'in savunduğu kuramsal çoğulculuğun

---

[1018] Mine Kaya Keha, "Bilimsel İlerleme Bilimsel Devrim ve Kuhn", *Özne Dergisi*, 13, 2010, 129-130, 125-137.
[1019] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 249.
[1020] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 13.
[1021] Karl R. Popper, "Olağan Bilim ve Tehlikeleri", Imre Lakatos-Alan Musgrave (Ed.), *Bilginin Gelişimi: Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (60-61, 60-69), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1992.
[1022] Popper, "Olağan Bilim ve Tehlikeleri", 62.
[1023] Popper, "Olağan Bilim ve Tehlikeleri", 62.
[1024] Kuhn, 97.

gelişmesine izin vermemesinden dolayı eleştirilmiştir.

Öte yandan insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi veren tek bir kuramın söz konusu olmadığını ifade eden Feyerabend'e göre, hiçbir kuram doğada var olan olgulara ilişkin bütüncül bir açıklama ortaya koyamaz.[1025] Her kuram, gözlenmiş olgusal ilişkileri açıklamak amacıyla ortaya atılır. Böyle olunca, hiçbir kuramın kapsamı yeni gözlem ve deney sonuçlarıyla ne kadar genişlerse genişlesin yine de sınırlı olmaktan kurtulamaz. Örneğin, Darwin'in, evrim kuramı ondan sonra gelecek bir doğa uzmanının olgulara ilişkin oluşturacağı yeni bir kuramla geçerliği kalmayacaktır. Ama henüz böyle bir bilim uzmanı ve kuramı olmadığı için Darwin'in kuramı, evrim olgusunu açıklamada yeterli olduğu düşünülebilir. Ancak, doğadaki tüm olguları kapsayan tek bir hakikat olarak da kabul edilmemelidir.[1026] Darwin'e göre, *"türleri doğaüstü yaratma eylemleri değil, ağır işleyen ve bugün de var olan doğal etkenler ortaya çıkarmaktadır. Ve ortadan kaldırmaktadır."*[1027] Bu noktada Darwin, evrensel bir evrim anlayışının temelini oluştururken insanın insan olmasını bir süreç ve doğal bir gelişim olarak izah etmiştir. Üstün yaradan anlayışını bilimsel argümanlar ve gözlemler zinciri içinde reddederek Tanrı'yı salt ahlaki bir konuma indirgemiştir.[1028] Öte yandan Darwin'in Tanrısal yaradılış inancını yadsıması, insanlar arasındaki yaradılış teorisine olan mistik bağlılığı yok etmemiştir. Dini bir inanç olarak insanlığı Tanrı'nın yarattığı düşüncesi, inanan insanlar için mutlak bir gerçeklik olarak görülmeye devam etmiştir.[1029] O halde hem Darwinist Evrim Kuramının hem de Yaradılış Teorisinin kendi içinde doğru olduğunun ve bunların fiili gerçekliği açıklayan bağımsız bilgi kuramsal sistemler oluşturduklarının kabul edilmesi gerekmektedir.[1030] Bu tespitten de anlaşılacağı üzere her düşüncenin kendince bir doğruluğundan bahsedilebilir. Bu noktada fiziksel dünyamıza dair tek tip teorilerin veya anlayışların hiçbir zaman olmadığını ifade eden[1031] Feyerabend'e göre de bilinen bütün olgularla uyum içinde olan tek bir teori ya da açıklama yoktur.[1032]

[1025] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 66.
[1026] Öktem, 23-26.
[1027] Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, (Çev.: Öner Ünalan), Onur Yayınları, Ankara, 1990, 589-590.
[1028] Ökten, 15.
[1029] Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, (Çev.: Asuman Müftüoğlu), Tübitak Yayınları, Ankara, 2007, 313-314.
[1030] Ökten, 16.
[1031] Feyerabend, "Reason, Xenophanes and the Homeric Gods", 20.
[1032] Feyerabend, "Logic, Literacy, and Professor Gellner", 383.

Bu bağlamda Feyerabend, bilgiye ulaşmak için kabul edilen tek bir kuramın insanı ve evreni açıklamada farklı yolları kısıtladığı için eleştirir. Ve bu konuda şunları söyler: *"Tek bir teorik yaklaşım kibirlidir. Dünyadan habersizdir. Sığdır. Kibirlidir. Çünkü yalnızca entelektüellerin değerli fikirleri bulunduğunu ve uyumlu dünya yolundaki tek engelin kendi saflarındaki bir takım çekişmeler olduğunu peşinen kabullenmiştir. Dünyadan habersizdir. Çünkü ekolojik olarak sağlam, manevi açıdan doyurucu çeşitli hayat biçimlerinin bozulması ve yerlerini Batı uygarlığının yapaylıklarına bırakması sonucu, şimdi Üçüncü Dünya ülkelerinin karşı karşıya olduğu bir çok sorundan (açlık, aşırı nüfus, manevi bozulma) habersizdir. Sığdır. Çünkü düşünceler, algılar, eylemler, tutumlar ve jestler karmaşasını derinliği olmayan kavramlarla açıklar."*[1033] Böylece Viyana Çevresi düşünürlerinin en büyük tutkusu olan gerçekliği olduğu gibi görebilme isteği Feyerabend'e göre, sadece bir hayaldir. Çünkü çok fazla şey, çok fazla olay ve çok fazla durum vardır. İçinde bulunduğumuz dünya olgular ve olaylar çokluğunu temsil eder. Bu çokluğun içinde her şeyin temelini oluşturacak tek bir mantık veya tek bir kuram aramak mümkün değildir. Bu yüzden bütün doğanın mantıksal yapısını açığa çıkarabilecek tek bir mantık ya da tek bir kuram da yoktur. Feyerabend'in bu yaklaşımı, özellikle bütünsel yaklaşımlar içinde olan ve olgusal dünyayı tek bir mantıksal yapıyla ya da teoriyle açıklamaya çalışan modern bilime, Marksizm'e ve mantıksal rasyonalizme adeta bir reddiyedir.[1034]

Diğer yandan Feyerabend, tek bir teori, kuram ya da açıklamanın bu dünyaya ilişkin gerçeklikleri açıklamada yetersiz olduğunu ortaya koyduktan sonra, kuramsal çoğulculuğu farklı boyutlardan tartışmaya devam eder. Bu bağlamda Bilgi Nedir? sorusunu ön plana çıkararak bilgiyi farklı bir perspektiften tanımlamaya çalışır. Feyerabend, bilgiyi, yerel ihtiyaçları karşılama, yerel sorunları çözme amacıyla oluşturulmuş faydalı bir açıklama,[1035] düşünce ve nesnenin birbirine karşı hiç bitmeyen sonsuz yaklaşımı,[1036] başka başka alanlarda başka başka olan karmaşık bir şey[1037] olarak tanımlamaktadır. Onun bilgi tanımlamasından da anlaşılacağı üzere bilgi üzerine yapılan tanımlamalar "Bilgi Nedir?" sorusuna tam bir karşılık vermemektedir. Bilginin açık olmayan doğasıyla ilgili olarak Feyerabend, şu açıklamada bulunur: *"Sürekli yeni*

[1033] Feyerabend, *Akla Veda*, 38-39.
[1034] Ökten, 14.
[1035] Feyerabend, *Akla Veda*, 40.
[1036] Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* 79.
[1037] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 28.

konular ortaya çıkıyor. Eskileri değişiyor. Bu da tanımın hem çok uzun hem de değişebilir olacağı anlamına geliyor."[1038] Buna göre, bilgi, dış dünyamıza ilişkin açıklamalar içeren değişken bir durumdur. Bu yüzden bilgiyle nesnellik arasında açık bir fark vardır. Feyerabend'e göre, nesnel bilgi diye bir şey yoktur. Zira bilginin kendisi sübjektiftir ve algıya bağlıdır. O halde saçma ya da eski de olsa herhangi bir düşünce, dış dünyamıza ilişkin bir ipucu verebileceği için bilgimizi de geliştirecektir. Burada amaç, iki bin yıl öncesinin Batlamyusçu gök bilimine geri dönüşü savunmak değildir. Amaç, Batlamyusçu gök biliminin de dış dünyamıza ilişkin belirli bir model veya mesaj sunduğunu göstermektir. Bu noktada tartışma, yanlış veya doğru bilgi üzerine kurulmamıştır. Feyerabend'in tartıştığı bilgi kavramında içeriksel değerlendirme söz konusu değildir. Ona göre bilgi, yanlış da olsa bir mesaj içerdiğinden dikkate alınmalıdır.[1039] Öyleyse evrenin ve dünyanın sağlam bilgisine ulaşmada kuramların çoğaltılması yararlıdır. Tek kuramın egemenliği, insanların eleştiri gücünü zedelerken bireylerin özgür gelişimini de tehlikeye sokmaktadır. O halde birbirleriyle çelişseler bile bir teoriler çokluğu ve bolluğu savunulmalıdır. Ancak o zaman daha kapsamlı bilgiye ulaşmak mümkün olabilir.[1040] Çünkü bilinen bilgi türlerinin, kuramların ya da yaşam biçimlerinin dünya ya da evrene ilişkin sürekli doğru bilgiler sağlayacağı türünden bir yaklaşım doğru olmadığı gibi alternatif bilgi türleri, kuramlar ya da yaşam biçimlerinin sürekli aldatıcı bilgiler sağlayacağı da doğru değildir.[1041] Feyerabend, bu noktada şöyle bir açıklama yaparak konuyu bağlar: *"Ne kadar eski ve saçma olursa olsun bilgimizi geliştirmeyecek düşünce yoktur."*[1042]

Şu halde, insan düşünce özgürlüğüne sahip bir canlıdır.[1043] Kuramsal monizm, insanın düşünme özgürlüğüne vurulmuş en büyük darbelerden biridir. Daha başlangıçta öteki düşünme biçimlerine cephe alan, karalayan ve yok sayan bir dogmatik bir faaliyettir.[1044] Bu bağlamda tek bir düşünce, kuram ya da felsefenin (Viyana Çevresi gibi) insanlığı dogmatizme sürükleyeceğini ifade eden Feyerabend, her türlü düşünce, öğreti ya da kurama yaşama olanağı sağlayan kuramsal çoğulculuğun (kuramsal

---

[1038] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 28.
[1039] Ökten, 80-81.
[1040] Ökten, 79.
[1041] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 15.
[1042] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 59.
[1043] Mustafa Yıldırım, "Zulüm Üzerine", *Felsefe Dünyası,* (30), 1999, 32, 29-33.
[1044] Mustafa Yıldırım, "Düşünme Özgürlüğü Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (40) 1, 1999, 190, 189-193.

plüralizm) yaşamda dogmatizmin en etkili panzehri olduğunu savunur.[1045] O halde sonsuz çeşitlilikte nesnelerin oluşturduğu evrende doğru bilgiye ulaşmanın yolu kuramsal monizmin dar patikasından yürümek değil, kuramsal çoğulculuğun geniş yollarından ilerlemektir Dolaysıyla kuramlar hakikate açılan pencereler gibidir. Hakikate birçok pencereden bakmak veya ulaşmak varken kendimizi tek bir pencerenin bakış açısıyla sınırlandırmak doğru bir seçim gibi durmamaktadır.

2.6.2. Direnme İlkesi

Feyerabend'e göre, direnme ilkesi, teoriler arasından yararlı sonuçlara götürmeyi vadeden bir teorinin seçilmesini ve teorinin karşı karşıya kaldığı tüm güçlü zorluklar karşısında dahi teorinin savunulmasına devam edilmesi,[1046] insanın yalnızca eğilimlerinin peşinden gitmesi değil, onları eleştirinin yardımıyla daha yüksek bir ifade düzeyine yükseltmesi ve bununla onların savunmasını en yüksek bilinç düzeyinde gerçekleştirmesi[1047] şeklinde tanımlanır. Feyerabend'in direnme ilkesi üzerine yaptığı bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, herhangi bir teori evrene, dünyaya ve insana yönelik bilgi elde edilme sürecinde araştırmacısına çok azda olsa umut verebiliyorsa teorinin hiçbir durumda bırakılmaması gerekmektedir.[1048] Buna göre, bir teori, baskın bir teorinin savunucuları tarafından saçma kategorisinde değerlendirilmesine rağmen terk edilmemelidir.[1049] Başka bir ifadeyle Feyerabend'e göre, herhangi bir teori hakkında ileri sürülen çürütücü açıklamalar nihayetinde teorinin geçersizliğinin bir göstergesi olarak değil, sadece dönemin baskın bilim paradigmasıyla uzlaşmadığının bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır. Bu durumdaki uzmanlar teorilerine ilişkin umutsuzluğa kapılmadan, teorilerini çürütücü olgulara karşın savunma imkânı veren yöntemler geliştiriyor olmalıdırlar. Yani bir teoriyi ortadan kaldırmak için karşıt teorilerin kanıtları ne kadar açık ya da kesin olsalar dahi teoriler savunulmaya devam edilmelidir. Çünkü mevcut deliller bilgiye ilişkin olarak tek bir teoriyi desteklese ve bu tek teorinin mevcut durumda doğru olduğu anlaşılsa bile teorinin bilgi içeriğine yönelik bir şüphe meydana gelecektir.[1050] Bu şüphe aynı zamanda mevcut kuramın kanıtlarıyla çürütülerek saçma

---

[1045] Feyerabend, *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers, Volume* , 74.
[1046] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 251.
[1047] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 259.
[1048] Ökten, 102.
[1049] Paul K. Feyerabend, "Science Without Experience", [Deneyim Katılmamış Bilim], *The Journal of Philosophy*, Vol. 66, No. 22, 1969, 794, 791-794.
[1050] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 252-253.

kategorisine indirgenen herhangi bir kuramın bir zaman sonra anlamlı ve faydalı bir kurama dönüşebilme olasılığı her zaman kendi içerisinde barındıracaktır.[1051] Dolayısıyla direnme ilkesi, insana, dünyaya ve evrene dönük mevcut bilgimizin gelişmesinde önemli bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.[1052]

Feyerabend, direnme ilkesinin önemine ilişkin olarak ilkçağ felsefe tarihinden Demokritos'un atom teorisini örnek olarak verir.[1053] Sistematik olarak Atom teorisini ortaya koyan ilk düşünür Demokritos'e göre, atomlar, nesnelerin bölünemeyen en son unsurlardır. Atomlar öncelikle katıdırlar, renkleri ve sesleri yoktur. Bunlar sıcak ve soğuk da değildirler. Çünkü renk, ses, sıcaklık, soğukluk duyumsallığı olan olgulara karşılık gelir. Atomlar duyularımıza etki ettiği zaman oluşan nitelikleridir. Atomların doğrudan kendilerine özgü nitelikleri değildir. Renk yalnızca gören bir göz için, ses ancak işiten bir kulak için, sıcak ile soğuk da dokunan ve duyan bir el için vardır. Bu unsurlar insanın ve hayvanın duyu organlarına bağlıdırlar. Ancak bunlar aracılığıyla var olurlar. Oysa belli bir biçim, büyüklük ve sertliğe atomlar kendiliğinden sahiptirler. Bunların başlangıcı ve sonu yoktur. Yani başlangıçtan bu yana vardırlar. Ne var olmuşlardır ne de yok olacaktırlar.[1054] Feyerabend, Demokritos'un söz konusu atom teorisinin hem kendi döneminde hem de kendinden sonraki dönemlerde çok sert eleştirilerle karşı karşıya kalmasına rağmen kuramın inatla savunulduğu ifade eder. Ona göre, zamanının bilim anlayışı açısından geçerli bir anlam ifade etmeyen ve anlamsız kategorisine indirgenen kuram günümüzde bilimsel gelişmenin önemli unsurlarından biri olmuştur.

Diğer yandan Feyerabend, direnme ilkesinin önemiyle ilgili olarak dünyanın kendi etrafında ve Güneş çevresinde belli bir yörünge üzerinde devindiği düşüncesini ön plana çıkarır. Ona göre, dünyanın belli bir yörünge üzerinde devindiği düşüncesi eskiçağlarda ortaya çıkan bir teoridir.[1055] Bu teori eski çağlarda, ilk olarak MÖ 260 yıllarda, Yunanlı düşünür Aristarkhos tarafından savunulduğu düşünülmektedir. Güneş evrenin merkezinde yer almakta olduğunu düşünen Aristarkhos göre, dünya da dâhil olmak üzere diğer gezegenler Güneş'in etrafında dairesel yörüngeler üzerinde

[1051] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 42.
[1052] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 257.
[1053] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 14.
[1054] Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* 78-79.
[1055] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 14.

devinmektedirler.[1056] Bu teori zamanın bilim anlayışına uygun olmadığı gerekçesiyle Aristoteles tarafından sert bir biçimde eleştirilmesine karşın, belleklerden hiçbir zaman tam olarak silinmemiştir. Daha sonra Kopernik tarafından yeniden canlandırılan teori inatla savunularak günümüz gök biliminin temellerini meydana getirmiştir.[1057] Nitekim Kopernik'in savunduğu güneş merkezli evren modeli döneminin baskın bilim anlayışının bağlı olduğu kavramlarla, araştırmalarla, açıklamalarla ve yorumlamalarla bağdaşmıyordu. Buna rağmen, Kopernik, dönemin kavramlarının, araştırmalarının, açıklamalarının ve yorumlamalarının dokunulmaz olduğunu kabul etmeyerek kuramını inatla savunmuştur.[1058] Kopernik'in dönemin mevcut bilim paradigması karşısındaki tutumuyla ilgili olarak Galileo, *"Kopernik, aklı kendisine kılavuz edinerek duyusal deneyime açıkça ters düşen şeyleri doğru kabul etmeyi kararlılıkla sürdürdü"*[1059] der. Galileo'nun Kopernik üzerine yaptığı bu değerlendirmeden yola çıkan Feyerabend, duyuların tek başına aklın yardımı olmadan bize doğanın doğru bir açıklamasını veremeyeceğini söyler. Ona göre, doğaya ilişkin doğru bir açıklamaya ulaşmak için gereken şey muhakemenin eşlik ettiği duyulardır. Burada Feyerabend, üzerinde herkesin anlaştığı görüşü bir tarafa koyup, onun gerçekliğini veya sahteliğini ortaya çıkarmak için aklın gücünü kullanmanın daha önemli olduğunu savunmaktadır.[1060] Böylece Kopernik'in güneş merkezli evren kuramını dönemin tüm karşıt gözlem kanıtlarına rağmen, inatla savunması zamanla insan doğasından evrenbilime kadar birçok farklı alanda yeni bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[1061] Nitekim bu konuda Popper'da güneş merkezli evren kuramının Kopernik tarafından cesaretle savunulması konusunda şunları söyler: *"Cesurdu, çünkü o günlerde kabul görmekte olan bütün fikirlerle ve duyguların prima facia (aşikâr görünen) kanıtlarıyla çelişiyordu. Cesurdu, çünkü görünenin arkasında gizlenmiş, o güne kadar bilinmeyen bir gerçeği inatla dile getiriyordu."*[1062] Kopernik örneğinde olduğu gibi mevcut bilimsel kuramlara karşı alternatif kuramlar meydana getirmek ve bu alternatif kuramları büyük bir cesaretle ve inatla savunmak insanlık adına olumlu sonuçlar oluşturabilmektedir.

[1056] Hal Hellman, *Büyük Çekişmeler*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2001, 8-9.
[1057] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 14.
[1058] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 160-161.
[1059] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 68.
[1060] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 88.
[1061] Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* 12.
[1062] Karl R. Popper, "Yılmayan Bilim", (Ed. Edmund Blair Bolles), (Çev.: Nermin Arık), *Galileo'nun Buyruğu*, (50, 47-55), Tübitak Bilim Kitapları, Ankara, 2011.

Öte yandan Feyerabend, direnme ilkesinin önemiyle ilgili olarak Galileo'nun teleskopla Ay üzerine yaptığı çalışmaları da değerlendirir. Şöyle ki Galileo, 1610 yılında kendi yapımı teleskop aracılığıyla Ay üzerinde yaptığı çalışmalarla döneminin diğer düşünürlerinden farklı olarak şu açıklamayı yapar: *"…Ay'ı ikiye ayırıyorum. Onlara sırasıyla aydınlık bölge ve karanlık bölge diyorum. Aydınlık olan bölge bütün yarım küreyi çevreliyor. Karanlık bölge ise Ay'ın yüzeyini gölgeliyor. Bu lekelerden koyu ve büyükçe olanlar herkes tarafından görülebilir. Onları, Ay'ın özellikle de aydınlık bölümüne yayılmış olan lekelerden ayırt etmek için onlara büyük lekeler diyeceğim. …Sık sık tekrarladığım gözlemlerimin sonucunda şu şekilde ifade edeceğim bir kanıya vardım. Ay'ın yüzeyi, birçok felsefecinin Ay ve diğer gök cisimlerinin yüzeyleri için düşündükleri gibi eşitsizliklerden ari, dümdüz ve tam küresel değil. Tersine, pürüzlü, çıkıntılar ve çukurlarla dolu olduğundan eminim. Tıpkı, yüksek dağlar ve derin vadilerle her yerde değişken olan Dünya yüzeyi gibi."*[1063] Böylece Galileo, kendi keşfi olan teleskopu aracılığıyla Ay üzerine yaptığı gözlemler neticesinde, Ay'ın dağlar ve vadilerle kaplı kusursuz bir küre olmadığı sonucuna vardı. Ay, fiziki olarak açık bir biçimde yaşadığımız dünyanın kısmi özelliklerini taşımaktaydı. Galileo, Ay ile ilgili gözlemleri yanında Güneşin yüzeyinde güneş lekeleri olduğunu ayrıca söylüyordu. Galileo'nun yaptığı tüm bu gözlemler Aristoteles/Ptolemy geleneğine karşı argümanlar olarak yorumlanmaktadır. Aristoteles/Ptolemy geleneği gökyüzündeki, supralunar dünyadaki (ay üstü dünya) her şeyin kusursuz olduğunu varsayımına dayanmaktaydı. Galileo'nun gözlemleri gösterdi ki ne Ay ne de Güneş kusursuz bir yüzeye ya da kusursuz bir küre şekline sahip değildi.[1064] İşte Galileo'nu Ay üzerine yaptığı gözlemlerle oluşturmuş olduğu kuramın dönemin birçok Ay kuramından farklı olduğunu söyleyen Feyerabend, Galileo'nun Ay kuramının, ilkçağdan ortaçağa kadar farklı yaklaşımlarla oluşturulan kuramlara benzemediğini ifade eder. Ayrıca Ay ile ilgili gözlemlerden oluşturulan kuram, Galileo tarafından inatla savunularak eleştiriler karşısında terk edilmemiştir.[1065] Hatta inatla savunulan kurama karşı eleştirilerin gücü zamanla azalarak insanların Galileo'nun düşüncelerine karşı olan inancı artmıştır.[1066] Bu düşüncelerden hareket eden Feyerabend, Galileo'nun Ay üzerine yapmış olduğu ve

---

[1063] Galileo Galilei, "Teleskoptan İlk Bakış", (Ed. Edmund Blair Bolles), (Çev.: Nermin Arık), *Galileo'nun Buyruğu*, (112, 111-118), Tübitak Bilim Kitapları, Ankara, 2011.
[1064] Skirbekk, 213-214.
[1065] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 129-130.
[1066] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 88.

inatla savunduğu gözlemlerin günümüz Ay gözlemlerine yakın veriler içerdiğini de belirtir.[1067]

Bu bağlamda, direnme ilkesine göre, aynı anda birbiriyle çelişen çok sayıda teori bulunmalı ve bu teorilerin savunucuları bunların doğruluğuna kuvvetle inanmalı ve içerdiği tüm sorunları ısrarla çözmeye uğraşmalıdır.[1068] Başka bir deyişle bir disiplinin araştırmacısı tarafından oluşturulan bir kuramın, mevcut baskın kuramların çürütücü gözlemleri, açıklamaları ya da yorumlamaları karşısında hemen terk edilmemesi gerekmektedir. Nitekim Feyerabend'e göre, *"bu günün bilgisi yarının masalına dönüşebilirken, en gülünesi efsane bile sonunda bilimin en sağlam parçası olabilir."*[1069] Benzer düşünceleri savunan bilim felsefecisi Imre Lakatos'da bu konuda şunları ifade eder: *"Bir önerme son derece makul olsa, herkes ona inansa bile sahte bilimsel bir önerme olabilir. Kimsenin inanmadığı, inanması zor bir kuram bilimsel açıdan değerli olabilir. Bir kuram, bırakın birilerinin ona inanmasını, kimse onu anlamasa bile çok yüksek bilimsel bir değere sahip olabilir."*[1070]

2.7. METODOLOJİK ÇOĞULCULUK İLKESİ

Türkçeye Fransızca'dan aktarılmış olan metot (methode) terimi etimolojik olarak, Eski Yunanca'daki *meta*, (birlikte, sonra, öte anlamına gelen) ve *hodos* (bir yol anlamına gelen) sözcüğünün birleşimiyle izlenecek yol anlamına gelen bir sözcük,[1071]bilimlerde belli bir sonuca erişmek üzere bir plana göre gidilen yol,[1072]bilimlerde yapılan araştırmanın hem en az sorunla yürütülmesi hem de en az emekle en kısa zamanda başarıyla tamamlanmasını sağlamak amacıyla önceki deneyimler ışığında oluşturulmuş araştırma yönergesi,[1073]evreni betimleme ve açıklama yollarını içine alan bir yanıyla eylemsel (olgulara yönelik), diğer yanıyla zihinsel (tamamlayıcı) bir süreç,[1074]bilim adamının doğaya, topluma, bireye ilişkin doğru betimleme ve açıklamalarda bulunabilme hedefine ulaşabilmek için yürüdüğü yol ve

---

[1067] Paul Karl Feyerabend, "Galileo as a Scientist", [Bir Bilim Adamı Olarak Galileo], *New Series*, 211, (4485), 1981, 876-877.
[1068] Türkdoğan, 146.
[1069] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 20.
[1070] Imre Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, 20.
[1071] Yaman Örs, "Bilimde ve Felsefede Yönteme Evet", Benan Dinçtürk (Edi.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (20, 19-32), Tübitak Marmara Araştırma Merkezi, 1997.
[1072] Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, 202.
[1073] Yolsal, Uzun, Güçlü, 1662.
[1074] Özlem, *Bilim Felsefesi,* 28.

harcadığı çabayı önceden belirleyen kurallar topluluğu,[1075]bilmediğimiz bir hakikati keşfetmek için veya bilgisine önceden sahip olduğumuz bir hakikati başkalarına ispat etmek için düşüncenin seyrini düzenlemek sanatı[1076] şeklinde tanımlanmaktadır. Yöntem üzerine yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere yöntemin ne olduğuna dair tam bir tanım olmadığı görülmektedir. Ayrıca yöntem üzerine yapılan tanımlamalardan yöntemin hem bir düşünme süreci hem de bir uygulama süreci içeren bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır.[1077]

Bu bağlamda, *"benim niyetim bir dizi genel kuralın yerine başka bir kurallar dizisi koymak değildir. Niyetim, daha çok, okuru bütün yöntemlerin, en apaçık olanların bile sınırları olduğuna ikna etmektir"*[1078] diyen Feyerabend'in de yöntem üzerine yapılan tanımlamaları, açıklamaları ya da yorumlamaları farklı bir perspektiften eleştirel bir biçimde ele aldığı görülmektedir. Feyerabend, yöntemi genel anlamda, bilgiye ulaşma sürecinde bilim adamını etkileyen özel sınırlamalar bütünü, bilgiye dışarıdan dayatılarak onun bilimselliğini güvenceye aldığı varsayılan, evrensel ve istikrarlı olduğu düşünülen kurallara duyulan inanç, dünyadaki rolümüzü anlamaya yönelik sürdürülen araştırmalar içindeki çabalar[1079] olarak tanımlamaktadır. Yöntemi tanımlarken yöntemin sanıldığından çok daha karmaşık bir bilgi edinme süreci olduğunu düşünen Feyerabend, yine de yöntem diye bir şeyin var olduğuna inanıldığını ifade eder. Var olduğuna inanılan yöntem, bilimin ilerleme sürecine gizlenmiş ve bu ilerleme sürecinin içinde araştırmacının sürece sağladığı mutlak uyumla anlaşılacağı kabul edilmektedir. Bu bağlamda Feyerabend, bilim uzmanının toplumda ayrıcalık kazanma talebinin temelinde yatan ve bilimsel bilginin bilim dışında kalan bütün düşüncelere karşı koymasına neden olan gücün ne olduğu tam olarak tanımlanamayan yöntem ideolojisi olduğunu belirtir.[1080] Feyerabend, *Bilim ve Mit* isimli makalesinde yöntem ideolojisine atıfla ironik bir tavırla şöyle bir açıklamada bulunur: *"Masala göre, bilimin başarısı, …yöntemsel denetimin sonucudur. Bilim adamlarının düşünceleri vardır. Ve onlar düşüncelerini geliştirmek için özel yöntemlere sahiptirler.*

[1075] Nilgün Çelebi, "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* (35) 2, 1991, 47, 47-59.
[1076] Murtaza Korlaelçi, "İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 40, 2004, 3, 3-17.
[1077] Hüseyin Gazi Topdemir, "Bilim, Bilim Tarihi ve Felsefe İlişkisi", *Düşünen Siyaset*, 16, 2002, 62, 53-66.
[1078] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 47.
[1079] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 207.
[1080] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 62.

Bilimin kuramları yöntemin sınavından geçmiştir. Onlar, dünya ile ilgili olarak sınavı geçmeyen düşüncelerden daha iyi bir açıklama getirirler."[1081] Bu noktada Feyerabend'in yöntem ideolojisi bağlamında asıl ifade etmek istediği, insana, dünyaya ve evrene ilişkin bilgi edinme sürecinde yöntembilimin dar bir pencereden araştırma sürecine girerek birçok alternatif disiplini elemesinin doğru olmadığıdır.[1082] Bu nedenle Feyerabend, evrene ve insana yönelik doğru bilgi sağlama sürecinde bilimin nihayetinde mutlak manada doğru yöntem(ler)i bulduğu doğrultusundaki bir yaklaşımın tamimiyle hatalı bir görüş olduğunu düşünür.[1083] Çünkü ona göre, dünyaya ve evrene ilişkin bilgi edinme sürecinde bilgiyi herhangi bir disiplinin ya da görüşün yöntemiyle sınırlandırmak doğru bilgi edinmeyi çıkmaza sokabilir. Şimdi Feyerabend'in doğru bilgiye ulaşma sürecinde kullanılacak yöntemlerle ilgili düşüncelerini özellikle *Ne Olsa Uyar* ve *Karşı Tümevarım* başlıkları altında daha detaylı olarak incelemeye çalışacağız.

2.7.1. Ne Olsa Uyar İlkesi

Feyerabend, metodolojik çoğulculuk ilkesi doğrultusunda *Ne Olsa Uyar*, *Ne Olsa Gider, Ne olsa İyidir, Her şey olur* (Anything Goes) şeklinde adlandırılan bir ilke geliştirmiştir. O, evrene, dünyaya ve insana yönelik bilgi edinme sürecinde hiçbir yöntemin, bilgiyi mutlak anlamda vermediğinden araştırmacıların uymak zorunda olduğu tek bir yöntem olmadığını düşüncesini savunur.[1084] Ona göre, evrene ve dünyaya ilişkin doğru bilgi edinme sürecinde tek bir yöntemin başarısı, henüz çözülmemiş sorunları standart bir biçimde ele almanın gerekçesi haline getirilemez. Böyle bir yaklaşım, evrene ve dünyaya ilişkin sorunların çözümünde başarıyı garantileyen tek bir yöntemin var olduğunu varsaymasına karşın, böyle tek bir yöntem söz konusu değildir.[1085] Bu bağlamda Feyerabend, insana ve evrene yönelik sağlam bilgi edinme sürecinde bilimsel yöntemlerin (Tümevarım gibi) kusursuzluğuna inanmanın dogmatik bir inançtan ibaret olduğunu düşünür. Çünkü doğaya ilişkin bilgi edinme sürecinde kullanılan yöntemlerin ne olduğu konusunda uzmanların, filozofların, entelektüellerin farklı farklı fikirleri ve eleştirileri söz konusudur.[1086] Bu eleştiriler noktasında Feyerabend, tek bir bilimsel yöntem ya da usulün varlığıyla ilgili şu açıklamada

---

[1081] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 131.
[1082] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 132.
[1083] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 45.
[1084] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 39.
[1085] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 11.
[1086] Feyerabend, "Logic, Literacy, and Professor Gellner", 385-386.

bulunur: *"Her araştırmanın temelini oluşturan ve onun bilimsel ve dolayısıyla güvenilir olmasını garantileyen tek bir usul ya da kurallar dizisi yoktur. Her proje, her teori, her usul kendi içinde ve ele aldığı süreçlere uyarlanmış standartlarla değerlendirilmelidir. Koşullar ne olursa olsun her büyüklüğü ölçen evrensel ve kalıcı bir ölçüm aleti fikri ne denli gerçekçi değilse, uygunluğun değişmez ölçüsü olan evrensel ve kalıcı bir yöntem fikri gerçekçi değildir."*[1087] Başka bir ifadeyle, bir bilim uzmanının bir başka araştırmacıya *"kullandığınız usül bilimsel değildir. O nedenle elde ettiğiniz sonuçlara güvenemeyiz. Ve araştırmalarınıza para veremeyiz"*[1088] şeklindeki yaklaşımı da doğru değildir. Dolayısıyla Feyerabend, tek bir bilimsel yöntemle insana ve evrene ait doğru bilginin elde edilme olasılığının zorluğuna ilişkin olarak şu değerlendirmede bulunur: *"Nasıl ki günün birinde dünyamızdaki her şeyi açıklayabilecek bir teori bulabileceksek, aynı biçimde günün birinde bütün zorluklarımızı aşmamızı sağlayacak bir yöntem de bulabiliriz. Böyle bir gelişme pek olası gözükmüyor. Bunun mantıksal bakımdan neredeyse olanaksız olduğu da söylenebilir."*[1089] Demek ki bilimin sabit ve evrensel kurallarla yapılması gerektiği fikri doğru bir yaklaşım değildir.[1090] Tek bir yöntemsel standartta bağlı olan usuller doğru bilginin elde edilmesinde sürecinde tatmin edici cevaplar verememektedir.

Öte yandan, modern bilim anlayışı, bilimsel bilginin nesnel olduğu, bu nedenle de bilimin kişilere, kültürlere ve toplumlara göre değişmeyen hakikati kuramsallaştırdığı yönündeki düşünce üzerinde temellenir. Modern bilim anlayışına göre, bilimsel bilgiye nesnellik vasfını kazandıran bilimsel yöntemin kullanılması yoluyla elde edilmiş olmasıdır. İşte bu noktada Feyerabend, bilimsel bilgiyi nesnel kıldığı söylenen bilimsel yöntemin hiç de öyle sanıldığı gibi güvenilir bir kılavuz olmadığını düşünür. Ona göre, bilimsel yöntemin esasını oluşturan gözlem, kişinin belirli bir kültürel çerçeve içerisinde, belirli teorik ve teknik verilerle gerçekleştirmiş olduğu bir faaliyete karşılık gelir. Eldeki teorik verilerin yetersizliği, gözlemi yapan kişinin teknik açıdan yetersiz bir donanıma sahip olması ve insanın içerisinde şekillendiği kültürel ortamın etkisinden bağımsız bir gözlem yapamayacağı gerçeği bilimsel yöntemle elde edilen bilginin de mutlak gerçekliği temsil edemeyeceğini

---

[1087] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 131.
[1088] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 11.
[1089] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 132.
[1090] Kerem Cankoçak, "Sokal Vakası Bağlamında Kuhn ve Feyerabend Eleştirisinin Güncelliği", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 66, 2013, 73, 67-75.

gösterir.[1091] Bu konuda Ortega Y Gasset 'de doğa bilimleri yöntemiyle insana ve toplumsal alana ait olan bütün bilgiyi anlamanın mümkün olmadığını belirtir. Çünkü insanı kavramak ve anlamak, doğal olguları kavramaktan ve anlamaktan farklı olmalıdır. Bu nedenle Ortega'ya göre, insan nesne olmadığından onun doğasından söz etmek yanlış olur. Bu nedenle insan yaşamından söz ederken bu olayı doğa biliminin yöntemlerinden ve kavramlarından farklı olarak ele almamız gerekir.[1092]

Diğer yandan bilimle metafiziği ayırma çabalarında ortaya ayırt edici bir ölçüt koyan ilk felsefe anlayışı doğrulamacı bilimsellik ilkesini ortaya koyan Viyana Çevresi'dir. Buna göre deneysel olarak doğrulanabilir nitelikte olan her önerme bilimseldir. Bu bilimsellik anlayışı doğrulanabilirlik ilkesini bir anlamlılık ölçütü olarak dile getirmiştir. Buna göre, deneysel olarak doğrulanması olanaksız olan her önerme anlamsız ve saçmadır. Söz gelişi dünyanın bir ilk nedene dayandığı savı hiçbir şekilde deneysel olarak doğrulanamayacağı ve üstelik olasılığı dahi gösterilemeyeceği için anlamsız olacaktır.

Popper'a göre mantıkçı deneyciliğin doğrulanabilirlik ilkesi, bilimsel olmayan ya da sahte bilimsel (astrolojinin önermeleri gibi) savları da bilimselmiş gibi göstermede kullanılabiliyordu. Bu bilimsellik anlayışına karşı çıkan Popper, deneysel olarak yanlışlanabilir olma ilkesini ileri sürer. Bu ilkeye göre, astrolojinin önermeleri hiçbir bilimsellik içermezler. Ona göre, herhangi bir kuram için doğrulayıcı yüzlerce hatta binlerce örnek vermek mümkündür. Oysa tek bir yanlışlayıcı örnek bir kuramı yanlışlamaya yetecektir. Bu da deneysel doğrulamanın bilimsellik için yeterli bir ölçüt olamayacağını gösterir. Dolayısıyla astroloji sürekli kendisini doğrulayan örnekleri aradığından ve de yanlışlayıcı örnekleri görmezden geldiğinden bilimsellik taşımaz.[1093] Bu noktada Feyerabend, insana ve evrene yönelik doğru bilgi edinme sürecinde Popper'in yanlışlanabilirlik ilkesinin katı bir biçimde uygulanması durumunda mevcut biliminde ortadan kaldırabileceğini düşünmektedir.[1094] Başka bir ifadeyle Feyerabend, bilim uzmanlarının doğrulamacı ya da yanlışlamacı bilim yöntemlerini uygulamaları durumunda, bilimin günümüzdeki mevcut gelişmesinin mümkün olamayacağını göstermeye çalışır.[1095] Şu halde, dış dünyanın bilgisinin elde edilme sürecinde, tek bir

---

[1091] Küçükalp, 514-515.
[1092] Cihan, 117.
[1093] Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 13.
[1094] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 46.
[1095] Miller, 44.

bilimsel yöntemin takibi zayıf veriler elde edilmesine neden olmakta ve araştırmayla ilgili güçlü veriler elde etmeyi zorlaştırmaktadır.[1096] Böylece Feyerabend'e göre dış dünya ait gerçekliğin doğru bilgisinin ortaya çıkarılmasında araştırmacıya mutlak anlamda katkı sağlayacak tek bir özel yöntem yoktur.[1097] Araştırmacıya katkı sağlayacak tek bir özel yöntem ya da eşsiz standartlar olduğu inancı da masaldan başka bir şey değildir.[1098]

Bu bağlamda, evrene, dünyaya ve insana ilişkin doğru bilgiye ulaşma sürecinde tek bir genel yöntemin olmayacağını düşünen Feyerabend'e göre, evrenin ve dünyanın hem nitel hem de nicel olarak sonsuz olduğu düşüncesi, yeni keşifler yapma aşamasında alternatif kuramları değerlendirmek için yöntemsel çoğulculuk ilkesini gerektirir.[1099] Yöntem konusunda da çoğulcu bir yaklaşım benimseyen Feyerabend'e göre, bilimin yöntemini belirleme sorunu, bilimi hâkim iradenin kalıbına sokma sorunudur. Bilim uzmanları, kullanacakları yöntemler konusunda, bireylerin yakın durdukları teoriyi kabul etmeleri konusunda özgür oldukları gibi özgür olmalıdırlar. Çünkü tek bir yönteme bağlı kalmak, bilimi tek bir şekil içinde algılamaktır. Ve bu algı bilimin ilerlemesine katkıda bulunabilecek diğer algıları çerçevenin dışında tutarak bilime zarar vermektedir.[1100] Bu noktada Feyerabend, tek bir yönteme bağlı kalarak bilimsel düşünceyi kısırlaştıran temel nedenin arkasında koltuğuna yerleşmiş akademik otoritelerin entelektüel konforunu ve iktidarını sağlama almak düşüncesi olduğunu söyler. Böylece tek bir yöntemin hükümranlığının uzmanların iktidarı olduğunu düşünen Feyerabend göre, uzmanların iktidarı bireylerin baskı altına alınması ve özgürlüğün ölümü anlamına gelmektedir.[1101] Bu nedenle Feyerabend, tek bir yöntem veya sabit bir kuram düşüncesini sığ bir insan anlayışı ve sığ bir toplumsal çevre düzeni üzerinde kurulu olduğunu söyler. Ona göre, insanlık tarihinin sağladığı zengin bilgi birikimini açıklık, kesinlik, nesnellik ya da gerçeklik gibi ne olduğu tam olarak açıklanamayan terimler altında yok etmek istemeyen insanlar için tüm şartlar altında ve insani gelişmenin tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke vardır. O ilke ne olsa

---

[1096] Paul Karl Feyerabend, " A Note on the Problem of Induction", [Tümevarım Sorunu Üzerine Bir Not], *The Journal of Philosophy*, Vol. 61, No. 12, 1964, 349-352.
[1097] Feyerabend, "Bilim Masalı", 60.
[1098] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 204.
[1099] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 289.
[1100] Mehtap Doğan, "Paul Karl Feyerabend ve Çoğulculuk", *İlim Dünyası*, 4, 2012, 22, 16-26.
[1101] Dominique Lecourt, *Bilim Felsefesi*, (Çev.: Işık Ergüden), Dost Kitabevi, Ankara, 2001, 91-92.

uyar, ne olsa gider, ne olsa iyidir (Anything Goes) ilkesidir.[1102] Ne olsa uyar ilkesi, genel olarak belli bir araştırmacı ya da araştırma geleneğinin anladığı anlamda bilgiyi geliştirme ihtimali olan her şeye karşılık gelen her şey,[1103]uzmanın doğaya dönük araştırmasını yaparken istediği bir disiplin çerçevesinde istediği yöntemi kullanması[1104] olarak açıklanmaktadır.

Öte yandan Feyerabend'in evrene ve insana ait doğru bilgiye ulaşmada ne olsa uyar ilkesiyle mutlak bağlayıcı kurallar manzumesi olmadığı yönündeki açıklamasından bütün kuralların ve standartların değersiz oldukları ve bunlardan vazgeçilmesi gerektiği sonucunu çıkarmamak gerekir. Onun ifade etmeye çalıştığı, koşullar ne olursa olsun her büyüklüğü ölçen evrensel ve kalıcı bir ölçüm aleti fikri ne denli gerçekçi değilse, bütün teorilerin uygunluğunu ölçecek bir yöntem fikri de o denli gerçekçi olmadığıdır.[1105] Bu bağlamda Feyerabend, ne olsa uyar ilkesi doğrultusunda iki önemli noktayı vurgulamaya çalışmaktadır. Bunlardan ilki, bilim faaliyeti yürütmek için katı, değişmez ve mutlak olarak bağlayıcı ilkeler barındıran bir yöntem gerektiği düşüncesi doğru değildir.[1106] Çünkü bilgi kuramsal temeli ne kadar sağlam olursa olsun şu ya da bu zamanda ihlal edilmemiş tek bir yöntem yoktur.[1107] Yöntemlerin, kuralların, usullerin ya da standartların ihlal edilmeleri nerdeyse zorunludur. Zira tek bir özel yöntem üzerinde ısrar etmek bilimsel ilerlemeyi ve bilgisel gelişmeyi durdurmaktadır.[1108] Bu noktada Feyerabend, bilim tarihinde Demokritos,[1109] Kopernik, Galileo, Einstein gibi büyük düşünürlerin çığır açan düşünceler ortaya atmalarının, yaşadıkları dönemin yöntem bilimsel kurallarını ve anlayışlarını bilinçli olarak ihlal etmelerinden ya da dikkate almamalarından kaynaklandığını ifade eder.[1110]

Görüldüğü üzere, Feyerabend açısından evrensel ve değişmez bir yöntem fikri olduğu düşüncesi doğru değildir. Bilimsel faaliyeti adım adım yönlendiren, uygulanmasıyla gerçek bilgiye ulaşmamızı sağlayan, tüm disiplinleri kapsayan, her dönem ve kültürde mutlak olarak geçerli ve bağlayıcı bir kurallar, usuller ve yöntemler

---

[1102] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 43.
[1103] Feyerabend, *Akla Veda*, 51.
[1104] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 117.
[1105] Miller, 43.
[1106] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 38.
[1107] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 131.
[1108] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 24.
[1109] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 38.
[1110] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 13.

dizisi yoktur.[1111] O halde buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Evrensel bilimsel yöntemler yoktur. Evrensel bilimsel kurallar, usuller ya da yöntemler bulunduğu ve bu nedenle de bilimsel bilginin evrensel bilgi olduğu iddiası, Viyana Çevresi'nin bilim ideolojisine ait bir mittir.[1112] Diğer taraftan Feyerabend, yöntem konusunda şöyle bir açıklama yapmaktadır: *"Benim niyetim bir genel kurallar dizisinin yerine başka dizi koymak değildir. Niyetim, daha çok bütün yöntembilimlerin, en apaçık olanların bile sınırları olduğuna okuru ikna etmektir."*[1113] Burada şunu söylemek mümkün, Feyerabend, bilimin hiçbir kurala, yönteme tabi olmadığını söylemek istemiyor. O, bilimdeki bütün kural ve ölçütlerin bir sınırı olduğunu, bilim adamının uğraştığı problemi çözmek için ne gerekiyorsa onu yapmak zorunda olduğunu, dolayısıyla mutlak ve evrensel bir yöntem fikrinin bilimsel gelişmeyi durdurabileceğini anlatmak istemektedir. Feyerabend'e göre, bilimde kurallara olduğu kadar yaratıcılık, sezgi ve ilhama da yer vardır. Bilimsel faaliyeti mutlak, katı ya da bir örnek kurallara bağlamak onu kısırlaştırmaktan öte bir sonuç vermemektedir.[1114] Başka bir deyişle Feyerabend, standartlardan tamamen vazgeçilmesi gerektiğini değil, bilim adamının belli bir sorun karşısında önceden ortaya konmuş kurallardan bağımsız hareket etme, düşünme ve hissetme özgürlüğü olduğunu dile getirmektedir.[1115] Dolayısıyla, ne olsa gider ilkesi çerçevesinde başarılı bir bilim uzmanı yöntemsel açıdan birçok seçeneğe açık olmalıdır.[1116] Çünkü bilimsel araştırma sürecinde tek bir bilimsel yöntem yoktur. Var olan bol miktarda fırsatçılıktır.[1117]

Öte yandan, ne olsa uyar ilkesini ironik bir bağlamda değerlendiren Feyerabend, ne olsa uyar ilkesinin bilimsel araştırma sürecinde kendisi tarafından öteki yöntemlerin karşısında yeniden oluşturulan bir yöntem olmadığını belirtir.[1118] Ona göre, her şey olur sloganı önerilen yeni bir yöntemin ilkesi değildir. Her şey olur sloganı, yeni bir yöntem

---

[1111] Gürol Irzık, "Bilim Felsefesi Nereye Gidiyor", Benan Dinçtürk (Ed..), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (13, 4-18.), Tübitak Marmara Araştırma Merkezi, 1997.

[1112] Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, 160.

[1113] Feyerabend, "The Lessing Effect In The Philosophy Of Science: Comments On Some Of My Critics", [Bilim Felsefesinde Lessing Etkisi: Eleştirilerim Bazıları Üzerine Yorumlar], *New İdeas Psychol*, Vol. 2, No. 2, 1984, 129, 127-136.

[1114] Gürol Irzık, "Bilim Felsefesi Nereye Gidiyor", 13.

[1115] Miller, 44.

[1116] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 60.

[1117] Feyerabend, *Akla Veda*, 51.

[1118] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 57.

değildir.[1119] Nitekim Feyerabend, ne olsa uyar ilkesinin kendisi tarafından savunulan bir yöntem olmadığı hususunda şöyle bir takım açıklamalarda bulunur: *"Ne olsa uyar benim savunduğum bir ilke değil, ilke hastası bir akılcının kabullenmek zorunda olduğu bir ilkedir."*[1120] *"Benim eski ve dogmatik ilkeler yerine yeni ve daha liberal ilkeler koymak gibi bir derdim yok."*[1121] *"Yeni bir yöntem önerdiğim izlenimine kapılabilirsiniz. Bu izlenim kesinlikle hatalıdır. Amacım bütün yöntem bilimlerin sınırları olduğunu göstermektedir."*[1122] Bu düşünceleriyle Feyerabend, bilimsel yöntem olarak adlandırılan tek bir mutlak ilkenin bulunmadığını savunmaktadır. Zira ona göre, bilimsel araştırma sürecinin içerisinde evrensel olarak geçerli olduğu kabul edilen yöntemsel bir ilke yoktur. Ancak Feyerabend açısından eğer böyle yöntemsel bir ilkenin bulunması gerektiği hususunda kararlıysak, bu yöntemsel ilke, (kendisinin de inanmadığını ve usçuların içinde bulunduğu durumun alaycı bir özeti olduğunu söylediği) ne olsa uyar (Anything Goes) ilkesidir.[1123] Şu halde Feyerabend, bilim için geçerli olan ve nesnel bilgiler elde etmeyi sağlayan bir yöntemin var olduğunu düşünmektedir. Çünkü ona göre, bilim ancak böyle bir yöntem olmazsa ilerleyebilir. Bu ilerleme için ise her şey, bilim ile uğraşan kişinin iradesine kalmıştır. Onu sınırlayan bir yöntem olmamalıdır. Bu nedenle Feyerabend, ne olsa gider kuralı ile *yönteme hayır* demektedir.[1124] *Yönteme Hayır* diyen Feyerabend, bilginin elde edilme sürecinde bilim uzmanlarının tercihlerine kılavuzluk edecek tek bir kıstas vermez Yani bu metodolojiye göre, tek bir yöntem yoktur.[1125] Feyerabend, yöntem konusunda ısrarcı olan uzmanlara *"ne olursa olsun geçerli olacak bir tavsiye istiyorsanız, o zaman bu tavsiye, ne olsa uyar kadar içeriği boş ve belirsiz olmak zorundadır"*[1126] der. Nitekim ne olsa gider aforizması, Feyerabend'in inandığı bir ilke olmaktan ziyade onun bilim tarihi hakkındaki gözlemlerinin, bilim etkinliğinin ve bilim uzmanlarının içinde bulunduğu durumun alaycı bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Ne olsa gitmesini istediği şey, bilimsel araştırma sürecinde bir reçete olmaktan ziyade, bilim pratiğindeki çalışmaların zaten ne

---

[1119] Miller, 44.
[1120] Feyerabend, *Akla Veda*, 343.
[1121] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 19.
[1122] Ökten, 47.
[1123] Yolsal, Uzun, Güçlü, 556.
[1124] Küçükalp, 516.
[1125] Chalmers, 249.
[1126] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 169.

olsa gitmekte olduğunun ifadesidir.[1127]

Burada şunu ifade etmekte yarar vardır. O da Feyerabend'in bilime yönelttiği tüm eleştirilerin temelinde onun bir bilim düşmanı olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığıdır.[1128] Çünkü Feyerabend'i bilimin en büyük düşmanı[1129] ilan etmeden önce ne yapmak istediğini dikkatle anlama zorunluluğu vardır. Feyerabend, ilk kitabının ismini *Yönteme Hayır* koymakla bilimsel araştırma süreçlerinde yöntemsizliği değil, yöntemciliğin dominant hegemonyasını eleştirmektedir.[1130] Ayrıca Feyerabend, yöntem tartışmaları içerisinde, tüm araştırma süreçlerinde kullanılacak tek bir özel yöntemin olmadığını düşünmektedir. Usuller, yöntemler ya da standartlar sisteminin güvenilir olmadığını düşünen Feyerabend'e göre, bilinmeyene doğru ilerleyen bilim uzmanı ne kadar ussal olursa olsun araştırma yöntemini ihlal edebilme olasılığı vardır.[1131] Bu bağlamda Feyerabend, *"…ben bütün kuralların sınırları olduğunu savunuyorum. …Giriştiğim tartışmalarda, ne kuralları ortadan kaldırmak istiyorum ne de onların değersiz olduklarını göstermek istiyorum. Niyetim daha çok kurallar envanterini genişletmektir"*[1132] der. Tek bir evrensel kural, usul ya da yöntem peşinde olmanın yığın psikolojisine uygun bir davranış olduğunu düşünen Feyerabend,[1133] evrensel standartların insan özgürlüğüne büyük bir tehdit oluşturduğunu söyler.[1134] O halde, evrene ve insana yönelik doğru bilginin elde edilme sürecinde insanca tutumla bağdaşan tek yöntem, özgür düşünmeye bağlı olan yöntemsel çoğulculuktur.

2.7.2. Karşı Tümevarım İlkesi

Feyerabend'in metodolojik çoğulculuk ilkesi doğrultusunda tartıştığı konulardan bir diğeri de "karşı tümevarım ilkesi"dir. Feyerabend tarafından karşı tümevarımı, genellikle kabul edilmiş görüşlerle tutarsız varsayımlar ortaya konup bunların detaylı

1127 Abdullah Topçuoğlu, "Feyerabend'de Göreceliğin Sınırları", *Tezkire Dergisi*, 7-8, 1994, 116, 111-120.
1128 Topçuoğlu, 115.
1129 Jonathan Tsou, "Reconsidering Feyerabend's Anarchism", [Feyerabend'in Anarşizmini Yeniden Düşünmek], *Perspectives On Science*, 2003, Vol. 11 (2), 208, 208-235.
1130 Ökten, 47-48.
1131 Ökten, 83.
1132 Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 216-217.
1133 Şefik Deniz, "Rasyonel Olma Paranoyası, Modern Bilim ve Feyerabend", *Tezkire Dergisi*, 7-8, 1994, 129, 121-130.
1134 Kent Staley, "Logic, Liberty and Anarchy: Mill and Feyerabend on Scientific Method", [Mantık, Özgürlük ve Anarşi: Mill ve Feyerabend'in Bilimsel Metodu Üzerine], *Social Science Journal*. 1999, Vol. 36 (4), 612, 603-614.

bir şekilde gözden geçirilmesi faaliyeti,[1135] yerleşik kuramlarla bağdaşmayan alternatif kuramlar ortaya koyma çalışması,[1136]yüksek derecede doğrulanmış ve genel kabul görmüş bir görüşle bağdaşmayan kuramların keşfi ve geliştirilmesi ilkesi,[1137]egemen bilim faaliyetindeki tutarsız varsayımların ortaya çıkarılarak bunların özenle irdelenmesi işlemi,[1138] en inandırıcı kuramsal ilkeleri altüst eden ve mevcut algısal dünyaya dâhil edilemeyecek algılar ortaya koyan yeni bir kavramsal sistem,[1139] her tekil kuramın, her mitolojinin, her efsanenin diğerlerini daha büyük bir güçle açık bir ifadeye zorladığı rekabet sürecinde, bilincimizin gelişmesine katkıda bulunan birbirine alternatif görüşler okyanusu[1140] şeklinde tanımlanmaktadır. Karşı tümevarım ilkesine göre, yeni bir kuramla, iyi belirlenmiş olgular topluluğu arasında çelişki ortaya çıktığında en iyi yol kuramı bırakmak değil, çelişkiden sorumlu olan gizli ilkeleri keşfederek çözmeye çalışmaktır.[1141] Dolayısıyla dünya ve evrenin keşfedilmesi sürecinde birbirinden tamamen farklı kavramlar içeren teoriler olması gerekmektedir. Bu farklı teoriler içerisinde yer alan yeni kavramlarla evrene, dünyaya ve insana yönelik farklı açıklamalar meydana getirilmelidir.[1142]

Daha öncede belirtildiği gibi Feyerabend, ne olsa uyar şeklinde adlandırılan ilkenin, kendisi tarafından doğrulanabilirlik, yanlışlanabilirlik ya da tümevarım gibi bilimsel araştırma yöntemlerinin karşısına çıkarılan yeni bir yöntem olmadığını özellikle söyler. Bu noktada Feyerabend, karşı tümevarım ilkesinin de ne olsa uyar ilkesi gibi kendisi tarafından oluşturulmuş yeni bir ilke olmadığını belirtir. Nitekim o, karşı tümevarımın yeni bir yöntem olmadığıyla ilgili olarak şunları ifade eder: *“Tümevarımın yerine karşı-tümevarım koyan, alışılmış kuram-gözlem çifti yerine çeşitli kuramlardan, metafizik görüşlerden ve masallarından yararlanan yeni bir yöntem bilim önerdiğim izlenimi edinilebilir. Bu izlenim kesinlikle hatalı olacaktır. Niyetim bir genel kurallar kümesini benzeri bir kümeyle değiştirmek değil, niyetim daha çok insanları, en aşikârları da dâhil olmak üzere tüm yöntembilimlerin sınırları olduğuna ikna etmek. Bunu göstermenin en iyi yolu da kimilerinin temel kabul ettiği bazı kuralların sınırlarını*

[1135] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 16.
[1136] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 49.
[1137] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 59.
[1138] Kabadayı, *Duhem’den Laudan’a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 127.
[1139] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 47.
[1140] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 45.
[1141] Mine Kaya Keha, “Paul K. Feyerabend'in Anarşist Bilgi Kuramı”, *Atatürk Üniversitesi* Sosyal *Bilimler Dergisi*, 7 (39), 2007, 310, 301-318.
[1142] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 17-18.

göstermektir."[1143] Yine Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim* isimli eserinde karşı tümevarımın yeni bir yöntem olmadığı hususunda benzer bir açıklama yaparak, bilgi edinme sürecinde karşı-tümevarımın kesinlikle yeni oluşturulmuş bir yöntem bilim olmadığını belirtir.[1144] Bu konuda Feyerabend, *"karşı-tümevarım, tümevarımın ya da yanlışlamanın yerini alacak yeni yöntemler olarak getirilmiyor. Fakat tümevarımın, yanlışlamanın, anlam değişmezliğinin sınırlarını göstermenin bir aracı olarak getiriliyor"*[1145] der. Şu halde Feyerabend açısından karşı tümevarım ilkesi insanı, dünyayı ve evreni açıklamada sınırlı bir alanda hareket eden bir yöntem olarak değil, düşünce özgürlüğüne kapı aralayan bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda karşı-tümevarımın hem kuramlar karşısında hem de olgular karşısında önemli bir rol oynadığı düşünen Feyerabend'e göre, bilim karşı tümevarım yoluyla ilerler.[1146] Bilimin karşı-tümevarımla ilerleyebileceğini savunana Feyerabend açısından düşünceler düşüncelerle karşılaştırılmalı, karşılaştırma sonunda başarısız olanlar bir kenara atılmayıp geliştirilmelidir. Bir topluluğun parçası olan her kuram, her masal, her efsane insan bilincinin gelişmesine katkıda bulunur. Bütün bunlar durmadan artan, birbirleriyle bağdaşmayan bir seçenekler denizidir.[1147] Feyerabend, bilimin karşı-tümevarımla ilerleyebileceğini belirtirken bilimle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktan geri kalmaz: *"Kuramlarımızın başarısı deney ya da olgular veya deneysel sonuçlarla ölçülür. Kuramla veriler arasındaki uyum kuramı güçlendirirken veya durumunu değişmeden bırakırken, uyuşmazlık kuramı tehlikeye atar. Hatta bizi onu değiştirmeye zorlar. Bu, tüm doğrulama ve teyit kuramlarının önemli bir parçasını oluşturan bir kuraldır. Deneyciliğin de özüdür. Buna tekabül eden karşı-tümevarım bize iyice yerleşmiş kuramlarla veya iyice yerleşmiş olgularla uyumsuz hipotezler icat etmemizi ve geliştirmemizi salık verir."*[1148] Buna göre, Feyerabend, bilimi Viyana Çevresi'nin algıladığı çerçevede olguları toplayıp bunlardan kuramlar ortaya koyan ve yığılmalı bir biçimde ilerleyen bir etkinlik olduğu anlayışına karşı çıkar. Zira bilim, dış dünyadan olgular toplayarak ve kuramlar ortaya koyarak ilerlemez. Başka bir deyişle, kuramlar olgulardan yola çıkmaz ve olgularca desteklenmezler. Bir kuram olgularla

---

[1143] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 47-48.
[1144] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 209.
[1145] Feyerabend, "From Incompetent Professionalism to Professionalized Incompetence The Rise of a New Breed of Intellecutals", 39.
[1146] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 111.
[1147] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 17.
[1148] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 44.

değil, başka kuramlarla karşılaştırılmalıdır. Yani iyi pekiştirilmiş kuramlarla ve sıkı temellendirilmiş deney sonuçlarıyla çelişen teoriler ileri sürülmelidir.[1149] İşte bu durum Feyerabend'in karşı-tümevarım olarak adlandırdığı işleme karşılık gelir. Nitekim dış dünyadaki tüm olgulara karşılık gelen tek bir mutlak bilimsel kuram olmadığından dolayı kuramları deney veya olgularla karşılaştırmak yerine diğer kuramlarla karşılaştırarak daha çok bilimsel ilerleme sağlamak mümkündür.[1150] Böylece Feyerabend açısından bilimin ilerlemesi, dış dünyadaki tüm olgulara karşılık gelecek tek bir kuram arayışından vazgeçilmesi ve karşı tümevarım ilkesiyle oluşturulan kuramların ciddiye alınmasıyla gerçekleşebilir.

Öte yandan Feyerabend, karşı tümevarım ilkesi bağlamında tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylardan en önemlisi olan Kopernik Devrimi üzerinde durur. Kopernik'in güneş merkezli evren teorisini geliştirmeden önce Antik çağda Batlamyus (Ptolemy) tarafından geliştirilen yer merkezli evren teorisi dönemin bilim çevreleri tarafından kabul görmekteydi. Yer merkezli evren teorisine göre, yerküre hareketsizdir. Ne kendi çevresinde döner ne de bir başka biçimde hareket eder. Bu evrende iki tür temel hareket vardır. Ay-altı hareketler, yani Ay'ın altında yer alan şeylerin hareketleri ve Ay-üstü hareketler, yani Ay'ın üstünde yer alan şeylerin hareketleri. Bozulmamış Ay altı hareketler, hareket eden öğeye bağlıdır. Ateş ve hava yukarıya doğru hareket eder. Su ve toprak farklı yoğunluklarda aşağıya doğru hareket eder. Bütün Ay-üstü hareketler mükemmel derecede daireseldir.[1151] Buna karşın Kopernik, Antik çağda Batlamyus'a kadar uzanan ve kilisenin onayını da almış olan yer merkezli sistemle (geocentric) çatışan, güneşin gezegen sisteminin merkezinde yer aldığı (heliocentric) astronomik bir model geliştirmiştir. Kopernik'in güneş merkezli evren teorisi dönemin güçlü kilise anlayışına ve etkili Aristo/Batlamyus geleneğine açıkça meydan okuyan argümanlar ileri sürmekteydi. Böylece Kopernik'in güneş merkezli evren teorisi, insanları kendilerini merkezin dışında tahayyül etmeye ve evreni tamamen farklı açılardan göstererek tarihte *Kopernik Devrimi* olarak adlandırılan olayı meydana getirdi.[1152] Kopernik Devrimi olarak adlandırılan olay da ortaçağlardan modern dünyaya geçişin önemli simgelerinden biri haline geldi.[1153] İşte Feyerabend, Kopernik'in güneş merkezli

---

[1149] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 127.
[1150] Feyerabend *Yönteme Karşı*, 59-60.
[1151] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 61.
[1152] Skirbekk, 210-214.
[1153] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 177.

evren teorisini tüm karşıt argümanlara rağmen, terk edilmeyerek savunulmasını ve günümüzde Kopernik Devrimi olarak adlandırılan bu tarihsel olayın meydana çıkmasını karşı tümevarımın en önemli örneklerinden biri olarak görmektedir.

Görüldüğü gibi, Viyana Çevresi düşünürlerinin bilimsel dünya görüşü doğrultusunda duyusal gözleme dayanmayan hiçbir kuramı bilginin doğru kaynağı olarak kabul etmemelerine ve duyusal gözleme aykırı olarak oluşturulmuş her kuramı yalancı, sahte, sözde ve görünüşte kurama indirgeyerek saçma kategorisinde değerlendirmelerine karşın Feyerabend, Viyana Çevresi'nin bu yaklaşımını kabul etmeyerek "karşı tümevarım" ilkesinin önemi üzerine yoğunlaşmaktadır. "*Yaşadığı dönemin tiyatrosunu beğenmeyip daha iyi bir tiyatro arayışı içine giren bir kişi, yabancı tiyatro yapıtlarını, tiyatro sanatına ilişkin eski ve modern teorileri inceleyebilir. Dost bir tiyatro grubunun aktörlerinden yararlanarak düşüncelerini uygulamaya sokup koskoca bir ulusun tiyatrosunu değiştirebilir"*[1154] diyen Feyerabend, karşı tümevarım ilkesiyle, dün aptallık abidesi olarak karşılanmış görüşlerin, bugün bilgimizin vazgeçilmez parçaları arasına girdiğini göstermektedir.[1155] Başka bir ifadeyle bir çağın oyuncağı, bir diğerinin en değerli hazinesi olabilmektedir.[1156]

2.8. KIYASLANAMAZLIK İLKESİ

Feyerabend'in bilim felsefesindeki önemli kavramlardan bir diğeri de kıyaslanamazlık (Incommensurability) kavramıdır.[1157] Feyerabend, kıyaslanamazlık olarak adlandırılan ilkenin daha iyi anlaşılması noktasında öncelikli olarak *kuram yüklülük* olarak ifade edilen kavramın açıklanması gerektiğini düşünüyoruz. Kuram yüklülük, bir gözlemcinin bir nesneye baktığından gördüğü şey, gözlemcinin geçmiş tecrübesine, bilgisine ve beklentilerine bağlı olma durumu,[1158] her gözlem önermesine daha önceki deneyimlerle edinilmiş bir önbilginin eşlik etme süreci,[1159]bir gözlem önermesinin anlamının ancak bir takım önbilgiler sayesinde algılanabilmesi hali,[1160]gözlemlenmiş olguların önceden kabul edilmiş kuramlara göre yorumlaması

[1154] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 28.
[1155] Feyerabend, *Akla Veda*, 46.
[1156] Henry Morley, *The Life of Cornelius Agrippa Von Nettesheim Volume II*, Chapman and Hall Press, London, 1856, 166.
[1157] Hüsamettin Arslan, "Feyerabend ve Yönteme Karşı Anarşizm", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (5), 1989, 72, 70-72.
[1158] Chalmers, 63.
[1159] Ural, "Felsefî Açıdan Bilim", 32.
[1160] Ural, "Felsefî Açıdan Bilim", 43.

faaliyeti[1161]şeklinde tanımlanmaktadır. Kuram yükümlülük üzerine yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, bilimde çıplak olgu diye bir şey söz konusu değildir. Bilgilerimizi oluşturan olgulara hep belirli bir bakış açısıyla bakarız. Başka bir ifadeyle olgular hep belirli bir bakışın ya da düşüncenin ürünüdür.[1162]

Bu bağlamda bilim tarihine baktığımızda birçok düşünürün kuram yüklülük düşüncesini savunduğu görülmektedir. Fransız filozof Duhem göre, bilimdeki bir deney bir nesnenin basit bir gözleminden ibaret değildir. O aynı zamanda nesnenin kuramsal bir yorumudur. Duhem, herhangi bir laboratuvara gidildiğinde birçok araç-gereçle dolu bir masada elektrik bataryası, bakır tellerle sarılı bobinler, cıva dolu cam kaplar, aynalı küçük demir çubuklar gibi şeylerin olduğunu söyler. Ona göre laboratuvardaki bir gözlemci elindeki deney çubuğunun metal kısmını, delikli bir başka aletin içine yerleştirdiğinde demir titreşmektedir. Laboratuvardaki bu işlem şüphesiz bir deney faaliyetini içermektedir. Gözlemci, demir parçasının hareketini dikkatle gözlemlemiştir. Gerçekte burada bahsedilen deney faaliyeti bilimdeki diğer tüm deneyler gibi iki bölümden meydana gelmektedir. Deneyin birinci bölümü, bir nesnenin gözlemlenmesini içermektedir. İlk bölümün gerçekleşmesi için hassas duyuların olması yeterlidir. Deneyin ikinci bölümü, gözlemlenen nesnenin yorumlanmasını gerektirmektedir. Bu yorumun yapılabilmesi için hassas duyu organlarının olması yeterli değildir. Deneyle ilgili kabul edilmiş kuramları ve kuramların nasıl yorumlanacağının bilmesi gerekmektedir. Yani kuram olmaksızın yapılan deneysel faaliyetin anlamsal hiçbir değerinin olması söz konusu değildir.[1163] Bu konuda Alexandre Koyre'de bilginin elde edilme sürecinde kuramın belirleyici olduğundan bahseder. Ona göre, modern bilimde asıl önemli rolü gözlem veya deney değil, belli bir kurama dayanılarak yapılan deneyim oluşturmaktadır. Bilimde duyu deneyine dayanmanın öncelikli olmadığını düşünen Koyre'ye göre, kuramdan önce gelen bir deney söz konusu değildir. Buna bağlamda gözlem ve deneyin yapısını kuram belirler. Kuramdan bağımsız olgu yoktur. Olgular hep belli bir kuramın olgularıdır. Kuramın dili olgunun anlamlı olmasını sağlar. Son tahlilde, Koyre'ye göre, kuramın olmadığı yerde

---

[1161] Talip Kabadayı, "Bilim Tasarımlanın Kısa Tarihi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 2007, 13, 3-26.
[1162] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 128.
[1163] Pierre Duhem, *Essays in the History and Philosophy of Science,* (Translated,: Roger Ariew-Peter Barker), Hackett Publishing Company Inc., Cambridge, 1996, 75-76.

bilimsel etkinlikten söz edemeyiz.[1164] Benzer düşünceleri savuna Popper, hiçbir yönlendirici kuram olmaksızın salt gözlemden yola çıkarak genel yasaların keşfedilebileceğini ileri süren düşünceyi anlamsız bulur. Popper, bu durumu basit bir öğrenci deneyiyle göstermeye çalışır. Öğrencilerine elinize kâğıdı kalemi alın ve gözleyin, sonra da gözlediğiniz her şeyi yazın dediğinde öğrencilerin doğal tepkisi "Neyi gözleyeceğiz?" diye sormak olmuştur. Popper, bu deneyden şu sonucu çıkarır: *"Elimizde kuram türünden bir şey olmaksızın sadece saf gözlemle başlayabileceğimiz inancı saçmadır. Gözleyin talimatı açıkça saçmadır. Gözlem daima seçici bir faaliyettir. Seçilmiş bir nesne, belli bir görev, bir ilgi ve bir problemi gerektirir. Benzerlik ve tasnif varsayar ki, bu da ilgileri, bakış açılarını ve problemleri varsayar."*[1165] Kuram yüklülük konusunda Duhem, Koyre ve Popper ile aynı düşünceleri paylaşan Feyerabend ise bu konuda iki devre arasındaki gerilimi ölçen voltmetre konusunda bir açıklamada bulunur. Hiç kimsenin bir voltmetrenin ibresindeki deviniminin aygıtın kendisi tarafından belirlendiğini ileri sürmeyi düşünmeyeceğini savunan Feyerabend'e göre, yalnızca bu süreçleri anlayabilen uzmanlar gösterilenin voltaj olduğunu çıkarsayacaktır. Dolayısıyla, aygıtın gösterdikleri ile bizim anladığımız durum arasında güvenilir bir ilişki olduğunu açıklayan bir kuram bulunmadığı sürece, aygıtın gösterdiği veriler hiçbir anlam taşımayacaktır.[1166]

Kuram yüklülük konusunda Irzık şu tespitte bulunur: *"Bir kuramın yol göstericiliği olmadan işimize yarayacak gözlemler yapamayız. Bilimci dünyaya hiçbir zaman boş bir kafayla bakamaz. Tersine, kafasında önceden var olan kuramları dünyaya empoze eder. Olayları kuramsal beklentileri doğrultusunda gözemler ve de yorumlar. Dolayısıyla beklentilerimiz olmaksızın tümevarımlı gözlemlerimizle genel bir kuram oluşturulacağı düşüncesi boş bir hayaldir."*[1167] Buna göre, günlük dilde olsun bilimde olsun her önerme bir kurama bağımlıdır. Tek başına ve bağımsız olarak hiçbir önerme bir anlam taşımaz. Bundan dolayı önermelerin anlamını nesnel olarak tek başına belirlemek diye bir şey söz konusu değildir. Cümleler olsun, önermeler olsun, terimler olsun anlamlarını bir kuram bağlamında kazanırlar.[1168] Görüldüğü üzere kuram yüklülük konusunda bilim felsefesi içerisinde birçok düşünürün hem fikir olduğu

---

[1164] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 17-18.
[1165] Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", 23.
[1166] Feyerabend, *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers, Volume 1,* 51.
[1167] Irzık, "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", 23.
[1168] Denkel, 523.

görülmektedir. Bu bağlamda Feyerabend, bilimin olgular toplayıp, bunlardan yola çıkarak kuramlar inşa ettiği ve böylece ilerlediğini savunan Viyana Çevresi'nin bilim anlayışı yadsımaktadır.[1169]

Kuram yüklülük kavramını bu şekilde açıkladıktan sonra, Feyerabend'in kıyaslanamazlık ilkesini daha iyi anlayabiliriz. Ona göre, kıyaslanamazlık ilkesi, farklı düzenleme, düşünme şemaları olan farklı bilgi türleri,[1170]bir dilin ya da teorinin bakış açısının ve betimleyici terimlerinin anlamlılık koşullarının, öteki dilin ya da teorinin bakış açısının ve betimleyici terimlerinin kullanılmasına izin vermediği zaman ortaya çıkan açıklama biçimi,[1171]kuramların ya birbirlerine karşıt ya da aralarında genellikle hiçbir bağıntısı olmadığını savunan düşünsel çıkarımlar,[1172] iki veya daha çok teorinin birbiriyle hiçbir temelde karşılaştırılamayacağını iddia eden yaklaşım,[1173] farklı paradigmaların mukayese edilemezliği düşüncesi,[1174]dil oyunlarının, hayat tarzlarının, geleneklerin ve bilimsel teorilerin birbirinin diline çevrilemeyeceğini ifade eden kavram olarak tanımlanmaktadır.[1175] Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere, kıyaslanamazlık ilkesi, farklı kuramsal bakış açılarına sahip olan uzmanların baktıkları olguya ilişkin ne gördükleri konusunda anlaşamayabileceklerini ileri sürmektedir. Aynı zamanda kıyaslanamazlık ilkesi, tarafsız bir gözlem ölçütü olmaksızın rekabet halindeki kuramlar arasında "Şu kuram doğrudur" şeklinde hüküm vermenin doğru bir yaklaşım olmayabileceğini de ortaya koymaktadır.[1176]

Bu bağlamda kıyaslanamazlık ilkesi açısından bir terim ya da önermenin bir kuramda taşıdığı anlamlar karşılaştırılamaz. Terim veya önermeler, farklı anlamlarını kuram bağlamında kazanmış olduklarından, karşılaştırma iki kuram içinde yapılamayacaktır. Çünkü bir kuram, aynı terim ya da önermeye bir başka kuramın verdiği anlamı veremeyecektir Ayrıca kuramsal karşılaştırmanın içinde yapılabileceği tarafsız bir dil ortamı da olmadığından kuramlar kıyaslanamazdır.[1177]

[1169] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 129-130.
[1170] Feyerabend, *Akla Veda*, 140.
[1171] Feyerabend, *Akla Veda*, 329.
[1172] Oeser, "Bilim Teorisi Çıkış, Gelişme, Şimdiki Durum", 133.
[1173] Ökten, 106.
[1174] Mehmet Elgin, "Theory-Laden Observations and Incommensurability", [Teori Yüklü Gözlem ve Kıyaslanamazlık], Organon, XV (1), 2008, 9, 3-19.
[1175] Daştan, 158.
[1176] Samet Bağçe, "Bilim Eleştirisi", *Felsefe Ansiklopedisi,* Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2004, II, 415.
[1177] Denkel, 523.

Feyerabend, kıyaslanamazlık ilkesinin önemli olduğunu belirtir ve bu ilkeyi geliştirmesindeki amacını ise şu cümleleriyle dile getirir: *"Kıyaslanamazlığı ele almaktaki amacım, …ortaya yeni bir dünya görüşü çıktığında bunun meydana getirdiği değişiklikleri farklı açılardan anlamak istiyordum."*[1178] Yine Feyerabend, bu konuda *"istediğim, açıklamaya ilişkin yaygın ama bence yanıltıcı görüşleri eleştirmekti"*[1179]der. Kıyaslanamazlık ilkesiyle ilgili olarak amacını *Özgür Bir Toplumda Bilim* isimli eserinde ise Feyerabend, *"aynı alana ilişkin olsalar dahi, teorilerin içeriklerine ve gerçeğe yakınlıklarına göre kıyaslanamayacaklarını göstermeye çalıştım"*[1180] diyerek adeta bu konudaki düşüncelerini özetler. Böylece Feyerabend, kıyaslanamazlık ilkesiyle insana, dünya ve evrene ilişkin gerçekliğin elde edilme sürecinde, tek bir kuram doğrultusunda oluşturulan bir açıklama biçiminin dar bir yaklaşım olduğunu gözler önüne sermektedir.[1181]

Öte yandan, Feyerabend'in kıyaslanamazlık ilkesine ilişkin düşüncelerini bazı örnekler çerçevesinde ele alarak, açıklamalarını daha net bir biçimde ortaya koymaya çalıştığı görülür. Onun bu konuda ele aldığı örneklerden ilki kozmoloji üzerinedir. Ona göre, Antik çağ kozmolojisinde (A kozmolojisi) olgular, olaylar ve onların birçok parçaları vardır. Bu nedenle A kozmolojisinde çok fazla şey, çok fazla olay, çok fazla durum olduğundan, insanlar tam bilgiye ulaşamaz. Ayrıca insanlar sadece onların bir kısmına yakın olabilir. Ancak insanların tam bilgiye ulaşamasalar da onun önemli bir miktarına sahip olabileceğini düşünen A kozmolojisine göre, insanların deneyimleri, yaşadıkları macera, gördükleri, duydukları, okudukları şey ne kadar fazla ise bilgileri de o kadar fazla olabilir. Diğer yandan modern kozmoloji (B kozmolojisi) çok fazla şey, çok fazla olay, çok fazla durum ve gerçek bilgi arasında ayrım yaparak, insanları birçok bilgiye güvenmemeleri konusunda uyarır. B kozmolojisi tamamen duyusal algı üzerine konumlandırılmış bir gerçek dünya anlayışı oluşturur. Gerçek dünya basit, ahenkli ve tek biçimli bir şekilde betimlenebilir. B kozmolojisi için tek gerçek bilgi biçimi, duyusal algıya dayanan bilgi biçimidir. Bu noktada Feyerabend, A ve B kozmolojilerinin farklı öğelerden oluşturulduğunu ileri sürerek, kozmolojilerinin karşılaştırılamayacağını savunur. Ona göre, A ve B kozmolojileri farklı kuramlar çerçevesinde farklı dilsel

---

[1178] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 226.
[1179] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 173.
[1180] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 24.
[1181] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 94.

kavramlarla oluşturulmuş farklı kozmolojilerdir.[1182] Diğer yandan Feyerabend, kıyaslanamazlık ilkesi üzerine eski bir Nil kabilesi olan Nuerler üzerine yapılmış olan bir araştırmayı da ön plana çıkarır. Eski bir Nil kabilesi olan Nuerler, uzay-zaman algısı üzerine farklı bir anlayış oluşturmuştur. Nuer kabilesi zamanı geçmiş, şimdi ve gelecek olarak soyut bir şekilde sınıflandırma yapmamışlardır. Zamanı gün içerisinde sürdürülen somut yaşam biçimleri doğrultusunda anlamlandırmışlarıdır. Bu bağlamda Nuer kabilesinin zaman algısıyla tanışık olmayan araştırmacı, kabilenin zaman kavramlarını belirsiz ve yeterli kesinlikte ifade edilmemiş bulacaktır. Araştırmacı sorunu halletmek için onları modern kavramları kullanarak açıklamayı deneyebilir. Bu noktada Feyerabend, modern araştırmacının Nuer kabilesinin zaman algısını kendi kavramları çerçevesinde açıklamasının kabilenin zaman algısına bir açıklık getirmesine karşın, bu açıklamanın Nuer kabilesinin kavramları içerisinde anlam kazanmış zaman anlayışını yansıtmayacağını belirtir.[1183]

Bu bağlamda Feyerabend, görünüşte aynı konuyla ilgili olmasına karşın, karşılıklı olarak kıyaslanamaz kuramlar olduğunu savunur. Ona göre, kıyaslanamazlığın nedeni, farklı farklı düşünce, eylem ve algı çevrelerinin var olmasıdır.[1184] Görüldüğü gibi kıyaslanamazlık ilkesi doğrultusunda incelenen örnekler, kuramların içerdiği anahtar sözcüklerin birbirleriyle tutarlı olmadığını[1185] ve kuramların aynı düzlemde değerlendirilebileceği ortak bir ölçüt bulunmadığını göstermektedir.[1186] Nitekim Feyerabend'e göre, tüm insanların ortak bir şekilde algılayıp, ortak bir şekilde düşünecekleri ortak bir düzen olmadığı gibi ortak bir şekilde kabul edecekleri bir teorinin olması da söz konusu değildir. Farklı teorilerin eleştirilip değerlendirileceği ortak bir dil olmadığından dolayı, hangi teorinin başarılı olacağına karar vermenin de ortak bir zemine oturtulması mümkün görünmemektedir. Bu sebeple her zaman birbirine alternatif teorilerin bilim dünyası içinde yer almasına ve rekabet halinde olmalarına izin verilmelidir. Rekabet halindeki teorilerin oluşturduğu ortamda, bir teorinin çürütüldüğü düşünülerek dışlanması da söz konusu olmamalıdır. Çünkü çürütülen teori dahi rakip teoriye katkıda bulunma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, hiçbir teori diğerinden daha değersiz görülmemelidir. Her teorinin içeriğinden gerektiği

---

[1182] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 248-249.
[1183] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 238.
[1184] Ökten, 106.
[1185] Kabadayı, *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, 137.
[1186] Yolsal, Uzun, Güçlü, 556.

ölçüde yararlanılmalıdır. Çünkü insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi kuramsal bir ilerleme kıyaslanamaz teorilerin bir arada var olması ile mümkün olabilir.[1187] Böylece kıyaslanamazlık ilkesi, doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de söz konusu edilebilir. Zira hiçbir kültür veya gelenek mikro ya da makro düzeyde birbirleriyle tam olarak kıyaslanamaz. Her kültür veya geleneğin geliştiği ortamda kendine ait birtakım özellikleri vardır ki bunları tarafsız tek bir bakış açısı içerisinde ele almak mümkün değildir.[1188]

Bilim felsefesinde kıyaslanamazlık ilkesine önem veren düşünürlerden bir diğeri de Thomas S. Kuhn'dur. Kuhn, bir bilim adamının paradigmasının onun dünya görüşünü oluşturduğunu ve bilim adamının dünyadaki her şeyi paradigmasının kendisine temin ettiği gözlüklerle gördüğünü söyler. Ancak bilimsel bir bilimsel devrim sonucunda mevcut paradigma, yeni bir paradigmayla değiştirildiği zaman, bilim adamlarının çalışmalarını devam ettirmelerine imkân sağlayan ve dünyayı anlamlı kılmalarını mümkün kılan kavramsal çerçevelerini terk etmek durumunda kalırlar. Öte yandan bilimsel devrim sonrasında iki farklı paradigma aynı konuyla ilgili olsa dahi birbirinden o kadar farklıdır ki, Kuhn'un ifadesiyle bilim adamları paradigma değişiminden önce ve sonra farklı dünyalarda yaşarlar. Bu yüzden, farklı paradigmaları benimsemiş olan bilim adamları arasındaki iletişim kopar. Her bir bilim adamı dünyaya kendi paradigmasının kavramsal çerçevesinden baktığı için kuramının rakibininkinden daha üstün olduğunu göstermeye çalışır.[1189] Bu bağlamda Kuhn'a göre, kuramları birbirleriyle kıyaslamak için kullanılabilecek nesnel ve evrensel ölçütlere gereksinim vardır. Fakat gereksinim duyulan nesnel ve evrensel ölçütler yoktur. Çünkü bir kuramsal önermeyi sınamak için kullanılan ölçütler yine aynı kuram tarafından belirlendiğinden kuramlar birbiriyle kıyaslanamaz.[1190] Yani iki farklı paradigmayı birbiriyle objektif olarak kıyaslamak imkânsızdır.[1191] Kuhn'un kıyaslanamazlık ilkesi üzerindeki düşüncelerini desteklediğini belirten Feyerabend ise bu konuda şunları söyler: *"Mukayese edilemezlik tartışmasıyla, Kuhn'un felsefesinin, bütün içtenliğimle kabul ettiğim bir noktasına gelmiş oluyorum. Onun birbirini izleyen paradigmaların*

1187 Doğan, "Paul Karl Feyerabend ve Çoğulculuk", 21.
1188 Ökten, 106.
1189 Cevizci, *Felsefe,* 153.
1190 Barry Barnes, "Thomas Kuhn", *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Çev.: Ahmet Demirhan), Vadi Yayınları, İstanbul, 1997, 122–123.
1191 Mehmet Elgin, "Bağlam Rasyonalizmi ve Bilimde İlerleme", *Felsefe Tartışmaları*, 33, 2004, 71, 69-80.

mukayese edilemez oldukları tezine atıfta bulunuyorum"[1192]der. Böylece Feyerabend, bilimsel teorilerin kıyaslanamaz olduğunu Kuhn'la birlikte bütün kalbiyle kabul ettiğini bildirir.[1193] Yine kıyaslanamazlık ilkesi bağlamında Kuhn'un düşüncesiyle benzer düşünceleri paylaştığını Feyerabend, olmasını *Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler* isimli makalesinde şöyle ifade eder: *"Kıyaslanamazlık terimini ilk kez hangimizin kullandığını bilemiyorum. Terim, Kuhn'un Bilimsel Devrimlerin Yapısında ve benim Açıklama, İndirgeme ve Empirizm adlı denememde yer almaktadır. Yalnızca benzer düşünceleri savunduğumuz için değil, aynı zamanda bu düşünceleri dile getirirken tamamıyla aynı kelimeleri kullandığımız için de bizim önceden tesis edilmiş bir uyum içinde bulunmamızın olağanüstülüğü hâlâ hatırımdadır. Bu rastlantı açıklanması pek zor bir şey değildir."*[1194] Öte yandan, kıyaslanamazlık ilkesi konusunda Kuhn ile genel olarak aynı fikirleri paylaşmalarına rağmen, ilkenin çıkış kaynağı noktasında farklı yaklaşımları olduğunu dile getiren Feyerabend, bu konuda şunları söyler: *"Kıyaslanamazlığı başka başka yolardan bulduk. Kuhn, kıyaslanmazlığı tarih incelemeleri sırasında buldu. Ben ise temel eski olgucu tartışma üzerinde düşünürken buldum. O bunu bilimsel değişmenin önemli bir özelliği olarak görüyor. Ben ise dibine varmış birtakım olgucu mumları söndüren son bir üfürük olarak görüyorum."*[1195] Yine de bu konuda şunu söyleyebiliriz ki, Kuhn'un ve Feyerabend'in felsefelerinde kıyaslanamazlık ilkesi önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.8.1. Tutarlılık Koşulu

Feyerabend, Viyana Çevresince savunulan "tutarlılık koşulu ve anlam değişmezliği koşulu" olarak adlandırılan iki kavramın evrene, dünyaya ve insana yönelik daha kapsamlı bilgilerin elde edilmesini engellediğini ve araştırmacıyı da sınırlandırdığını düşünmektedir.[1196]

Feyerabend'e göre tutarlılık koşulu, herhangi bir kuramın olgularla uyuşmadığından dolayı değil, eski kuramla bağdaşmayan açıklamalar yapmasından dolayı yadsınması,[1197]eski ve tanıdık olan kuramın içkin bir üstünlük taşıdığı için değil, sadece daha eski ve tanıdık olduğu için yeni kuram karşısında sürekli korunması, var

---

[1192] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 269.
[1193] Deniz, 128.
[1194] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 269.
[1195] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 175.
[1196] Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", 251.
[1197] Ökten, 103.

olan kuram dışında ortaya çıkan yeni kuramlara karşı hoşgörüsüz olma durumu,[1198] uzmanın deneysel olarak olanaklı olmasına rağmen, öteki alternatif kuramları dışlayıp tek bir eski kuram üzerinde yoğunlaşması durumu,[1199]bilgiye ulaşma sürecinde olgular dışında hiçbir açıklama biçimini kabul etmeyen dogmatik bir yaklaşım biçimi,[1200] olarak tanımlanmaktadır. Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere tutarlılık koşulu, yeni bilgiler elde edile sürecinde daha iyi olan kuramı değil de daha eski olan kuramı koruduğu görülmektedir.[1201]

Öte yandan, tutarlılık koşulu ile mevcut kuram karşısında geliştirilen alternatif kuramlara karşı katı bir tutum sergilenmektedir. Böylece tutarlılık koşulu, yeni bilgilerin elde edilme sürecinde, eski kuramın sınanmamış açıklama biçimlerini alternatif kuramlar karşısında bir geçerlilik ölçütü haline getirmektedir. Bu noktada hangi kuram daha önce meydana getirilip baskın bir açıklama biçimi haline geldiyse, tutarlılık koşulu sürekli olarak ondan yana işleyecektir. Bu bakımdan, tutarlılık koşulu eski ve tanıdık olan kuramın korunmasına daha doğru bilgiler verdiğinden dolayı değil sırf eski ve tanıdık bir kuram olduğu için destek olmaktadır.[1202] Bu noktada Feyerabend, tutarlılık koşulunun dünyaya ve evrene ilişkin olarak oluşturulan alternatif yeni bir kurama karşı yadsıyıcı tutumunu eleştirir. Ve bu konuda şunları söyler: *"Kabul edilen görüş tam bir deneysel desteğe sahip değildir. Aynı ölçüde yetersizdir. Yeni kuramlar eklemek durumu iyileştirmeyecektir. Kabul edilen kuramların yerine olası alternatiflerini koymaya çalışmanın da zaten fazla bir anlamı yoktur. Böylesi bir değişiklik kolay bir iş olmayacaktır. Bilinen sorunların yeni yöntemlerle düşünülmesi gerekecektir. Ders kitapları yeniden yazılacak, üniversite müfredat programları yeniden düzenlenecek, deney sonuçları yeniden yorumlanacaktır. Ve tüm bu çabanın sonunda elimize ne geçecek? Yerine geçtiği kuramdan deneysel açıdan hiçbir üstünlüğü olmayan başka bir kuram."*[1203] Ayrıca Feyerabend, tutarlılık koşulunun alternatif kuramları dışlayarak dogmatik bir tutuma neden olduğunu söyleyerek şöyle bir açıklamada da bulunur: *"Tutarlılık şartının alternatif görüşleri saf dışı bırakması deneycilikle de uyuşmazdır. Değerli testleri dışlayarak, kalmalarına izin verilen kuramların deneysel*

[1198] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 50-51.
[1199] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 88.
[1200] Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", 268.
[1201] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 49
[1202] Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", 259.
[1203] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 51.

içeriklerini daraltır. İşte tutarlılık şartı diye tutturan deneyciler, en gözde kuramlarının deneysel içeriğini bu şekilde boşaltırlar. Ve onları en çok nefret ettikleri şeylere, metafizik doktrinlere dönüştürürler."[1204] Yine tutarlılık koşulunun bilgi üzerindeki dogmatik tutumunun yıkıcı etkisini Feyerabend, şu cümleleriyle sürdürür: *"Gerçekte, uzun bir zaman boyunca süregelen tutarlılık koşulu bilgisel bir erdem olarak değil, artık yeni düşüncelerin üretilmediğinin ve kuramlaştırma etkinliğinin sona erdiğinin kaygı verici bir işareti olarak alınmalıdır"*[1205]

Buna göre, tutarlılık koşulu, insana, dünyaya ve evrene yönelik bilginin elde edilme sürecinde kuramsal çeşitliliği sınırlandırdığından ve kavrayış gücünü azalttığından dogmatik bir tutum içermektedir.[1206] Tutarlılık koşulunun neden olduğu dogmatik bakış açısı, Feyerabend'e göre, bilim uzmanlarını da yanlış yönlendirerek tek bir açıklayıcı kuramın var olduğu inancından hareketle alternatif kuramları dahi önceki kuramın terimleriyle açıklamaya çalışma yanılgısına düşürecektir.[1207] Dolayısıyla Feyerabend'e göre, tutarlılık koşulu, gerek kuramsal monizmi savunması gerekse bilim uzmanlarının araştırma alanını kısıtlamasından dolayı bilginin ilerlemesini engellemektedir.

Böylece, yeni kuramların, kabul edilmiş kuramlarla uyuşmasını şart koşan tutarlılık koşulu Feyerabend'e göre, daha iyi kuramı değil, eski kuramı koruduğundan akla da uygun değildir.[1208] Başka bir deyişle tutarlılık koşulu kuramı, olgularla uyuşmadığı için değil, başka bir kuramla uyuşmadığı için yok sayar. Görüş birliğini gerektirdiği için ya da görüş çeşitliliği sunamadığı için insana doğru bilgi sağlayamaz. Çeşitlilikten yana olmadığından insanca bir tutumla da bağdaşmaz.[1209] Dolayısıyla Feyerabend açısından tutarlılık koşulu, insanın görüş çeşitliliğiyle anlam dünyasını geliştirmesini, alternatif fikirler ileri sürmesini ve bilgisinin ilerlemesini engelleyen olumsuz bir ilke olarak değerlendirilmektedir.

[1204] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 55.
[1205] Paul Karl Feyerabend, "Açıklama, İndirgeme ve Deneycilik", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (92, 67-144), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.
[1206] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 58.
[1207] Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", 265
[1208] Ökten, 103.
[1209] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 18-19.

2.8.2. Anlam Değişmezliği Koşulu

Feyerabend'in bilimsel ilerlemenin önünde bir engel olduğunu düşündüğü diğer bir kavram da "anlam değişmezliği" koşuludur. Anlam değişmezliği koşulunun daha iyi anlaşılması noktasında kavramın tutarlılık koşulunda olduğu gibi tanımlanması gerekmektedir. Anlam değişmezliği koşulu, evrene ve dünyaya ilişkin yeni açıklamaların önceki açıklama biçimlerinin temel terimlerinin anlamını değiştirmemesi,[1210] olguya ilişkin ortaya koyulan anlamların bilimsel ilerlemeyle birlikte değişmemesi gerektiği düşüncesi,[1211] anlamların bilimsel gelişme sürecinde elde edilen bilgilerle değişmemesi gerekliliği[1212] şeklinde tanımlanmaktadır. Anlam değişmezliği koşulu üzerine yapılan tanımlamalarından anlaşılacağı üzere, olgulara ilişkin ileri sürülen anlamın birçok farklı kuram doğrultusunda yapılan araştırmalar çerçevesinde değiştirilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Feyerabend, anlam değişmezliği ilkesinin var olabilmesi için evrene, dünyaya ve insan ilişkin salt bir gerçekliğin açıkça ortada olması gerektiğini belirtir. Başka bir ifadeyle normal koşullar altında hiçbir kuşkuya yer bırakmayan açık ve kesin gözlemlerin olması gerekmektedir. Feyerabend'e göre, bu bakış açısı bilginin elde edilme sürecinde saf bir algılama teorisi inancına karşılık gelir. Bu saf algılama teorisi, araştırmacının evrene ve dünyaya ilişkin bütün durumları algılayabilecek durumda olduğu ve algılanan her şeyin gerçekte de öyle olduğuna inanılması varsayımına dayanır. Ve dünyanın bileşenleri ve bunların arasındaki karşılıklı ilişkiler kabul edilmiş olan saf gözlem algılarından ortaya çıkar. Böylece saf bir algılamayla elde edilen salt gerçeklik anlayışının belirli ifadelerin doğruluk değerinin her zaman aynı kalması gerektiğinde diretir. Bu noktada salt gerçeklik anlayışıyla elde edilen evren ve dünya imgesi temelden yanlış olabilir. Salt gerçeklik anlayışının evrene ve dünya ilişkin yanlış bilgi üretme olasılığı karşısında Feyerabend, eleştirel gerçeklik olarak adlandırdığı yaklaşımı ileri sürer. Eleştirel gerçekçilikte ise, evrene ve dünyaya yönelik doğruluk değerinin artık normal gözlemlere (saf gözlemlere) bağlı kalmaması gibi bir yaklaşım her zaman mümkündür.[1213] Böylece Feyerabend, anlam değişmezliği koşulunun temel aldığı salt gerçeklik algısı karşısında, eleştirel gerçeklik anlayışını temel alarak anlamın

---

[1210] Feyerabend, *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers, Volume 1,* 46.
[1211] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 89.
[1212] Güzel, *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* 19.
[1213] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 109.

değişebileceğini düşünmektedir.

Bu bağlamda Feyerabend'e göre, anlam değişmezliğinin güç olmasından dolayı değil, kökleşmiş önyargılara sıkı sıkıya bağlı göründüğü için üzerinde daha çok çalışılması gerekir.[1214] Bu bağlamda Feyerabend, ilkçağ felsefe tarihinin en önemli filozoflarından biri olan Platon felsefesine atıfta bulunmaktadır. Platon'un bilgi anlayışına göre, bilgiyi (episteme) meydana getiren cümlelerin anahtar terimleri değiştirilemez varlıklara göndermede bulunduğu için bu cümlelerin anlamları da değişmezdir.[1215] Başka bir ifadeyle Platon, Menon isimli diyalogunda ilk defa *İdealar Metafiziği* düşüncesinden bahseder. İdealar metafiziği, şu anda tahtaya tebeşir ile çizdiğim üçgen değil, aynı zamanda matematikçilerin anladığı anlamda değişmez bir üçgen kavramı da vardır. Yalnızca güzel olan birtakım tek tek objeler değil, bir de tümel değişmez güzellik idesi vardır. Aynı şekilde insanların iyi davranışlarından başka, bir de tümel iyilik idesi vardır düşüncesini temellendirmektedir. Platon, tümel değişmez olan bir üçgen kavramı olmasaydı, tek başına somut üçgen olabilir miydi? Bir ide olarak güzelliğin kendisi olmasaydı, güzel şeylerin var olması mümkün olur muydu? sorusuna cevabı kesinlikle hayırdır. Çünkü tek tek objeler ancak tümel kavramların var olması ve tümel kavramlara katılmaları ile bir varlık kazanırlar. Yani her şeyin gerisinde yer alan idealar, genel olarak geçerli olan, kişiye ve zamana göre değişmeyen, herkes ve her an için doğru olan birtakım bilgilerdir.[1216]

Feyerabend gibi anlam değişmezliği koşuluna karşı, anlam değişebilirliği ya da anlam farklılığı tezini, bilim felsefesi içerisinde bazı düşünürlerde savunmaktadır. Anlam değişebilirliği fikrini savunan düşünürlerden biri Norwood Russell Hanson'dur. Hanson'a göre, bazı kavramları kullanmak, dünyaya belirli bir yapı vermek ve dünyayı belirli bir şekilde görmek demektir. Ortaya konulan bir kuram, dünyayı belirli bir şekilde algılamayı sağlar. Farklı kuramların dünyaya farklı yapılar vermesinden dolayı da, iki kuram arasındaki sınır çizgisi çok belirgindir. Kuramlar arasında kesin anlamsal farklılıklar söz konusudur.[1217] Anlam değişebilirliği fikrinin savunulmasında Hanson'un düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenen düşünürlerden biri Thomas Kuhn'dur. Kuhn,

---

[1214] Feyerabend, "Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur", 253.
[1215] Feyerabend, "Açıklama, İndirgeme ve Deneycilik", 70-71.
[1216] Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* 154-164.
[1217] Ezgi Ece Çelik, "*Thomas Kuh'un Bilim Tasarımı ve Bu Tasarımın Tarihsel Arka Planı*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 72.

kuramın değişmesiyle birlikte dildeki terimlerin, cümlelerin ve ifadelerin anlamının değiştiğini savunur.

Feyerabend'e göre bir kuramdan diğerine geçişle birlikte ortaya çıkan anlam değişimi, Kuhn felsefesinde bir paradigmadan diğerine geçişte ortaya çıkmaktadır.[1218] Çünkü Kuhn'a göre, *"yeni bir paradigmanın peşinden giden bilim adamları yeni araçlar benimserler. Ve farklı yerlere bakmaya başlarlar. Daha da önemlisi, bilim adamları devrimler sırasında bildikleri araçlarla daha önce bakmış oldukları yerlere tekrar baktıkları zaman yeni ve farklı şeyler bulurlar. Sanki bilim topluluğu birden bambaşka bir gezegene taşınmıştır. Bu gezegende tanıdık nesneler hem farklı bir ışıkta görünürler hem de bilinmeyen bazı başka nesnelerle bir arada bulunurlar. Tabii aslında böyle bir olay olmamıştır. Herhangi bir coğrafi aktarım söz konusu değildir. Laboratuvarın dışındaki günlük yaşam eskisi gibi sürüp gitmektedir. Fakat yine de paradigma değişiklikleri gerçekten bilim adamlarının, araştırma ile bağlanmış oldukları dünyayı farklı şekilde görmelerine neden olur. Söylemek istediğimiz, bilim adamlarının bir devrimden sonra farklı bir anlam dünyasıyla ilişki kurduklarıdır."*[1219] Paradigma değişiminden sonra bilim adamının dünyasında meydan gelen anlam değişimle ilgili olarak da Kuhn, şu çarpıcı örneği verir: *"Önceden ördek sayılan nesneler sonrada tavşan oluverdiler."*[1220] Yani paradigma değişiminden sonra kişinin ne gördüğü değişmektedir.[1221] Böylece Kuhn, anlam değişmezliği koşulunda Feyerabend'in savunduğu bağlamda anlamın değişebilir olduğunu savunmaktadır. Yalnız bu noktada dikkat edilmesi gereken husus Feyerabend'in Kuhn'dan farklı olarak paradigma olarak adlandırılan epistemolojik yapıların mevcut olmadığını ileri sürmesidir. Çünkü paradigmayı temsil eden normal bilimin ideolojisi, kuramsal çoğulculuğa engel oluşturmaktadır.[1222]

Görüldüğü üzere, anlam değişmezliği koşulu bilginin elde edilme sürecinde eski kuramın lehine dogmatik bir tutum sergileyerek anlamın değişmez olduğu hususunda katı bir tavır sergilemektedir. Feyerabend'e göre, sergilenen bu katı tavır bilginin gelişmesini sınırlandırarak bilimin gelişmesini de engellemektedir. Bu nedenle evrene,

---

[1218] Himmet Hülür, "Bilimde Yöntemciliğin Reddi ve Çoğulculuk: Feyerabend'in Epistemolojik Dadaizmi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 2006, 206, 199-217.
[1219] Kuhn, 203.
[1220] Kuhn, 204.
[1221] Kuhn, 206.
[1222] Hülür, 206.

dünyaya ve insana yönelik yeni bilgiler elde edilme sürecinde anlamların değişebilir olduğu konusunda esnek bir tutum içinde olmak gerekmektedir. Çünkü Feyerabend açısından insana, dünyaya ve evrene ilişkin yanılmaz bir duyusal ve algısal sisteme sahip olmadığımızdan, tüm alternatif kuram ve anlamlara kapı aralamamız gerekmektedir.

2.9. BİLİM VE RÖLATİVİZM

Feyerabend'in bilim felsefesinde ön plana çıkan düşüncelerden bir diğeri de bilim ve rölativizm (görecilik) ilişkisidir. Feyerabend, rölativizmi, herhangi bir insan için doğru olan bir açıklamanın bir başka insan için doğru bir açıklama taşımaması hali, bir kültür için doğru olan bir şeyin öteki kültürler için doğru olmaması durumu,[1223]bir gelenek içinde yetişmiş olan insanlar için önem taşıyan fakat öteki gelenekte yetişmiş olan insanlar için hiçbir anlam taşımayan bir görüşün hayatta var olan birçok yollarından yalnızca biri olabileceğinin fark edilmesi,[1224]geleneklerin, göreneklerin, adetlerin, inançların, kozmolojilerin bazı toplumlar *için* yararlı, geçerli ve doğru olmasına karşın, başka toplumlar için yararsız, geçersiz ve yanlış olma durumu[1225] şeklinde tanımlamaktadır. Yine Feyerabend'e göre, *"tanımadıkları ırk, kültür, âdet ya da bakış açılarıyla karşılaştıklarında insanların tepkileri farklı farklıdır. Şaşkınlık ve merakla hemen tanımak isteyebilirler. Küçümseyebilir ve doğal bir üstünlük duygusuna kapılabilirler. İğrenebilir ve nefret duyabilirler. Bir akıl ve dilleri de olduğundan, hissetmekle yetinmez konuşur, duygularını açıklar ve onları aklamaya çalışırlar. Görecilik bu süreçte ortaya çıkan görüşlerden birisidir. Başka bir ifade ile kültürel çeşitlilik olgusuna anlamlı bir yer bulma girişimidir."*[1226] Buna göre, rölativizmi kişiden kişiye değişmeyen evrensel bir hakikat ya da herkes için geçerli olan mutlak doğrular bulunmadığını, hakikatin ya da doğruların bireylere, kültürlere, toplumlara ve çağlara göre değişken olduğunu savunan düşünce biçimi olarak tanımlanmak mümkündür.[1227] Böylece yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere rölativizm, bilgiye algısal ya da sezgisel, doğru ya da yanlış, anlamlı ya da anlamsız bir sınıflandırma içerisine girmeksizin tüm fikirlere, düşüncelere, öğreti ya da inançlara kendisini özgürce

[1223] Feyerabend, *Akla Veda*, 110.
[1224] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 108.
[1225] Feyerabend, *Akla Veda*, 16.
[1226] Feyerabend, *Akla Veda*, 30.
[1227] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 931.

açıklama imkânı sunmaktadır.

Feyerabend, rölativizmin temelinde insanları, toplumları ve disiplinleri doğruyu bulduğunu düşünen insanların ve toplumların baskıcı eylemlerinden koruma amacı olduğunu söyler.[1228] Ona göre, birbirinden içeriksel farklılıkları olan birçok düşünce, insanların dünyaya ve evrene ilişkin doğru bilgiler edinme sürecinde onlara fikirsel bir esneklik sağlamaktadır. Bu aşamada ileri sürülen düşüncelerin yanlış bir bilgi ortaya koyma ihtimali olduğunu da belirten Feyerabend, mutlak anlamda doğru olduğu kabul edilen bir düşünce ya da dünya görüşünün olmayacağını söylemektedir. Bu noktada Feyerabend,*"fikirler mükemmel olmayabilirler. Fakat hiçbir dünya görüşü de mükemmel değildir"*[1229] şeklinde bir değerlendirmede bulunur. Bu değerlendirmeyle düşüncelerin, dünya görüşlerinin ya da inançların kendi yaşam biçimlerini diğerlerine dayatma isteğini reddeden Feyerabend, geleneklerin dıştan müdahalelere karşı korunmasını gerektiğinde ayrıca belirtmektedir. [1230] Bu bağlamda rölativizmin, insanlar için önemli bir kavram olduğunu düşünen Feyerabend, tarihsel süreç içerisinde mutlak doğruyu bildiğini iddia eden insanların, diğer insanlar üzerindeki oluşturduğu baskı girişimlerinin doğurduğu felaketlere bakarak bugün pek çok insanın bir kişi, grup ya da kültür için doğru olan bir şeyin bir diğeri için doğru olması gerekmediğine inandığını söylemektedir.[1231] Dolayısıyla rölativizm, insana, dünyaya ve evrene ilişkin bilgilerin elde edilme sürecinde her bireyin her toplumun ve her ulusun düşünce dünyasında var olan fikirlerin toplumsal alanda kendilerini ifade etme özgürlüğünü kültürel bir zenginlik ve doğal bir hak olarak görmektedir.

Diğer yandan Feyerabend, rölativizm konusunu üzerindeki düşüncelerini açıklarken algı konusunu üzerinde durur. Algı konusunu *Vakit Öldürmek* isimli eserinde insan merkezli bir perspektiften tartışan Feyerabend, bu konudaki düşüncelerini şu cümleleriyle ifade eder: *"İnsanların farklı meslekleri, farklı görüşleri vardır. Bu noktada insanlar her tarafı kapalı bir yapının dar pencerelerinden dünyaya bakan gözlemcilere benzerler. Ara sıra merkezde bir araya gelip ne gördüklerini konuşurlar. Sonra bir gözlemci kızıl ağaç, kızıl gökyüzü ve ortada kızıl bir gölü olan güzel bir manzarayı anlatır. Bir başkası anlatılması imkânsız sonsuz bir mavi ovayı ve üçüncüsü*

[1228] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 51.
[1229] Feyerabend, *Akla Veda*, 100.
[1230] Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* 30.
[1231] Feyerabend, *Akla Veda*, 99-100.

etkileyici, beş kat yüksekliğindeki bir mavi ovayı anlatır. Bunların sonucunda kavga ederler. Onlara göre kavgaları gerçektir. Gerçek hayat, aynen böyledir. Her kişi dünyanın algıladığı kısmını renklendirdiği açık seçik görüşlere sahiptir. Ve insanlar bir araya geldiklerinde, ait oldukları bütünün doğasını keşfetmeye çalıştıklarında birbirlerinden farklı konuşmaya mahkûmdurlar."[1232] Algı farklılığı konusundaki açıklamalarını aynı eserinde farklı bir anlatımla sürdürmeye devam eden Feyerabend, konuyu bir bilim uzmanı ile bir yaban insanın (Batı Kültürü Dışındaki İnsanlara Verilen Ad) bir kavanoza bakış açıları çerçevesinde karşılaştırmasını yapar. O, eserinde bir bilim adamıyla bir yaban kişinin bir kavanozu nasıl gördüklerini anlatır. Bilim uzmanına göre, kavanoz belli bir maddeden yapılmış ve belli şekil verilmiş bir materyaldir. Oysa yaban için kavanoz bir materyal olmasından ziyade ritüel işleviyle tanımlanmış metafizik bir anlam taşıyan kutsal bir obje konumundadır.[1233]Algı farklılığı konusunda açıklamalarına *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi* isimli eserinde de ele alan Feyerabend, daire şeklindeki çizimler üzerine yapılan deneyler üzerine yoğunlaşır. O, daire şeklindeki çizimlerle yapılan deneylerde, Batı kültüründe yetişen bireylerin gösterilen şekilleri çember ya da daire biçiminde adlandırmasına rağmen, Doğu kültüründe yetişen bireylerin gösterilen çizimleri ay, bilezik ya da para şeklinde açıkladıklarını ifade etmektedir.[1234] Algı farklılığı konusundaki açıklamalarını devam ettiren Feyerabend, benzer biçimde bir orman korucusunu kuşatan olaylarla, ormanda kaybolmuş bir kent sakinini kuşatan olayların aynı olmadığını düşünür.[1235] Çünkü ona göre, insanlar, toplumlar, kültürler ve uygarlıklar için pek çok düşünme, görme ve yasama tarzı vardır. Zira herkes aynı dünyada yaşamaz.[1236]

Feyerabend, rölativizm konusu üzerine düşüncelerini açıklarken toplumların binlerce yıllık süreç içerisinde oluşturdukları kültürel yapıların önemli bir unsuru olan geleneklerin önemi üzerinde durur. O, geleneklerin insan, toplum ve uygarlıkların yaşamındaki önemi ile ilgili olarak tarihçi Herodot'dan alıntıladığı bir olayı şu cümlelerle anlatır: *"Darius, Pers kralı olduğu dönemde, saraya yolu düşmüş Yunanlıları huzuruna çağırtmış. Ve onlara ne karşılığında babalarının cesedini yiyebileceklerini sormuş. Onlar da, dünyanın tüm parasını önümüze yığsalar olmaz,*

[1232] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 55.
[1233] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 140.
[1234] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 168.
[1235] Feyerabend, "Knowledge and The Role of Theories", 157.
[1236] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 162.

demişler. Daha sonra, Yunanlıların yanında, bir tercüman vasıtasıyla konuşulanları onların da anlamasını sağlayarak, bu kez tam da kendi ana babalarının cesetlerini yiyen Callatiae Kabilesi üyesi Yerlilere ne karşılığında ana ve babalarının cesetlerini yakabileceklerini sormuş. Yerliler korku dolu bir çığlık atmışlar. Ondan böyle korkunç bir şeyi ağzına bile almamasını istemişler."[1237] Bu örnekte Feyerabend, insanların, toplumların ve uygarlıkların inançlarında ve yaşamlarında önemli yerleri olan geleneklerin, nasıl belirleyici bir faktör olduğuna dikkati çekmektedir. *"Gelenek her şeyin kralıdır. Fakat farklı insanlar farklı krallara itaat ederler"*[1238] diyen Feyerabend'e göre*, "bir insana, tüm dünya toplumları arasında en iyisi olduğunu düşündüğü inanç kümesini seçmesi istendiğinde, önündeki inanç kümelerinin her birinin diğerlerine göre iyi ve kötü yanlarını iyice ölçüp biçtikten sonra ister istemez kendi toplumuna ait olanı seçer. Çünkü istisnasız herkes içinde büyüdüğü dinin, âdet ve geleneklerin en iyisi olduğuna inanır."*[1239] Yine Feyerabend'e göre, *"farklı ülkelerin bir bölgeden diğerine değişen farklı yüzey şekilleri, iklimleri, farklı bitkileri ve hayvanları vardır. Yaşadıkları dünya hakkında farklı görüşlere sahip farklı ırklar vardır. Ve bu görüşleri inandırıcı kılma yolları da farklıdır. Tüm evren her biri özel bir iklim ve özel yasalarla karakterize edilmiş çeşitli bölgeler ya da alanlardan oluşur."*[1240] Bu bağlamda evrene, dünyaya ve insana ilişkin bilgiler ortaya süren gelenekleri doğru ya da yanlış, geçerli ya da geçersiz, anlamlı ya da saçma kategorisinde değerlendirmenin doğru bir bakış açısı olmadığını düşünen Feyerabend, bir geleneğin bakış açısının, bir diğerinin doğruluk ölçütü olamayacağını düşünmektedir.[1241] Bu çerçevede gelenekler toplumdan topluma, kültürden kültüre, ülkeden ülkeye değişmektedir. Feyerabend'e göre geleneklerin bulundukları topluma göre olması, onları anlamsız kılmaz, saçma kategorisine indirgemez ya da bir başka gelenek karşısında doğruluklarını ortadan kaldırmaz.[1242] Başka bir ifadeyle hiçbir bakış açısı mutlak manada bir diğerinden daha doğru ya da doğrulanabilir değildir.[1243]

[1237] Feyerabend, *Akla Veda*, 58.
[1238] Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* 7.
[1239] Feyerabend, *Akla Veda*, 58.
[1240] Feyerabend, *Akla Veda*, 206.
[1241] Feyerabend, "Bilimin Hegemonyası ve Demokrasi", 44.
[1242] Feyerabend, *Akla Veda*, 206.
[1243] Hilary Putnam, *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, 119.

Feyerabend, rölativizmin önemli kavramlarından biri olan algı konusunun günümüzden binlerce yıl önce Protagoras tarafından tartışıldığını söyler.[1244] Protagoras'a göre, "her şeyin ölçüsü insandır."[1245] Bu ifade ile Protagoras, herkes için geçerli tümel bir gerçekliğin olmadığı düşüncesini kendisine temel alır. Bu temel, her insanın kendisine has inançları, görüşleri ve düşünceleri olduğunu ortaya koyar. Protagoras'a göre kendiliğinden olan bir gerçekten söz edilemez, bir insanın kendine göre gerçek saydığı bilgiler var olabilir. Bu bağlamda mevcut bilgilerimizin duyumlarımız tarafından dış dünyadan sağladığını söyleyen Protagoras'a göre, duyumlarımızın oluşturduğu bu bilgiler, evreni birine bir biçimde bir başkasına bir başka biçimde görünebilir. Aynı derecede bir ısı bir insana sıcak öteki insana soğuk gelebilir. Bu noktada Protagoras, "Acaba bunlar üzerinde tartışmanın bir anlamı var mıdır?" şeklinde bir soru sorar. Bu sorunun cevabı hayırdır. Çünkü evren, herkese kendi duyumlarının gösterdiği biçimde vardır. Bunun içindir ki bana böyle görünen bir şey, bir başkasına başka türlü görünebilir. O halde herhangi bir şey konusunda birbirinin tam karşıtı olan iki görüş öne sürme olasılığı her zaman vardır. Bu karşıt görüşlerin hangisinin doğru olduğunu kanıtlamanın olanaksız olduğunu düşünen Protagoras'a göre, mutlak manada doğru ve yanlış düşünceden bahsedilemez.[1246]

Öte yandan, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıktığı ilk dönemden günümüze kadar geçen binlerce yıllık süreçte söz konusu önermelerin yapısına bağlı olarak farklı görecelik türlerinden bahsetmek mümkündür. Evrensel bilgi ya da hakikat ölçütleri olmadığını, doğru olan ya da kabul edilenin sosyolojik, psikolojik politik ve kültürel ilgilere içsel olduğunu ileri süren *epistemik görecilik*,[1247] neyin iyi neyin kötü, neyin makbul neyin muzır olduğuyla ilgili değer yargısı söz konusu olduğunda ortaya çıkan *etik görecilik*, neyin güzel neyin çirkin, neyin hoş neyin nahoş olduğu ile ilgili sanatsal yargılar söz konusu olduğunda ortaya çıkan *estetik görecilik*,[1248]bütün geleneklerin, teorilerin, fikirlerin eşit ölçüde doğru ya da eşit ölçüde yanlış olduklarını veya hakikat değerlerinin gelenekler açısından belirlendiğini söyleyen *felsefi görecilik*,[1249]bir düşünceyi ya da davranışı objektif olarak değerlendirecek genel geçer ölçütlerin

---

[1244] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 37.
[1245] Cevizci, *Bilgi Felsefesi,* 87.
[1246] Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* 103-105.
[1247] Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 455.
[1248] Sokal, 69.
[1249] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 112.

toplumsal bağlamlarda değişiklik gösterdiğini ileri süren *kültürel görecilik*[1250] ve insanlığın doğuştan sahip olduğu haklar üzerinde ve hakları savunan koruyucu yapılar üzerinde duran *politik görecilik*[1251] bu konuda ilk akla gelenlerdir. Rölativizm konusunda Feyerabend, *"…yapmak istediğim aklın göreciliğe giden yolu henüz kapatmadığını, o nedenle de akılcının bu yola girmek isteyen herhangi birine itiraz edemeyeceğini göstermekten ibarettir. Bu yola elbette epey yakınlık duyuyorum. Büyümeye ve özgürlüğe giden yolun bu olduğunu düşünüyorum"*[1252] der. Şu halde göreci düşünme, zannedildiği gibi olumsuz bir düşünme şekli değildir. Aksine diğer bakış açılarına hoşgörüyü barındırır. Ve doğru yolu bulmuş olma inancının getirdiği baskıcı üstünlüğün toplumsal yapıdaki uygulamalarını dengeler.

Rölativizm-bilim ilişkisi bağlamında *"ne söylerseniz söyleyin, söylediklerinizi nasıl temellendirirseniz temellendirin, hepsinin bir kültür bağlamına ve paylaştığınız bir yaşam biçimine bağlıdır. Bilimsel yasaların genel geçer olmadığı anlamına mı geliyor bu? Evet. Batı uygarlığı içinde yer alıyorsanız doğrudur. Bu uygarlığın geliştirdiği kurallara göre doğrudur. Fakat başka bir kültürde doğru olmamakla kalmaz, anlamsız bile olurlar. Çünkü insanlar bunları anlamaz ve saçmalık derler. Yalnızca anlamadıkları için değil, anlamlılığı, anlamsızlığı değerlendirme ayıraçları başka olduğu içindir"*[1253] diyen Feyerabend'e göre, bilimin insana sağladıklarının insandan insana, toplumdan topluma, kültürden kültüre ve uygarlıktan uygarlığa farklılıklar içerdiğini söyler. Örneğin, bilimin verdiği sonuçları, bazı gelenekler açısından görkemli, ötekiler açısından sıradan daha öteki gelenekler açısından da üzerinde durmaya bile değmez olabilir.[1254] Bu bağlamda mutlak bir hakikat iddiasıyla ortaya çıkan bilimin, görecilik ihtimalini saf dışı bırakamadığını belirten Feyerabend, farklı düşüncelerin, açıklamaların ve yorumlamaların bilim adına engellenemeyeceğini ifade eder. Buna göre, hiçbir şekilde bilim dışındaki açıklamaların ya da yorumlamaların yanlış olduklarına dair hiçbir düşünce ileri sürülemez. Aksine bilimsel düşünce dışındaki açıklamaların ya da yorulmamaların yanlış, anlamsız ya da saçma kategorisine indirilmesi dogmatik bir yaklaşım olur. Böylece Feyerabend'in görecilik düşüncesini baskın düşünce biçimleri karşısında ön plana çıkarma gerekçesi, insanların toplumsal

---

[1250] Yolsal, Uzun, Güçlü, 608.
[1251] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 112.
[1252] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 191-192.
[1253] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 24.
[1254] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 46.

yaşamda daha özgür veya daha mutlu bir hayata sahip olmaları gerektiği inancı yer alır.[1255] Bu konuda bilimin günümüz dünyasında insanlar, toplumlar ve uygarlıklar açısından farklı anlamlar içerdiğini belirten Feyerabend, bilimsel çalışmalar neticesinde uygarlaşmış olduğu kabul edilen toplumlarda günden güne artan tektipliğin nedenini göreciliğin başarısızlığından değil, bilimin her türlü farklılığı sıfırlama çabasından kaynaklandığını düşünmektedir.[1256] Bu düşünceleriyle Feyerabend, göreciliğin entelektüel tiranlığa karşı bir silah ve bilimin olumsuzluklarını ortaya çıkarmada önemli bir araç olduğunu düşünmektedir.[1257] Şu halde Feyerabend, bilimin toplumsal yaşamda ürettiği bilgiyi tek geçerli bilgi türü olarak dayatmasının kabul edilemez olduğunu savunur.

Öte yandan Feyerabend, günümüz Batı dünyasında rölativizme karşı olumsuz bir bakış açısının da olduğunu belirtir. Nitekim onlara göre, *"rölativistlerin yaşadıkları toplumun yasalarına saygı beslemeleri için, sözlerinde durmaları için, iş anlaşmalarına bağlı kalmaları için, başkalarının yaşamlarına saygı göstermeleri için hiçbir neden yoktur. O andaki arzularına göre hareket eden hayvanlar gibidirler. Ve uygar yaşam için tıpkı hayvanlar gibi bir tehlike oluştururlar."*[1258] Batıda rölativizme karşı oluşturulan bu olumsuz bakış açısının Ortaçağ kilisesinin yaklaşımlarına benzeten Feyerabend, bu olumsuz bakış açısının dinin toplumun merkezinden yavaş yavaş uzaklaştırıldığını gören Ortaçağ rahiplerinin yakınmalarına benzetir.[1259] Bu bağlamda Feyerabend, Batıda ki uzmanların, entelektüellerin ve aydınların rölativizme yanlış ya da kusurlu bir şey olduğu için değil, toplumsal imtiyazlarını sarstığı için saldırdıklarını söyler. Başka bir ifadeyle aydınlanma, papazların varlığını nasıl tehdit ettiyse, görecilik de günümüz dünyasında uzmanların toplumdaki rollerini öyle tehdit etmektedir.[1260] Şu halde modern Batıda bilinçaltında yatan korkuların ya da nefretlerin temel nedeni Feyerabend açısından rölativizm bağlamında yaşanacak bir itibar, para, imtiyaz ve güç kaybı olduğu söylenebilir.

[1255] Topçuoğlu, 118.
[1256] Feyerabend, "Reason, Xenophanes and The Homeric Gods", 20.
[1257] Feyerabend, *Akla Veda*, 31.
[1258] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 108-109.
[1259] Feyerabend, "Bilimin Hegemonyası ve Demokrasi", 42.
[1260] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 108.

Sonuç olarak, insanlar yaşadıkları dünyada paradigmatik farklılıklara rağmen ortak bir antlaşma zemini oluşturabilirler. Ancak insanların anlaşma zemini ortak olsa da onların yaşam tarzları, değerleri ve dünya görüşleri de ortak olmalı şeklinde mutlak bir kural konulamaz.[1261] Çünkü Feyerabend'in ifade ettiği gibi *"herkes aynı dünyada yaşamaz."* [1262]

2.10. BİLİM VE RASYONALİZM

Feyerabend, bilimin günümüz dünyasında mevcut güçlü konumunu elde etmesinde bilim ve rasyonalizm ilişkisinin önemli rol oynadığını düşünür. Çünkü ona göre, bilimin günümüzdeki mevcut konumuna ulaşmasında rasyonalizmin etkisi tartışılmaz. Bu noktada öncelikle yapılması gereken rasyonalizm kavramının neyi ifade ettiğini ortaya koymak olacaktır. Rasyonalizm (akılcılık), insanlar için bir özgürleşme aracı,[1263]hükmümler verebilen canlı bir yetenek[1264] sadece tabiatın anlaşılmasında değil, bireysel ve toplumsal hayatın yaşanabilir bir biçimde düzenlenmesinde ve inançların temellendirilmesinde başvurulan bir karar mekanizması,[1265]bu dünyayı ötelemeye, bu dünyaya daha yukardan bir yerden bakmaya, bu dünyanın dışına çıkmaya yardımcı olan ve bu dünyayı aşarak, bu dünyaya bakmaya olanak sağlayan bir insan yetisi[1266] olarak tanımlanmaktadır. Akılcılık üzerine yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere akılcılığın herkesin hemfikir olduğu tam, kesin, mutlak bir açıklamasının olmadığı görülmektedir. Feyerabend, akılcılığın tam bir tanımının olmamasıyla ilgili olarak şunları söyler: *"Akılcılığın tanımlanabilir olan belli bir içeriği yoktur. Ve aklın, bu adı sahiplenmiş görünen tarafların verdiği ilkelerden başka bize önerebileceği önemli bir açıklama yoktur."*[1267]

Öte yandan, Feyerabend, Avrupa'daki bilimsel devrimden doğmuş ve dünyanın dört bir yanındaki eğitim ve teknoloji kurumlarında öğretilip uygulanmakta olan birinci dünya biliminin insanlara sayısız fikir ve teknolojik başarı armağan ettiğini söyler. Buna karşın birinci dünya bilimine akılcılık adı verilen katı bir ideolojinin eşlik ettiğini belirten Feyerabend, akılcılığın bilgi edinme sürecinde bilim karşısında yer alan

---

[1261] Ökten, 17.
[1262] Feyerabend, *Akla Veda*, 131.
[1263] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 24.
[1264] Bolay, *Bilimin Değeri Meselesi,* 164.
[1265] Ural, *Bilim Tarihi*, 278.
[1266] Alataş, "Ahmet İnam'la Söyleşi: Pozitivizme Rağmen Akıl Orkestrasyonu Mümkün", 65.
[1267] Feyerabend, *Akla Veda*, 23.

alternatif bilgi biçimlerini anlamsız ya da saçma kategorisine indirgediğini düşünür.[1268] Feyerabend, mitoloji, efsane, destan, anlatı gibi alternatif bilgi türlerinin insana, dünyaya ya da evrene yönelik bilgi üretme sürecinde, duygularla olguları birbirinden ayırmaksızın bir bütünlük içerisinde ele aldığını belirtir. Feyerabend, bu yaklaşımın insanlar, toplumlar ve devletler üzerinde yararlı etkiler bıraktığını söyler. Ancak ona göre, bilim merkezli akılcılığın yükselişiyle birlikte duygularla olguların bir arada olduğu canlı bilgi edinme süreçleri yerlerini daha soyut, daha formel ve daha sığ bilgi tasarımlarına bırakmıştır.[1269] Böylece evrene, dünyaya ve insana yönelik bilgi edinme süreçleri, birçok disiplinin farklı yaklaşımından uzaklaşarak, yalnızca birinci dünya biliminin olgu merkezli akılcılık anlayışına dayanmıştır. Olgu merkezli katı akılcılık anlayışı ise farklı disiplinlerin akılcılığını saçma kategorisine indirgeyerek yok sayma yoluna girmiştir.[1270] Başka bir ifadeyle insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi elde edilme sürecinde maddi ya da manevi tüm bilgileri veri olarak işleyen rasyonalizmden, yalnızca olgusal olanı işleyen katı bir rasyonalizme geçilmiştir.

Bu bağlamda, Batı kültürünün en belirleyici unsuru olarak ortaya çıkan katı rasyonalizm, Batı kültürü içinde bilimin yüceltilmesine, bilimin diğer kültür öğeleri arasında başat öge haline gelmesine neden olmuştur. Bu noktada dünyayı alternatif bilgi türlerinin bakış açıları çerçevesinde anlama, açıklama ve değerlendirme girişimleri zaman zaman olgu merkezli katı rasyonalizm adına reddedilmiştir. Batı kültürüne özgü olgu merkezli katı rasyonalizm, insanın, dünyanın ve evrenin artık bizim felsefi, dinsel, ahlaksal, siyasal düşünce, değer ve ideolojilerimiz açısından değil, sadece bir olgular dünyası olarak bilinmesine yol açmıştır. Böylece bilimsel akılcılık türü, deneysel olanı rasyonel yoldan kavrama ve değerlendirme girişimlerinin ürünü olmayan her anlamlandırmayı, olgu dışı büyü dünyası yaratma girişimi ya da bilgi değeri taşımayan şiirsel/fantastik kurmacalar yapma şeklinde değerlendirmiştir. Şu halde, olgu merkezli katı rasyonalizm anlayışı, bilimsellik adına, kendisine dünyanın olgusal olmayandan arındırılması gibi bir misyon çizerek alternatif bilgi türlerini yadsıma ya da yok etme girişimi içerisine girmiştir.[1271] İşte bu noktada olgu merkezli katı rasyonalizmin bilgi edinme süreçlerinde kullanılmasının insanlara daha iyi bir bilim ya da daha iyi bir

---

[1268] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 7.
[1269] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 129.
[1270] Feyerabend, *Akla Veda*, 20.
[1271] Özlem, *Felsefe Ve Doğa Bilimleri,* 222.

dünya veremeyeceğini düşünen[1272] Feyerabend'e göre, "bu bilgi edinme süreci akılcıdır ya da bu bilgi edinme süreci akıldışıdır" gibi ifadelerin araştırmayı etkilemesine izin vermenin insanlara pek bir yararı yoktur. Akıldışı olarak ifade edilen alternatif bilgi edinme usulleri insanları sık sık başarıya götürürken, akılcı usuller muazzam sorunlara yol açabilmektedir. Bu nedenle Feyerabend, olgu merkezli araştırma süreçlerinin yapıldığı bilimsel araştırmalara, akılcı bir bilgi edinme süreci olarak "kusursuz" etiketi yapıştırmanın ve alternatif bilgi edinme süreçlerine akıldışı bir bilgi edinme süreci olarak "kusurlu" etiketi yapıştırmanın doğru bir düşünce olmadığını söyler. Çünkü ona göre, böyle bir düşünce biçimi, hiçbir zaman tam bir açıklığa kavuşturulamadığı için uygun bir yaklaşım biçimi değildir.[1273] Bu noktada Kopernik'in güneş merkezli evren modeli üzerine dikkatlerimizi çeken Feyerabend, 17. yüzyıl evrenbilimcileri dönemin bilimi açısından Kopernikçiliğin gelecekte kabul edilebilir bilimsel sistem doğurabileceğini bilemediklerini söyler. Başka bir ifadeyle katı akılcı yaklaşımları zaman zaman askıya almamızı söyleyen Feyerabend, önümüze çıkan ilerleme fırsatlarını katı akılcı olma arzumuz yüzünden kaçırabileceğimizi söyler.[1274]

Öte yandan Feyerabend, katı akılcı bakış açılarının bilimin ilerlemesine engel olabileceği hatta bilimi yok edebileceğini özellikle belirtmektedir.[1275] Bu konuda Feyerabend'in düşüncelerine benzer düşünceler, savunan Lakatos'da akılsallığın var olan standartlarının çok sınırlayıcı olduğunu ve katı bir biçimde uygulanması halinde bilimin gelişmesini engelleyeceğini söyler.[1276] Diğer yandan Feyerabend, katı akılcı bakış açısıyla ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunur: *"Katı akılcı söylem, bir meseleyi ortaya koymanın veya incelemenin yollarından yalnızca birisidir. Asla en iyisi de değildir. Bizim yeni aydınlarımız bu söylemin sınırlılığının ve onun dışındaki şeylerin doğasının farkında değiller."*[1277] Böylece katı akılcılığın tüm bilgi türlerinin belirleyici bir hakemi olmadığını düşünen Feyerabend, katı akılcılığı bir gelenek, bir geleneğin görünümü ve bir geleneğin uygulama biçimi olarak değerlendirmektedir.[1278]

[1272] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 27.
[1273] Feyerabend, *Akla Veda*, 20-21.
[1274] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 153.
[1275] Feyerabend *Yönteme Karşı*, 267.
[1276] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 26.
[1277] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 243.
[1278] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 281.

Feyerabend, bilimin ardında yatan ussallık mantığının kendi ussallık anlayışını öteki ussallık anlayışları üzerinde tek egemen kılmaya çalışan emperyalist bir ussallık biçimi olduğunu düşünür.[1279] Benzer düşünceleri savunan Ortega Y Gasset'e göre, olgu merkezli fizik akıl, gerçeğin bütün yönlerini keşfeden bir akıl olarak görülmemelidir. Zira fizik akıl, varlığın bütün yönlerini izah etmede yeterli bir akıl değildir. İnsan varlığının bütünü karşısında fizik aklın yol açtığı sorunları "laboratuvar terörizmi" olarak da değerlendiren Ortega, bilimsel ütopyacılık adını verdiği anlayışla mücadele edilmesi gerektiğini söyler.[1280] Benzer şekilde bir Konrad Lorenz de olgu merkezli bilimsel akılcılığın bilgi üzerindeki tek taraflı egemenliğiyle ilgili olarak şunları söyler: *"İnsanoğlunun sağlam bilgi hazinesinin yalnızca bilimsel olarak kanıtlanabilen şeylerden oluştuğu yolundaki yanlış inancın kötü sonuçları vardır. Bilimsel olarak aydınlanmış genç kuşakları tüm kadim kültürlerin geleneklerinde ve büyük dünya dinlerinin öğretilerinde taşınan muazzam bilgelik ve bilgi hazinelerini bir tarafa atmaya kışkırtır. Tüm bunların anlamsız olduğuna inanan bir insan doğal olarak, eşit ölçüde tehlikeli bir başka şeye teslim olur. Bilimin normal olarak tüm bileşenleriyle bir kültürü baştan aşağı akılcı bir tarzda yaratmaya muktedir olduğu inancına kapılır."*[1281] Olgu merkezli bilimsel akılcılığın bilgi üzerinde bir tahakküm kurduğunu ifade eden Feyerabend ise, bu konuda François Jacob'un bir sözüne atfen *"bir örneklik ve donukluk tehditti altındayız"*[1282] der. Şu halde Feyerabend açısında tek bir akılcılık biçiminin ya da katı bir akılcılığın bilgi üzerinde oteriteleşmesi insana, dünyaya ve evrene yönelik muhakeme yeteneğimizi sınırlandırılarak yeni bilgiler elde etmemizi engellemektedir.

Öte yandan Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler* isimli eserinde ki bir söyleşisinde kendisinin akılcılığa karşı yürüttüğü savaşı kazansa da kaybetse de akılcılığın büyük bir zafer kazanacağı şeklinde bir eleştiriyle karşı karşıya kalır. Feyerabend, muhaliflerinin bu eleştirisine şöyle bir cevap verir: *"Sizin akılcılığınızla benim akılcılığım arasında dünya kadar fark var. Siz her türlü koşul altında varlığını sürdüren kurallar olduğuna inanıyorsunuz. Oysa ben kendi normlarımızı kendimizin belirlemesi ve bütün koşullar altında muhafaza edilmesi gereken mutlak kuralların*

[1279] Yolsal, Uzun, Güçlü, 229.
[1280] Cihan, 137.
[1281] Feyerabend, *Akla Veda*, 53.
[1282] Feyerabend, *Akla Veda*, 12.

varlığının reddedilmesi gerektiğini savunuyorum."[1283] Böylece Feyerabend, akılcılık üzerine yaptığı eleştiriler nedeniyle muhalif çağdaşları tarafından, aklı ortadan kaldırmaya ya da aklı küçümsemeye çalışmakla suçlandıysa da akıl üzerindeki eleştirilerindeki amacının bu olmadığını her zaman belirtir.[1284] Nitekim o, akılcılığı eleştirmesindeki amacının, *"aklın modern zamanlardaki olgu kökenli putlaştırılmış ve zorba versiyonlarının insanlar üzerinde kurmuş olduğu tahakkümü kırmak"*[1285] olduğunu söyler. Ona göre, Batı akılcılığı zayıf analizler içeren olgu merkezli bir slogancılıktır.[1286] Bu konuda Feyerabend'in eserlerinden birisine *Akla Veda* ismini vermesi çok manidardır. Ancak Akla Veda'nın insanların akılcı varlıklar olarak davranmaktan vazgeçmesi anlamına gelmemektedir. Başka bir ifadeyle akılcı davranış mefhumunun bağlama göre çok farklı davranışları kapsayabileceğini kabul etmektir. Feyerabend, verdiği bir örnekte Doğu toplumlarındaki bazı kabilelerin Batı medeniyetiyle her türlü temastan kaçması, onların akıldışılığına bir kanıt değildir. Tersine, bu davranış, kabilelerin stratejik düzeyde kendileri için en iyi olanı tercih etmeleridir. Belki de kendi bakış açılarından, sadece içinde yaşadıkları ve ait oldukları dünyayı tahrip edebilecek bir medeniyetten kaçınmaktadırlar.[1287] Şu halde bu yaklaşımlarıyla Feyerabend, bir bilim düşmanı değildir. O, bilimin psikolojik, sosyolojik, politik bir araç olarak tekelci bir biçimde yorumlanıp kullanılmasına karşıdır. Ayrıca Feyerabend, Batı kültürü içerisinde gelişen olgu merkezli katı akılcılığın insana ve evrene ilişkin bilginin elde edilmesinde bir perspektif yoksunluğuna neden olduğunu düşünmektedir. Çünkü Herakleitos'un ifadesiyle Logos'un sınırı belli değildir. Böylece Feyerabend, Akla Veda'sıyla aklın kendisine karşı değil, aklın tekçi ve tekelci bir biçimde yalnızca bir disiplin içerisinde beli verilerin oluşturulmasında bir araç olarak kullanılmasına ve insanlar üzerinde insanüstü bir otorite olarak bir baskı aracına dönüşmesine karşı olduğu görülmektedir.

[1283] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 126.
[1284] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 14.
[1285] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 134.
[1286] Paul Karl Feyerabend, "Academic Ratiofascism: Comments on Tibor Machan's Review", [Academic Faşizm: Tibor Machan'ın Yorumları Üzerine], *Philosophy of the Social Sciences*, Volume 12, 1982, 195, 191-195.
[1287] Delacampagne, 311-312.

2.11. BİLİM VE İDEOLOJİ

Feyerabend, bir disiplinin, bir düşünce ya da bir öğretinin nasıl ideolojiye dönüştüğünü konusu üzerinde de durur. O, bu konuyu izah ederken J. S. Mill'in düşüncelerine başvurur. Feyerabend'e göre, Mill, fikirlerin zamanla nasıl düşüncenin gelişimini durduran ideolojilere dönüştüğü konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde duran bir düşünürdür. Mill'e göre, *"yeni bir görüş ilk kez ortaya çıktığında düşman bir toplulukla karşılaşır. Birilerinin nezaketle dinlemesini sağlamak için dahi mükemmel nedenler gereklidir. Nedenler üretilir, ancak ciddiye alınmazlar. Fakat yeni şeylere ilgi duyan yeni nesiller merak etmeye başlar. Bu nedenleri dikkate alırlar. Araştırma grupları kurarak ayrıntılı çalışmalar başlatırlar. Kuram nihayet bir tartışma konusu olarak kabul edilir. Statüko yobazları konuyla ilgili birkaç yorumda bulunmak ihtiyacı hissederler. Böylece kuram artık üst düzey seminer ve konferanslara mahsus bir tartışma konusu olmaktan çıkıp kamu alanına girer. Tanıtıcı metinler yazılır. Popülerleştirilir. Maalesef önemdeki bu artışa daha iyi bir anlayış eşlik etmez. Kuramın sorunlu yönleri genel ilkeler haline gelir. Şüpheli noktaları sloganlara dönüşür. Rakip kuramlarla tartışmalar standartlaşır. Rakip kuramlara kaçamak cevaplar verilir. Böylece başarılı olunur. Fakat bu boş bir meydanda uygulamaya konmuş bir tertibin başarısıdır. Harikulade fikirsel bir icat bir fosile dönüşür."*[1288] Başka bir ifadeyle bir fikir zamanla bir ideoloji halini alır. Söz konusu düşüncelerini Mill, şöyle devam ettirir: *"Eski inançlarını terk eden her türlü zihinsel etkinlikten insanlar hevesle yeni görüşlere kulak kabartırlar. Belli bir doktrin zamanla çoğunluğu kendi etrafında toplar. Toplumsal kurumları ve eylem tarzlarını kendine göre düzenler. Eğitim, bu yeni düşünceyi ona yol açmış zihinsel süreçleri dikkate almaksızın yeni kuşağın zihnine aktarır. Ve yeni düşünce o zamana kadar geçmiş düşünceler tarafından kullanılmış aynı baskı gücü elinde toplar."*[1289] Dolayısıyla ideolojiye dönüşen düşünceler, zamanla insanlar ve toplumlar üzerinde tahakküm kurarak, insanları ve toplumları kendi amaçlarının araçları haline dönüştürür. İnsanlar, özgür düşünen bir canlıdan, ideolojiye dönüşen bir düşüncenin basit bir nesnesi durumuna gelirler.

Bu bağlamda Mill'in bir düşüncenin zamanla nasıl katı bir ideolojiye dönüştüğüne dair görüşlerinden hareket eden Feyerabend ideolojilerin, fikirleri, içeriksiz boş anlatılara dönüştürdüğünü söyler. Fakat boş anlatılara dönüşen fikirlerin

---

[1288] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 55-56.
[1289] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 57.

tarafgirleri için insana, dünyaya ve evrene ilişkin gerçek bilgilere ulaşılma yolunda ilerlenmektedir.[1290] Bu noktada Feyerabend'e göre, bir düşüncenin tarafgiri olan bir insanın kendi düşüncelerini soğukkanlılıkla değerlendirmesi, onları değişen bir geleneğin parçaları olarak görmesi ya da saçma olarak nitelemesi çok güçtür.[1291]

İdeolojilerin insanların en değerli varlığı olan özgür istencini elinden aldığını düşünen Feyerabend,[1292] ideolojilerin alternatif disiplinleri, düşünceleri ya da öğretileri yok eden, düşünsel özgürlüğe kilit vuran bağnaz yapılar olduğunu söyler.[1293] Bağnaz yapılara dönüşen ideolojilerin egemen olduğu bir dünyada hakikat söze, kavramlara ve kurama indirgenerek insan hayatının gerçekleri göz ardı edilir. Nitekim böyle bir dünya farklı renklerin olmadığı, yalnızca siyah ve beyazdan oluşan bir dünyadır. Bu dünyadaki bütün ideolojiler, hakikatin ifade edilmesi açısından tekçi ve tekelci bir yapıdadır. Kendilerini gerçek ve akılcı görmelerine karşın, diğerlerini gerçek dışı ve akıl dışı olarak görürler.[1294]

İdeolojiler, insanın düşünme, algılama ve yargılama yeteneğini felce uğratan, hakikatten uzaklaşmasına neden olan, insanları ben ve öteki olarak sınıflayan, toplumsal ayrışmayı arttıran, alternatif düşüncelere yaşam olanağı tanımayan ve insan yaşamını sığlaştıran dogmatik yapılar olarak düşünülebilir. Bu bağlamda bir zamanlar insanlar için özgürleştirici bir disiplin olan bilimin zaman içerisinde bir ideolojiye dönüştüğünü söyleyen Feyerabend'e göre, kapsamlı bir ideoloji sisteminin insanların zihinleri üzerindeki tahakkümünü kaldıran herhangi bir düşünce, insanoğlunun kurtuluşuna katkıda bulunur. İnsanoğlunun kendisine miras kalan inançları sorgulamasını sağlayan herhangi bir düşünce aydınlanmaya yardımcıdır. Bu düşünceden hareketle 17. yüzyılın başlarından itibaren bilim, insanlar için bir kurtuluş ve aydınlanma aracı konumundadır.[1295] Feyerabend, bilimin gerçeği ya da mutlak doğru yöntemi bulmuş olduğu için değil, insanlar üzerindeki diğer ideolojilerin etkisini sınırladığından ve bireye düşünme olanağı sağladığından dolayı kurtarıcı bir güç ve aydınlanma aracı olduğunu söyler.[1296] Bununla birlikte bilimin geçmişteki mevcut durumundan hareketle

---

[1290] Feyerabend, *Realism, Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers, Volume 1,* 75.
[1291] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 272.
[1292] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 72.
[1293] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 44-45.
[1294] Necmettin Tozlu, "İdeolojilerin Oluşmasında Eğitimin Rolü: İdeolojik Eğitimde İnsan Tabiatı", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (2), 34, 2001, 6, 3-10.
[1295] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 44.
[1296] Miller, 45.

sürekli bir kurtarıcı güç ya da aydınlanma aracı olarak kalamayacağını düşünen Feyerabend, bilimin ya da herhangi bir başka disiplinin doğasında mutlak anlamda kurtarıcı yapan bir şey olmadığını söyler. Düşünceler ya da disiplinlerin bozulup zamanla dogmatik inançlar haline gelebilirler.[1297]

Öte yandan, bilimin günümüz dünyasında bir güç kavgasına girdiğini düşünen Feyerabend, bilimin içinde bulunduğu durumu Ortaçağ Avrupası'nda Katolik Kilisesi'nin iktidar anlayışıyla aynı olduğunu söyler. Ona göre, her ikisinin de kendi inançlarını insanların iyiliği adına insanlara empoze edilebileceği fikri doğrultusunda hareket eden kurumlardır. Ayrıca Feyerabend, her ikisinin de hakikati ya da hakikate giden en doğru yolu buldukları iddiasındadırlar.[1298] Başka bir ifadeyle, Ortaçağda hakikatin Kutsal Kitap'taki *Tanrı Sözü* ile özdeş olduğunu söyleyen Katolik kilisesi inancının, gündüzdeki biçimi hakikatin olgu merkezli bilim olduğunu söyleyen inançtır.[1299] Bu nedenle günümüz dünyasında Hıristiyanlık öğretileri ile bilim arasında çıkacak bir çatışma ortamında, mutlak anlamda doğru olanın bilim, yanlış olanın Hıristiyanlık inancı olacağını söyleyen Feyerabend'e göre bu durum bilimin, bir zamanlar savaşmak zorunda kaldığı ideolojiler kadar baskıcı bir hal aldığının en yalın göstergesidir. Ayrıca geçmişte Hıristiyanlık inancına inanmayan ya da eleştirenlerin canından olmasına karşın günümüzde böyle bir durumun bizleri yanıltmaması gerektiğini belirten Feyerabend, günümüz dünyasında bilim camiasını eleştirenlerin nispeten hoşgörülü uygarlığın en ağır yaptırımlara çarptırıldığını söyler.[1300] Bu noktada bilimin, geçmişte Katolik kilisesinin yaptığı gibi "hakikat adına araştırma" veya "insanlığın yüksek amaçları" gibi ifadeleri serbestçe kullandığını belirten Feyerabend, bilimin kendi araştırma süreçlerini ve hedeflerini ulvileştirerek eleştirel tartışma alanından da çıkardığını söyler.[1301] Bilimin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gösterdiği gelişme bunun güzel bir örneğidir. Feyerabend'e göre, bir zamanlar insana, kendisini zorba bir dinin yarattığı korkulardan ve önyargılardan kurtaracak fikirleri ve gücü vermiş olan bilim, şimdi diğer her şeyi dışlayarak o insanı kendi çıkarlarının kölesi haline getirmiştir.[1302] Bu noktada Feyerabend, bilim üzerine şöyle bir değerlendirmede

---

[1297] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 44.
[1298] Miller, 45.
[1299] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 64.
[1300] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 45.
[1301] Feyerabend, "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", 258.
[1302] Feyerabend, "Bilimin Hegemonyası ve Demokrasi", 39.

bulunur*: "Bilim denilen bir şey vardır. Dünyanın genel yapısıyla ilgilendiğini iddia eder. Maddenin nasıl var olduğunu, yaşamın nasıl ve ne zaman doğduğunu ve insanların bu yeryüzüne ne şekilde geldiğini açıklamaya çalışır. Bilim var olan her şey hakkındaymış gibi görünür. Fakat bilim son derece dışlayıcıdır."*[1303] Benzer düşünceleri paylaşan Habermas'da bilimin zaman içerisinde geçirdiği bir dönüşümle, özgürleştirici bir disiplinden taraflı bir güç ve dışlayıcı bir disiplin haline geldiğini söyler. Bu noktada Habermas, *"bilim hakikate ulaşma yoluyken, güce, sömürüye destekçi konumuna gelmiştir. Özgür düşüncenin eseriyken köleleşmeye, kabul görmeye ve şöhret duygularını beslemeye vasıta oluvermiştir. Menfaat ve kazanç da bilimle beraberdir. Bütün bunlarla bilim, bir itaat mekanizması haline dönüşmüştür"*[1304] der. Feyerabend'e göre de bu durumda ki bilim, bir değişim, aydınlanma ya da kurtuluş aracı olmaktan çıkarak, bir zamanlar insanlar üzerinde tahakküm kuran katı ideolojilere dönüşmüştür.[1305]

Bilimsellik, nesnellik adına ortaya çıktığı ve onu tekeline aldığı için hem eleştirinin önünü kapatmakta hem de farklı düşünme biçimlerini yok ederek ve ideolojik bakış açılarının yerleşmesine uygun zemin sağlamaktadır.[1306] Bu noktada Feyerabend, bilimin kendi doğasında ideoloji denen dışlayıcı bir özün olmadığı, ideolojinin sonradan bilimle ilişkilendirildiğini söyler.[1307] Başka bir ifadeyle bilimin kendisinde ideoloji yoktur. İdeoloji, bilimin yapısı, bilimin kullanımı ve yorumuyla ilgili bir durumdur.[1308] Buna göre, bilim ideolojisi, insanı, evreni ve dünyayı anlama, açıklama ve yorumlama sürecinde yegâne bir gelenek,[1309] dünyanın keşfedilmesinde mevcutlar içerisinde kullanılabilecek en iyi yol,[1310]hakikate ilişkin en doğru, en güvenilir açıklamayı yapan bir araştırma biçimi[1311]olarak açıklamak mümkündür. *"Kimi zaman yeni bir görme biçimi öyle özel bir önem kazanmış olabilir ki o yoksa anlama eylemi de yoktur. Artık gerçekliğin bir parçası haline gelmiştir. Tersinden düşünürsek, asıl gerçeklik bu popüler bakış açısından başka bir şey değildir"*[1312] diyen Feyerabend'e göre*, "bilime*

[1303] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 10.
[1304] Tozlu, "Bilim ve Geleceğimiz", 19.
[1305] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 45.
[1306] Demir, *Bilim Felsefesi*, 144.
[1307] Feyerabend, *Akla Veda*, 51
[1308] Sarıkaya, 235.
[1309] Feyerabend, "Knowledge and The Role of Theories", 174.
[1310] Feyerabend, "Bilimsel Gerçeklik ve Felsefi Gerçeklik", 33.
[1311] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 263.
[1312] Feyerabend, *Akla Veda*, 135.

uygun olan yaşamalı, uygun olmayan ölmelidir."[1313] Öte yandan Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı* isimli eserinde Jacques Monod'ın bilim ideolojisine ilişkin düşüncelerinden yola çıkarak şunları söyler: *"Bilimsel dünya görüşü açıklamalar sunmak yerine diğer tüm manevi yolların terk edilmesini dayattığı için endişeleri gidermek yerine şiddetlendirdi. İnsan, doğasıyla bir olmuş yüz binlerce yıllık geleneği tek bir darbede silip atmaya kalkıştı. İnsan ile doğa arasındaki, her nesnel varlığa ruhani bir töz atfeden kadim animist sözleşmeye son verdi. Ve bu kıymetli bağın yerine donmuş bir yalnızlık evrenindeki kaygılı bir arayıştan başka hiçbir şey koymadı. Bağnazca bir kibirden başka bir şey salık vermeyen böyle bir fikir nasıl gönülden kabul görebilirdi ki? Görmedi, hâlâ da görmüş değil. Gene de kendini zorla onaylattı."*[1314]

Feyerabend, bilim ideolojisi çerçevesinde bilimsel dünya görüşünü savunanların "uyum" olarak adlandırılan bir kavramı ön plana çıkardıklarını söyler. Feyerabend'e göre, uyumdan söz edenlerin sesi, buldukları her çeşitliliği kendi uyumlu kurallarına tabi kılmak isteyen tiranların sesine şüphe çekmeyecek kadar benzemektedir.[1315] Bu bağlamda uyumun beraberinde tek bir katı düşünme düzeni getirdiğini söyleyen Feyerabend, *"bu dünyada hem açlık ve çatışma, hem de hayranlık uyandırıcı keşifler vardır. Ama neden herkes onlara aynı şekilde tepki versin ki? Hatta daha da önemlisi, neden bunların ikisi de tek bir düzende kendine yer bulsun ki?"*[1316]der. Bu bağlamda Feyerabend, tekçi bilimsel dünya görüşünün bu düşünceye inanan insanlar için görünüşte yararlı olabileceğini düşünmesine karşın, bilimsel dünya görüşüne inanmayan insanlar için yaşamlarını felakete çeviren bir durum olduğunu söyler.[1317] Nitekim bilim ideolojisi hem bilimin kendisi hem de bilim ideoloji içerisinden olmayan insanlar, toplumlar ve kültürler için potansiyel büyük bir yıkım durumundadır.

Görüldüğü üzere Feyerabend, insanları toplumları ve kültürleri başta bilim ideolojisi olmak üzere bütün ideolojilerden korumak istediğini söylemektedir. Çünkü ideolojiler insanların dünyaya ve evrene yönelik gerçeği arama sürecinde bakış zayıflığı yaratmaktadır. Bu nedenle Feyerabend'e göre bilim doğruluğa ve gerçekliğe giden

---

[1313] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 63
[1314] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 10.
[1315] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 13.
[1316] Feyerabend, *Bilimin Tiranlığı*, 13-14.
[1317] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 310

yegâne yol olarak değil, birçok görüş arasında bir görüş olarak insanlara öğretilmelidir.[1318]

2.12. BİLİM VE DEĞER

İnsanın kendini anlaması ve değerlendirmesi bir nesneyi anlaması ya da değerlendirmesi şeklinde değildir. Evrene ve dünyaya ait olan bir nesneyi ilişkin araştırmanın yöntemi bellidir. Oysa insan, sadece bir nesne olarak olgu dünyasının sıradan bir parçası değildir. İnsan aynı zamanda değer dünyasının bir parçası hatta değerler dünyasının bir yaratıcısı olduğundan, yalnızca nesne düzleminde ki bir araştırma insan üzerine mutlak geçerli bir yöntem olamaz. Çünkü insan, kendini bilme eylemi içinde hem bilen hem de bildiğini bilendir. Üstelik insanın kendisi hakkındaki bilgisi, nesne bilgisinden farklı olarak değerle doludur. İnsanı kendini gerçekleştirdiği alan da burasıdır. Dolayısıyla insan, sadece olgusal bir araştırmanın sınırları içinde değerlendirilemez. Çünkü insanlık deyince, dünya dediğimiz gezegende yaşayan zeki bir canlı türünden çok bu kavramının değer boyutu akla gelmektedir.[1319] Bu bağlamda *değerlerden* söz etmek insanın varmak istediği ya da varmak gerektiğini düşündüğü hayat şeklini tanımlarken kullandığı bir yoldur. İnsanlar hayatlarını çok farklı şekillerde düzenlerler.

Bir kültürde son derece normal gelen ve kabul gören birtakım hareketlerin diğerinde anormal görülmesi ve reddedilmesi beklenmedik bir şey değildir. Değersel ilişkiler çerçevesinde ortaya çıkan bu iki farklı durumla ilgili olarak Feyerabend, *Akla Veda* isimli eserinde şöyle bir olay aktarır: *"Bir hekim, Orta Afrika'da bir kabile üyesi olan hastasının rahatsızlığının yerini tam olarak saptamak için bir röntgen filmi almak ister. Hasta içinde neler olup bittiğinin hiç kimseyi ilgilendirmeyeceğini söyleyerek röntgeni kabul etmez. Hekime bu işi başka bir yöntemle yapmasını söyler."*[1320] Hekim ile hasta arasında yaşanan bu durumu Feyerabend, bilimden hareketle hastayı mümkün en etkili yoldan tedavi etme arzusu ile kişinin vücudunun mahremiyetini koruma arzusu arasında bir anlaşmazlık olarak değerlendirir. Bu noktada "hastanın arzusu makul bir arzu mudur?" şeklinde bir soru soran Feyerabend, vücudun bütünlük ve mahremiyetine değer veren ve herkesten bu değerler çerçevesinde davranmasını bekleyen bir topluluk

---

[1318] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 13.
[1319] Hakan Poyraz, "Herakleitos: Kozmostan İnsana", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 35, 2002, 13-14, 12-25.
[1320] Feyerabend, *Akla Veda*, 36-37.

için sorunun cevabı evet olmasına rağmen, bilgi yolundan uzaklaşma diyen ve etkinliğin her şeyden üstün görüldüğü bir topluluk için sorunun cevabı hayrıdır. Yine kürtaj, ötenazi, genlerle oynama, suni dölleme ve farklı kültürler arası (entelektüel, politik, ekonomik, askeri) alışverişler hakkındaki tartışmalar değerlerin düşünce, tutum ve eylemlerimizi nasıl etkilediğini göstermektedir.[1321] Bu nedenle bilim ile değer arasındaki ilişki çok tartışmalı bir konudur. Olanın incelenmesini konu edinen pozitif bilimin öne çıkarılması, olması gerekenin göz ardı edilmesi sonucunu getirmiştir. Bu süreç bilim ile değer arasına bir mesafenin konmasına neden olmuştur. Bu mesafe zaman içerisinde bilginin değer alanından uzaklaşmasına yol açarak bilim alanında yapılan çalışmaların insanlığın yararına yapıldığı yanılgısına neden olmuştur. Bu durum, anti bilimciler açısından tüm insanlığı yok edecek projelerde çalışan bilim adamlarının herhangi bir ahlaki kaygı taşımamasına ve projelerini ahlaki tercihlerinden bağımsız yaptıklarını düşünmelerine yol açmıştır**.**[1322] Örneğin**,** ikinci dünya savaşı esnasında Alman bilim adamları toplama kamplarında kalan insanlar üzerinde ölümcül hastalıkların etkilerinin incelenmesi için kendi istekleri dışında deneyler yaptılar. Ve deneylerde kullanılan insanlar araştırma projelerinde laboratuvar hayvanı gibi kullanıldılar. Bu durum, değerden yoksun bilim uzmanlarının içine düşebileceği ahlaki yozlaşmayı gözler önüne sermiştir.[1323]

Öte yandan, günümüzde bilginin üretimi de endüstriyel ölçekte araştırma laboratuvarları olarak da bilinen bilim fabrikalarında gerçekleştirilmektedir. Hemen hemen tüm bilimsel araştırmalar doğrudan ya da dolaylı olarak kapitalist kurumlar ve hükümetler tarafından istihdam edilen ya da maddi olarak desteklenen profesyonel bilim adamları tarafından yürütülmektedir. Sonuç olarak, bilgi ve doğanın kendisi artan bir şekilde metalaştırılarak satın alınabilen ve satılabilen şeylere dönüştürülmektedir. Böylece bilimsel üretim insanın ihtiyaçlarına göre değil, bireylerin, şirketlerin ya da devletlerin kâr amacına göre şekillenmektedir. Bu yaklaşım çoğu zaman bilimsel tarafsızlık doğmasıyla maskelenmektedir.[1324]Ayrıca her toplumda önemli bir sınıf haline gelen başta doktorlar olmak üzere tüm sağlık personeli için hasta insanlar bir kazanç nesnesi haline dönüştüğü için insana bakışın niteliği değişmiştir. İnsanlar bu sektör

---

[1321] Feyerabend, *Akla Veda*, 37.
[1322] Demir, *Bilim Felsefesi*, 145.
[1323] Conner, 464.
[1324] Conner, 434.

gözünde ne kadar çaresiz hasta olurlarsa, o kadar değerli hale gelmişlerdir. Bu da insana verilen değerinin bilimsel uygulamalar neticesinde pazar değerine düşmesine neden olarak bireysel, toplumsal ve ahlâkî değerlerin dejenere olmasına yol açmıştır. Diğer yandan bilimin geliştirdiği iletişim ve medya teknolojileri dünya üzerindeki tüm insanları büyük bir hızla tekdüzeleştirmeye ve kitleleştirmeye başlamıştır. Bu durum neticesinde birçok insan için değerler anlamında bir kimlik kargaşası meydana gelmeye başlamıştır.[1325] Bu noktada bilim ve değerler arasında meydana gelen kargaşa, modern dünyanın yaşadığı bunalımdır.

Şu halde, dünyanın insanlar için daha yaşanabilir bir yer olması, öncelikle bilimle değil, insani değerlerin yaşanmasıyla mümkündür.[1326] İnsan olmak, yalnızca canlı bir organizmadan ibaret olmak değildir. İnsan olmak gelenek görenek, örf, adet, töre, dini inanç gibi değerlere de sahip olmak demektir. İnsan ürünü olan bilimin, insanlığın geleceği adına değerlerden bağımsız ya da değerler üzerinde bir konunda olması da doğru değildir. Çünkü değerlerden bağımsız bir bilim, tarihte görüldüğü üzere, üretilen silahlarla, doğanın tahrip edilmesiyle, sınırsız bir kazanç isteğiyle ve insanın bir amaç olmaktan çıkarılarak bir araç durumuna dönüştürülmesiyle bizleri felakete sürükleyeceği açıktır.

2.13. BİLİM VE UYGARLIK İLİŞKİSİ

Feyerabend, bilim ve uygarlık ilişkisini, bilimsel uygulamalar doğrultusunda gelişen Batı uygarlığının günümüzdeki mevcut durumunu tespit ederek açıklamaya çalışır. Feyerabend'e göre, Batı uygarlığı maddeyi çözümleyen ve silah araştırmalarında mükemmel sonuçlar veren olgucu bilim anlayışı üzerinde kurulmuştur. Söz konusu olgucu bilim anlayışı üzerinde yükselen Batı uygarlığı, kendi açıklamalarını ve yorumlamalarını tüm alanlar üzerinde yaymaya çalışan bir uygarlıktır. Öte yandan, dünyada yer alan insan ve diğer canlı varlıkları her şeyden önce maddi sistemlerden oluşan organizmalar olarak gören Batı uygarlığı, maddeyi önceleyen yaklaşımını dünya ve evrene yönelik bilgi edinme sürecinde tek geçerli açıklama biçimi olarak kabul eder.[1327] Bu bağlamda Batı uygarlığının üzerinde yükseldiği maddeci dünya anlayışının, öteki uygarlıklar arasında da yayıldığını düşünen Feyerabend, Batı uygarlığının öteki

[1325] Demir, *Bilim Felsefesi*, 145.
[1326] Einstein, 45.
[1327] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 10.

uygarlıklar üzerindeki etkisini siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel bir emperyalizm olarak değerlendirir.[1328]

Batı uygarlığının dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kültürler üzerinde ki yayılmasını emperyalizm olarak nitelendiren Feyerabend, bu durumun Batı uygarlığı içerisinde bilginin ve bilimin ilerlemesi olarak değerlendirildiğini söyler. Söz konusu bu değerlendirmeyi kabul etmeyen Feyerabend, bilginin ya da bilimin ilerlemesini Batı değerlerinin dünyanın dört köşesine yayılma süreci olarak adlandırır. O bu adlandırmayı biraz daha ileri taşıyarak bilginin ya da bilimin ilerlemesini farklı zihinlerin, toplumların ve kültürlerin katledilmesi anlamına geldiğini belirtir.[1329] Başka bir ifadeyle Feyerabend'e göre, bilgi, bilim ve uygarlığın ilerlemesi, Batılı yöntem ve değerlerin bütün dünyada hâkim kılınarak öteki yöntem ve değerlerin yok edilmesinden başka bir şey değildir. Ayrıca Feyerabend açısından bu durum batı uygarlığının öteki uygarlıklar üzerinde gerçekleştirildiği kültürel bir cinayet olarak da değerlendirilebilir.[1330] Bu noktada Batılı olmayan toplumların, Batılı toplumlar tarafından istila edilmesini bilimsel bilginin yükselişiyle ilişkilendiren Feyerabend, Doğulu toplumların yalnızca fiziki olarak istila edilmediğini, aynı zamanda duygusal, düşünsel ve dini olarak da istila edildiğini düşünür. Bu istila sonucunda birçok kültürün zamanla ortadan kaldırıldığını düşünen Feyerabend'e göre, istila edilen kültürlerin insanları hem bedenen hem de zihnen Batı uygarlığının kölesi durumuna getirilmiştir.[1331] Batı uygarlığının kölesi haline getirilen Üçüncü Dünya Ülkeleri, bilimsel bilginin gücüyle günden güne biraz daha ezilerek toplumsal ve kültürel olarak varlıkları yok edilmeye başlanmıştır.[1332] Batı uygarlığının söz konusu olumsuz etkisini göstermek amacıyla Feyerabend, şöyle bir olay aktarır: *"Güneyin İmparatoruna Shu, Kuzeyin İmparatoruna Hu denirdi. Ortanın İmparatoru Hunt diye bilinirdi. Bir zaman Güney ile Kuzeyin İmparatorları Hunt'un topraklarına uğradılar. Hunt onları içtenlikle karşıladı. Shu ile Hu ona iyi dileklerini nasıl belirteceklerini birbirlerine danıştılar. Şöyle dediler. Bütün insanların yüzlerinde gözler, kulaklar, ağız, burun olmak üzere yedi deliği var. Bunlarla görürler, işitirler, yerler, soluk alırlar. Oysa başka insanların tersine bu Hunt'un yüzü dümdüz, hiç deliği yok. Pek sıkıntı çekiyor olmalı. Öyleyse iyi dileklerimizi göstermek üzere ona birkaç*

1328 Feyerabend, *Akla Veda*, 202.
1329 Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 24.
1330 Küçükalp, 518.
1331 Feyerabend, "Bilim ve Mit", 129-130.
1332 Conner, 475.

delik açıverelim. Böylece her gün yeni bir delik açtılar. Yedinci gün Hunt'un öldü."[1333] Bu olay, ilerleme ve uygarlık öncüsü olduğu iddia edilen Batı toplumların kendi yapmadıkları şeyleri yıktığını, anlamadıklarını alaya aldığını, sahip olamadıklarına saldırdığını ve kendilerine benzemeyenleri değiştirmeye çalıştıklarını göstermektedir.[1334] Bezer şekilde Feyerabend, Batı uygarlığının öteki toplumlar üzerindeki yıkıcı ve yayılmacı etkisine çarpıcı bir örnek olarak Avustralya'da yaşayan Yoront topluluğu gösterilebilir. 20. yüzyılın başlarında, Avustralya'da yaşayan Yoront topluluğu, Batı uygarlığıyla karşılaştığında topluluk yaşamında büyük değişiklikler meydana gelir. Antropologların çalışmalarından anlaşıldığı üzere, toplulukta köklü değişimi başlatan oldukça küçük bir değişiklik olmuştur. Yoront topluluğu yıllardır taş balta kullanmış olmasına rağmen, Batılı misyonerler tarafından topluluk üyelerine büyük miktarlarda çelik baltalar dağıtılmıştır. Topluluk üyelerinin kullandığı Taş baltalar, topluluk üyelerinin sadece birbirleriyle olan ekonomik, toplumsal ve fikirsel ilişkilerini değil, aynı zamanda öteki topluluklarla ilişkilerini düzenlemede önemli bir işleve sahiptir. Taş baltalar, bir yandan değişik yörelerde yaşayan topluluklarla ticaret sağlarken, diğer yandan kabilenin genç-yaşlı, kadın-erkek üyeleri arasında ikili ilişkileri düzenlemektedir. Ayrıca taş baltalar totem inançları çerçevesinde evreni, tarihi ve kendilerini anlamada önemli bir yer tutmaktadır. Çelik baltaların toplulukta yayılarak taş baltaların yerini almasıyla birlikte topluluğun bütün düzeni zamanla altüst olmuştur. Süreç içinde topluluktaki taş balta sahibi erkek ve yaşlı üyeler ayrıcalıklarını kaybetmiş, misyonerlerin onlardan daha önemli insanlar oldukları inancı toplulukta yayılmış, topluluğun diğer kabilelerle yaptığı ticaret son bulmuş ve totem inancı Hıristiyan misyonerlerin açıklamaları karşısında zayıflayarak topluluğun yapısı bozulmuştur.[1335] Aynı şekilde Amerikan Kızılderili'lerinin Batı medeniyeti tarafından önce Hıristiyanlaştırıldığını, sonra topraklarından sürüldüğünü, en sonunda pozitif bilimin yarattığı maddi kültürün içerisine sürüldüğünü düşünen Feyerabend, bu süreç sonunda Kızılderililerin kültürel olarak yok olmanın eşiğinde olduklarını söyler.[1336] Bu bağlamda Batı uygarlığının yayılma sürecinde birçok yerli halkın onurunun ayaklar altına alındığını düşünen Feyerabend'e göre Batı uygarlığı insan olmanın ne demek olduğu ve

---

[1333] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 152.
[1334] Feyerabend, *Akla Veda*, 39.
[1335] Gürol Irzık, "Karl Raimund Popper", Ahu Tuncel (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platondan Zizek'e*, (635-636, 625-637), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.
[1336] Feyerabend, *Akla Veda*, 366.

iyi bir hayatın nelerden oluştuğu konularındaki görüşlerini yerli halklara dayatarak onların kimliklerini kaybetmelerine neden olmuştur. Batı uygarlığı karşısında kimliklerini kaybeden yerli halklar zaman içerisinde köleleştirilmiş, yağmalanmış ve yok olmakla karşı karşıya getirilmiştir.[1337]Şu halde Batı uygarlığının ölçüsüz gücünün, sınır tanımaz sömürgeciliğinin, kültürel egemenliğinin ve ideolojik anlayışsızlığının öteki uygarlıklar üzerinde yıkıcı etkilerinin olduğu açıktır.

Diğer yandan Batı uygarlığının öteki toplumlar üzerindeki yıkıcı, yayılmacı ve yok edici etkilerinden bahseden Feyerabend, Batı uygarlığının insan üzerindeki duygusal, düşünsel ve davranışsal anlamda olumsuz etkilerinden bahseder. Bu noktada kendi yaşamını ön plana çıkaran Feyerabend, Batı uygarlığı içerisinde yetişmenin ne anlama geldiğini ise şu cümleleriyle anlatır: *"Benim durumumda sınırlar oldukça hassas çizilmişti. Çocukken dahi annem ile babamı kendimden uzak tutmuştum. Daha sonra babamla yaşarken onun korku ve güçlüklerine pek aldırış etmedim. Hastalandığında sinirlendim. Onu arkadaşlarının dostane olmayan ellerine bıraktım. Ölüm döşeğindeyken ziyaretine gitmedim. Askerdeki ilk günlerimde onlara ne kadar soğuk davranmış olduğumu fark ettim. Döndüğümde daha iyi bir evlat olmaya karar verdim. İyi niyetli düşüncelerim vardı. Fakat çok uzun sürmeyeceklerini biliyordum."*[1338] Feyerabend, içerisinde yetiştiği Batı kültürünün üzerindeki olumsuz etkisiyle ilgili olarak, *"anne-babanı unut. Aile bağlarını unut. Onlar seni ancak engeller. Kendini, hedeflerini düşün. Ve onları gerçekleştirmeye çalış"*[1339]der. Doğrudan kendi hayatından verdiği kesitler doğrultusunda Feyerabend, Batı kültürü içerisinde yetişen pek çok insanın kendileriyle çevreleri arasına mesafe koyduğunu söyler. Feyerabend, insanın kendisiyle çevresi arasında oluşturduğu mesafeyi *"ben benim, sen de sensin. Birbirimizi sevebiliriz ama yine de ben, ben kalacağım, sen de sen"*[1340] sözleriyle çarpıcı bir biçimde özetler. Yaşamının ilerleyen yıllarında yetiştiği Batı medeniyetinin insani değerler çerçevesindeki yetersizliğini doğrudan yaşayan Feyerabend, yaşadığı hissiyatı ise şöyle dile getirir: *"Zaman zaman huzursuzluklar hissediyorum. Ve anne babamla, arkadaşlarla, akrabalarla hatta yabancılarla daha yakın ilişkiye geçmeyi arzu ediyordum."*[1341]

[1337] Feyerabend, *Akla Veda*, 75.
[1338] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 167-168.
[1339] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 57.
[1340] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 167.
[1341] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 167-168.

Öte yandan Feyerabend, bilimin başarılarını karşısında bilimle öteki disiplinleri aynı kefede değerlendirmesinden dolayı çağdaşları tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir. Eleştirenlere karşı, pozitivist bilimin ortaya çıkışından önceki insanlık tarihini ön plana çıkaran Feyerabend, pozitivist bilimin ortaya çıkışından önceki dönemlerdeki gelişmelerin küçümsenmemesi gereken önemli adımlar olduklarına dikkat çeker.[1342] Bu bağlamda günümüzden binlerce yıl öncesinde yaşanan Paleolitik çağda (Avcılık ve Toplayıcılık Dönemi) ve Neolitik çağda (Tarımsal Faaliyetlere Geçiş Dönemi) yaşayan insanlarında gelişmiş bir insan türü olduğunu düşünen Feyerabend, Taş Çağı insanının yaşadığı dönemdeki sorunları ustalıkla çözen gelişmiş Homo Sapiens (insan) olduğunu söyler. Ateşin bulunması, toprağın tarıma açılması, nöbetleşe ekimin yapılması, çeşitli bitki türlerinin yetiştirilmesi, büyük teknelerle okyanusların aşılması, mitosların oluşturulması ve sanat yapıtlarının ortaya konması gibi gelişmelerin Taş çağı insanının faaliyetleri olduğunu belirten Feyerabend, bu gelişmelerin insanlık adına önemli adımalar olduğunu düşünür.[1343] Ayrıca Feyerabend, insanla insan, insanla doğa arasında bir uyum olduğunun farkında olan Taş çağı insanının, bir kültür yaratarak günümüz modern dünyasının temellerini attığını söyler.[1344] Bu konuda Conner ise, *"Taş Çağından bu yana, parlak zekâ ya da yetenek açısından çok az geliştik. Her birimiz bir diğerimizin omuzlarında yükseldik. Daha çok şey biliyor ve daha çok anlıyor olabiliriz. Ama zekâlarımız asla daha gelişmiş değil. Artık ilkel hayat nasıl ki artık kötü, hayvani ve kısır olarak nitelendirilemiyorsa aptallık, cehalet ve batıl inancın esiri bir hayat olarak da karakterize edilemez"*[1345] der. Bu nedenle taş çağı insanlarının entelektüel açıdan endüstriyelleşmiş toplum insanlardan kesinlikle daha az zeki olmadıkları söylenebilir.[1346] Diğer yandan, Avustralya'nın kuzeyinde yaşayan avcı ve toplayıcı bir kabile olan Aborjinler, yaşadıkları coğrafyada varlıklarını sürdürebilmek için bitkileri ve hayvanları dikkatlice gözlemleyerek Batılı biyolog, zoolog ve botanikçilerin geliştirdiklerine benzer kategoriler oluşturmuşlar.[1347] Bu noktada farklı kültürlerde, topluluklarda ya da uygarlıklarda yaşayan insanlar, kendileri, hayatları ve evrendeki yerleri hakkında çok farklı düşünceler oluşturmuşlardır. Bu düşüncelere uygun

---

[1342] Küçükalp, 517.
[1343] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 136.
[1344] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 103.
[1345] Conner, 117.
[1346] Conner, 40.
[1347] Conner, 41.

davranışlar geliştirmişler ve yaşam biçimleri benimsemişlerdir.[1348] Bu noktada Feyerabend, farklı kültürleri ilkellik değil, özgül çevrelerde geliştirilmiş incelikli bir uyum sürecinin ürünleri olan insan kültürleri olduğunu söyler.[1349]

Diğer yandan, Feyerabend'e göre, Batı uygarlığı insan hayatının mümkün birçok dışavurumlarından bir tanesidir.[1350] Ancak Feyerabend, *"yüzünü hiç görmediğimiz insanların hayatları hakkında akıl yürütmeyi bırakmanın zamanıdır. Mütevazı olmanın ve bizim fikirlerimizden yararlanacağını sandığımız insanları eğitilmeye muhtaç cahiller ve dilenciler gibi görmeyi bırakmanın zamanıdır"*[1351] diyerek Batı uygarlığının diğer uygarlıklara üstün olduğu şeklindeki bir inancı eleştirir. Ona göre, hiçbir uygarlık diğerlerinden her bakımdan üstün olamaz. Çünkü insanın gücünü her alanda, aynı anda ve aynı şekilde göstermesine olanak yoktur.[1352] Nitekim Batı kültürü dışında yer alan farklı kültürlerin bilgisiz ya da ilkel olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyen Feyerabend, bu konuda *"insanların bilgisiz olduğunu söylemek, bilgisizliğin kendisidir"*[1353] şeklinde çarpıcı bir cümle kullanır.

Bu bağlamda Batılı olmayan uygarlıkların ve ilkel diye anılan toplumların kendi toplumsal ve coğrafi ortamlarında sahip oldukları kültürlerin son derece önemli olduğunu düşünen Feyerabend, yalnızca Batı bilimi ve akılcılığına bağlı kültürlerin değil, tüm kültürlerin bir bütün olarak insanlığa katkılar sağladığını söyler.[1354] Buna göre, Batı uygarlığının öteki uygarlıkların adet ve alışkanlıklarına yerine, kendi uygarlığını yücelten adet ve alışkanlıkları geçirmesi doğru değildir. Bu bağlamda Feyerabend, *"onlara itibar etmemek insanları yüce efendilerin eğitimine muhtaç köleler gibi görmek demektir"*[1355] der. Ve bilimin herhangi bir başka yaşam biçiminden daha büyük bir amacı olmadığını düşünen Feyerabend'e göre, bilimin amaçları, bir dinsel topluluğun veya bir mit etrafında birleşen bir kabilede yaşayanların yaşamlarına yol gösteren amaçlardan kesinlikle daha önemli değildir.[1356] Bu bağlamda kendi görüşlerimizi destekleyen gelenekler ne kadar güçlü olursa olsun öteki kültür, kurum ve fikirleri incelemek birey, grup ya da bir bütün olarak kültürler açısından yararlı olabilir.

[1348] Feyerabend, *Akla Veda*, 172.
[1349] Feyerabend, *Akla Veda*, 13.
[1350] Feyerabend, *Akla Veda*, 35.
[1351] Feyerabend, *Akla Veda*, 28.
[1352] Rene Guenon, *Doğu ve Batı*", (2. bs.), (Çev.: Fahrettin Arslan), Hece Yayınları, Ankara, 2010, 8.
[1353] Horgan, 86.
[1354] Feyerabend, *Akla Veda*, 228-229.
[1355] Feyerabend, *Akla Veda*, 109.
[1356] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 130.

Örneğin Katolikler için Budizm'i incelemek, Batılı hekimler için *Çin tıbbını* ya da Afrikalı tıbbını incelemek, bilim adamları için bilimsel olmayan yöntem ve bakış açılarını incelemek yararlı olabilir. Batı uygarlığının öteki (Doğulu ya da Afrikalı Toplumlar) toplumların gelenek, görenek, inanç ve kurumlarından çok şey öğrenebilir.[1357] Çünkü Feyerabend' e göre, hiçbir uygarlık, hiçbir kültür, hiçbir ideoloji ve hiçbir yaşam biçimi alternatiflere başvurularak iyileştirilemeyecek kadar kusursuz değildir.[1358] Böylece her kültürün kendi gelenekleri çerçevesinde ortaya çıkan bakış açılarının önemli olduğunu vurgulayan Feyerabend, *"örümceğin dünyası ile köpeğin dünyası arasında ortak çok az şey vardır. Ve köpekgillerden biri kalkıp kendi düşüncelerinin doğru olduğunu iddia ederse, son derece aptalca bir iş yapmış olur"*[1359] diyerek konuyu bir benzetme ile açıklar.

Öte yandan, bilim uygarlık ilişkisi bağlamında, uygarlıklar arası karşılıklı saygı, sevgi ve hoşgörüye dayanan her tür ilişkinin hem Batı uygarlığı hem de öteki uygarlıklar açısından önemli olduğunu düşünen Feyerabend, pozitivist bilim üzerinde oluşan Batı uygarlığındaki her değişimin öteki toplumları etkisine almasının ve her değişimin her zaman bir iyiye gidiş olduğunun kabul edilmesinin yanlış olduğunu söyler. Bu düşüncelerden hareket eden Feyerabend, Hıristiyanlığın insanlığa sevgi öğütlemesine rağmen yüzbinlerce insanı engizisyon mahkemelerinde yargılayarak öldürdüğünü, Fransız Devriminin insanlara erdem öğütlemesine karşın kan deniziyle son bulduğunu, ABD özgürlük hakkı üzerine kurulmasına karşın insanları köle pazarlarında sattığını belirtir.[1360] Şu halde uygarlık nedir? Feyerabend'e göre, uygarlık, insanların, toplumların ve kültürlerin kendi dünya görüşlerini dünyanın merkezi olarak görmemesi ve kendi dünya görüşlerini öteki insanlara, toplumlara ve kültürlere dayatmamasıdır.[1361]

[1357] Feyerabend, *Akla Veda*, 32.
[1358] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 183.
[1359] Feyerabend, *Akla Veda*, 100.
[1360] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 113.
[1361] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 282.

2.14. BİLİM VE DEVLET İLİŞKİSİ

Modern bilimin başlangıçta bir özgürlük aracı olduğunu savunun Feyerabend'e göre, bilimin söz konusu dönemde şiddetle savunulmasını anlamak mümkündür. Modern dönemle birlikte bilim, dinsel baskılara karşı özgürlüğe açılan bir kapı olarak değerlendirildi. Fakat egemen ideoloji olan din, hâkimiyetini yitirip yerine bilimi bırakmaya başlayınca, bu sefer de bilim kendi dışındaki geleneklere hayat hakkı tanımamaya başladı. Her geçen gün nüfuz alanını genişleterek toplumun en küçük birimlerine kadar sızan bilim, kendini kutsallaştırarak insanüstü bir yere konumlanmaya çalışmıştır. Modern yaşamda bilimin devletle iç içe girmesi bilimin gücünü daha da perçinlemesini sağlamıştır. Günümüzde bilim kendisini eleştirmeye kalkışanlara bir zamanlar kilisenin sapkın olarak nitelediği insanlara karşı gösterdiği tepkilerden hiç de aşağı kalmayan tepkiler göstermektedir.[1362] Bu bağlamda bilimin insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgiler üreten bağımsız bir disiplin olmadığını düşünen Feyerabend'e göre kilise bir zamanlar nasıl toplumun temel dokusunun bir parçası olduysa, şimdi de bilim devletin temel dokusunun bir parçası olmuştur. Ona göre, kilise ile devlet geçmişte birbirlerinden ayrılmalarına rağmen, günümüzde tersi bir biçimde bilim ve devlet iç içe geçmiştir.[1363] Bilimin insanlara dünyaya ve evrene ilişkin bilgi sağlayabilecek tek gerçek bilgi kaynağı olduğu şeklinde yapılan propagandalar bilimi sağlam bilginin haksız sahibi olarak ön plana çıkarmıştır.[1364] Ancak Feyerabend, açısından geçmişte nasıl devletle dinsel kurumlar birbirinden ayrılmışsa, günümüzde devletle bilimsel kurumlar öyle birbirinden ayrılmalıdır.[1365]

Öte yandan, günümüzde devlet ve kilise arasında bir ayırım olmasına rağmen devlet ve bilim arasında bir ayırım olmadığını düşünen Feyerabend'e göre, geçmişte ki devlet ve kilise ayırımı günümüzde devlet ve bilim ayırımıyla tamamlanmalıdır. Çünkü bilimin günümüzde en yeni, en saldırgan ve en dogmatik kurum olduğunu söyleyen Feyerabend, bilim ile devlet arasında yapılacak ayırımın insanlığımızı kazanmamamız için tek şansımız olduğunu düşünür.[1366] Diğer yandan Feyerabend'e göre, devlet ve bilimin ayrılığı, devletin her paradigmaya eşit anlamda yaşama olanağı vermesi ve bilimin, dinin ya da başka bir disiplinin toplumsal yaşam üzerinde baskıcı bir konuma

---

[1362] Küçükalp, 516.
[1363] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 100.
[1364] Feyerabend, "Bilim Masalı", 61.
[1365] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 13
[1366] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 129.

gelmesi durumunda devletin müdahale etmesi anlamına gelmektedir.[1367] Şu halde Feyerabend'e göre, "bilime uygun olan yaşamalı, uygun olmayan ölmelidir" şeklinde ki bilim şovenliğinin üstesinden gelmek için de devletin müdahalesine ihtiyaç vardır.[1368]

Bu bağlamda bilim-devlet ayrılığının bilimin ve teknolojinin zamanla ortadan kalkmasına neden olabileceği şeklindeki bir korkunun yersiz olduğunu düşünen Feyerabend, toplumda kendi isteğiyle bilim uzmanı olmak isteyen insanların her zaman olabileceğini söyler.[1369] Nitekim Feyerabend, bu konuda şunları söyler: *"Bilim adamları olmasaydı teknoloji de olmazdı, fikrini kabul ettiğim için beni eleştiriyorlar. Her şeyden önce böyle bir şeyi kabul ettiğim yok. Benim hitap ettiğim insanlar, devlet ile bilimin birbirinden ayrılmasıyla sağlığın, kamu ulaşımının, radyonun, TV'nin vb. çökeceğinden korkan insanlardır. Çünkü bilim adamları olmadan teknolojinin de olamayacağını düşünürler. Ben bu iddianın doğruluğundan kuşkuluyum. Bilim adamı olmak isteyen insanların her zaman çıkacağını düşünmelisiniz."*[1370] Bu noktada bilimin, insanlar ve toplumlar üzerindeki otoritesinin çok güçlü bir düzeye ulaştığını söyleyen Feyerabend, bilim ile insan arasındaki sağlıklı ilişkinin tekrardan kurulması hususunda bilim ve devlet ayrılığının önemli olduğunu savunur.[1371]

Öte yandan, günümüz dünyasında modern devletin ideolojik olarak herhangi bir disipline taraf olmasının doğru olmadığını düşünen Feyerabend, modern bir devletin doğru bilgiye ulaşma sürecindeki tüm disiplinler karşısında tarafsız bir biçimde destekleyici olması gerektiğini söyler.[1372] Devlet, bireysel seçim hürriyetini her türlü boyunduruktan esirgemek amacıyla bir paradigmayı diğerine, örneğin bilimi dine, dini bilime, üstün tutmaktan kaçınmalı ve her vatandaşa kendisine uyanı tanıma, kullanma ve geliştirme imkânı tanımakla yetinmelidir.[1373] Ayrıca günümüz dünyasında devletin bilimle çok yakın işbirliği içerisinde çalıştığını düşünen Feyerabend, devletin bilimsel bilginin finansı noktasında büyük meblağlarda harcamalar yaparak bilimsel bilgiyi teşvik ettiğini söyler.[1374] Bu noktada Feyerabend, bilimin bilgi edinme sürecinde öteki disiplinlerden farklı olarak devlet tarafından pozitif bir ayrımcılıkla finanse edilmesinin

[1367] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 263.
[1368] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 59.
[1369] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 130.
[1370] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 194.
[1371] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 204.
[1372] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 131.
[1373] Delacampagne, 309.
[1374] Feyerabend, "Bilim Masalı", 60.

büyük felaketlere neden olabileceğini düşünür. Feyerabend, totaliter bir devlet olan Sovyetler Birliğinin dağılmasından önce tutucu, bilim adamlarından oluşan bir topluluğun verdiği kararlar neticesinde halkın yaşadığı sıkıntıları göstermek için tarihe "Lysenko Olayı" olarak bilinen bir tartışmayı ön plana çıkarır.[1375] Sovyet akademisyen Trofim Lysenko, 1948'de SSCB Ziraat Akademisi tarım bilimleri toplantısında "Biyoloji Bilimindeki Durum Üzerine" başlıklı sunduğu bir raporla Mendel genetiğe saldırıdır. Mendel genetik kuramına saldıran Lysenko, bitkisel ve hayvansal organizmalar tarafından sonradan kazanılmış özellikler sonraki kuşaklara kalıtım yoluyla aktarılamayacağını ileri sürer. Lysenko'nun ileri sürdüğü teori, dönemin devlet yöneticileri tarafından desteklenerek ülkede Mendel genetiğinin uzun yıllar göz ardı edilmesine neden olur. Mendel genetiğini savunan bilim uzmanları, akademisyen ya da araştırmacılar resmi devlet teorisi karşısında olmaktan büyük cezalara çarptırıldılar.[1376] Dönemin devlet otoritesinin destekleyerek güçlü makamlara getirdiği Lysenko, mevcut politik gücünü kullanarak Mendel genetik yasalarının devletçe katı bir biçimde reddedilmesini sağlamıştır. Lysenko, devletçe reddedilen Mendel genetik yasaları yerine kendi teorisini SSCB'nin bütün zirai çalışmalara uygulayarak zamanla bütün Sovyet tarımının iflasına yol açmıştır.[1377] Böylece Lysenko Olayı, tarihsel süreç içerisinde bilime devletin taraf olmasının ya da bilime siyaset karışmasının nasıl bir yıkıcılığa neden olduğunun çarpıcı bir vakası olarak gösterilir.[1378]

Lysenko Olayında itiraz edilmesi gereken durumun devletin müdahalesi olmadığını düşünen Feyerabend'e göre asıl itiraz edilmesi gereken durum, devletin bilimsel araştırma sürecinde bir teoriye taraf olması ve alternatif teorilerin gelişmesine asla izin vermemesidir. Bu noktada devletin, haklı sebeplere dayandığı sürece bilim uzmanlarının teorilerini reddetmekte şüpheye kapılmaması gerektiğini düşünen Feyerabend, devletin yapmış olduğu bir itirazın kamuoyunu eğiterek onu kendine daha güvenli hale getirebileceğini söyler.[1379]

Şu halde, Feyerabend açısından devlet, yalnızca bilimin yanında değil, öteki tüm disiplinlerin de yanında olarak onların gelişmelerine izin verecek, denetleyecek ya da gerekli müdahalede bulunarak onların iyileşmesine katkı sağlayacaktır.

[1375] Feyerabend, *Akla Veda*, 197.
[1376] Acot, *Bilim Tarihi*, 95.
[1377] Ahmet Yüksel Özemre, "İlim Ve Din", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (17), 1995, 16, 13-18.
[1378] Conner, 474.
[1379] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 46-47.

2.15. BİLİM VE TOPLUM İLİŞKİSİ

Günümüz toplumlarında, halkın karar alma mekanizmalarının içerisinde doğrudan yer almadığını düşünen Feyerabend'e göre, halk adına alınan önemli kararların ya uzmanlar ya da uzmanların etkisinde kalan halk temsilcileri tarafından alındığını söyler.[1380] Günümüz dünyasında birçok toplumda halk adına alınan kararlarda halkın olmadığını belirten Feyerabend, insanların kendilerini gerçekleştirebilecekleri toplum yapısı olarak *Özgür Bir Toplum* yapısı fikrini ileri sürer. Özgür toplum kavramı, Feyerabend tarafından bütün geleneklerin eşit haklara ve güç odaklarına ulaşmada eşit imkânlara sahip oldukları,[1381]farklı geleneklerin birbirleri hakkındaki açıklamalarına bakılmaksızın bütün geleneklerin eşit olduğu,[1382]bütün geleneklerin aynı ölçüde meşru olduğu,[1383]her yaşam biçiminin toplumda taşıdığı değerleri onayan,[1384]ussallık yoluyla getirilen dayatmalara ve evrensel olduğu iddia edilen sınırlara bağlı kalmayan,[1385]uzmanların ağızlarından çıkan her şeye Tanrı kelamı gibi kutsallık addedilmediği, sırf bilimsel olduğu için uzman görüşlerine boyun eğilmediği bir toplum[1386] olarak tanımlanır. Yine Feyerabend'e göre, özgür bir toplum, *"bir kilise, bilimsel bir mezhep, coşku ve şevkle bir arada tutulan bir grup değildir. Özgür bir toplum, her bireyin ve her grubun önemli sayılan düşünce ve duygularla doldurduğu bir alanı tanımlayan soyut bir yapıdır."*[1387] Buna göre Feyerabend, noktada özgür bir toplumun, yalnız bilimin ya da dinin egemen olduğu bir toplum yapısına karşılık gelmediğini düşünür. Çünkü tek bir dünya görüşüyle şekillenmiş bir toplum yapısı katı bir toplum yapısına döner.[1388]

Feyerabend, bir toplum için neyin doğru neyin yanlış, neyin yararlı neyin yararsız olduğu konusunda son sözün imtiyazlı grupların ya da disiplinlerin değil, toplumu oluşturan yurttaşların hakkı olduğunu söyler.[1389] Bu bağlamda özgür bir toplum, tek bir kuramsal açıklamanın ya da disiplinin değil, birçok kuramsal açıklamanın ya da disiplinin ürünü olacaktır. Toplumdaki farklı gruplar sürekli olarak

---

[1380] Feyerabend, *Akla Veda*,. 81.
[1381] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 18.
[1382] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 88.
[1383] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 210
[1384] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 44.
[1385] Taşkıner Ketenci, "Chaplin'in Gözlerindeki Şaşkınlık: Posmodern Akıl Eleştirisi Üzerine", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (4), 2007, 66, 59-75.
[1386] Küçükalp, 517.
[1387] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 14.
[1388] Miller, 47.
[1389] Feyerabend, *Akla Veda*, 78.

birbirleriyle iletişim içerisine girerek birbirlerinin bakış açısından yeni şeyler öğreneceklerdir.[1390] Bu noktada Feyerabend, söz konusu özgür toplum fikriyle, her insanın, her grubun ve her bakış açısının özgür olduğu bir toplumsal yaşamı oluşturmayı amaçlamaktadır.[1391] Başka bir ifadeyle, insanların ve sivil toplum kuruluşlarının taleplerinin eşit bir şekilde dikkate alındığı ve farklı geleneklerin uyum içinde var oldukları toplumsal model amaçlayan Feyerabend,[1392] bu amaçların gerçekleşmesiyle birlikte toplumda vergi ödeyen insanların vergileri, artık o insanların geleneklerinin yok edilmesi için kullanılmayacağını ve insanların tekçi, tekelci düşüncelerin kölesi olmaktan kurtulacağını söyler.[1393] Dolayısıyla Feyerabend özgür bir toplum fikriyle, insanlara kendi geleneklerini hiçbir baskıya maruz kalmaksızın, özgürce yaşamalarını savunmaktadır.

Bu bağlamda, Feyerabend, özgür bir toplumda tüm geleneklerin eşitliğini savunmaktadır. Başka bir ifadeyle, Batı toplumlarında insanlara sağlanan fırsat eşitliğinin, tüm geleneklerin eşitliği anlamına gelmediğini belirten Feyerabend, Batı toplumlarında insanlara sağlanan fırsat eşitliğinin, Batı kültürü içindeki imkânlara ulaşmada fırsat eşitliği olduğunu söyler. Bu bağlamda tek bir geleneğin egemenliği içerisindeki fırsat eşitliğini, eşitlik olarak kabul etmeyen Feyerabend, özgür bir toplumun, tüm geleneklere eşit haklar ve eşit fırsatlar tanıyan bir toplum olması gerektiğini söyler.[1394] Batı toplumlarının geleneklere sözde eşit hak ve fırsatlar tanıyarak kültürel bir emperyalizm yaptığını düşünen Feyerabend, özgür bir toplumun Amerika Birleşik Devletleri'nde görülen bilimin egemen olduğu bir demokrasiden ayırt edilmesi gerektiğini düşünür.[1395] Bu bağlamda, bir gelenek geleneğe inananların yaşamalarına bir anlam kattığı ya da değer kazandırdığı için toplumsal hayatta eşit hak ve fırsatlara sahip olmalıdır. Ayrıca gelenek, gelenek dışında kalan insanların da ilgisini çekebilir. Örneğin kabile hekimliğinin bazı biçimleri günümüzün bilimsel tıbbına kıyasla hastalıkların teşhis ve tedavisinde daha iyi yöntemlere sahip olabilir. O nedenle, geleneklere eşit hak ve fırsatlar tanımak hem doğru hem de çok yararlı olabilir.[1396] Feyerabend yine, özgür bir toplumda, bir geleneğin temsilcisi olan insana iki nedenden

---

[1390] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 19.
[1391] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 218.
[1392] Feyerabend *Anarşizm Üzerine Tezler*, 18.
[1393] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 20.
[1394] Feyerabend, *Akla Veda*, 56-57.
[1395] Miller, 45.
[1396] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 18.

dolayı toplumda eşit hak ve fırsatlar tanınmalıdır. İlki, insanların toplumda hakikat olduğunu düşündüğü ya da doğru bulduğu şeyin peşinden gidebilme özgürlüğüdür. Diğeri ise, hakikatin ya da doğru olan şeyin ne olduğuna dair bir karara varmanın tek yolu, mümkün olan en geniş alternatifler yelpazesinden haberdar olmaktır.[1397] Diğer yandan geleneklere eşit hak ve fırsatlar tanınmasının özgür bir toplumda yaşayan insanların hata yapma olasılığını arttırdığını düşünen Feyerabend,[1398] hatanın olumlu bir biçimde özgür bir toplumda yaşayan insanların olgunluk düzeyini attıracağını söyler.[1399] Özgür bir toplumda farklı geleneklerle sık sık ilişki kurulması ile kazanılan olgunluk ise, insanları öteki geleneklere karşı daha duyarlı kılacaktır. Bu noktada Feyerabend, günümüzün modern dünyasında birçok insanın özgür bir toplumda yaşamanın gerektirdiği olgunluğa henüz ulaşamadığını da ayrıca belirtir.[1400] Şu halde özgür bir toplum, tüm geleneklerin kendi bakış açılarını takipçilerine ya da geleneği tanımak isteyenlere ifade etme hakkı tanımasına karşın, tek bir geleneğe toplumsal hayatta imtiyazlı bir alan imkânı da vermemektedir.[1401]

Öte yandan Feyerabend, bütün geleneklere eşit hak ve fırsatlar sağlayacak olan özgür bir toplumda, bilimin toplumdaki konumunun yeniden tanımlanması adına bilimi tartışmaya açar. Her geleneğin, bireylerin ve toplumun refahına katkıda bulunabileceğini düşünen Feyerabend'e göre, kendini özgürlük ve demokrasiye adamış toplumlar tüm geleneklere eşit fırsatlar tanıyacak şekilde ve temel kararlara eşit olarak katılabilecekleri şekilde yapılanmalıdır. Burada bilim, neyin kabul edilip neyin kabul edilemeyeceği konusunda bir karar verme standardı olarak değil, diğer gelenekler arasında bir gelenek olarak muamele görmelidir.[1402] Bu bağlamda Feyerabend, bilimin insana, dünyaya ve evrene dönük olarak yaptığı araştırmaların olgusal bir temele dayanmasının herkes için bağlayıcı olduğu düşüncesini reddeder. O, olguculuğun gelenekler arasında bir gelenek olduğunu ve toplumun temel yapısını oluşturmadığını söyler.[1403] Bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken, özgür toplumda bilimsel bakış açısının ortadan kaldırılmadığıdır. Nitekim "bilim geleneğinden vazgeçilmelidir" şeklinde bir düşüncesi olamayan Feyerabend, özgür bir toplumda bilimin var olan öteki

---

[1397] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 116.
[1398] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 218.
[1399] Feyerabend, *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers, Volume 2,* 31.
[1400] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 142.
[1401] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 63.
[1402] Feyerabend, *Akla Veda*, 54.
[1403] Feyerabend, *Akla Veda*, 79.

geleneklerden biri olarak görüleceğini ve ona ayrıcalıklı bir konum sağlanmayacağını ifade eder. Şu halde Feyerabend'e göre, özgür toplum, çoğulcu bir anlayışı barındıracağından, bilimin gelişmesi için de uygun bir ortam oluşturacaktır. Ayrıca insana, dünyaya ve evrene yönelik sağlam bilginin elde edinme sürecinde birçok disiplin "bilimsel otorite" ile değil, karşılıklı tartışmayla değerlendirilme imkânı bulacaktır. Bu aşamada bilim kendi verilerini, bilim ideolojisinin beyin yıkama usulleriyle değil, otoritenin bulunmadığı bir ortamda insanları ikna etme sonucu ortaya koyacaktır.[1404] Böylece bilim, özgür bir toplumda sınırlı bir uzman kitlesi tarafından değil, daha geniş bir toplum kitlesi tarafından meşgul olunan bir etkinlik olacaktır.[1405] Özgür bir toplumda, bilimin geniş halk kitleleri tarafından denetlenmesinin ise bazı kaygılara neden olduğunu düşünen Feyerabend, konuyla ilgili şöyle bir açıklamada bulunur: *"Elbette ki sıradan insanlar bilimsel kuramların içerikleriyle ilgili teknik ayrıntılarda kararları uzmanlara bırakacaklar. Fakat bilim adamlarının kuramları sonucu önerdikleri çözümleri uygulayabilmeleri ve araştırmalarını sürdürebilmeleri için insanların kararlarına ve desteklerine ihtiyaç duymaları, sıradan insanlara otoriter bir uzman tavrı yerine, onları bilgilendirme amacıyla yaklaşmalarını sağlayacaktır. Bu yaklaşım bilginin paylaşılmasına, dolayısıyla karar mekanizmalarının teknokrat bir azınlığının elinde olması gibi antidemokratik bir durumun giderilmesine hizmet edecektir."*[1406] Dolayısıyla özgür bir toplumda bilim, hiçbir imtiyaza sahip olmaksızın, öteki disiplinler gibi eşit hak ve fırsatlara sahip olan bir araştırma faaliyeti olarak toplumsal yaşamda yer alacaktır.

Feyerabend, özgür toplum anlayışında "açık alışveriş" ve "güdümlü alıveriş" olarak adlandırdığı iki özel kavram üzerinde durur. Şöyle ki ona göre, bir gelenek bir konuyu karara bağlama sürecinde farklı geleneklerle karşı karşıya geldiğinde iki yol takip edilmektedir. Takip edilen yolların ilki, katılımcıların tümünün ya da bir kısmının aynı geleneği benimsemiş oldukları ve onun standartlarına uygun yanıtları kabul ettikleri durumdur. Bu durumda, bir taraf henüz o geleneğin bir katılımcısı haline gelmediyse, katılana kadar eğitime tâbi tutulur ya da farklı yollarla ikna edilmeye çalışılır. Eğitim, erken bir evrede gerçekleştirilerek, bireylerin uygun şekilde davranmasını ilk günden garantiler. Feyerabend buna "güdümlü alışveriş" adını verir.

[1404] Miller, 46.
[1405] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 146.
[1406] Miller, 46.

Güdümlü alışverişin egemen olduğu bir toplum, entelektüellerin oyununu oynamak zorunda olan ve tümüyle özgür olmayan bir toplumdur.[1407] Güdümlü alışveriş çerçevesinde taraflardan bazıları ya da hepsinin iyice kesinleşmiş bir geleneği benimsediğini ve geleneğe uygun düşen yanıtları kabul ettiğini düşünen Feyerabend'e göre, olgu merkezli akılcı tartışmalar güdümlü alışverişin özel bir biçimidir.[1408] Diğer yandan "açık alışverişe" pragmatik bir felsefe rehberlik eder. Tarafların benimsediği gelenek başlangıçta belirsizdir. Alışverişle birlikte zamanla ortaya çıkar. Katılımcılar süreç içinde diğerlerinin düşünme, hissetme, algılama şekillerini öylesine araştırırlar ki, düşünceleri, algıları ve dünya görüşleri zaman içinde tümüyle değişebilir. Ve yeni bir geleneğe katılan farklı kişiler haline gelebilirler. Şu halde Feyerabend'e göre, güdümlü alışveriş sadece belli bir paradigma çerçevesinde saygı vaat ederken, açık alışveriş ister bir birey, isterse bir kültür olsun karşısındakine sürekli saygı duyar. Buna göre, açık bir alışveriş ile farklı gelenekler arasında bağlantılar kurulur.[1409] Böylece özgür bir toplumu güdümlü alışverişin uygulandığı bir toplumda olamaz. Buna karşın özgür bir toplum açık alışverişin uygulandığı bir toplumdur.[1410]

Diğer yandan Feyerabend, özgür bir toplum düşüncesi içerisinde "Siyasi Eylem Nedir?" şeklindeki bir soruyu da gündemine alır. O, siyasi eylemi demokratik ya da totaliter eylem, olmak üzere iki ana kısımda değerlendirir. Totaliter eylemin, insanları etkilemeye çalışmasına rağmen, insanlara herhangi bir tepkide bulunma olanağını tanımadığını belirten Feyerabend, totaliter eylemde tek yönlü bir yolun söz konusu olduğunu düşünür. Bu bağlamda, otoriter okullardaki ve askeri talimdeki eğitim yöntemleri, modern dünyanın eğitim programları, hücum savaşları, modem tıp uygulamalarının büyük bir bölümü totaliter eylem örnekleri olarak değerlendirilir. Diğer yandan demokratik eylemde, eylemden etkilenen herkesin eylemde yer alacağını düşünen Feyerabend, insanların iradeleri dışında gelişen süreçlerde pasif birer nesne olmadığını aksine, toplumun ayrıcalıklı ve aktif bir grubunu oluşturduğunu ifade eder. Bu düşüncelerden hareket eden Feyerabend, özgür bir toplumda siyasi eylemin totaliter değil, demokratik olması gerektiğini belirtir.[1411] Buna göre Feyerabend açısından özgür bir toplum, insanların edilgen birer nesne olmadığı ve toplumsal süreçlerin içerisinde

---

[1407] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 283.
[1408] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 44.
[1409] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 283-284.
[1410] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 46.
[1411] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 239-241.

aktif olarak yer aldığı demokratik eyleme uygun bir toplumdur.

Feyerabend, özgür bir toplumda, bir grubun diğer grupların hakkına müdahale etmesinin nasıl engellenebileceği üzerinde durur. Bu konuda Feyerabend, *"ulaşmak istediğimiz şey, içinde her insanın ve her grubun olabildiğince özgür olduğu bir toplumdur. Benim özgürlükten anladığım şey, entelektüel bir canavarlık değil, geleneklerin nasıl ve ne ölçüde özgür olmak istediklerini belirlemeleridir. Bu noktada çözülmesi gereken sorun, bir grubun diğer grupların hakkına müdahale etmesinin nasıl engelleneceğidir. Bu nedenle, düşüncelerin hareketini değil, sadece fiziksel hareket özgürlüğünü kısıtlayan bir polis teşkilatının gerekli olduğunu düşünüyorum"*[1412] der. Feyerabend, sözlerine şu cümlelerle devam eder: *"Ben ne kadar asil düşüncelerle olursa olsun insanların ruhsal yönden terbiye edilmelerinden yana değilim. …Bence, fiziksel bir kısıtlama, ruhsal bir kısıtlamadan çok daha az zararlıdır. Ruhsal kısıtlama insanı tamamen sınırlandırırken, fiziksel kısıtlama yalnızca hareket özgürlüğünü sınırlandırır. Fiziksel kısıtlama ortadan kaldırılabilir, ama ruhsal kısıtlama kalıcıdır."*[1413] Bu bağlamda Feyerabend, özgür toplumda polis teşkilatının gerekli olduğunu düşünür. O, polisi, yurttaşları ittirip kaktıran dış bir güç odağı değil, yurttaşlar tarafından gündeme getirilen, yurttaşlardan oluşan ve yurttaşların hizmetinde olan bir teşkilat olarak düşünmektedir.[1414] Polis sözcüğünün, özgürlükler konusunda duyarlı olanların kulaklarına hiç de hoş gelmediğine katılan Feyerabend, bununla birlikte gelenekleri yok eden bir ideolojinin ya da disiplinin özgürlük için daha da büyük bir tehlike olacağını söyler.[1415] Böylece Feyerabend, özgür bir toplumda tüm geleneklere eşit mesafede duran bir polis teşkilatının tüm geleneklerin varlığı için önemli olduğunu düşünmektedir.

Öte yandan Feyerabend, özgür bir topluma ilişkin görüşlerini açıklarken Ben bu görüşlerimi açıklarken, kimleri düşünüyorum? diye kendine bir soru sorar. Ve bu soruya ise şu şekilde cevap verir: *"Entelektüelleri değil, kendi gelenekleri olan ya da bir zamanlar kendilerine ait gelenekleri olan, bu geleneklerde yaşama dair bir anlam ve bir kimlik bulmuş olan ama gülünç önyargılar yüzünden bu gelenekleri küçümsenmiş ve bir kenara atmış olan insanları düşünüyorum. Neredeyse tamamen kaybolmuş olan*

[1412] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 18.
[1413] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 219.
[1414] Feyerabend, *Akla Veda*, 373.
[1415] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 113.

kültürlerini ortaya çıkarmak ve bunları yeniden canlandırmak üzere olan Amerika'daki Hopileri ya da zencileri düşünüyorum. Bu insanları istedikleri gibi yaşamaya hakları olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, onların böyle bir yaşam sürmelerinin engellenmesinin mantıklı hiçbir nedeni olamayacağını düşünüyorum."[1416] Özgür bir toplum karşısında yer alan, totaliter eylemler yürüten ve güdümlü alışıveriş içerisinde olan toplumlara karşı olduğunu her fırsatta ifade eden Feyerabend, bu konuda asıl niyetini ise şöyle ifade eder: *"Benim bilimlerden herhangi bir şeyi uzaklaştırmak gibi bir niyetim yok. Bilim adamlarının beğenmedikleri düşüncelerini ortadan kaldırmalarına da bir şey söylediğim yok. Onların da buna hakları var. Ben bilim adamlarının öfkelerini kurumlar aracılığıyla sıradan insanların görüşlerinden daha etkili bir hale getirebildikleri bir topluma karşıyım. Örneğin, bilim adamlarının bir yandan kendi düşüncelerini eğitim sistemine birer gerçek olarak sokarken, diğer yandan da aynı eğitim sisteminin dini düşünceleri aynı şekilde göstermemesine karşıyım."*[1417]

2.16. BİLİM VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

Feyerabend, eğitimin, fikirler, ders kitapları, beceriler, uygulamalı ders araçları, laboratuvarlar, filmler, slaytlar, öğretmenlere yönelik kurslar, bilgisayar programları, problemler, sınavlar vb. gibi çok boyutlu bir süreç olduğunu düşünür.[1418] Ona göre, insanın kendi varlığını en iyi şekilde geliştirmesinin yolu eğitimden geçer.[1419] Eğitimin, insan yaşamında önemine inanan Feyerabend, 1958 yılından itibaren California Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğü yapmaya başlar. Üniversitede yaptığı işin California Eyaleti'nin eğitim politikalarını uygulamak olduğunu belirten Feyerabend, bir grup Batılı aydının bilgi olduğuna karar verdiği şeyleri insanlara öğretmekle görevli olduğunu ifade eder. Bu görevin içeriği hakkında başlangıçta çok fazla düşünmediğini belirten Feyerabend, üniversitede yaptığı işin bir zamanlar kendisine aktarılan bilimsel düşüncelerin tekrardan öğrencilere ezberci bir biçimde aktarılması olduğunu söyler.[1420] 1960'larda yükseköğrenim almaya gelen öğrencilere, üniversitelerde Batı biliminin empoze edildiğini söyleyen Feyerabend, Batı kültürünün yüceltilerek içselleştirilmesi

[1416] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 208-209.
[1417] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 255.
[1418] Feyerabend, *Akla Veda*, 310.
[1419] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 64.
[1420] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 156.

sürecine dönüşen bu eğitim sürecinin yanlış olduğunu düşünür.[1421] Başta üniversiteler olmak üzere farklı eğitim kurumlarında öğrencilere öğretilen bilim eğitimine karşı eleştirel bir tutum sergileyen Feyerabend, öğrencilerine sunduğu eğitim bağlamında şöyle bir öz eleştiride bulunur: *"Ben kim oluyordum da bu insanlara neyi, nasıl düşünmeleri gerektiğini söylüyorum? Birçok sorunları olduğunu bilmeme rağmen, sorunlarının ne olduğunu tam olarak bilmiyorum. Öğrenmeye hevesli olduklarını bilmeme rağmen, ilgi duydukları şeyleri, duygularını, korkularını bilmiyorum. Toprakları, kültürleri ve onurları yağmalanmış bu insanlara, kendilerini köleleştiren insanların fikirlerini sunmak ve özümsemelerini beklemek doğru mu?... Bunların ataları kendilerine ait kültürler, renkli diller, insanla insan ve insanla doğa arasındaki ilişki konusunda ahenkli görüşler geliştirmişlerdi."*[1422] Yine Feyerabend, öz eleştirilerine şu cümleleri ile devam eder: *"Hayatlarını paylaşmadığımız, sorunlarını bilmediğimiz insanlar için elimizde nihai çözümler bulunduğuna inanmak kendini beğenmişliktir. Bu tür insancıllık alıştırmalarının ilgili insanların hoşuna gidecek etkileri olacağını sanmak yanlıştır."*[1423]

Ayrıca farklı kültürlerden gelen insanların eşitlik adı altında yanıltıldığını düşünen Feyerabend, eşitliğin Batı kültürü ile öteki kültürlerin eşitliği anlamına gelmediğini ifade eder. Ona göre, eşitlik farklı ırk ve kültürlere sahip insanların Batı bilimine, teknolojisine, tıbbına ve eğitimine dâhil olma sürecidir. Oysa Feyerabend, eşitlik adı altında farklı kültürlerden gelen öğrencilere verilen eğitimin doğru bir eğitim olmadığını düşünür. Çünkü üniversitelerde ve liselerde işlenen bir cinayettir. Başka bir ifadeyle bilim eğitimi adı altında zihinlerin ve kültürlerin katledilmesidir.[1424]

Bilim merkezinde şekillenen eğitim anlayışının öğrenciler üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çeken Feyerabend, bu eğitiminin tüm dünyada ki eğitim kurumlarına yayılmaması gerektiğini söyler. Bu bağlamda Feyerabend, bireylerin kişisel özgürlüğünü destekleyen, bireyin geleneklerine uygun biçimde yaşamasına olanak sağlayan, entelektüellerin söylediklerine karşı farkındalık yaratan, bilim gibi baskın ideolojilere karşı durma cesaretini kazandıran ve bireye seçim yapabilme özgürlüğü kazandırabilen bir eğitimi amaçlar.[1425] Ona göre eğitim, öğrencileri mümkün

---

[1421] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 326.
[1422] Feyerabend, *Akla Veda*, 383-384.
[1423] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 329
[1424] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 327.
[1425] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 233.

olabildiğince farklı düşüncelerle karşılaştırarak, onların özgür seçim yapabilmesine imkân sağlamalıdır.[1426]

Öğrencilerin, öğretmenlerinin kopyasına dönüşmesi demek olan tek tip eğitimi eleştiren Feyerabend'[1427] tüm dünya okullarında öğretilenin Batı kaynaklı tarih, Batı kaynaklı evrenbilim ve Batı bilimi olduğunu söyler.[1428] Bu bağlamda Feyerabend, tek tip eğitim nedeniyle tek tip düşünmeye mahkûm edilen öğrencilerin zamanla heyecanlarını ve ümitlerini kaybederek uyuşuk ve gelecek kaygısı taşıyan kişilere[1429] ve her durum karşısında benzer düşünen ve benzer kararlar alan bireylere dönüştüğünü ifade eder.[1430] İnsanları tek tip bireylere dönüştüren ve insani erdemlerin çoğunu yok eden tek tip eğitimin bir baskıcı araç olduğunu düşünen Feyerabend'e göre, insan böyle bir eğitim neticesinde doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında özgür bir seçim yapamayan makinalara dönüşmektedir.[1431] Nitekim böyle bir eğitimin insanlar üzerinde ki olumsuzluklarıyla ilgili olarak Feyerabend, şöyle bir açıklamada bulunur: *"İyi eğitilmiş bir ev hayvanının içinde bulunduğu karışıklık ne kadar büyük olursa olsun yine de sahibine itaat eder. Aynı şekilde iyi eğitilmiş bir öğrencide öğretmeninin onun kafasında yarattığı düşüncelere itaat edecek, öğrendiği standartlarına uyacak ve aklın sesi olarak gördüğü şeyin aldığı eğitimin bir sonucundan başka bir şey olmadığını bir türlü fark edemeyecektir."*[1432] Feyerabend'e göre, böyle bir eğitimin sonucu, *"çektikleri acıların kaynağını umutsuzca bulmaya çalışan ve yaşamlarının geri kalan bölümünü kendilerini bulma çabasıyla geçiren köleler yaratmasıdır. …Demek ki temel eğitim ile yüksek eğitim, sahip oldukları perspektifler bakımından olağanüstü sınırlı ve özgür olmayan fakat başkalarına bilgi adı altında sınırlamalar dayatmakta hiçbir sınır tanımayan bireyler yetiştirmekte el ele vermektedir."*[1433] Böylece Feyerabend, tek tip eğitim anlayışıyla, düşünce, duygu ve davranışları sınırlandırılmış bireylerin yetiştirileceğini düşünür. Ona göre bu durum, günümüz eğitim politikalarının ilerlemenin önünde bir engel olarak duran, baskın bilim ideolojisi çerçevesinde

---

[1426] Horgan, 86-87.
[1427] Horgan, 80.
[1428] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 179.
[1429] Feyerabend, *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi,* 126.
[1430] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 71.
[1431] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 73.
[1432] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 41.
[1433] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 231.

tasarlanmış kötü politikalardır.[1434] Ayrıca Feyerabend'e göre, günümüz dünyasında bu ideolojik eğitim politikalarının egemen olma nedeni Batı akılcılığını ortaya koyanların kendilerini öğretmen, dünyayı bir okul, insanları da itaatkâr öğrenciler olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.[1435]

Bu bağlamda tüm dünyaya yayılan tek tip eğitimin, seçilen ya da tercih edilen bir eğitim değil, daha çok dayatılan bir bilim eğitimi olduğunu düşünen Feyerabend, bu şekildeki bir bilim eğitiminin insancıl bir tavırla bağdaşmadığını söyler. Ona göre böyle bir bilim eğitimi, kendine yeter insanlar yetiştirmenin tek yolu olan bireyselliğin geliştirilmesiyle çelişki içindedir. Ayrıca söz konusu, bilim eğitimi, insan doğasının belirgin bir biçimde ayrı duran her parçasını, belli kalıplar içerisinde şekillendirmektedir.[1436] Böylece bilim eğitimi, olgusal argümanları öğrencilere çok erken yaşlarda ve yüzyıl önce dinî olguların öğretildiği tarzda öğretildiğini düşünen Feyerabend'e göre, bu eğitim sürecinde öğrencinin eleştiri yeteneğinin sistemli bir şekilde yok edilmesi öğrencide perspektif yoksunluğuna yol açmaktadır.[1437] Öğrencide bilim eğitimiyle birlikte oluşan perspektif yoksunluğunun meselenin yalnızca bir boyutunu oluşturduğunu söyleyen Feyerabend, meselenin öteki boyutunda, öğrencilerin bilim eğitimi neticesinde kazandıkları uzmanlık alanlarında ruhsuz makinalara benzediğini düşünür.[1438] Buna göre Feyerabend açısından, bilim eğitiminde görülen eksiklik, öğrencilere hayatın felsefi, tarihsel, sosyolojik ve ekonomik cepheleri yokmuş gibi öğretiliyor olmasıdır.[1439] Diğer yandan, günümüz dünyasında bilim eğitiminin çok güçlü bir duruma gelerek kamu harcamalarında en büyük paylardan birini aldığını ifade eden Feyerabend, bilim eğitimi gücünün, kilise eğitiminin gücünü aştığını ileri sürer.[1440]

Bilim eğitiminin gücüyle ilgili olarak Feyerabend, şöyle bir tespite bulunur: *"Kamu okullarında bilimsel derslerin hemen hemen hepsi zorunlu derslerdir. Altı yaşında bir çocuğun ebeveyni, çocuklarının Protestan, Katolik ya da inançsız eğitilebilmesi için karar verebilmesine rağmen, bilimde bu özgürlüğe asla sahip değillerdir. Fizik, astronomi, tarih mutlaka öğrenilmelidir. Bunların yerine astroloji,*

[1434] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 182.
[1435] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 329.
[1436] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 35-36.
[1437] Feyerabend, "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?", 44.
[1438] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 53.
[1439] Kabadayı, "John M. Ziman'da Kamusal Bilgi ya da Bilim", 96.
[1440] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 100-101.

doğa, büyü ya da destanlar koymak mümkün değildir."[1441] Böylece okullardaki bilim eğitiminin insani bir tutumla bağdaşmadığını düşünen Feyerabend, bilim eğitimin, insan doğasına aykırı özellikler taşıyan, niteliksiz insanlar yetiştirilmesine neden olduğunu söyler.[1442] Hatta o, söz konusu eğitimin, evcil hayvanların, sirk hayvanlarının, polis köpeklerinin eğitimlerine benzeterek ağır bir biçimde de eleştirir.[1443] Şu halde var olan tek hakikatin olgusal hakikatler olduğunu ileri süren bilim eğitiminin, eğitim kurumlarında bilim ideolojisini öğrencilere empoze etmesine izin verilmemelidir.[1444] Bu konuda benzer tartışmaları yapan bir diğer isimde J. S. Mill'dir. O, "İnsanlar için çoğunluğun mutlak otoritesine tabi olmak her zaman ve her yerde iyi midir?" şeklinde bir soru sorar. Mill, bu soru çerçevesinde insanların bedenleri üzerinde mutlak iktidara sahip olan gücün, insanların düşünceleri üzerinde de mutlak iktidar talep edeceğini söyler. Bu gücün gençliğin eğitimini kendi paradigması doğrultusunda dizayn edeceğini ve kendisi ile çelişki içinde olan duygu ve düşünceleri kontrol altına alacağını düşünen Mill'e göre, bu gücün birey ve toplum üzerinde bir tahakküm kurması da kaçınılmazdır.[1445]

Feyerabend, tek tipçi bilim eğitiminin insanların gelişimine olanak tanımadığını, farklı kültürlerde yetişen bireylerin kendi geleneklerinden uzaklaşmasına neden olduğunu ve bireyde zamanla kişilik sorunlarının ortaya çıkmasına ortam hazırladığını düşünmektedir. Bilime eğitimindeki tespit ettiği sorunlar çerçevesinde yeni bir eğitim anlayışı tasarlayan Feyerabend, bu konuda şunları söyler: *"İnsanların kendi uygun gördükleri biçimde yaşamaya hakları olduğunu düşünüyorum. Bunları ilk kez düşünmeye başladığım 1964-65 yıllarında, bu konularda zihinsel bir çözüm arayışına girdim. Yani başka insanlar için eğitim politikaları geliştirmenin benim gibi olanların işi olduğuna kanaat getirdim. Farklı bakış açılarından beslenerek bireye kendisi için en yararlı geleneği seçme olanağını tanıyan yeni türden bir eğitim tasarladım."*[1446] Tasarlanan eğitim genel olarak, yaparak ve yaşayarak öğrenen, yaşamayı öğrenmeyle bir tutan, yaşamak için öğrenmek zorunda olan, kendilerine ve ait oldukları topluma anlamlı görünen her şeyi dağarcığına katmış milyonlarca insan tarafında oluşturulan,

---

[1441] Feyerabend, "Bilim Masalı", 60.
[1442] Güzel, *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu*, 82.
[1443] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 230.
[1444] Feyerabend, "Bilim ve Mit", 11-132.
[1445] Mill, 179.
[1446] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 158.

zenginleştirilen ve gelecek nesillere aktarılan "çoğulcu bir eğitim" anlayışını öngörmektedir.[1447] Feyerabend, bilim eğitimi karşısında tasarlamaya çalıştığı çoğulcu eğitim anlayışıyla, yaşamda belirli bir inancın, felsefenin, görüşün veya yaşama biçiminin sınırlandırılmış içerdiğinden başka şeyler de olduğunu düşünür. Ona göre sürekli olarak belirli bir düşünce kümesinin tabutunda uyumak üzere eğitilmemek gerekir.[1448] Çoğulcu eğitim anlayışıyla Feyerabend, öğrencilerin alternatif birçok düşünce ya da gelenek içinden yeteneklerine uygun ve yararlı olduğuna inandığı eğitimi seçme olanağına sahip olması gerektiğini ve öğrencilerin çoğulcu eğitim anlayışıyla yaşamda kendi yollarını bulabileceklerini söyler.[1449] Buna göre, çoğulcu eğitim anlayışı ile yapılmaya çalışılan, fikirlerin zihinlere nasıl yerleştirileceği değil, zihinlerin fikirler altında ezilmekten nasıl korunabileceğidir. Bu nedenle zihinlerin fikirler altında ezilmekten korunması için gençlerin farklı duygu, düşünce ya da disiplinleri kendi seçimi doğrultusunda öğrenmesi gerekmektedir. Gençlerin kendi doğrularını ya da kendi yanlışlarını, kendi iyilerini ya da kendi kötülerini bulma şansına sahip olabilmeleri için, bilim eğitiminin onlar üzerinde oluşturduğu baskı oluşturmasına izin verilmemelidir.[1450] Bu bağlamda Feyerabend, öğrenci çoğulcu eğitim anlayışı doğrultusunda farklı duygu, düşünce, davranış ve ideolojileri öğrenerek eğitimin sistematik yönlendirmelerine karşı bağışıklık kazanacaktır.[1451] Böylece zihinlerini özel bir düşünce ya da disiplinin standartlarına uyarlamayarak, farklı düşünce ya da disiplinleri tartışarak bunlar arasından yaptığı özgür seçimlerle kendi yollarını bulabileceklerdir. Tüm bunlar, bilim adamlarının eğitimdeki hâkimiyetine ve bilimin eğitimde tek doğru yöntem ve hakikat olarak öğretilmesine son verilmesi gerektiği anlamına geldiğini düşünen Feyerabend, bilim ile uyum içinde çalışma kararanın zorunlu bir çocuk yetiştirme yöntemi değil, bireyin inceleme ve seçimine bağlı olması gerektiğini ifade eder.[1452]

Öte yandan günümüzde dünyanın her yerinde uygulanmakta olan bilim eğitimini eleştiren Feyerabend, Batı eğitim sisteminin öğretildiği kurumlar olan okullar üzerinde de düşüncelerini ortaya koyar. Feyerabend, günümüz okullarının bilim eğitimi ölçütleri

1447 Feyerabend, *Akla Veda*, 360
1448 Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 64.
1449 Miller, 46.
1450 Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 183-184.
1451 Feyerabend, *Akla Veda*, 382.
1452 Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 205-206.

doğrultusunda gençlerin yeterliliğini onaylayan mercilere dönüştüğünü söyler. Ona göre okullar, gençlere verdiği diplomayla özgür düşünen bireyler yetiştirmekten ziyade, iktidar için kişisel ve mesleki şöhret olma yolunda en ihtiraslı olanları tespit etmeye çalışan kurumlar haline gelmiştir. Hatta günümüz okullarının eğitimli bireyler yetiştirmekten uzaklaştığını düşünen Feyerabend, bu okulların yoksul, güçsüz ve iradesi törpülenmiş bireylerin yetiştirilmesinde usta bir suikast silahı haline geldiğini söyler.[1453] Diğer yandan, eğitim kurumlarından biri olan üniversiteler üzerinde bazı tespitlerde bulunan Feyerabend, üniversiteleri süpermarketlere benzetir. Öğrenciler üniversite olarak adlandırılan bu süper marketlerden çok farklı bilgiler elde etmeye çalışmaktadırlar.[1454] Ayrıca devlet okullarının ve üniversitelerinin o toplumdaki vergi mükellefleri tarafından finanse edildiğini söyleyen Feyerabend, bu okullarda ve üniversitelerde verilecek eğitimin içeriğiyle ilgili olarak da yalnızca uzmanların değil, vergi mükelleflerinin söz hakkı olması gerektiğini belirtir.[1455] Nitekim Feyerabend, vergi mükelleflerinin, nihai olarak uzmanların fikirlerine itibar etmemeleri yanlış değil midir? seklindeki bir soruya, "hayır değildir" diyerek cevaplar. Feyerabend, uzmanların eğitim kurumlarında nihai belirleyici olmaması gerektiği şeklindeki düşüncesini iki temel nedene dayandırır. İlki, uzmanların kendi alanlarında elde edecekleri maddi ve manevi çıkarları söz konusudur. İkincisi, uzmanların kendi alanlarıyla ilgili alternatif görüşler karşısında kendilerinden önceki Roma Kilisesi gibi davranışlar sergilediğini söyleyen Feyerabend'e göre, uzmanlar kendi alanlarıyla ilgili farklı görüşlere boş inançlar olarak bakmaktadırlar.[1456]

Feyerabend, eğitim kurumlarına yönelttiği eleştirileri bilim eğitimi uygulayıcısı olan öğretmenlere de yöneltir. Bu öğretmenlerin çoğunu, tek tip kişiliklere sahip olan ve başka insanlar üzerinde de egemenlik kurmak isteyen insanlar olarak değerlendiren Feyerabend, bu öğretmenleri tek tip kölelerin sayısını arttırmak için sürekli çalışan erk tiryakisi suçlular olduğunu söyler. Feyerabend, erk tiryakisi suçlular olarak nitelediği öğretmenlerin, insanların zayıflıklarını, öğrenme isteklerini, güvenlerini kullanarak onları kendi sığ düşüncelerinin kopyaları yaptığını düşünür.[1457] Ona göre, bu öğretmenlerin tek amacı, kendilerine emanet edilenler öğrencileri, kendileri gibi tek tip

---

[1453] Feyerabend, *Akla Veda*, 360.
[1454] Feyerabend, "Bilim Masalı", 64.
[1455] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 177.
[1456] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim*, 177-178.
[1457] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 138

yapmaktır. Başka bir ifade ile bu öğretmenlerin amacı dünyayı kendileriyle aynı düşünceleri paylaşan insanlarla doldurmaktır.[1458] Feyerabend, bu konuda şöyle bir benzetme yapar: *"Bir heykeltıraşın biçimsiz bir mermer taşını işleyip daha sonra bunu bize bir heykel olarak sunması gibi, eğitimci de işe öğrencisinin işlenmemiş ruhuyla başlar. Ona önemli gördüğü fikirleri aşılar."*[1459] Bu konudaki eleştirilerinin sertliğini arttıran Feyerabend, *"işte böyle kara cahiller okullarımızda neyin öğretilip neyin öğretilmeyeceğine karar veriyor. Böyle kara cahiller kibirli bir küçümsemeyle hiç incelemedikleri, anlamadıkları eski geleneklerin, bunlara göre yaşamak isteyenler için ne denli önemli olduğuna bakılmaksızın kökünün kurutulmasını savunuyor. Böyle kara cahiller hep yaşamımıza karışıyor"*[1460] der.

Feyerabend'e göre, bir öğretmenin görevi, öğrenciye doğru ya da yanlış olarak kendi hakikatlerinden birini seçtirmek değil, öğrencinin doğru ya da yanlış olabilecek bir şeye karşı doğru seçimler yapabilmesini kolaylaştırmaktır.[1461] Başka bir ifadeyle bir öğretmenin başlıca görevi, kendisini dinleyen öğrencilere, kulağa hoş gelen bir olay anlatacağını ama öğrencilerinin bu olaya kendilerini kaptırmaması gerektiği konusunda onları uyarmaktır.[1462] Feyerabend'e göre, *"iyi bir öğretmen, insanlara bir yaşama biçimi benimsetmekle kalmayıp, ona dışarıdan bakma ve yadsıma yollarını da gösterecektir. Hem etkilemeye hem de korumaya çalışacaktır. Yalnızca kendi görüşlerinin propagandasını yapmayacak ve öğrencileri bunların altında ezilmekten koruyan bir öge de katacaktır."*[1463] Dolayısıyla iyi bir öğretmen, her zaman öğrencilerinin bireyselliklerini geliştirmeye, kendine has yeteneklerinin ve inançlarının önünü açmaya çalışan insanlar olmalıdır.

Sonuç olarak, günümüz dünyasında bir bireyin içinde yaşadığı dünyanın ve toplumun nitelikli bir üyesi olması için her şeyden önce kendisi olarak kalabilmesi gereklidir. İnsanın bilim merkezli bir uygarlaşma sürecinde kendisi olarak kalabilmesi ve kendi kültürünü yaşatabilmesi için tek tip ya da ortak bir eğitim anlayışı yerine bireylerin kendi özgün kişiliklerini geliştirebilecek eğitim alması gerekir.[1464]

[1458] Feyerabend, *Özgür Bir Toplumda Bilim,* 231.
[1459] Feyerabend, *Anarşizm Üzerine Tezler*, 99.
[1460] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 90.
[1461] Feyerabend, *Yönteme Karşı*, 328.
[1462] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 138.
[1463] Feyerabend, *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, 88.
[1464] Sebahattin Çevikbaş, "Nietzsche ve Eğitim", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 10, 2004, 78, 60-80.

SONUÇ

Paul Karl Feyerabend, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya koyduğu bilim anlayışı ve yaptığı bilim eleştirileri ile bilim felsefesi alanında önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Yirminci yüzyılda bilimsel dünya görüşü çerçevesinde ortaya çıkan bilim merkezli sorunları tespit eden Feyerabend, savunduğu düşünceleri ile bilim zemininde gelecekte yaşanabilecek olası sorunları göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda bilimin insan, toplum, eğitim, değer, devlet, iktidar, ideoloji, yaşam ve uygarlık ile ilişkisini değerlendiren Feyerabend, bilimin tahakkümü altında kalan insanı yeniden ayağa kaldırmaya çalışmıştır. Bu noktada Feyerabend'in bilim eleştirilerindeki temel amaç, insanları, toplumları ve ulusları bilim karşısında düştükleri bunalımdan ve çaresizlikten kurtarmaktır. Ayrıca Feyerabend, bilim üzerine yaptığı eleştirileri ile yaşadığı çağın ve toplumun sorunlarını anlamaya, sorgulamaya ve çözümlemeye çalışmıştır. Bu süreçte ortaya koyduğu özgün düşünceleri ile Feyerabend, birçok aydın, filozof ve bilim insanı üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Her şeyden önce Feyerabend, bilimin geçmişte iktidara, otoriteye ve batıl inançlara karşı verilen mücadelede her zaman ön saflarda olduğunu kabul eder. Zira insanlık, baskıcı düşünce biçimlerinden kurtuluşunu, katı dinsel inançlar karşısında artan zihinsel özgürlüğünü ve taraflı kurumsal yapılar karşısındaki korkusuz duruşunu bilime borçludur. Bununla birlikte Feyerabend, modern toplumlarda bilime, hak etmediği düzeyde yüksek bir statü verildiğini düşünür. O, modern insan üzerinde etkili olan bilimi, Hıristiyanlığın daha önceki toplumlar üzerinde sahip olduğu baskıcı etkiye benzetir. Başka bir ifade ile bilim, bireyin özgür tercihlerine göre seçilebilen bir düşünce sistemi değil, kimsenin itiraz etmemesi gereken kutsal bir şey gibi düşünülmektedir. Oysa Feyerabend'e göre bilim, bilgiye ulaşmanın birçok yolundan sadece birisidir. Onu alternatif bilgi edinme yollarından daha üstün tutmanın ise hiç bir anlamı yoktur. Çünkü hakikat, yalnız bilimin araştırma hanesine yazılı olan bir sözcük değildir. Feyerabend'e göre, bilimin alternatif bilgi edinme yolları üzerinde kurmuş olduğu hegemon**y**anın onun daha mükemmel bir bilgi edinme türü olmasıyla ilgisi yoktur. Feyerabend, bilimin en sağlam bilgi edinme biçimi olmasının dogmatik bir inançtan öte hiçbir anlamı olmadığını söyler. Bu bağlamda o, bilginin elde edilme sürecinde bilgiye ulaşma hakkının yalnız kendi inisiyatifinde olduğunu düşünen dogmatik bilim geleneğinin karşısındadır. Çünkü Feyerabend, mevcut bilimin

tahakkümcü boyutunun fark edilip söz konusu olumsuz tarafların ortadan kaldırılması ile daha insancıl ve daha etkin bir bilim projesinin gerçekleşebileceğini düşünmektedir.

Feyerabend'in yapmış olduğu bilim eleştirileri, bilginin tamamen maddi karakterli bir zemin üzerinde ele alınması, alternatif bilgi edinme biçimlerinin yadsınması, bilimin insanüstü bir faaliyet olarak düşünülmesi ve insanlar arasındaki bireysel, toplumsal ve kültürel çeşitliliği yok etmesi merkezinde toplandığı görülmektedir. Onun bilim eleştirisi bir bilgi türü olarak bilimin kendisine değil, bilimin diğer bilgi türleri üzerindeki baskıcı konumunadır. Dolayısıyla Feyerabend'e göre, bilim insan düşüncesi, yaşamı ve kültürü üzerinde mutlak bir iktidara sahip bir bilgi türü değildir.

Viyana Çevresine göre, insan, doğa ve evren üzerine ortaya koyulabilecek tek geçerli bilgi kaynağı bilimsel bilgidir. Oysa insanlık tarihinin başlangıcından bu yana, bilinen en ilkel topluluktan en gelişmiş uygarlığa kadar hemen hepsi farklı disiplinler oluşturmuştur. Bu noktadan hareket eden Feyerabend'e göre, insan, doğa ya da evrene ilişkin olarak hakikati arama yolunda belirli bir disiplin ya da düşüncenin katı bir takipçisi olunmaması gerekir. Feyerabend, insanların farklı dünya görüşlerini reddederek, kendi dünya görüşlerini gerçeğin tek hakiki temsilcisi olarak kabul etmelerinin dogmatik bir tutum olduğunu söyler. Bu bağlamda Feyerabend, "görüş birliği" düşüncesini bir kiliseye, bir mitosun korkutulmuş kurbanlarına veya bir tiranın istekli izleyicilerine uygun bir yaklaşım olduğunu düşünürken, "görüş çeşitliliği" düşüncesini özgür düşünen insanı doğru bilgiye ulaştıran sağlam yollardan biri olarak görür. Bu nedenle, Feyerabend, evrene, dünyaya ve insana ilişkin bilgi edinme sürecinde bilimin yanında astroloji, mitoloji, metafizik, din, sanat, okkült bilgi ve alternatif tıp gibi birçok disiplin ya da görüşlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünür. Ona göre, insan, dünya ve evreni anlama, açıklama ve değerlendirmede tüm seçenekleri açık tutmalı ve kendini önceden belli bir disiplinle kısıtlamamalıdır. Nitekim insanı, dünyayı ve evreni keşfetmenin mutlak manada en iyi yolunun bilim olduğunu kimse garanti edemez.

Viyana Çevresi düşünürleri bilimsel dünya görüşü doğrultusunda evrene, dünyaya ve insana ilişkin tek geçerli bilginin bilimsel bilgi olduğunu ifade ederler. Bununla birlikte tek bir düşünce, kuram ya da felsefenin insanlığı dogmatizme sürükleyeceğini düşünen Feyerabend, her türlü düşünce ya da kurama yaşama olanağı sağlayan "kuramsal çoğulculuğun" bu konuda en etkili panzehir olduğunu savunur. Zira Lakatos'un da ifadesi ile *"bir teoriye kör bir bağlılık entelektüel bir erdem değil, entelektüel bir suçtur."* Doğal dünya rastgele incelenemeyecek ölçüde karmaşık bir yapı oluşturur. Bu nedenle Feyerabend'e göre, doğa bilgisinin elde edilme sürecinde birçok kılavuza ihtiyaç vardır. Buna göre insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi veren tek bir kuram söz konusu olamaz. Ayrıca hiçbir kuram, doğada var olan olgulara ilişkin bütüncül bir açıklama sunamaz. Dolayısıyla insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi edinme sürecinde, doğru bilgiye ulaşmanın en iyi yolu farklı perspektiflerden bakmayı sağlayan kuramsal çoğulculuktur. Diğer yandan Feyerabend, kuramsal çoğulculuk bağlamında aynı anda birbiriyle çelişen çok sayıda teori bulunması gerektiğini söyler. Ona göre, bu teorilerin savunucuları bunların doğruluğuna kuvvetle inanmalı ve içerdiği tüm sorunları dirençle çözmeye uğraşmalıdır. Başka bir ifadeyle bir disiplinin araştırmacısı tarafından oluşturulan bir kuramın, mevcut baskın kuramların açıklamaları ya da yorumlamaları karşısında terk edilmemesi gerekmektedir. Nitekim Feyerabend'e göre,*"bugünün bilgisi yarının masalına dönüşebilirken, en gülünesi efsane dahi sonunda bilimin en sağlam parçası olabilir."*

Şu halde evrene, dünyaya ve insana ilişkin doğru bilgiye ulaşma sürecinde tek bir genel yöntemin olmayacağını düşünen Feyerabend'e göre, evrenin ve dünyanın sonsuz olduğu düşüncesi "yöntemsel çoğulculuk ilkesini" gerektirir. Bu nedenle Feyerabend açısından evrene ve insana yönelik doğru bilgi sağlama sürecinde, bilimin mutlak olarak doğru bir yöntem olduğu düşüncesi yanlıştır. Çünkü Feyerabend'e göre, dünyaya ve evrene ilişkin doğru bilgi edinme sürecinde bilgiyi herhangi bir disiplinin yöntemiyle sınırlandırmak doğru bilgiye ulaşmamızı engelleyebilir. Feyerabend, evrene, dünyaya ve insana yönelik doğru bilgiye ulaşma yolunda tercih edilecek yöntemlerle ilgili olarak metodolojik çoğulculuk ilkesini ileri sürer. Feyerabend, metodolojik çoğulculuk ilkesi doğrultusunda "ne olsa uyar" şeklinde bir ilke geliştirmiştir. O, söz konusu ilke çerçevesinde, hiçbir yöntemin, bilgiyi mutlak anlamda vermediği ve araştırmacıların ise uymak zorunda oldukları tek bir yöntemin olmadığını savunur.

Başka bir ifadeyle Feyerabend, bilim uzmanlarının yalnız doğrulamacı ya da yanlışlamacı araştırma yöntemlerini uygulamaları durumunda, bilimin gelişmesinin mümkün olamayacağını söyler. Onun metodolojik çoğulculuk ilkesi doğrultusunda tartıştığı konulardan bir diğeri de "karşı tümevarım ilkesi"dir. Feyerabend açısından bilimin ilerlemesi, dış dünyadaki tüm olgulara karşılık gelecek tek bir kuram arayışından vazgeçilmesi ve karşı tümevarım ilkesiyle oluşturulan kuramların ciddiye alınmasıyla gerçekleşebilir. O halde Feyerabend'e göre, insana, dünyaya ve evrene yönelik doğru bilgiye ulaşma sürecinde evrensel anlamda bilimsel yöntemler yoktur.

Feyerabend'in bilim felsefesinde ele aldığı önemli kavramlardan bir diğeri de kıyaslanamazlık ilkesidir. Feyerabend'e göre, bir kavram ya da önermenin bir kuramda taşıdığı anlamlar karşılaştırılamaz. Kavram veya önermeler, farklı anlamlarını kuram bağlamında kazanmış olduklarından, karşılaştırma iki kuram arasında yapılamaz. Çünkü bir kuram, aynı kavram ya da önermeye bir başka kuramın verdiği anlamı veremeyecektir Ayrıca kuramsal karşılaştırmanın yapılabileceği tarafsız bir dil ortamı da olmadığından kuramlar kıyaslanamazdır. Buna göre, Feyerabend, kıyaslanamazlık ilkesiyle insana, dünya ve evrene ilişkin gerçekliğin elde edilme sürecinde, tek bir kuram doğrultusunda oluşturulan bir açıklama biçiminin sığ bir yaklaşım olduğunu düşünmektedir.

Her insan, her toplum ya da her kültür için evrensel bir hakikat olmadığını düşünen Feyerabend, hakikat olarak kabul edilen düşüncelerin insandan insana, toplumdan topluma, kültürden kültüre ve çağdan çağa değiştiğini ifade eder. İnsana, dünyaya ve evrene yönelik olarak ileri sürülen bütün düşüncelerin önemli olduğunu söyleyen Feyerabend, gerçeğe ulaşma sürecinde insanların bütün fikirlere açık olması gerektiğini düşünür. Ona göre, toplumların sosyo-kültürel yapılarından kaynaklanan nedenlerden dolayı, kültürler arasında algı farklılıkları söz konusudur. Bir toplumda önemli ve değerli olarak kabul edilen bir olay, olgu ya da durum bir başka toplum için hiçbir değer taşımamaktadır. Bu noktada mutlak hakikat iddiasıyla ortaya çıkan bilimin görecilik ihtimalini saf dışı bırakamayacağını düşünen Feyerabend, hakikati yalnızca bilimin hakikati olarak görmenin yanlış olduğunu söyler. Ayrıca Feyerabend'e göre, evrene, dünyaya ve insana yönelik bilgi edinme sürecinde bilim dışındaki algılama, açıklama ve değerlendirme biçimlerinin yanlış olduğunu ileri sürmek dogmatik bir tutumdur. Dolayısıyla Batı uygarlığında göreceliliğe yönelik olumsuz yaklaşımın

olduğunu düşünen Feyerabend, bu olumsuz yaklaşımın temelinde Batı uygarlığının kaybedeceği itibar, para, imtiyaz ve güç kaybı olduğunu ifade eder.

Feyerabend, bilimsel devrimlerden doğarak dünyanın dört bir yanına yayılan birinci dünya bilimine akılcılık adı verilen katı bir ideolojinin eşlik ettiğini söyler. Feyerabend, birinci dünya bilimini besleyen bilimsel akılcılığın, insana, dünyaya ve evrene yönelik bilgi edinme sürecinde olgucu olmayan açıklamaları anlamsız ya da saçma kategorisine indirgediğini ve olgucu katı rasyonalist bir anlayışın geliştiğini ifade eder. Batı kültürünün en belirleyici unsuru olarak karşımıza çıkan olgucu katı rasyonalizm, öteki bilgi türlerinin insana, dünyaya ve evrene yönelik açıklama biçimlerini yok saymıştır. Bu noktada olgucu katı rasyonalizmin hakikatin araştırılması sürecinde insanlara daha doğru ve daha sağlam bilgi verebileceğinin kesin olmadığını düşünen Feyerabend, bilgi edinme sürelerini akılcı ya da akıldışı olarak sınıflandırmanın yanlış olduğunu söyler. Böylece olgucu katı rasyonalizmin alternatif bilgi türlerinin değerlendirilmesinde bir mihenk taşı olmadığını söyleyen Feyerabend, olguyu referans alan bir akılcılığın bilginin mutlak sahibi olmadığını düşünür. Bu bağlamda Feyerabend, aklın bir araç olarak kullanılmasının ve insanlar üzerinde bir otoriteye dönüşmesinin karşısında yer alır.

Feyerabend'e göre, ideolojiler kendine taraf olmayan düşünceleri, disiplinleri ve öğretileri yok eden ve düşünsel özgürlüğe sınırlar çizen dogmatik yapılardır. Dogmatik bir yapı olan ideolojiler, bilgi edinme sürecinde kendi argümanları dışında yer alan açıklamaları gerçeğin çarpıtılması olarak görürler. Böylece ideolojiler, insanların algılama, açıklama ve yargılama yeteneklerini felce uğratarak insanda bir akıl tutulması yaratırlar. Bilimin, insanları kilisenin baskısından kurtaran bir aydınlanma aracı olduğunu söyleyen Feyerabend, ancak bilimin günümüzde bu mevcut konumundan uzaklaştığını düşünür. Çünkü Feyerabend'e göre bilim, bir zamanlar savaştığı dogmatik ideolojiler kadar baskıcı bir yapıya dönüşmüştür. Başka bir ifadeyle, bir zamanlar insanlara baskıcı yapıların oluşturduğu korkulardan kurtulma gücü veren bilim, şimdi insanı korkutan baskıcı bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca bilim, bir değişim, gelişim ve aydınlanma aracı olmaktan çıkarak, insanlar üzerinde tahakküm kuran bir ideolojiye dönüşmüştür.

Feyerabend, insanı bu dünyada yaşayan sıradan canlı bir varlık olmanın ötesinde, yaşadığı dünyayı aklı sayesinde yeniden kuran, anlam veren, değerler atfeden özel bir varlık olarak değerlendirir. İnsanın sadece bir organizma olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu söyleyen Feyerabend, insanın maddi boyutunun yanında manevi boyutunun da olduğunu ifade eder. Bu konuda Feyerabend, bilimin insanı yalnızca maddi ya da olgusal açıdan ele aldığını ve insanın değersel boyutunu göz ardı ettiğini düşünür. Nitekim Feyerabend'e göre, ikinci dünya savaşında Alman bilim uzmanlarının insanlar üzerinde yaptığı deneyler, insanlığın vicdanında derin izler bırakmıştır. Benzer biçimde bilimsel üretimin sınırsız kar amacı, insan ve doğa arasındaki derin bağı koparmış ve doğa bir yaşamın merkezi olmaktan çıkıp satılabilen bir metaya dönüştürülmüştür. Böylece bilim, insanın değersel yönünü yok sayarak, insan ile insan ve insan ile doğa arasındaki ilişkiyi yozlaştırmıştır.

Feyerabend'e göre, uygarlık sadece Batı kültürünü içine alan bir kavram değildir. Batı uygarlığının gücünü sahip olduğu insani değerlerden almadığını düşünen Feyerabend, Batı uygarlığının gücünü silahlardan aldığını söyler. Feyerabend, silahın gücüyle gelişen ve dünyanın birçok bölgesini etkisi altına alan Batı uygarlığının, olgucu bakış açısını tüm dünyaya yaymaya çalıştığını söyler. Batı uygarlığının dünyanın dört bir köşesine yayılmasını sömürgecilik olarak değerlendiren Feyerabend, Batı uygarlığının yayılmasının dünyaya bilginin ve bilimin ilerlemesi olarak anlatıldığını ifade eder. Ona göre, bilginin ve bilimin bu şekilde ilerlemesi bir yanılsamadır. Ayrıca öteki insanların, toplumların ve ulusların Batı uygarlığının kölesi olması anlamına gelir. Öte yandan Feyerabend, Batı uygarlığının silahların gücüyle ya da bilimsel üretimlerin etkisiyle toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarını bozduğunu da belirtir. Bu bağlamda insanlık tarihinin binlerce yıllık ortak mirasını, yalnız Batı uygarlığına dayandırmanın doğru olmadığını düşünen Feyerabend'e göre, en büyük yanlış, öteki uygarlıkların dünya ortak mirasına yaptıkları maddi ya da manevi katkıların reddedilmesidir. Nitekim Feyerabend, üst bir uygarlık anlayışını kabul etmeyerek, dünya üzerinde yaşayan her uygarlığın eşit ölçüde değerli olduğunu düşünmektedir.

İnsana, dünyaya ve evrene yönelik doğru bilgi elde etme sürecinde bilimin tek geçerli bilgi türü olmadığını düşünen Feyerabend, bilimin bilgi üzerindeki tekelci konumunu yüzyıllar öncesindeki kilisenin mevcut konumuna benzetmektedir. Geçmişte "kilise-devlet" birlikteliğinin zaman içerisinde ortadan kalktığını söyleyen Feyerabend, günümüzde kilise-devlet birlikteliğinin yerini daha sıkı bir biçimde "bilim-devlet" birlikteliğinin aldığını ifade eder. Feyerabend'e göre, bilim ve devlet birlikteliği toplumsal yaşamdaki alternatif bilgi türlerinin gelişmesine olanak sağlamaz. Çünkü bilim ve devlet birlikteliği öteki disiplinler üzerinde bir baskı aracı oluşturmuştur. Bu nedenle devletin herhangi bir disipline taraf olması doğru bir yaklaşım değildir. Modern bir devletin toplumdaki tüm disiplinleri eşit olarak desteklemesi gerekir. Başka bir ifade ile modern bir devlet, dini bilime ya da bilimi dine üstün tutan bir devlet olmamalıdır. Devlet tüm disiplinlere eşit mesafede durmalıdır.

Feyerabend, Batının değerleriyle dünyanın öteki bölgelerinde yaşayan insanların tarihsel, toplumsal ve kültürel değerleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışır. Bu noktada Batı kültürünün yayılmacı ve istilacı bir yol takip ettiğini düşünen Feyerabend, Batı kültürünün tüm dünya kültürlerini baskı altına aldığını ileri sürer. Yine Batı kültürünün öteki kültürleri homojenleştirmeye başladığını ifade eden Feyerabend, farklı kültürlerin Batı kültürünün etkisi ile gelenek, görenek, örf, adet, töre ve inanç gibi temel değerlerini kaybetmeye başladığı konusuna dikkat çekmiştir. Ona göre, Batı kültürünün yayılmacı politikaları karşısında öteki kültürler sahip oldukları değerlerden uzaklaşmış ve değerlerini gelecek nesillere aktarmada sorunlar yaşamışlardır. Bu bağlamda o, insanların kültürel bir yozlaşmayla karşı karşıya olduğunu düşünmektedir. Feyerabend'e göre, Batı kültürünün etkisiyle toplumlarda meydana gelen zoraki dönüşümler, insanları kendi toplumlarından uzaklaşan bireyler haline getirmiştir. Batı kültürü karşısında kendi değerlerinden uzaklaşarak, kendilerine yabancılaşan insanların kimliklerini de kaybettiğini düşünen Feyerabend, bireylerle başlayan bilinçsizleşmenin toplumsal bilinçsizleşmeye kadar ilerlediğini söyler. Bu durumun insanlık adına büyük bir kayıp olduğunun altını da çizen Feyerabend, Batının sömürgeci yayılımının durdurulmasının insanlığın geleceği adına önemli olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda Feyerabend'e göre, her toplumun kendi kültürel değerlerinden hareketle insana, dünyaya ve evrene yönelik özgün bir bakı açısı geliştirmesi, doğru bilginin elde edilme sürecinde insanlığa daha büyük ayrıcalıklar sağlayacak ve daha büyük fırsatlara kapı aralayacaktır.

Feyerabend'e göre, yalnızca Batı toplumu değil, her toplum özel, her toplum değerli ve her toplum insanlığın ortak tarihi mirasına büyük katkılar yapmaktadır

Feyerabend, bilim eğitiminin tüm dünyaya bir salgın gibi yayıldığını söyler. Bilim eğitiminin ise olgucu bir paradigmadan beslendiğini ifade eden Feyerabend, olgucu açıklamaların bilim eğitiminin merkezinde yer aldığını düşünür. Ona göre, bilim eğitiminin dünyanın her tarafına yayılarak ortak bir eğitim modeline doğru insanlığı sürüklemesi doğru değildir. Böyle bir eğitim anlayışı, öğrencileri kendi kimliklerinden uzaklaştırır ve tektip bireylere dönüştürür. Bilim eğitiminin yüzyıllar öncesindeki kilise eğitim anlayışına benzediğini söyleyen Feyerabend'e göre, bilim eğitimi ile öğrencilerin doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında özgür tercihler yapamayan, farklı düşünme yetenekleri olmayan, kendi toplumunun ve dünyanın sorunlarından habersiz bir şekilde yetişmektedirler. Bu nedenle bilim eğitiminin tek tipçi anlayışı yerine, öğrencilerin farklı duygu, düşünce ve ideolojileri anlamasına imkân veren çoğulcu bir eğitim anlayışı tercih edilmelidir. Diğer yandan Feyerabend'e göre, eğitim kurumlarını finanse eden vergi mükelleflerinin eğitimdeki talepleri de eğitim kurumlarındaki uzmanlar kadar dikkate alınmalıdır.

Sonuç olarak, Feyerabend, başta bilim olmak üzere astroloji, mitoloji, metafizik, sanat, alternatif tıp, ideoloji, uygarlık, devlet, toplum, eğitim, birey ve değerlere ilişkin düşünceleri ile bilim felsefesine önemli katkılar sağlamış çağdaş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun başta bilim olmak üzere farklı konulardaki görüşleri ve değerlendirmeleri günümüz dünyasında bireylerin, toplumların ve ulusların yaşamında karşılaşılan bir takım sorunlara farklı bir perspektiften bakılmasına ve tartışılmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla bilimin getirdiği modernleşmeyle günümüz toplumlarında yaşayan insanların içine düştüğü insanlık krizlerini doğru bir biçimde anlamak ve çözüm üretmek isteyenler Feyerabend'in düşüncelerine ve eleştirilerine kayıtsız kalmamalıdır. Ayrıca onun bilim, insan, eğitim, toplum değer, devlet ve uygarlık bağlamında ileri sürdüğü düşünceler ve eleştiriler gelecekte bu alanlarda çalışma yapacak olanlar için önemli bir esin kaynağı olacaktır.

KAYNAKÇA

Acot, P., *Bilim Tarihi*, (Çev.: Nermin Acar), Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Ajdukiewicz, K., *Felsefeye Giriş: Temel Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev.: Ahmet Cevizci), Say Yayınları, İstanbul 2010.

Akarsu, B., *Çağdaş Felsefe: Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1994.

Akarsu, B., *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

Akdemir, M., "Felsefi Düşünme Ya Da Düşünmeyi Öğrenme", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 2004, 44-59.

Akkaş, S., "Mit ve Felsefe", *Milli Folklor Dergisi*, 10 (77), 2008, 83-88.

Akkaya, F., *Rudolf Carnap'ta Gözlemlenebilirlik Kavramı,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Alataş, A., "Ahmet İmam'la Söyleşi: Pozitivizme Rağmen Akıl Orkestrasyonu Mümkün", *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 63-75.

Albrecht, E., "Mantıksal Olguculuğun ve Çözümsel Felsefenin Kaynağı: Ludwig Wittgenstein", (Çev.: Oğuz Özügül), *Felsefe Dergisi*, 1 (15), 1986, 134-152.

Alsan, N., *Çağımızı Hazırlayan Düşünce: Eylem ve Düşünce Açısından XIX. Yüzyılın Tarihi*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1967.

Altar, M. C., *Sanat Felsefesi Üzerine*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

Altuğ, T., *Modern Felsefede Metafiziğin Elenmesi,* Ebabil Yayıncılık, Ankara 2006.

Anlı, F, Ö., "Doğruluğun Uygunluk Kuramı ve Bilimsel Açıklama Modeli Bağlamında Pozitivizm Ve Hempel", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, (17), 2011, 71-89.

Aray, B., "Sol Viyana Çevresi: Mantıksal Deneyciliğin Siyaset Felsefesine Bir Bakış", *Felsefe Tartışmaları*, 47, 2011, 11-25.

Aristoteles, *Metafizik,*. (Çev.: Ahmet Arslan), Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

Aristoteles, *Organon IV İkinci Analitikler,* (Çev.: H. Ragıp Atademir), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.

Arroyo, S., *Astroloji Psikoloji ve Dört Element*, (Çev.: Barış İlhan), İlhan Yayınevi, İstanbul 2009.

Aslan, H., "Bilimin Birliği Tezi", *Felsefe Ansiklopedisi*, (2), Ebabil Yayınları, Ankara, 2006.

Aslan, H., "Doğrulanabilirlik İlkesi", *Felsefe Ansiklopedisi*, (3), Ebabil Yayınları, Ankara 2006.

Arslan, H., "Feyerabend ve Yönteme Karşı Anarşizm", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (5), 1989, 70-72.

Arslan, H., *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.

Aster, V, E., "Modern Fizik ve Felsefe", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, (2) 3, 1949, 98-106.

Aster, V, E., *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm Yayın Tasarım, İstanbul 1999.

Atademir, R, H., *Filozoflara Göre Felsefe*, Atademir Yayınevi, Konya 1947.

Avcı, M., *Ernst Cassirer'de Kültür Felsefesinin Temellendirilmesi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.

Aydın, H., "Niçin İslam Felsefesi Vardır?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 20 (1), 1972, 249-255.

Ayer, J, A., *Dil Doğruluk ve Mantık*, (2. bs.), (Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu), Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Ayer, J, A., "Mantıkçı Pozitivizm ve Kalıtı: Alfred Ayer İle Söyleşi", (Çev.: Oksal Buldum), Bryan Magee (Ed.), *Yeni Düşün Adamları*, (ss. 145-165), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.

Ayer, J, A., "Viyana Çevresi Üzerine". Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 73-98.). Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Ayhan, E., *Pozitivist Mantık Anlayışı ve Viyana Çevresine Yöneltilen Eleştiriler,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2005.

Aysevener, K., "İnsan ve Doğa İlişkisi Üzerine", *Felsefe Dünyası Dergisi,* 37, 2003, 63-72.

Bac, M., "Wittgenstein ve Anlamın Ortalıkta Olması", *Felsefe Tartışmaları Dergisi*, (28), 2001, 40-79.

Bağçe, S., “Bilim Eleştirisi”, *Felsefe Ansiklopedisi,* Ebabil Yayıncılık, Ankara 2004. C-2, 415.

Bağçe, S., “Paul Karl Feyerabend”, *Felsefe Ansiklopedisi,* Ebabil Yayıncılık, Ankara 2009, C. 6, 492-507.

Baloğlu, B, A., “Din mi Bilim mi İkilemin Çözülüşü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi,* (18), 2003, 21-52.

Barnes, B., “Thomas Kuhn”, *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Çev.: Ahmet Demirhan) Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Batak, K., “Metafizikten Bilime Ulaşılabilir mi? Epistemeden Doxaya Doğru”, *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2 (33), 2007, 21-40.

Bates, D., *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*, (Çev.: Suavi Aydın), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Bayar, I., *Viyana Çevresi’nin Bilimsellik Ölçütü Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

Baudouin, J., *Karl Popper*, (Çev.: Bülent Gözkan), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Becermen, M., “Mitos ve Felsefe İlişkisi”, *Kaygı Felsefe Dergisi*, (1), 2012, 8-19.

Bergson, H., *Metafiziğe Giriş*, (Çev. Atakan Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

Bıçak, A., “Evren Tasavvuru ve Felsefe”. *Kutadgubilig: Felsefe ve Bilim Araştırmaları Dergisi*, (10), 2006, 59-78.

Biri, İ., *Modern Batı Tıbbının Epistemolojik Dayanakları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Bochenski, J., *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, (Çev.: Serdar Rıfat Kırkoğlu), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Bolay, H, S., *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Bolay, H, S., *Bilimin Değeri Meselesi,* Ebabil Yayınları, Ankara 2010.

Bozkurt, N., *20. Yüzyıl Düşünce Akımları Yorumlar ve Eleştiriler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995.

Cankoçak, K., “Sokal Vakası Bağlamında Kuhn ve Feyerabend Eleştirisinin Güncelliği”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 66, 2013, 67-75.

Carnap, R., *The Elimination of Metaphysies Through Logieal Analysis Of Language*, (Translate.: Arthur Pap), The Free Press, New York 1996.

Carnap, R., *An Introduction To The Philosophy Of Science*. Martin Gardner (Ed.), Dover Publications Inc, New York 1995.

Carnap, R., *Philosophy And Logical Syntax*, Thoemmes Press, Bristol 1996.

Carnap, R., "Metafiziği Dilin Mantıksal Analiziyle Aşma", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 123-152.), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Cevizci, A., *Felsefe Sözlüğü*. (5. bs.). Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.

Cevizci, A., "Elizabeth Anscombe", *Felsefe Ansiklopedisi* I, Ebabil Yayınları, Ankara 2005.

Cevizci, A. (2006). "Dadaizm". *Felsefe Ansiklopedisi*. (IV, 1). Ankara: Ebabil Yayınları.

Cevizci, A., *Felsefe*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2007.

Cevizci, A., Felsefeye Giriş, (3. bs.), Sentez Yayıncılık, Bursa 2009.

Cevizci, A., *Bilgi Felsefesi*, (2. bs.), Say Yayınları, İstanbul 2012.

Ceylan, Y., "Bilim ve Ahlak", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (18), 1995, 40-45.

Ceylan, Y., "İnanç, Bilim ve Felsefe Üçgenine Yeni Bir Yaklaşım", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 11 (1-2), 1998, 19-21.

Cihan, M., *Jose Ortega Gasset'de İnsan ve Tarih Felsefesi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.

Çam, A., "Bir Bilgi Anarşisti: Paul Karl Feyerabend", Erişim [1 Aralık 2014], http://galatasaray.academia.edu/aydincam

Çaycı, A., *Mitoloji ve Din*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.

Çelebi, N., "Metodolojik Sorunlara Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, (35) 2, 1991, 47-59.

Çelik, E, E., "*Thomas Kuh'un Bilim Tasarımı ve Bu Tasarımın Tarihsel Arka Planı*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

Çevikbaş, S., "Nietzsche ve Eğitim", *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 2004, 60-80.

Çevikbaş, S., *Leibniz ve Felsefesi: Mantık Fizik ve Metafizik*, Çizgi Kitabevi, Konya 2006.

Çilingir, L., "Bilim Felsefesi", Murat Demirtaş (Ed.), *Bilimin Doğası ve Öğretimi*, (ss. 2-21), Pegam Akademi Yayınları, Ankara 2013.

Cirhinlioglu, Z., "Post-Modern Çözülüş ve Sağlık", *Afyon Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (1) 5, 2003, 131-148.

Chalmers, A., *Bilim Dedikleri*, (3. bs.), (Çev.: Hüsamettin Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Chapman, S., *Language and Empricism*: *After The Vienna Circle*, Palgrave Macmillan Press, New York 2008.

Chomsky, N., "Bilim Tartışmaları", Sevinç Altınçekiç-Taylan Doğan (Ed.), *Posmodernizm ve Rasyonalite,* (ss. 155-173), Bgst Yayınları, İstanbul 2008.

Conforth, M., "Wittgenstein'in Felsefesi", Olcay Geridönmez (Ed.), *Bilim ve Düşünce*, (ss. 130-148), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007.

Conner, C., *Halkın Bilim Tarihi*, (2. bs.), (Çev.: Zeynep Çiftçi Kanburoğlu), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2012.

Cottingham, J., *Akılcılık*, (Çev.: Bülent Gözkan), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2003.

Çüçen, K., *Mantık*, Asa Kitapevi, Bursa 1997.

Çüçen, K., *Felsefeye Giriş*, (2. bs.), Asa Kitapevi, Bursa 2001.

Çüçen, K., *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa 2007.

Darwin, C., *Türlerin Kökeni*, (Çev.: Öner Ünalan), Onur Yayınları, Ankara 1990.

Daştan, U., *Bilimin Tarihsel Gelişim Sürecinde Thomas S. Kuhn'un Bilim Felsefesinin Yeri,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.

Dawkins, R., *Gen Bencildir*, (Çev.: Asuman Müftüoğlu), Tübitak Yayınları, Ankara 2007.

Delacampagne, C., *20. Yüzyıl Felsefe Tarihi*, (Çev.: Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Deleuze, G., Guattari, F., *Felsefe Nedir.* (6. bs.), (Çev.: Turan Ilgaz),Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2001.

Demir, Ö., *Pozitif Bilimin Normatif Metodolojisi: iktisadın ve İktisat Metodolojisinin Yöntem Sorunlarına Bir Çerçeve Önerisi,* (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 1993

Demir, Ö., *Bilim Felsefesi*, (2. bs.), Vadi Yayınları, Ankara 2000.

Demir, N., *Ernst Cassirer'de İnsanın Anlamı,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2004.

Deniz, Ş., "Rasyonel Olma Paranoyası; Modern Bilim ve Feyerabend", *Tezkire Dergisi*, 7-8, 1994, 121-130.

Denkel, A., *Düşünceler ve Gerekçeler*, Doruk Yayımları, İstanbul 2003.

Doğan, M., "Paul Karl Feyerabend ve Çoğulculuk", *İlim Dünyası*, 4, 2012, 16-26.

Doğan, N., *Alman Sosyoloji Geleneği: Meta Teorik Bir Bakış*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

Downes, S., "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being", [Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal], *Science&Human Values*, 27 (1), 2002, 160-164.

Duhem, P., *Essays in the History and Philosophy of Science,* (Translated,: Roger Ariew-Peter Barker), Hackett Publishing Company Inc, Cambridge 1996.

Dunlap, T., "Science In a Free Society", [Özgür Bir Toplumda Bilim], *The History of Science Society Isi,*. 75 (1), 1984, 211-212.

Duralı, T., "Rastlantı ile Zorunluluk Açısından Canlılar Bilimi", *Felsefe Arkivi Dergisi*, (27), 1990, 1-44.

Einstein, A., *Yaşam, Ölüm, Savaş, Barış, Bilim, Din, Tanrı ve Diğer Şeyler Üzerine,* (Çev.: Bülent Gündüz), Sarmal Yayınevi, İstanbul 2012.

Elgin, M., "Bağlam Rasyonalizmi ve Bilimde İlerleme", *Felsefe Tartışmaları*, 33, 2004, 69-80.

Elgin, M., "Tümevarım Üzerine Bir 19. Yüzyıl Tartışması", *Felsefe Logos Dergisi*, 1,(22), 2004, 55-66.

Elgin, M., "Theory-Laden Observations and Incommensurability", [Teori Yüklü Gözlem ve Kıyaslanamazlık], Organon. XV (1), 2008, 3-19.

Elmalı, O. Özden, Ö., *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2011.

Eren, I., *20. Yüzyılda Felsefe: Karşı Çıkışlar ve Yeni Arayışlar*, Asa Kitabevi, Bursa 2006.

Fara, P., *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*, (Çev.: Aysun Babacan), Metis Kitap, İstanbul 2012.

Feigl, H., "Mantıkçı Empirizmin Bilim Felsefesi", (Çev.: Füsun Altıok), *Ankara Üniversitesi Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5 (1), 1967, 273-290.

Feyerabend, K, P., "Wittgenstein's Philosophical Investigations", [Wittgenstein'in Felsefi Araştırmaları], *The Philosophical Review*. 64 (3), 1955, 449-483.

Feyerabend, K, P., "An Attempt at a Realistic Interpretation of Experience", [Deneyimin Gerçekçi Bir Tarzda Yorumlaması Girişimi], *Proceedings of the Aristotelian Society New Series*, Vol. 58, 1958, 143-170.

Feyerabend, K, P., "Materialism and the Mind-Body Problem", [Materyalizm ve Zihin-Beden Problemi], *The Review of Metaphysics*, Vol.17, No.1, 1963, 49-66.

Feyerabend, K, P., "Mental Events and the Brain", [Beyin ve Zihinsel Olaylar]. *The Journal of Philosophy*, Vol. 60, No. 11, 1963, 295-296.

Feyerabend, K, P., "A Note on the Problem of Induction", [Tümevarım Sorunu Üzerine Bir Not], *The Journal of Philosophy*, Vol. 61, No. 12, 1964, 349-352.

Feyerabend, K, P., "Science Without Experience", [Deneyim Katılmamış Bilim], The Journal of Philosophy, Vol. 66, No. 22, 1969, 791-794.

Feyerabend, K. P., Imre Lakatos", [Imre Lakatos], *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 26, No. 1, 1975, 1-18.

Feyerabend, K. P., "Logic Literacy and Professor Gellner", [Mantık, Okuryazarlık ve Profesör Gallner], *The British Journal for The Philosophy of Science*, 27 (4), 1976, 381-391.

Feyerabend, K. P., "From Incompetent Professionalism to Professionalized Incompetence The Rise of a New Breed of Intellecutals", [Yeteneksiz Profesyonellikten,Profesyonelleşmiş Yeteneksizliğe Yeni Bir Entelektüel Türünün Doğuşu], *Philosophy of The Social Sciences*, 8 (1), 1978, 37-53.

Feyerabend, K. P., "Mach, Einstein and Modern Science", [Mach, Einstein ve Modern Bilim], *The British Journal for the Philosophy of Science.* Vol. 31, No. 3, 1980, 273-282.

Feyerabend, K. P., "Galileo as a Scientist", [Bir Bilim Adamı Olarak Galileo]. *New Series*, 211 (4485), 1981, 876-877.

Feyerabend, K. P., *Realism Rationalism and Scientific Method: Philosophical Papers Volume 1*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Feyerabend, K. P., *Problems Of Empiricism: Philosophical Papers Volume 2.* Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Feyerabend, K. P., "Academic Ratiofascism: Comments on Tibor Machan's Review", [Academic Faşizm: Tibor Machan'ın Yorumları Üzerine], *Philosophy of the Social Sciences*. Volume 12, 1982, 191-195.

Feyerabend, K. P., "The Lessing Effect In The Philosophy Of Science: Comments On Some Of My Critics", [Bilim Felsefesinde Lessing Etkisi: Eleştirilerim Bazıları Üzerine Yorumlar], *New İdeas Psychol*, Vol. 2, No. 2, 1984, 127-136.

Feyerabend, K. P., "Creativity: A Dangerous Myth", [Yaratıcılık: Tehlikeli Bir Efsane], *Critical Inquiry*, Vol. 13, No. 4, 1987, 700-711.

Feyerabend, K. P., "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korunmalı?". (Çev.: Ömer Madra), *Gergedan Dergisi,* (2), 1987, 44-48.

Feyerabend, K. P., "Reason Xenophanes And The Homeric Gods", [Akıl Ksenofanes ve Homeros'un Tanrıları], *Kenyon Review New Series*, Vol. 9, No. 4, 1987, 12-22.

Feyerabend, K. P., "Knowledge and The Role of Theories", [Bilgi Ve Teorilerin Rolü]. *Philosophy of the Social Sciences,* 18 (2), 1988, 157-178.

Feyerabend, K. P., "Realism and the Historicity of Knowledge" [Gerçekçilik ve Bilginin Tarihi], *Journal of Philosophy*, Vol. 86, No. 8, 1989, 393-406.

Feyerabend, K. P., "Bilim Masalı", (Çev.: Zekeriya Tiğrek), *Argos Yeryüzü Kültür Dergisi*, (5), 1989, 60-64.

Feyerabend, K. P., "Uzmanlaşma Yanlısı İçin Teselliler", Imre Lakatos-Alan Musgrave (Ed.), *Bilginin Gelişimi: Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*. (ss. 243-283), Paradigma Yayınları, İstanbul 1992.

Feyerabend, K. P., "Bilimin Hegemonyası ve Demokrasi", (Çev.: Hüsamettin Arslan), Hamid Çelebi (Ed.), *Bilim Felsefesi*, (ss. 35-48), Seha Neşriyat Yayınları, İstanbul 1993.

Feyerabend, K. P., *Bilgi Üzerine Üç Söyleşi*, (Çev.: Cemal Güzel- Levent Kavas), Metis Yayınları, İstanbul 1995.

Feyerabend, K. P., *Akla Veda*, (Çev.: Ertuğrul Başer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

Feyerabend, K. P., "Theoreticians Artists and Artisans", [Teorisyenler, Sanatçılar ve Sanatkârlar], *Leonardo*, Vol. 29, No. 1, 1996, 23-26.

Feyerabend, K. P., “Nasıl İyi Bir Deneyci Olunur”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (ss. 243-277). Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Feyerabend, K. P., “Bilim Felsefesi Bilim Uygulamasına Karşı: Mach İle Mach Takipçileri ve Karşıtları Üzerine Gözlemler”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (ss. 229-242). Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Feyerabend, K. P., “Bilgi Kuramsal Değişmenin İki Modeli: Mill ve Hegel”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (ss. 205-228), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Feyerabend, K. P., “Bilimsel Gerçeklik ve Felsefi Gerçeklik”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (ss. 33-56), Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1996.

Feyerabend, K. P., “Tarihsel Ardalan: Bilim Felsefesindeki Gerileme Üzerine Kimi Gözlemler”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*. (ss. 151-204), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Feyerabend, K. P., “Açıklama, İndirgeme ve Deneycilik”, Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (ss. 67-144), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Feyerabend, K. P., *Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend’in Otobiyografisi*, Nedim Çatlı (Çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.

Feyerabend, K. P., *Özgür Bir Toplumda Bilim*, (2. bs.), (Çev.: Ahmet Kardam), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Feyerabend, K. P., *Yönteme Karşı*, (Çev.: Ertuğrul Başer), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Feyerabend, K. P., *Paul Karl Feyerabend: Knowledge Science and Relativizm: Philosophical Papers Volume 3*, The University Of Chicago Press, Londra 1999.

Feyerabend, K. P., *Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being*. The University Of Chicago Press, Londra 1999.

Feyerabend, K. P., *Bilimin Tiranlığı*, (Çev.: Barış Yıldırım), Sel Yayıncılık, İstanbul 2013.

Feyerabend, K. P., “Bilim ve Mit”, (Çev.: Beno Kuryel), *Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 2005, 129-134.

Feyerabend, K. P., *Anarşizm Üzerine Tezler*, (2. bs.), (Çev.: Ekrem Altınsöz), Öteki Yayınevi, İstanbul 2007.

Feyerabend, K. P., *The Tyranny Of Science*, Polity Press, Cambridge 2011.

Frank, P., *Doğa Bilimlerinde Pozitivizm*, (2. bs.), (Çev.: Yılmaz Öner), Spartaküs Yayınları, İstanbul 1995.

Galileo, G., "Teleskoptan İlk Bakış", Edmund Blair Bolles (Ed.), (Çev.: Nermin Arık), *Galileo'nun Buyruğu*. (ss. 111-118), Tübitak Bilim Kitapları, Ankara 1610.

Gambetti, Z., "Soyut Aklın Diyalektiği ve Pozitivizmin Miti", *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 5-6.

Gödelek, K., "Carnap'tan Popper'a Bilimsellik Sorunu", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (3), 2007, 27-41.

Greisch, J., *Wittgenstein' da Din Felsefesi*, (Çev.: Zeki Özcan), Asa Kitabevi, Bursa, 1999.

Grünberg, T., "Bilgi ve Bilim Felsefesi". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi, 9, 1971, 41-72.

Grünberg, T., "Anlam Kavramı ve Metafizik Önermeler". Emre Ebetürk (Ed.). *Felsefe Günleri: Anlam Kongresi,* 17-19 Aralık 2008, (ss. 40-42), Metu Yayınları, Ankara 2008.

Grünberg, T, Grünberg, D., *Bilim Felsefesi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013.

Guenon, R., *Doğu ve Batı*, (Çev.: Fahrettin Arslan), Hece Yayınları, Ankara 2010.

Gündoğan, O, A., "Bilim ve Hayatı Anlamak". Ercan Şen (Ed.). *Felsefe ve Sosyal Bilimler*, (ss. 363-368). Ankara 2006.

Gündoğan, O, A., *Felsefeye Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2010.

Gündoğan, O, A., "Dilde Fikirde İşte Birlikten Türk Düşüncesine", *Vahdet Gazetesi*, 2014.

Gürsoy, K., "Felsefe ve Hoşgörü", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (1) 1991, 18-21.

Güzel, C., *Karl Popper Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonalite Sorunu,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994.

Güzel, C., "Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend,* (ss. 9-31). Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Güzel, C., "Türkiye'de Maddecilik ve Maddecilik Karşıtı Görüşler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 1, 2002, 63-81.

Güzel, C., "Antikçağ İle Ortaçağda Varlık Felsefesi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, 11, 2008, 223-235.

Güzel, C., *Bilim Felsefesi*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2010.

Güzel, C., "Novum Organum, Versus Organon", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 16, 2011, 25-35.

Quine, O, W., "Neurath ve Schlick Arasında Tartışma", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 258-280), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Hacking, I., "Killing Time: The Autobiography of Paul Feyerabend", [Paul Karl Feyerabend, Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi], *The History of Science Society,* 87 (2), 1996, 334-335.

Hahn, H., "Gereksiz Entiteler: Ockham'ın Usturası", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 153-171), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Hahn, H. Neurath, O. Carnap, C., "Dünyanın Bilimle Kavranması: Viyana Çevresi", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 99-122). Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Haller, R., "Wittgenstein Yeni Pozitivist Miydi?", Zeki Özcan (Ed.), V*iyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 315-331), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Hançerlioğlu, O., *Felsefe Sözlüğü*, (9. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.

Haviland, W., *Kültür Antropolojisi*, (Çev.: Hüsamettin İnanç), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

Hellman, H., *Büyük Çekişmeler*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2001.

Heidegger, M., *Basic Writings,* David Farrell Krel (Ed.), Harper Collins Publishers Inc., New York 1977.

Heidegger, M., *Metafizik Nedir?,* (3. bs.), (Çev.: Yusuf Örnek), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Heimsoeth, H., *Felsefenin Temel Disiplinleri*. (Çev.: Takiyettin Mengüşoğlu), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007.

Hızır, N., Kavram İncelemeleri 1, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* 5 (4), 1947, 393-399.

Hızır, N., "Kavram İncelemeleri IV: Hakikat Kavramı Üzerine 1", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (13) 4, 1955, 57-61.

Hızır, N., "Sembolik Mantık ve Tarih", *V. Türk Tarih Kongresi*, (ss. 691-695), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956.

Hızır, N., "Viyana Çevresi", *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (2), 1964, 245-256.

Hızır, N., "Kant ve Einstein", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 3, 1965, 281-288.

Hızır, N., *Felsefe Yazıları*, (2. bs.), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007.

Hocaoğlu, D., Bilim ve İnanç: İman Üzerine Felsefî Bir İrdeleme", *Türkiye Günlüğü Dergisi,* (53), 1996, 58-89.

Hocaoğlu, D., "Ludwig Büchner ve Türkiye'ye Tesirleri", *Aksiyon Dergisi.* (1011), 1998, 40-48.

Hocaoğlu, D., "Bilgi'den Kudrete Kudretten Tahakküme", *Türkiye Günlüğü Dergisi,* (88), 2007, 112-128.

Homeros, *İlyada*, (Çev.: Azra Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, 2005.

Horgan, J., *"Bilimin Sonu: Bilim Çağının Alacakaranlığında Bilginin Sınırlarıyla Yüzleşmek",* (Çev.: Ahmet Ergenç), Gelenek Yayınları, İstanbul 2003.

Hösle, V. Parascandalo R., "Paul Karl Feyerabend İle Üç Görüşme", Cemal Güzel (Ed.), *Bir Bilgi Anarşisti Feyerabend*, (ss. 279-296), Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1996.

Huene, H. P., "Obituary Of Paul K. Feyerabend", [Paul Karl Feyerabend'in Ölümü Üzerine Bir İnceleme], *Erkenntnis*. 40 (3), 1994, 289-292.

Hume, D., *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, (Çev.: Selmin Evrim), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1945.

Hume, D., *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, (Çev.: Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 1997.

Hülür, H., "Bilimde Yöntemciliğin Reddi ve Çoğulculuk: Feyerabend'in Epistemolojik Dadaizmi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 2006, 199-217.

Irzık, G., "Wittgenstein ve Carnap: Tractatus'un Mantıkçı Pozitivizme Etkisi", *Felsefe Dünyası Dergisi,* (11), 1992, 59-81.

Irzık, G., "Bilim Felsefesi Nereye Gidiyor", Benan Dinçtürk (Ed.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (ss. 4-18.), Tübitak MAM, Gebze:, 1997.

Irzık, G., "Geometrik Aksiyomların Doğası ve Frege-Hilbert Tartışması", Benan Dinçtürk (Edi.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (ss. 53-69), Tübitak MAM, Gebze 1997.

Irzık, G., "Yanlışlamacı Bilim Felsefesi: Genel Bir Değerlendirme", *Felsefe Tartışmaları*, (28), 2001, 19-35.

Irzık, G., "Bilimsel Açıklama", *Felsefe Ansiklopedisi* (2), Etik Yayınları, Ankara 2006.

Irzık, G., "Karl Raimund Popper", Ahu Tuncel (Edi.), *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platondan Zizek'e*, (ss. 625-637), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.

Illich, I., *Sağlığın Gaspı*, (Çev.: Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

İnam, A., "Bilimi Eleştirmek", *Elektrik Mühendisliği Odası Dergisi*, 4, (5), 1986, 41-47.

İnam, A., "Gülümseyen Bilim", *Bilim ve Teknik Dergisi, 1992,* 35-36.

İnam, A., "Hoş Geldin Feyerabend Hoş Geldin Akıl", *Varlık Dergisi*, 1055, 1995, 2-4.

İnam, A., "Efsaneden Bilime Yol Var Mı?", *Bilim ve Kültür Dergisi*, (2), 2013, 29-32.

Johnson, L*., Focusing On Truth,* Chapman and Hall Inc Press, New York 1992.

Kabadayı, T., "Bilim Tasarımlanın Kısa Tarihi", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007, 3-26.

Kabadayı, T., John M. Ziman'da Kamusal Bilgi Ya Da Bilim", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (6), 2008, 85-100.

Kabadayı, T., "Emile Meyerson'da İki Bilim", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi.* (7), 2009, 163-172.

Kabadayı, T., *Bilim Felsefesine Giriş: Carnap' tan Kuhn'a Çağımızda Doğrulama Sorunu*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2009.

Kabadayı, T., *Duhem'den Laudan'a Çağdaş Bilim Felsefecileri*, (2. bs.), Bilge Su Yayıncılık, Ankara 2011.

Kavuran, T., “Sanat Ve Bilim’de Gerçek Kavramı”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (15), 2003/2, 225-237.

Kaya, A., “İdeolojiden İdeolojiye Yolculuk: Düşünce Biliminden Kimlik Bilime”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 28, 2004, 67-81.

Keha, K, M., “Paul K. Feyerabend'in Anarşist Bilgi Kuramı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (7), 2007, 39. 301-318.

Keha, K, M., “Bilimsel İlerleme Bilimsel Devrim ve Kuhn”, *Özne Dergisi*. 13, 2010, 125-137.

Keha, K, M., *18. Yüzyıl İngiliz Empirist Filozoflarında Dil ve Anlam Sorunları: Bilgi Anlayışları Üzerine Bir Okuma*, Pegem Akademi, Ankara 2011.

Keklik, N., *Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.

Ketenci, T., “Kant Felsefesinde Metafizik ve İnsan Doğası”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi*, 4, 2005, 92-103.

Ketenci, T., “Chaplin’in Gözlerindeki Şaşkınlık: Postmodern Akıl Eleştirisi Üzerine”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (4), 2007, 59-75.

Kılıç, C., “Sistematik Felsefi Düşünce Öncesi Mitoloji, Büyü ve Dinler de Varlık Düşüncesi”, *Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 2008, 37–50.

Kılıç, S., “Bilimsel Sanat, Sanatsal Bilim”. *International Journal of Social Science,* 5 (1), 2012, 193-203.

Kırkoğlu, H., *Göklerin Bilgeliği*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Kidd, J, I., “Paul Feyerabend, Against Method”, [Paul Feyerabend: Yönteme Karşı], *The British Journal for the History of Science*, 44, 2011, 311-312.

Kidd, J, I., “Paul Feyerabend, The Tyranny of Science”, [Paul Feyerabend: Bilimin Tiranlığı], *The British Journal for the History of Science*, 44, 2011, 576-577.

Kon, S., “Karl Raimund Popper Historisizme Karşı”, Olcay Geridönmez (Ed.). *Bilim ve Düşünce*, (ss. 183, 182-210), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007.

Korlaelçi, M., “Gabrial Marcel'e Göre Teknik ve Günah”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, (27), 1990, 221-235.

Korlaelçi, M., “İslam Felsefesinde Metodoloji Problemi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 40, 2004, 3-17.

Kuhn, S. T., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev.: Nilüfer Kuyaş), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2014.

Kuryel, B., "Bilgi Kuramı, Bilim ve Etik", *Bilim Tarihi Araştırmaları,* (1), 2005, 123-128.

Küçükalp, D., "Paul Karl Feyerabend'in Modern Bilim Eleştirisi, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, (186-187-188), 2012, 514-520.

Küyel, T, M., *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1976.

Lakatos, I., "Science and Pseudo Science", [Bilim Ya da Sahte Bilim]. Open University, 1973, 20-26, http://crl.ucsd.edu/~ahorowit/lakatos.pdf

Lakatos, I., *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, (Çev.: Duygu Uygun), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

Law, S., *Felsefe*. (Çev.: Hülya Yuvalı, Özlem Gültekin), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010

Lacheiler, L., *Tümevarımın Temeli Üzerine*. (3. bs.), (Çev.: Hamdi Ragıp Atademir), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

Lecourt, D., *Bilim Felsefesi*, (Çev.: Işık Ergüden), Dost Kitabevi, Ankara 2001.

Levinas, E., "Sonsuzun Etiği". Erhan Kuçlu (Ed.). *Çağdaş Filozoflarla Söyleşiler: Kıta Felsefesi Tartışmaları,* (ss 75-96). Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010.

Magee, B., *Büyük Filozoflar: Paton'dan Wittgenstein'e Batı Felsefesi*, (Çev.: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.

March, M., *Astroloji*, (Çev.: Nesli Yıldız), Gün Yayıncılık, İstanbul 1980.

Matisse, G., "Felsefenin Sahte Problemleri", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç,* (ss. 371-382), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Mill, S, J., *Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar*, (Çev.: Âlime Ertan), Belge Yayınları, İstanbul 2005.

Miller, E., "Özgür Bir Toplumda Feyerabend", (Çev.: Ferit Güven), *Birikim Dergisi*, (37), 1992, 43-47.

Morley, H., *The Life of Cornelius Agrippa Von Nettesheim Volume II*, Chapman and Hall, London 1856.

Morton, A., *Pratikte Felsefe: Temel Sorulara Giriş*, (Çev.: Emrah Akbaş-Şule Mutlu), Kesit Yayınları, İstanbul 2006.

Moseley, A., *Felsefe*, NTV Yayınları, İstanbul 2010.

Musgrave, A., *Sağduyu Bilim ve Kuşkuculuk: Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş.* (Çev.: Pelin Uzay), Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

Narski, I., "Neopozitivizm: Bilimin Sahte Felsefesi", Olcay Geridönmez (Ed.), *Bilim ve Düşünce*, (ss. 19-89), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2007.

Nola, R., "Killing Time by Paul Feyerabend", [Vaki Öldürmek]. *British Journal for the Philosophy of Science*, 47 (3), 1996, 467-473.

Oberheim, E., "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being", [Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal], *History of Science Society*, 92 (3), 2001, 597-598.

Oeser, E., "Bilim Teorisi Çıkış, Gelişme, Şimdiki Durum", (Çev.: Teoman Durali). İ*stanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, (22-23), 1981, 119-141.

Oeser, E., "Bilimsel Evrenselcilik", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 25, 1984, 63-86.

Öktem, Ü., "Olgu, Kuram, Darwin Öncesi Evrim Kuramları ve Darwin'in Evrim Kuramı", *Ankara Üniversitesi Antropoloji Dergisi,* (23), 2010, 21-39.

Ökten, H. K., *Paul Karl Feyerabend'in Bilim Eleştirisi ve Yeni Bilim Anlayışı.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Ömerustaoğlu, A., *Thomas S. Kuhn'un Bilim Felsefesi,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999.

Ömerustaoğlu, A., "Sorun Çözücü Araç Olarak Bilgi", *Felsefe Logos*, 2,(23), 2004, 73-80.

Öner, N., *Klasik Mantık*, (8. bs.), Bilim Yayıncılık, Ankara 1998.

Öner, N., "Bir Bilgi Türü Olarak Okkült Bilgi", Ahmet Tülek (Ed.), F*elsefe Yolunda Düşünceler*, (ss. 213-221), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Öner, N., "Bir Bilgi Türü Olarak Sanat", Ahmet Tülek (Ed.), F*elsefe Yolunda Düşünceler*, (ss. 197-208), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Öner, N., "Felsefeden Beklediklerim", Ahmet Tülek (der.), F*elsefe Yolunda Düşünceler*, (ss. 20-25), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Öner, N., "Niçin Felsefe", Ahmet Tülek (der.), F*elsefe Yolunda Düşünceler*, (ss. 9-19), Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Öner, N., "Profesör Nusret Hızır", *Doğu Batı Düşünce Dergisi,* (12), 2000, 65-73.

Öner, N., *Bilginin Serüven*i, Vadi Yayınları, Ankara 2005.

Örs, Y., "Bilimde ve Felsefede Yönteme Evet", Benan Dinçtürk (Ed.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (ss. 19-32), Tübitak MAM, Gebze 1997.

Özcan, Z., "Viyana Çevresinin Dönemleri", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 1-72.), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Özden, A., "Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp", *Güncel Gastroenteroloji Dergisi,* (8), 2004, 231-235.

Özemre, Y, A., "İlim Ve Din", *Felsefe Dünyası Dergisi*, (17), 1995, 13-18.

Özkan, M., "Gelişim Süreci İçinde Türkçe ve "Anayasanın Dili", 2012, http://www.tded.org.tr/images/logo/sem/mustafa_ozkan.pdf

Özkan, İ, C., *Aristoteles'in ve Neo Pozitivizm'in Bilim Anlayışları ve Doğa Tasarımları Üzerine Bir İnceleme,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

Özkaya, S., *Sanat Yapıtında Mesafe: Hans-Werner Henze, Paul Feyerabend, Italo Calvıno,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Özer, İ., "II. Dünya Savaşı'nda Japonya'ya Atılan Atom Bombalarının Türkiye Basınındaki Yansımaları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10 (1), 2012, 248-265.

Özlem, D., "Felsefe Açısından Bilim", *Tarım Ekonomi Dergisi*, (2), 1994, 1-6.

Özlem, D., *Bilim Felsefesi,* Notos Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Özlem, D., *Felsefe Ve Doğa Bilimleri*, (4. bs.), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

Özlem, D., "Batılı Bilgi", *İnsan Toplum Dergisi*, (3), 2013, 6, 7-24.

Öztürk, Ü., "Carnap'ın Metafizik Eleştirisi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Kaygı Felsefe Dergisi,* (16), 2011, 143-160.

Pinch, T., "Farewell to Reason", [Akla Veda], *American Journal of Sociology*, 94, 1989, 1457-1459.

Philipse, H., "Paul Karl Feyerabend, Knowledge, Science and Relativism, Philosophical Papers Volume 3", [Paul Karl Feyerabend, Bilgi, Bilim ve Rölativizm: Felsefi Yazılar, Cilt 3], *Philosophy,* 76 (1), 2001, 158-174.

Popper, R. K., *The Open Society And Its Enemies: Volumes I*. George Routledge Sons Press, London 1947.

Popper, R. K., *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge.* Basic Books Press, New York 1962.

Popper, R. K., Tarihselciliğin Sefaleti, (Çev.: Sabri Orman), İnsan Yayınları, İstanbul 2004.

Popper, R. K., *The Logic of Scientific Discovery,* Taylor & Francis Group Press, New York 2005.

Popper, R. K., *Hayat Problem Çözmektir: Bilgi Tarih ve Politika Üzerine*. (Çev.: Ali Nalbant). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Popper, R. K., "Yılmayan Bilim", (Ed. Edmund Bolles). (Çev.: Nermin Arık), *Galileo'nun Buyruğu*, (ss. 47-55), Tübitak Bilim Kitapları, Ankara 2011.

Poyraz, H., "Herakleitos: Kozmostan İnsana", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 35, 2002,12-25.

Preston, P., *Feyerabend: Philosophy. Science and Society*. Polity Press, Cambridge 1997.

Preston, P., "Conguest of Abudance: A Tale of Abstraction Versus The Richness of Being",[Bolluğun Keşfi: Varlığın Zenginliğine Karşı Soyut Bir Masal], *Philosoph,* 75 (294), 2000, 618-622.

Putnam, H., *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Redman, D., *Economics and the Philosophy of Science*, Oxford University Press, Oxford 1993.

Reichenbach, H., *Lojistik*, (Çev.: Vehbi Eralp), Türkiye Basımevi, İstanbul 1939.

Reichenbach, H., *The Rise Of Scientific Philosophy*, University of California Press, London 1951.

Reichenbach, H., *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (2. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Reichenbach, H., "Felsefe Ve Tabiat İlimleri", (Çev.: Nusret Hızır, Vehbi Eralp), (Der. Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), *Bilime Pozitivist Bakış: İstanbul Konferansları*, (ss. 13-21), Ephos Yayınları, Ankara 2003.

Reichenbach, H., "Descartes ve Rasyonalizm", (Çev.: Nusret Hızır, Vehbi Eralp), (Der. Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), *Bilime Pozitivist Bakış: İstanbul Konferansları*, (ss. 39-49), Ephos Yayınları, Ankara 2003.

Reichenbach, H., (2003). “Nedensellik ve Tümevarım”, (Çev.: Nusret Hızır, Vehbi Eralp),(Der. Remzi Demir-İnan Kalaycıoğulları), *Bilime Pozitivist Bakış: İstanbul Konferansları*, (ss. 75-93), Ephos Yayınları, Ankara 2003.

Rorty, R., “Killing Time: The Autobiography of Paul Feyerabend”, [Vakit Öldürmek: Paul Karl Feyerabend’in Otobiyografisi], *The New Republic,* 31, 1995, 32-36.

Russell, B., *My Philosophical Development*, Unwin Books Ltd, London 1959.

Russell, B., *Dış Dünya Üzerine Bilgimiz*, (Çev.: Vehbi Hacıkariroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1980.

Russell, B., *Felsefe Sorunları*, (3. bs.), (Çev.: Vehbi Hacıkariroğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1994.

Russell, B., *Din İle Bilim*, (Çev.: Akşit Göktürk), YKY, İstanbul 1997.

Sağsan, M., “Epistemolojik Anarşizmi Karşısında Feyerabend’i Yeniden Anlama Üzerine *Düşünceler”,* 59, 2003, 14-30.

Salgar, E., *Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

Samurçay, N., “Psikomatik Hekimlik ve Psikanaliz”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 3, 1965, 271-280.

Sankey, H., “Paul Feyerabend: The Tyranny of Science”. [Paul Feyerabend: Bilimin Tiranlığı], *Metascience,* 21, 2012, 471–476.

Sarıkaya, C., “Prof. Dr. Ahmet İnam’la Bilim Üzerine”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 3 (4), 1989, 228-235.

Selinger, E., “Feyerabend's Democratic Critique Of Expertıse”, [Uzmanlık Üzerine Feyerabend’in Demokratik Eleştirisi], *Critical Review*, 15, (3-4), 2003, 359-373.

Semercioğlu, C., “Yöntemsiz Bilimsellik Bilimsel Yöntemde Muhafazakârlık: Feyerabend’in Güncel İşlevi”, *Sosyologca Dergisi*, 5, 2011, 1-13.

Serin, F., “Modern Bilim Hayranlığından Bilim Çağının Tiyatrosuna: Bertolt Brecht”, *Dil ve Yaratıcılık Dergisi*, (5), 2009, 85-97.

Scagnamillo, G., *Astroloji ve Yıldız Bilimi*, Karizma Yayınları, İstanbul 1999.

Schlick, M., "Yaşam, Bilgi, Metafizik", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 172-188), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Schlick, M. (2012)."Viyana Okulu ve Geleneksel Felsefe", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 189-198), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Smit, P, J., "Olgu-Değer Ayrılmazlığı Varsayımı", (Çev.: Emin Çelebi), *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi,* (9), 2010, 99-117.

Sobel, D., *Galileo'nun Kızı: Bilim İnanç ve Sevgi Üstüne Tarihsel Bir İnceleme*, (Çev.: Bahadır Şenel), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.

Soccio, D., *Felsefeye Giriş: Hikmetin Yapıtaşları,* (Çev.: Kevser Kıvanç Karataş). Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.

Sokal, A., *Son Moda Saçmalar: Posmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, (Çev.: Mehmet Baydur), İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Soykan, N, Ö., "Ernst Mach'da Bilginin Biyolojik Antropolojik Temeli", *Felsefe Dünyası Dergisi,* 11, 1994, 21-30.

Soykan, N, Ö., "İnsan Bilimlerinde Temellendirme Sorunu", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 18, 1995, 27-39.

Soykan, N. Ö., *Bilgi ve Betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne*, Küyerel Yayınları, İstanbul 1998.

Soykan, N. Ö., "Wittgenstein'in Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar", *Cogito Dergisi*, (33), 2002, 40-80.

Soykan, N. Ö., "Sanat ve Hakikat", *Beytülhikme Dergisi*, 3 (1), 2013, 139-150.

Sönmez, V., *Bilim Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2008.

Sözer, O., *Felsefenin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

Spengler, O., *Batının Çöküşü*, (Çev.: Nuray Sengelli), Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.

Staley, K., "Logic, Liberty and Anarchy: Mill and Feyerabend on Scientific Method", [Mantık, Özgürlük ve Anarşi: Mill ve Feyerabend'in Bilimsel Metodu Üzerine], *Social Science Journal*, Vol. 36 (4), 1999, 603-614.

Strauss, L, C., *Yaban Düşünce*, (Çev.: Tahsin Yücel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Skirbekk, G. Gilje, N., *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, (3. bs.), (Çev.: Emrah Akbaş-Şule Mutlu), Kesit Yayınları, İstanbul 2006.

Sunay, C., “Bilim Felsefesi ve Siyaset Bilimi”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, (5), 2002, 1-27.

Sügen, Y., *Astroloji ve Kehanet*, Beta Yayınları, İstanbul 1992.

Şulul, C., “Metafiziğin Tarihsel Evrimi”, *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (V), 2003, 57-69.

Sürmeli, K., “Dada Hareketinden Kavramsal Sanata”, *İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi,* 2 (6), 2012, 337-345.

Tsou, J., “Reconsidering Feyerabend’s Anarchism”, [Feyerabend’in Anarşizmini Yeniden Düşünmek], Perspectives On Science, 11, (2), 2003, 208-235.

Topçuoğlu, A., “Feyerabend’de Göreceliğin Sınırları”, *Tezkire Dergisi*, 7-8, 1994, 111-120.

Topdemir, G, H., “Aristoteles’in Bilim Anlayışı”, *Felsefe Dünyası*, (32), 2000, 23-36.

Topdemir, G, H., “Kuhn Ve *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* Üzerine Bir Değerlendirme”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 36, 2002, 45-62.

Topdemir, G, H., “Bilim, Bilim Tarihi ve Felsefe İlişkisi”, *Düşünen Siyaset*, 16, 2002, 53-66.

Topdemir, G, H., “Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi,* 23 (1), 2009, 119-133.

Tozlu, N., “Bilim ve Geleceğimiz”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 18, 1995, 18-26.

Tozlu, N., “İdeolojilerin Oluşmasında Eğitimin Rolü: İdeolojik Eğitimde İnsan Tabiatı”, *Felsefe Dünyası Dergisi* (2), 34, 2001, 3-10.

Tozlu, N., “Problemlerimizin Kaynakları Bakımından Geçen Asrın Düşünce Boyutunda Kısa Bir Tahlil”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, (1) 31, 2001. 3-13.

Tunalı, İ., *Felsefeye Giriş*, Altın Kitaplar, İstanbul 2007.

Türkdoğan, O., *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2000.

Uslu, F., “Bilimselliğin Kriteri Ve Sınırları Problemi: Bilim Bilim Olmayan ve Sahte Bilim”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 2011,10, 5-35.

Ural, Ş., *Pozitif Bilimde Basitlik İlçesi’nin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi),İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1981.

Ural, Ş., “Felsefî Açıdan Bilim”, *Felsefe Arkivi Dergisi*, (24), 1984, 27-54.

Ural, Ş., "Bilim Felsefesinin Amacı veya Bilim Felsefesinin Felsefesi", *Felsefe Arkivi Dergisi*, (29), 1994, 1-12.

Ural, Ş., *Pozitivist Felsefe*, (2. bs.), Say Yayınları, İstanbul 2006.

Ural, Ş., *Bilim Tarihi*. (8. bs.), Çantay Kitabevi, İstanbul 2011.

Utku, A., "Söylenmeyeni Söylemek: Tractatus'ta Paradoksal Yapı", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, (9), 1999, 91-100.

Ülken, Z, H., *Varlık ve Oluş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

Ülken, Z, H., *Genel Felsefe Dersleri*, Ülken Yayınları, İstanbul 2000.

Uyanık, M., "Tümevarım Meselesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (21), 2012, 195-230.

Wallerstein, I., "Bilim İçin Bilimciliğe Karşı Olmak: Çağdaş Bilgi Üretiminin Çıkmazları, (Çev.: Berivan Alataş), *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 119-125.

Warburton, N., *Felsefeye Giriş*. (2. bs.), (Çev.: Ahmet Cevizci), Paradigma Yayınları, İstanbul 2008.

Wiggins, A, Wynn, C., *Yanlış Yönde Kuantum Sıçramalar*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2005.

Wittgenstein, L., *Tractatus Logico Philosophicus.* (3. bs.), (Çev.:Oruç Aruoba), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Wolpi, F., "Wittgenstein ve Heidegger: Analitik Felsefe ve Kıta Felsefesi Arasında Metafiziğin Aşılması", Zeki Özcan (Ed.), *Viyana Çevresi: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, (ss. 199-231), Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Yamalak, M., "Kapitalist Modernitenin Zihniyet Yapısı Olarak Pozitivizm", *Dipnot Sosyal Bilim Dergisi*, (3), 2010, 134-135.

Yaşar, Ş., "Çağdaş Bilim Anlayışı", *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*. G. Can (Ed.), (ss. 153-160.). Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları, Eskişehir 1998.

Yazıcı, S., *Felsefeye Giriş*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

Yeşiloğlu, S., "Bilim Hakkında Ahmet İnam ile Görüşmeler ve Bilimin Doğası Öğretimi Üzerine Yorumlar", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 4, 2010, 1-39.

Yetim, Ş., *Pozitivizmde Tümevarım Problemi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2003.

Yıldırım, M., "David Hume'un Ahlâk Felsefesi", *Felsefe Dünyası Dergisi,* (3), 1992, 66-76.

Yıldırım, M., "Zulüm Üzerine", *Felsefe Dünyası,* (30), 1999, 29-33.

Yıldırım, M., "Düşünme Özgürlüğü Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (40), 1999, 189-193.

Yıldırım, M., "Filozof". *Felsefe Ansiklopedisi* 6, Ebabil Yayınları, Ankara 2009.

Yıldırım, C., "Astroloji Bilim midir?", *Felsefe Tartışmaları*, 17, 1994, 95-103.

Yıldırım, C., "Kültür Bağlamında Bilim", Benan Dinçtürk (Ed.), *Bilim Felsefesi Seminerleri*, (ss. 71-76), Tübitak Marmara Araştırma Merkezi, 1997.

Yıldırım, C., " Bilişsel İletişim", Alaattin Topçu (Ed.), *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar*, (ss. 227-235), İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Yıldırım, C., " Doğruluk Kuramları", Alaattin Topçu (Ed.), *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar*, (ss. 245-255), İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Yıldırım, C. (2008). "Metafizik Üzerine Bir İrdeleme". Alaattin Topçu (Ed.), *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar*, (ss. 257-270), İmge Kitabevi, Ankara 2008.

Yıldırım, C., *Bilim Felsefesi*, (15. bs.), Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Yolsal, Ü. Uzun, S. Uzun, E. Güçlü, A. *Felsefe Sözlüğü,* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

Ziman, J., *Teaching and Learning About Science and Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Serdar SAYGILI
Doğum Yeri ve Tarihi	Tufanbeyli - 1978
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Grubu Öğretmenliği
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	1-Paul Karl Feyerabend'in Çoğulcu Bilim Anlayışı: Çoğulcu Bilim Felsefesi [**Makale-2011**] **http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisosbil/article/view/1020007640** 2-Paul Karl Feyerabend'in Çoğulcu Eğitim Felsefesi [**Makale-2012**] **http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisosbil/article/view/1020009012** 3-Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Eğitimde Dönüştürücü Bir Entelektüel Olarak Öğretmenler [**Makale-2013**] **http://sosyaldergi.usak.edu.tr/DergiDetay.aspx?ID=186&Detay=Ozet** 4-Uluslararası Gençlerde Demokrasi ve Bilim Sempozyumu [**Tam Metinli Bildiri-2013**] Ortaöğretim Öğrencilerinin Demokratik Bilgi Tutum ve Davranış düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi – Erzurum İli Örneği
İş Deneyimi	
Stajlar	**-**
Projeler	<u>**A-Yurtiçi Projeler**</u> 2013-**44.TÜBİTAK** Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması <u>Doğu Anadolu Bölge Birinciliği</u> <u>Türkiye Ankara Finallerine Katılım</u> Batıl İnançlar Üzerine Fen Lisesi Öğrencilerinin Bilgi Tutum ve Davranışlarının İncelenmesi (Erzurum İli Örneği)

	2014-**45.TÜBİTAK** Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması Doğu Anadolu Bölge Birinciliği Türkiye Ankara Finallerine Katılım Geçmişten Günümüze Şiddetin Değişen Yüzü; Sanal Şiddet (Lise Öğrencilerinin Sanal Zorbalık Eğilimleri Ve Sanal Mağduriyet Seviyelerinin Bazı Metaforlar Açısından Değerlendirilmesi) 2015-**46. TÜBİTAK** Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışması Doğu Anadolu Bölge Üçüncülüğü Bir Suçluluk Ya Da Bir Var oluş Hikayesi: Gençlik Halleri (Disiplin Cezası Alan Lise Öğrencilerinin, Ceza Sonrası Duygu, Düşünce ve Davranışlarının Farklı Değişkenler Açısından Yordanması) **B-Yurtdışı Projeler** **Comenius** Çok Taraflı Okul Ortaklığı Projesi **Almanya/Karlsruhe** 5 Günlük Çalışma Ziyareti Alman Eğitim Sisteminin Araştırılması Proje Yürütücüsü-2014 **Comenius** Çok Taraflı Okul Ortaklığı Projesi **Fransa/ Strasbourg** 5 Günlük Çalışma Ziyareti Fransa Eğitim Sisteminin Araştırılması Proje Yürütücüsü-2014 **Comenius** Çok Taraflı Okul Ortaklığı Projesi **İrlanda/ Dublin** 5 Günlük Çalışma Ziyareti İrlanda Eğitim Sisteminin Araştırılması Proje Yürütücüsü-2015

Çalıştığı Kurumlar	Erzurum-Aşkale Aşkale Lisesi Erzurum-Aşkale Aşkale Anadolu Lisesi Erzurum-Aşkale Aşkale Çok Programlı Lisesi Erzurum-Yakutiye Mecidiye Anadolu Lisesi Erzurum-Palandöken İbrahim Hakkı Fen Lisesi Erzurum-Palandöken Nevzat Karabağ Anadolu Öğretmen Lisesi…
İletişim	
E-Posta Adresi	**serdar.saygili@mynet.com**
Tarih	18/04/2015